

Олександр Холод

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

О. М. Холод

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Навчальний посібник

Видання третє, перероблене й доповнене

Київ
Інтерсервіс
2025

УДК 316.22-316.77 + 159.3
X 73

*Рекомендовано до друку на засіданні кафедри журналістики
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(протокол № 7 від 15 лютого 2025 року)*

Рецензенти:

Л. М. Городенко – доктор наук із соціальних комунікацій, професор
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ);

Л. О. Калмикова – доктор психологічних наук, професор
(ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький);

Г. Г. Почепцов – доктор філологічних наук, професор
(м. Київ, Україна).

Холод О.

X 73 Соціальні комунікації: тенденції розвитку : навч. посіб., 3-є вид., перероб. й доп. Київ: Інтерсервіс, 2025. 301 с.

ISBN 000-000-000-000-0

Навчальний посібник присвячено вивченню різних наукових теорій і методологічних підходів у дослідженні соціальних комунікацій (соціальної комунікації).

Автор пропонує програму навчальної дисципліни «Соціальні комунікації: тенденції розвитку», теми й плани лекцій і семінарських занять, завдання для самостійної роботи, список питань для іспиту (заліку), критерії оцінювання знань студентів, рекомендує джерела для вивчення навчальної дисципліни.

Навчальний посібник має дві частини: «Розвиток соціальних комунікацій за кордоном» і «Теорія й основні тенденції розвитку соціальних комунікацій в Україні».

У першій частині розглядається процес зародження ідей дослідження соціальних комунікацій, а також концептуальні витоки вивчення соціальних комунікацій. Автор аналізує ідеї класичної соціології, теорії структурного функціоналізму, інформаційного суспільства як базису зародження теорії соціальних комунікацій. Підлягають аналізу сучасні теорії соціальних комунікацій Ю. Подгурецьки й Т. Гобана-Класа (Польща), дослідження соціальної комунікації в Американській асоціації мовлення, мови й слуху, комплексні моделі соціальних комунікацій (США), трансцендентальна теорія Н. Палашева (Болгарія), основні положення моделі соціальної комунікації болю в теорії К. Крейга й у практичній соціально-комунікаційній діяльності «Nanep Centre» (Канада), ідеї розвитку соціальних комунікацій у Лісабонській школі (Португалія).

Друга частина навчального посібника присвячена аналізу українських ідей соціальних комунікацій у межах Київської школи й Харківського осередку досліджень соціальних комунікацій, а також специфіці аналізу соціальних комунікацій у теорії імутації О. Холода. Автор подає інформацію про сучасні тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації», відбиті в дисертаціях докторів наук із соціальних комунікацій, і висловлює думки про розвиток соціальних комунікацій.

Навчальний посібник буде корисним для студентів, аспірантів і докторантів, які здійснюють дослідження в таких галузях: «Соціальні комунікації», «Соціологія», «Культурологія», «Історія», «Політологія», «Психологія» та «Філологія».

УДК 316.22-316.77 + 159.3

ISBN 000-000-000-000-0

© Холод Олександр, 2025

© Холод Ганна, літературне редагування, 2025

© Товариство з обмеженою відповідальністю «Науково-виробниче підприємство «Інтерсервіс», 2025

ЗМІСТ

ЧАСТИНА І. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ЗА КОРДОНОМ

Розділ 1. Зародження ідей дослідження соціальних комунікацій.....	9
1.1. Причини зародження ідей і теорій соціальних комунікацій	9
1.2. Енцикліка Папи Римського Пія XI про кінематограф як соціальні комунікації	10
1.3. Інтерес Церкви до соціальних комунікацій	12
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 1.....</i>	<i>16</i>
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань.....</i>	<i>18</i>
<i>Навчальні завдання</i>	<i>18</i>
<i>Теми рефератів.....</i>	<i>18</i>
 Розділ 2. Концептуальні витоки вивчення соціальних комунікацій.....	19
2.1. Ідеї класичної соціології й теорії соціальних комунікацій.....	19
2.2. Франкфуртська школа: цілісна теорія сучасного суспільства як підґрунтя теорії комунікативної дії.....	23
2.3. Вплив ідей Ю. Габермаса на формування теорій соціальних комунікацій	25
2.4. Соціальна теорія Г. Маркузе як предтеча теорій соціальних комунікацій	27
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 2.....</i>	<i>30</i>
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань.....</i>	<i>31</i>
<i>Навчальні завдання</i>	<i>31</i>
<i>Теми рефератів.....</i>	<i>32</i>
 Розділ 3. Теорії структурного функціоналізму, аутопоезису й інформаційного суспільства як базису зародження теорії соціальних комунікацій	33
3.1. Ідеї про «електричний бум» М. Маклуена як концептуальне підґрунтя теорії соціальних комунікацій	33
3.2. Реальні соціальні комунікації як нереальні в теорії симулякрів Ж. Бодрійяра	40
3.3. Погляди Н. Лумана на неймовірність комунікацій: формулювання проблем соціальних комунікацій сучасності	51
3.4. Загальна теорія соціальної дії Т. Парсонса як підґрунтя для аналізу соціальних комунікацій	55
3.5. Теорія «нової електронної культури» і трансформація соціальних комунікацій: К. Поппер і М. Кастельс.....	60
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 3.....</i>	<i>67</i>
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань.....</i>	<i>67</i>
<i>Навчальні завдання</i>	<i>67</i>

Розділ 4. Сучасні теорії соціальних комунікацій

Ю. Подгурецьки й Т. Гобана-Класа (Польща)

4.1. Соціальні комунікації як інтердисциплінарна система знань у теорії Ю. Подгурецьки	69
4.2. Соціальні комунікації з позицій теорій медіа та масової комунікації в трактовці Т. Гобана-Класа	79
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 4.....</i>	87
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	88
<i>Навчальні завдання</i>	89
<i>Теми рефератів</i>	89

Розділ 5. Дослідження соціальної комунікації

в Американській асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA)

5.1. Діяльність Американської асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) як осередку вивчення соціальної комунікації дітей дошкільного й шкільного віку	90
5.2. Визначення соціальної комунікації й види її розладів	91
5.3. Розлади соціальної комунікації як новий вид захворювання?	92
5.4. Лікування та корекція патології мовлення як виду соціальної комунікації	93
5.5. Оцінка доказів розладів соціальної комунікації	94
5.6. Методи й стратегії корегування розладів соціальної комунікації	97
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 5</i>	101
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	105
<i>Навчальні завдання</i>	106
<i>Теми рефератів</i>	106

**Розділ 6. Комплексні моделі соціальних комунікацій:
вивчення соціальних комунікацій в університетах США.
Соціальні комунікації в теорії Н. Палашева**

(Болгарія)	107
6.1. Комплексні моделі соціальної комунікації (Нью-Йоркський університет у Буффало, Вашингтонський університет)	107
6.2. Теорія соціальної комунікації в лікуванні аутизму (Державний університет Південного Коннектикуту, США)	110
6.3. Соціальні комунікації як соціальна компетенція в концепції дослідників Вашингтонського університету (США) (П. Кемпбелл, Дж. Сіперстейн, Н. Крейк, К. Додж)	115
6.4. Бостонська школа соціальної комунікації (США). Освітня модель SCERTS: соціальна комунікація, емоційна регуляція, підтримка транзакцій у теорії Б. Прайзента, Е. Везербі, Е. Рубін й Е. Лоран	127
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 7</i>	130
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	132
<i>Навчальні завдання</i>	132
<i>Теми рефератів</i>	133

**Розділ 7. Соціальні комунікації
в трансцендентній теорії Н. Палашева**

(Болгарія)	134
7.1. Біографічні дані Н. Палашева	134
7.2. Соціальні комунікації як засоби надання смислів нашому існуванню	134
7.3. Періоди розвитку соціальних комунікацій	135
7.4. Класична формула соціальних комунікацій	137
7.5. А(альфа)-комунікація й α (альфа)-код	139
7.6. Ω (омега)-комунікація й Q(ку)-комунікація в структурі соціальних комунікацій	142
7.7. Соціальні ролі в соціальних комунікаціях	143
7.8. Інноваційний смисл трансцендентності в соціальних комунікаціях	145
7.9. Безпека соціальної комунікації.....	147
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 8</i>	148
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	148
<i>Навчальні завдання</i>	148
<i>Теми рефератів</i>	149

Розділ 8. Основні положення моделі соціальної комунікації болю в теорії К. Крейга та у практичній діяльності «Nanen Centre» (Канада). Ідеї розвитку соціальних комунікацій у Лісабонській школі (Португалія)		150
8.1.	Соціальнокомунікаційна модель болю в теорії К. Крейга (Ванкуверська школа соціальних комунікацій, Канада)	150
8.2.	Практична соціальнокомунікаційна діяльність «Nanen Centre» у корекції затримки мовлення дітей раннього віку за допомогою батьків (Торонтська школа соціальних комунікацій, Канада)	159
8.3.	Погляди на роль соціальної комунікації в Лісабонській школі (Португалія)	168
	<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 9</i>	<i>179</i>
	<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	<i>181</i>
	<i>Навчальні завдання</i>	<i>181</i>
	<i>Теми рефератів</i>	<i>182</i>

ЧАСТИНА II. ТЕОРІЯ Й ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ

Розділ 9. Київська школа й Харківський осередок досліджень соціальних комунікацій		184
9.1.	Організаційне формування теорії соціальних комунікацій в Україні	184
9.2.	Теорія соціальних комунікацій у працях В. Горового	184
9.3.	Співвіднесення соціальних комунікацій і соціального й комунікативного інжинірингу в працях Г. Почепцова	189
9.4.	Концептуальні погляди В. Різуна на соціальні комунікації як інструмент соціального інжинірингу	195
9.5.	Специфіка соціальних комунікацій, що реалізуються в три етапи соціального інжинірингу в концепції О. Холода	202
9.6.	Трансгресивна тенденція розвитку соціальних комунікацій у теорії В. Лыганаєвої (Харківський осередок)	209
	<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 10</i>	<i>219</i>
	<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	<i>220</i>
	<i>Навчальні завдання</i>	<i>221</i>
	<i>Теми рефератів</i>	

Розділ 10. Специфіка аналізу соціальних комунікацій у теорії інмутації О. Холода	222
10.1 Метамодель маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій	225
10.2 Характеристики маніпуляції суспільства завдяки соціальним комунікаціям	225
10.3 Характеристики маніпуляції суспільством завдяки соціальним комунікаціям	225
10.4 Маніпуляція в системі суб'єкт-індивідуальної епістемі (CIE)	226
10.5 Маніпуляції в системі об'єкт-суспільної епістемі (OCE)	234
10.6 Дифузія мутації й абмутації в соціальних комунікаціях	244
10.7 Ефект відтяжки, ігнорування та рекурсивності (за Д. Борисенком) у системі трансформації свідомості	246
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 10</i>	<i>252</i>
<i>Запитання для самоперевірки засвоєних знань</i>	<i>253</i>
<i>Навчальні завдання</i>	<i>253</i>
<i>Теми рефератів</i>	<i>254</i>
 Розділ 11. Сучасні тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації», відбиті в дисертаціях докторів наук із соціальних комунікацій (від 2008 року й дотепер)	255
11.1. Методологічна тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»	256
11.2. Праксеологічна тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»	256
11.3. Синергетична тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»	257
<i>Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 11</i>	<i>258</i>
 Предметний покажчик	259
Іменний покажчик	262
Бібліографічний список	264
<i>Основна література</i>	<i>264</i>
<i>Рекомендована література для поглибленого вивчення</i>	<i>267</i>
 Думки автора про розвиток соціальних комунікацій (запитання і відповіді на них) після перечитування тексту навчального посібника «Соціальні комунікації: тенденції розвитку» (2025)	288

ЧАСТИНА І.

**РОЗВИТОК
СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
ЗА КОРДОНОМ**

РОЗДІЛ 1. ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

1.1. Причини зародження ідей і теорій соціальних комунікацій

Перед виокремленням причин зародження ідей і теорій соціальних комунікацій необхідно уточнити значення терміна «соціальні комунікації».

Соціальні комунікації – це інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

До найважливіших причин зародження ідей і теорій соціальних комунікацій слід віднести декілька.

По-перше, створення бібліотек на початку III тисячоліття до н.е. було новим етапом розвитку цивілізації, що вимагало нового підходу до збереження інформації (упорядкування рукописів за певними критеріями й принципами). Нові умови збереження інформації вимагали появу нового на той час комплексу організованих дій, спрямованого на збереження й трансляцію соціокультурної інформації, яка виконувала роль регулятора соціальних дій, взаємодій та відносин між соціальними інститутами, соціальними класами, соціальними групами та індивідами.

По-друге, існування Римської імперії (I–V століття) упродовж п'яти століть було відзначено різними типами й видами соціальних дій, взаємодій та відносин, що «диктувало» появу нового комплексу організованих дій на всіх рівнях суспільства.

По-третє, зародження й розповсюдження християнства в I ст. внесло суттєві зміни в соціальні стосунки між індивідами, соціальними групами, соціальними класами й інститутами. Такі соціально організовані дії стали підґрунтям для появи й функціонування нових правил, принципів, приписів та норм для суспільства, для збору й обробки, збереження й трансляції інформації.

По-четверте, місіонерська експансія Х. Колумбом у XV столітті американського континенту призвела до зміни корінного населення Америки. На той час фіксується процес асиміляції культури індіанців Америки з європейською культурою, а отже, із їх соціальними діями, взаємодіями та відносинами, що зумовило появу нових на той час комплексів організованих дій, які ми називаємо соціальними комунікаціями.

По-п'яте, винахід Й. Гутенбергом у XV ст. комплексного підходу до виготовлення книг вплинув на соціальні дії, взаємодії та відносини в суспільстві. Процес підготовки інформації до трансляції й збереження набув нових форм і норм, видів і шляхів її розповсюдження, що й стало причиною зародження нових соціальних комунікацій.

По-шосте, стрімкий розвиток засобів масових комунікацій (винахід радіо (О. Попов і Г. Марконі), механічного телебачення (П. Ніпков)) у XIX ст., електронного телебачення й інтернету у XX ст. стали причиною формування нових поглядів на засоби збору, збереження, трансляції й обміну інформації в соціальних діях, взаємодіях та відносинах між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві.

По-сьоме, винахід інтернету (1969 рік) здійснив поштовх до зміни умов збору інформації, підготовки її до трансляції, обміну й вимірювання її впливу на соціальні дії, взаємодії та відносини. Саме поява електронної мережі зробила соціальні комунікації якісно іншими.

По-восьме, від середини 80-х років XX ст. з'явився стільниковий (мобільний) телефон, обмін інформацією завдяки якому став вимагати нових правил та принципів соціальних дій, що слід вважати причиною появи нових соціальних комунікацій.

Технічний прогрес дозволяє передбачити в недалекому майбутньому появу соціальних комунікацій нового покоління.

1.2. Енцикліка Папи Римського Пія XI про кінематограф як соціальні комунікації

В енцикліці Папи Пія XI про кінематограф «*Vigilanti Cura*» («Невсипуща турбота»), яку він проголосив 29 червня 1936 року, йдеться про такі основні положення, що стосуються соціальних комунікацій:

1) основна мета мистецтва – «сприяти вдосконаленню моральної особистості, якою є людина; отже, саме мистецтво має стати моральним»;

2) кінематограф як сучасний засіб комунікації має як свою цінність, так і певні проблеми;

3) «сила кіно полягає в тому, що воно промовляє яскравими й конкретними образами, приємними й невтомними для розуму»; «навіть грубий чи дещо примітивний розум, що не має ні спроможності, ні бажання провадити абстрактні або логічні розмірковування, – і він підпадає владі кіно»; «читання й слухання потребують певних зусиль, натомість кіно дає саме тільки задоволення від споглядання низки конкретних і, так би мовити, живих картинок»;

4) слід «використати всі доступні засоби, зокрема засоби преси, щоб перетворити кіно на цінного помічника, який допомагав би виховувати й навчати, а не нищити й занапащати душі»;

5) «оскільки кіно стало справжньою наочною школою, яка – на добро чи на зло – навчає більшість людей дієвіше, ніж абстрактне пояснення, його слід узгодити з цілями, до яких покликане християнське сумління, й очистити від усього розтлінного та неморального»;

6) сучасні кінофільми «розпалюють лихі пристрасті й слугують нищій вигоді»;

7) «на екранах триває засилля зла та злочинності, то тим, хто шукає в кіно пристойної розваги, здається, майже нема куди податися»;

8) «погані фільми... спонукають до гріха; прославляючи пристрасті», «підбивають молодих людей ставати на шлях зла»; «відображають життя в облудному світлі; паплюжать ідеали; руйнують чисте кохання, повагу до шлюбу, любов до родини»; такі погані фільми «здатні сіяти поміж людей забобони, створювати непорозуміння поміж народами, суспільними верствами або й расами»;

9) «добре кіно здатне справити глибокий моральний вплив на тих, хто його дивиться»; «воно дає задоволення... здатне прищеплювати благородні життєві ідеали; давати цінне розуміння багатьох речей; поглиблювати знання про історію, про красу Батьківщини та інших країн; зображати правду й чесноту в привабливій формі; створювати порозуміння або принаймні сприяти порозумінню між народами, суспільними верствами та расами; обстоювати справедливість; вдихати нове життя в заклики до чесноти; робити свій позитивний внесок до становлення у світі справедливого суспільного ладу»;

10) «чим дивовижніших успіхів досягають кіномистецтво й кінопромисловість, тим згубнішими й смертоноснішими вони виявляються для моралі, релігії, навіть для добрих звичаїв людського суспільства»;

11) слід «творчими й нестандартними способами боротися проти аморальних фільмів» і «прихилити громадськість до фільмів морально правильних»;

12) «щоб оцінити моральну якість фільмів, слід було на національному рівні запровадити систему оцінювання їх», що пізніше було реалізовано: були створені національні кінематографічні бюро;

13) парафіяльні кінотеатри, які належать Церкві, «повинні власними силами пропагувати добрі фільми»;

14) слід підтримувати й надалі діяльність «Легіону пристойності», який створили церковнослужителі; «Легіон пристойності» «наполегливо спонукав кінематограф прямувати до шляхетних мистецьких висот, екранізуючи як класичні шедеври, так і новітні твори непересічної вартості»;

15) «Легіон пристойності» – «аж ніяк не скороминущий захід, який скоро буде занедбаний та забутий, і слід показати продюсерам, що Єпископи Сполучених Штатів Америки постановили повсякчас і за будь-яких обставин захищати відпочинок людей, хоч яких форм цей відпочинок набиратиме».

Енцикліка «Redemptoris Missio» («Місія Спокутування») має низку положень, що регулюють соціальні комунікації, якими Церква вважає кінематограф. До таких положень відносяться застереження на кшталт:

1) «найперша потреба наших часів – це пильнувати й працювати задля того, щоб кіно перестало бути школою розбещення, перетворившись на дієвий засіб просвіти й звеличення людства»;

2) слід створити «контрольні комісії та інші органи, що дбають про справи кіновиробництва, намагаючись підвести кінематограф до такого джерела натхнення, яким є твори великих національних письменників»;

3) «усі Єпископи світу повинні спільно наглядати за цим всесвітнім і потужним засобом розваги й виховання, щоб у разі потреби забороняти погані фільми, які ображають моральні та релігійні почуття й суперечать духові християнства та його етичним принципам»;

4) кінематограф повинен черпати «натхнення з принципів християнської моралі»;

5) потрібно підносити «кіно до того рівня, який відповідатиме потребам освіти та вимогам християнського сумління», що повинні робити не аматори, а фахівці;

6) душпастирі повинні самі «безнастанно пильнувати за фільмами повсюди, де їх виробляють і представляють глядачам-християнам»;

7) слід переконати «всіх кінематографістів, щоб вони, як шановані люди й послідовники Христа, подбали про гармонію між своєю професією і своїм сумлінням»;

8) «священне покликання зобов'язує Єпископів виразно й відкрито заявляти, що нездорові й нечисті розваги підточують моральний стрижень нації»; «єпископи повинні також нагадувати кіновиробникам, що вимоги Церкви стосуються не тільки католиків, а й усіх, хто відвідує кінотеатри»;

9) усі душпастирі повинні зобов'язатися не дивитися «фільмів, образливих для істини та християнської моралі»; для цього варто залучати батьків і працівників шкіл;

10) варто публікувати класифікаційні списки фільмів, які не рекомендується переглядати, які можна переглядати із застереженням; варто створити в кожній країні «постійне національне контрольно-оцінювальне бюро..., яке буде сприяти добрим кінофільмам, класифікувати решту стрічок і доводити свої оцінки до відомих священників та вірних»; пропонується єпископам цензурувати фільми.

1.3. Інтерес Церкви до соціальних комунікацій

В енцикліці «Redemptoris Missio» («Місія Спокутування») Папа Римський Іван Павло II назвав світ комунікації «найпершим Ареопагом нашої доби». Святий отець підкреслив у своїй промові: «Засоби соціальної комунікації вже набрали такої ваги, що стали для багатьох головним помічником в освіті й постачальником інформації, головним наставником і натхненником в особистих, родинних та суспільних діях».

Оскільки Церква першою (1963 року) запропонувала вживати термін «соціальні комунікації», ми звернемося до концептуального бачення святими отцями обговорюваного смислу. Церква видала декілька документів, що декларували термін «соціальні комунікації». До таких документів необхідно віднести:

– Декрет про засоби масової комунікації «*Inter Mirifica*», повна назва – «*Inter mirifica technicae artis inventa*», яку перекладають як «Серед незвичайних технічних винаходів»;

– Душпастирська Інструкція «*Communio et Progressio*» («Спілкування й прогрес»);

– Душпастирська Інструкція «*Aetatis Novae*» («За нової доби»).

Концепція соціальних комунікацій, висвітлена в документі «*Inter Mirifica*», була запропонована Церквою 1963 року.

Основні положення згаданої концепції соціальних комунікацій:

1) запропоновано нове поняття «соціальні комунікації», яке замінило поняття «масові комунікації»;

2) такі терміни, як «технології поширення інформації», «аудіовізуальні засоби інформування», «засоби масової інформації» («мас-медіа», «медіа») та «масова комунікація», не здатні виразити сутності, яку «бачить Церква у роботі цих структур»; тому до наукового обігу «введено термін «*the instruments of social communication*», або «*the means of social communication*» («знаряддя, або засоби соціальної комунікації», далі – ЗСК), який охоплює всі способи суспільного спілкування і є ширшим, ніж поняття *mass media* (преса, радіо, телебачення, кіно)»;

3) соціальна комунікація – це «спілкування людей у суспільстві», що «включає, крім самих тільки технічних засобів, ще й інші форми людського спілкування, виражені в різний спосіб у різних суспільствах і культурах»;

4) запроваджено від 6 травня 1967 року Всесвітній день комунікації;

5) «щорічні послання Папи з нагоди цього дня слід розглядати як важливий внесок до Церковного вчення про різні аспекти суспільного спілкування»;

6) пропозиція «створення у Ватикані головного бюро у справах засобів соціальної комунікації»; воно було створено у квітні 1964 року й названо «Комісією у справах засобів соціальної комунікації»; від 28 червня 1988 року назва «Рада у справах засобів соціальної комунікації» була змінена на «Комісію у справах засобів соціальної комунікації»; функції Ради – координаційна, виховна, контрольна, інформативно-комунікаційна; наголошено «на необхідності фахової підготовки служителів Церкви відповідно до вимог часу»; було проголошено наказ Папській Комісії у справах засобів соціальної комунікації видати відповідну душпастирську інструкцію за участю експертів із різних країн. Інструкція «*Communio et Progressio*» була опублікована 1971 року й стала продовженням заходів Другого Ватиканського Собору в галузі суспільного спілкування»;

7) введено нові права та обов'язки Церкви та мирян у галузі соціальної комунікації (див. «*Inter Mirifica*»);

а) проповідувати Євангеліє, що є природним правом Церкви; «використовувати всі ті мас-медіа, які потрібні їй для виховання християн і для пастирської діяльності; а також вона має право володіти цими засобами»;

б) «душпастирі повинні наставляти вірних і навчати їх так використовувати медіа, щоб домогтися особистого спасіння та вдосконалення всієї людської родини»;

в) «на мирянах лежить обов'язок надихати мас-медіа християнським і людським духом, щоб вони повною мірою відповідали людським сподіванням, покладеним на них, та замислам Божим»;

г) «висвітлення й змалювання або опис морального зла за допомогою засобів соціальної комунікації, особливо якщо вдається до певних драматичних способів, може посприяти глибшому пізнанню й розумінню людини, звеличенню правди й добра»;

г) піклування про майбутнє молодого покоління: ті, «хто сприймає інформацію через медіа, а особливо молодь: ...нехай стараються сповна зрозуміти все, що бачать, чують або читають. Нехай обговорюють повідомлення зі своїми вчителями та іншими освіченими людьми; нехай вчать виносити правильні рішення».

Важливим церковним документом про соціальну комунікацію слід вважати Душпастирську Інструкцію «*Communio et Progressio*» («Спілкування й прогрес») (1971). Основні положення концепції стали такими:

1) головна мета соціальної комунікації – «досягти єдності й поступу людей, які живуть у суспільстві»; завдання соціальної комунікації – «об'єднання людей, налагодження діалогу, який приведе до обопільного й приязного розуміння й загального поступу»;

2) повинна бути високою відповідальність і фаховість тих, хто є творцями повідомлень, – комунікаторів; «сумління мусить зобов'язувати цих людей бути компетентними в мистецтві комунікації, щоб активно працювати. І що більший вплив має людина на процес спілкування, то більші її обов'язки»;

3) повинна бути високою кваліфікація працівників-комунікаторів, від яких вимагаються не лише професійні вміння, але й особистісні гуманістичні якості, знання в галузі вікової й соціальної психології;

4) слід проводити заходи, які б відродили моральні норми в суспільстві;

5) засоби соціальних комунікацій повинні відігравати особливу роль у «підготовці різноманітних виховних заходів»;

6) там, де немає належних умов для навчання, засоби соціальної комунікації «можуть надати людям релігійне виховання й початки освіти»;

7) «використання новітніх технічних засобів для освіти має бути по можливості творчим і має залучати учнів до живого діалогу. Таким чином можна не тільки навчити учнів теоретичних знань, а й дати їм практичне вміння виражати себе через медіа»;

8) «мас-медіа ... володіють усіма технічними можливостями для того, щоб використовувати новітні методики в повідомленні інформації, допомагаючи цим педагогам»;

9) засоби соціальних комунікацій повинні використовувати зразки «високого мистецтва, здатного зробити особистість кращою»;

10) митці «не повинні бути моралістами, але повинні усвідомлювати таємничі сили художньої творчості – розкривати ті славні царини світла, що лежать по той бік тайни людського життя».

Інтерес Церкви до соціальних комунікацій є сталим. Свідомством того є декларації, викладені в другій Душпастирській інструкції Папської Ради в справах соціальної комунікації «*Aetatis Novae*» (із лат. «За нової доби»), яка була видана з нагоди 20-ї річниці «*Communio et Progressio*» (23 травня 1991 року). Однією з провідних думок, висловлених у згаданому документі, є «спеціальні настанови для розроблення планів щодо соціальної комунікації на рівні дієцезій, Єпископських Конференцій, Патріарших Асамблей, де конкретно вказано напрямки й завдання праці духовенства й мирян у сфері засобів соціальної комунікації». Дослідники зауважують, що католицьким засобам соціальної комунікації рекомендовано докладно вивчати:

- особливості аудиторії певного регіону;
- екуменічні й освітні можливості телебачення, радіо, преси;
- засоби трансляції й розповсюдження;
- зв'язки з громадськістю тощо.

Для розуміння сучасного ставлення Церкви як соціального інституту до концептуального тлумачення соціальних комунікацій варто звернутися до коментарів Ю. Лавриша. На сайті папи Франциска автор висловлюється про те, що «у сьогоденній комунікації між Церквою та суспільством є багато перешкод, перш за все – нерозуміння особливостей часу, у якому живемо». Дослідник наводить приклад такого нерозуміння: «Два роки тому в мене була дискусія з одним із лідерів протестантської течії. Пастор уперто доводив мені, що комунікація на платформах соціальних мереж та й загалом інтернету для сучасного християнина – згубна». Далі Ю. Лавриш доводить власну позицію, спираючись на два аспекти, а саме:

1) «з одного боку, присутність у них загрожує безпеці захисту особистих даних, розчиненню в інформаційних потоках, перебиранню функцій пасивного «лайкомана»»;

2) з іншого боку, «комунікація у соціальних мережах має свої позитивні сторони».

Ю. Лавриш констатує факт: «Для багатьох людей між ними й Церквою постає бар'єр: вони бояться прийти до духовної особи на розмову наживо, попросити допомоги, дивлячись у вічі. Зважаючи на сучасні фактори, насамперед на психологічні особливості у сприйнятті світу, знову-таки через нестримний потік інформації та викликів така реакція людини виправдана». Резюмуючи свої міркування щодо доцільності соціальних комунікацій між Церквою й людьми, Ю. Лавриш вважає, що «духовенство має звертати увагу на ці особливості й знаки часу; не відмовлятися створювати й вести сторінки на платформах соціальних

мереж, блоги». Для нас, як дослідників концептуальних основ соціальних комунікацій, є важливим те, що Ю. Лавриш висловлює концептуальне бачення соціальних комунікацій у релігійній діяльності. «Вважаю, – повідомляє автор, – що після серії приватних повідомлень між людиною й священником, по-перше, вона не почуватиме себе настільки загубленою й забутою, а по-друге, змінить свої стереотипи щодо Церкви і, можливо, колись переступить поріг храму, зрозумівши, наскільки ця комунікація є важливою для укріплення духовного «вестибулярного апарата»».

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу I

1. Гривнак Б.Л. Суспільство, яке ми будуємо: концепція інформаційного суспільства в сучасному світі / Б. Л. Гривнак // «Гіллея: науковий вісник»: збірник наукових праць. Спецвипуск. – К., 2011; також див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gileya.org.ua (дата звернення – 19.09.15). – Назва з екрана.
2. Іван Павло II. *Redemptoris Missio*, 37 // *AAS*, 58 (1971). — С. 285.
3. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа [упоряд. і наук. ред. М. Перун]. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — 440 с.
4. Декрет Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації
5. *Inter Mirifica* (8 грудня 1963) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 73–86.
6. Душпастирська інструкція на виконання Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації *Communio et Progressio* (23 травня 1971) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 87–136.
7. Душпастирська інструкція про соціальну комунікацію до 20-ї річниці «*Communio et Progressio*» *Aetatis Novae* (22 лютого 1992)) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 137–159.
8. Іскра С.І. Офіційні документи римо-католицької церкви у галузі

- використання засобів масової комунікації [Електронний ресурс] / С.І. Іскра. – Режим доступу до сторінки : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11194.html> (дата звернення до сторінки – 17.01.2014); також див.: Іскра С.І. Офіційні документи римо-католицької церкви у галузі використання засобів масової комунікації / С.І. Іскра // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. XIV. – Серія: Історія: Збірник наук. праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 302–305.
9. Іскра С. І. Соціокультурна діяльність Римо-католицької Церкви у контексті духовної культури Поділля : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство) / Іскра Світлана Іванівна ; Львівська національна музична академія ім. М. В.Лисенка. – Львів, 2010. – 187 с.
 10. Лавриш Ю. Ефективна комунікація – у розумінні специфіки часу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://popefrancis.org.ua/?p=1540> (дата звернення до сторінки – 17.01.2014).
 11. Павко А.І. Методологія модерну і постмодерну / А. І. Павко // Вісник НАН України. – 2011. – № 3. – С. 34–39.
 12. Праксиологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Праксиологія> (дата звернення до сторінки – 16.01.2014).
 13. Різун В. В. До питання про соціальнокомунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі / В.В. Різун // Актуальні дослідження українських наукових шкіл у галузі соціальних комунікацій: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова] – К.: Інститут журналістики, 2013. – С. 8–25.
 14. Холод О.М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. / О.М. Холод. – Львів: ПАІС, 2011. – 288 с.
 15. Холод О. М. Методологія нооцентризму в межах соціальних комунікацій / Холод О.М. // Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації. – № 4. – 2010. – С. 25–29.
 16. In Fructibus Multis [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: http://nl.wikipedia.org/wiki/In_Fructibus_Multis (дата звернення до сторінки – 16.01.2014).
 17. Franz-Josef Eilers, Roberto Giannatelli. Chiesa e Comunicazione Sociale. — Torino: Elle Di Ci, 1996. — P. 218, 243, 625.
 18. Lever F., Rivoltella P. C., Zancchi A. La comunicazione. Il Dizionario di scienze e tecniche. — Roma: LAS-Elledici, 2002.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Що слід називати соціальними комунікаціями?
2. Які причини зародження ідей і теорій соціальних комунікацій ви можете назвати?
3. Яку роль у появі теорії соціальних комунікацій відіграла енцикліка Папи Римського Пія XI про кінематограф?
4. Як Папа Римський Іван Павло II назвав світ комунікації в енцикліці «Redemptoris Missio» («Місія Спокутування»)?

Навчальні завдання

1. Дайте визначення терміна «соціальні комунікації».
2. Назвіть основні причини зародження ідей і теорій соціальних комунікацій.
3. Доведіть тезу про те, що винахід Й. Гутенберга у XV ст. має повне право вважатися причиною зародження ідей соціальних комунікацій.
4. В енцикліці Папи Пія XI про кінематограф «Vigilanti Cura» («Невсипуща турбота»), яку він проголосив 29 червня 1936 року, йдеться про основні положення, що стосуються соціальних комунікацій. Назвіть такі положення.
5. Розкажіть про діяльність «Легіону пристойності», про яку йдеться в енцикліці «Redemptoris Missio» («Місія Спокутування»).
6. Назвіть три документи Церкви, які лягли в основу формування уявлення майбутніх фахівців про соціальні комунікації.
7. Поясніть причини запровадження 6 травня 1967 року Всесвітнього дня комунікації.
8. Розтлумачте твердження про те, що інтерес Церкви до соціальних комунікацій є сталим.
9. Створіть схему, у якій покажіть складники теорії постіндустріального суспільства.
10. Охарактеризуйте основні теорії-предтечі сучасної теорії соціальних комунікацій.

Теми рефератів

1. Церква й соціальні комунікації.
2. Роль папства в становленні соціальних комунікацій.
3. Соціальні комунікації в медицині.
4. Соціальні комунікації в мобільному зв'язку.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИТОКИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

2.1. Ідеї класичної соціології й теорії соціальних комунікацій *Теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства*

Визначальну роль у формуванні концептуальних витоків до вивчення соціальних комунікацій відіграла теорія постіндустріального, або інформаційного суспільства, яку активно розвивали з позицій різних галузей людського знання Д. Белл, З. Бжежинський, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, В. Іноземцев, М. Кастельс, Я. Масуді, Е. Тоффлер, С. Хантингтон, А. Чухно тощо.

За різними даними, термін «постіндустріальне суспільство» увів у науковий обіг А. Кумарасвами – дослідник, який вивчав доіндустріальний розвиток азійських країн.

Термін «постіндустріальне суспільство» 1959 року запропонував й активно використовував у своїх працях соціолог і публіцист Д. Белл, який вважається творцем теорії постіндустріального суспільства. Постіндустріальним суспільством автор називав соціум, у якому індустріальний сектор утрачає провідну роль унаслідок технологізації й основною продуктивною силою стає наука.

Слід урахувати те, що орієнтація суспільства не на виробництво автомобілів, верстатів, сталого знаряддя праці у виробничому процесі, а на створення, пошук, упорядкування й (ре)трансляцію інформації як спосіб існування, заробітку й суспільного прогресу докорінним чином змінила й соціальні дії, взаємодії й відносини між суб'єктами й об'єктами в суспільстві. Характер соціальних комунікацій змінився, а їх аналіз вимагав більш детальної уваги до комунікаційної складової в стосунках між людьми. Серед базових причин виникнення постіндустріалізму називають необхідність створення нових методів соціального прогнозування та виявлення на їх основі тенденцій і перспектив розвитку сучасного історичного процесу.

На думку Д. Белла, соціальні революції в постіндустріальному суспільстві відійдуть на задній план, оскільки провідну роль будуть відігравати зміни, які спричинили науково-технічні революції. Підґрунтям для розвитку суспільства будуть знання, які стануть стимулом технологічного прогресу, що організовуватиме соціальний розвиток.

Майбутнє суспільство, на думку Д. Белла, буде спиратися на такі складники:

- підґрунтя всієї діяльності людини – теоретичні знання;
- наявність такого знання стане базою для формування стратегії розвитку суспільства;
- домінування знання приведе до епохальних новацій у всіх галузях людської діяльності;

- людська діяльність буде зосереджена не на виробництві товарів, а на виробництві послуг; суспільство функціонуватиме в діаді «послуга – споживання» і навпаки;

- цінуватимуться лише фахівці високого класу, які здатні трансформувати суспільство на технологічному рівні;

- на першому плані будуть проблеми контролю над технологіями виробництва знань та інформації;

- важливими стануть функції експертів, які здійснюватимуть оцінку технологічних процесів;

- у суспільстві постіндустріальної епохи розвитку пріоритетними стануть інтелектуальні електронні технології організації й трансляції знань та інформації.

Неважко уявити собі ступінь актуальності теорії Д. Белла для пояснення суспільних процесів, в основі яких – обмін інформацією (процеси соціальних комунікацій).

Необхідно врахувати, що теорія інформаційного суспільства органічно «витікала» із теорії постіндустріального суспільства. Термін «інформаційне суспільство» увів у науковий обіг Ю. Хаяши – професор технологічного інституту, що знаходиться в Токіо. Д. Белл активно застосовував поняття теорії інформаційного суспільства у своїй теорії постіндустріального суспільства. Так само й апологети теорії соціальних комунікацій беруть на озброєння положення як теорії постіндустріального суспільства, так і теорії інформаційного суспільства.

Теорія фордизму й постфордизму

Важливим витоком для появи теорії соціальних комунікацій слід вважати *теорію фордизму та постфордизму*. Термін «фордизм» був запропонований А. Грамши та Г. Манном. Автори пропонували так називати систему технічних та організаційних перетворень, успішно втілених Г. Фордом на виробництві.

Як прогресивний виробник автомобілів Г. Форд був власником заводів із виробництва автомобілів у всьому світі. Разом із тим історія людства знає Г. Форда як фахового менеджера, винахідника й автора 161 патенту США.

Теорія фордизму передбачає комплексну механізацію виробництва й науковий менеджмент. Базовою категорією теорії менеджменту Г. Форда слід вважати високу заробітну плату працівників на його виробництві. Саме поєднання згаданих факторів, на думку Г. Форда, було спрямовано на укріплення соціальних зв'язків та накопичення соціального капіталу. Сучасні фахівці із соціальних комунікацій можуть спиратися на теорію фордизму, оскільки підвищення якості виробництва Г. Форд ґрунтував на комплексі організованих дій (зборі інформації, її обробці, трансляції й верифікації впливу інформації на споживача), що спрямовані на обмін соціально важливою інформацією та регулювання соціальних дій, взаємодій і відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві.

Ідеї соціальних комунікацій реалізувалися й у *постфордизмі* – течії, представники якої захищали ідеї росту економіки завдяки технологічним досягненням. Останні повинні сприяти реорганізації як виробничих процесів, так й організації ринків збуту по-новому. В основі нових соціальних комунікацій, які пропагував постфордизм, лежали такі критерії:

- 1) домінування складної праці над простою;
- 2) високий рівень фахових навичок і знань працівників;
- 3) орієнтація кінцевого продукту на сегменти споживчих запитів.

Теорія «третьої хвилі»

Автором згаданої теорії був *Е. Тоффлер* – американський філософ, соціолог і футуролог. Його вважають одним з авторів концепції постіндустріального суспільства.

Ідеї теорії «третьої хвилі» Е. Тоффлер висловлював у своїх працях «Шок майбутнього» (1970), «Третя хвиля» (1980) та «Революційне багатство: як воно буде створене та як воно змінить наше життя» (2008).

Зв'язок положень теорії «третьої хвилі» із положеннями сучасної теорії соціальних комунікацій є очевидним, оскільки Е. Тоффлер вважав, що соціальні зміни супроводжують технологічні зміни й, навпаки, створюють для суспільства багато незручностей. Суспільство не в змозі швидко адаптуватися до таких революційних змін, від чого виникає своєрідний шок. Такий шок переживає як суспільство в цілому, так й індивід. У сучасності Е. Тоффлер убачає ознаки краху: руйнуються соціальні структури, з'являються тенденції диференціації в існуванні людини. Автор теорії «третьої хвилі» вважає, що людина замикається у своєму будинку, квартирі, створює нові спільноти у своєму приватному житті.

Новий спосіб життя потребує нових технологій у комунікації й нових засобів виробництва. Очевидним є перехід до нового етапу – «нової хвилі» цивілізації. Таку хвилю Е. Тоффлер називає третьою, оскільки перші дві (аграрна й індустріальна) уже минули. Ознаками нової хвилі розвитку суспільства, на думку дослідника, є:

- електронна (комп'ютерна) революція;
- поява нових інформаційних технологій;
- інноваційні способи виробництва;
- «інші» способи життя, культури;
- нові способи розв'язання «старих» глобальних проблем;
- трансформація суспільства в безкласове;
- становлення «прогресивної» демократії, коли громадяни будуть визначати способи майбутнього життя й обміну інформацією;
- поява нових транснаціональних інститутів, здатних до ефективного розв'язання глобальних проблем людства;
- глобальний колообіг проектів, ідей, товарів, послуг, культур тощо.

Слід звернути увагу на те, що вищезгадані ознаки нового суспільства «третьої хвилі» цивілізації повинні супроводжуватися новими засобами й технологіями в комунікаційній сфері діяльності людини. До ознак суспільства «третьої хвилі» необхідно було додати такі: «поява нових соціальних комунікацій» і «поява нових соціальнокомунікаційних технологій».

Одна із сучасних провідних концептуальних баз для вивчення соціальних комунікацій належить *М. Кастельсу* – іспанському соціологові й автору теорії нової соціології міста.

Ідеї М. Кастельса називають *теорією інформаційного капіталізму*, або концепцією інформаційного суспільства.

Основні ідеї М. Кастельса:

1) історію цивілізації слід розподілити на три великі етапи: аграрний, індустріальний та інформаційний;

2) основна риса аграрного періоду розвитку суспільства полягає в кількісному рості трудових зусиль, видобутку ресурсів;

3) основна риса індустріального періоду розвитку суспільства – поява нових джерел енергетики;

4) основною рисою інформаційного етапу слід вважати технології генерування знання, обробки інформації тощо;

5) поява глобалізації як явища стандартизації й уніфікації товарів широкого вжитку, інформаційних систем, робочої сили й капіталу;

6) сучасний капіталізм організовано за зразком мережі, яка розвивається спонтанно;

7) простір перестає відігравати свою роль в економіці;

8) стрімко розвиваються транснаціональні компанії, оскільки вони мають високий ступінь адаптації до постійних змін в економіці;

9) в інформаційному суспільстві на біржі праці домінують спеціальності, пов'язані з обслуговуванням і грошми («білі комірці»);

10) роботодавці віддають перевагу працівникам, які мають аналітичні здібності, високу кваліфікацію, мислять стратегічно;

11) інформаційна праця є ланкою, яка об'єднує різні структури «інформаційного капіталізму»;

12) ступінь володіння інформаційними технологіями визначає пріоритетні місця країн у світових процесах економіки;

13) суспільство розгалужується на дві великі касти: тих, хто має доступ до мережі, і тих, хто такого доступу не має.

Слід зазначити, що в інформаційному суспільстві соціальні комунікації як комплекс організованих дій (збір інформації, її обробка, трансляція й верифікація впливу інформації на споживача), спрямованих на обмін соціально важливою інформацією та регулювання соціальних дій, взаємодій і відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві, також змінюються. Кожний із пунктів-

характеристик теорії інформаційного капіталізму М. Кастельса атрибутує як певну єдність, мозаїчність, так і системність процесів.

Теорія про інноваційну економіку й підприємницьке суспільство

Внесок у розвиток майбутніх концепцій соціальних комунікацій зробив П. Друкер – американський учений австрійського походження, економіст, публіцист, педагог, один із найвпливовіших засновників теорії менеджменту ХХ століття. П. Друкер є автором теорії про інноваційну економіку й підприємницьке суспільство. Дослідник стверджував те, що новий тип суспільства – інформаційний – постійно змінюється. Учений вводить поняття «творча деструкція», яким характеризує засадничу ознаку як економіки майбутнього, так і суспільства. Зміни в такій творчій деструкції, на думку П. Друкера, стануть постійними й не дивуватимуть фахівців. У майбутньому інформаційному суспільстві виживуть лише лідери змін, саме ті, хто буде відчувати вектор ефективних змін і зможе миттєво пристосовуватися до них. Таке пристосування фахових менеджерів змінить структуру та якість соціальних комунікацій у суспільстві.

Теорія постіндустріального (інформаційного) суспільства та її різновиди: теорія фордизму й постфордизму, теорія «третьої хвилі», теорія інформаційного капіталізму, теорія про інноваційну економіку й підприємницьке суспільство – дають уявлення про досить вагомий внесок їхніх авторів у загальну теорію соціальних комунікацій, про яку йдеться в подальших підрозділах навчального посібника.

2.2. Франкфуртська школа: цілісна теорія сучасного суспільства як підгрунтя теорії комунікативної дії

Теорія М. Хоркхаймера

Засновником Франкфуртської школи вважається М. Хоркхаймер (1895–1973). Провідна ідея Франкфуртської школи полягала у створенні широкої програми соціальних досліджень, що охоплювала галузі культури (зокрема й науку), релігію, мистецтво, мораль, право, громадську думку, стиль життя, спорт, моду, розваги тощо. Завдання нової теорії М. Хоркхаймер убачав у вивченні змін й особливостей сучасної соціокультурної ситуації. У перспективі така теорія, на думку її автора, повинна була привести до нової культурної та соціальної практики.

Основними положеннями теорії є декілька.

1. Разом із ростом раціональності засобів і цілей підвищується рівень домінування формальної раціональності, унаслідок чого з'являється нівелювання системи цінностей, що призводить до руйнації культури.

2. Реалізація Просвітницького проекту насаджувала знання, що призвело до руйнації міфів і послаблення уявлення.

3. Людина прагне зробити природу своїм невідляком, що пригнічує основи людського існування.

4. Просвітництво спричинило появу антиномії: прогрес обертається регресом, потужний потік інформації одночасно й надає мудрості, і робить людину нерозумною, розвиток культури через знання несе й страх, і цивілізованість.

5. Просвітництво стало стартом для культуріндустрії, яка ошукує маси.

6. Завдяки культурі в цивілізації з'являється одноманітність, стереотипізація.

7. На думку М. Хоркхаймера і його співавтора Т. Адорно, «злиття культури з розвагою призводить не лише до деградації культури, але й так само до неминучого одухотворення розваги».

8. Культуріндустрія сприяє очищенню афекту.

9. Характерною рисою культури є перетворення її на товар, рекламу.

Висловлені М. Хоркхаймером і Т. Адорно думки безпосередньо пов'язані із соціальними комунікаціями й теоріями, які їх тлумачать.

Наприклад, М. Хоркхаймер стверджує, що раціональність засобів і цілей провокує формальну раціональність і саме тому нівелюється система цінностей особистості. Такий процес нівеляції руйнує культуру. Соціальні комунікації як комплекс організованих дій, спрямованих на обмін соціально важливою інформацією й регулювання соціальних дій, взаємодій і відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві, повною мірою залежить від рівня раціональності засобів і цілей. Саме тому слід прийняти ідею М. Хоркхаймера як продуктивну для вивчення специфіки соціальних комунікацій сучасності.

Твердження мислителя про те, що реалізація Просвітницького проекту насаджувала знання, яке зруйнувало міфи й послабило людську здатність до уявлення, також варто врахувати. Причин для такої тези декілька.

1. Відсутність знань, які принесла епоха Просвітництва європейцям, гарантувала функціональність суспільства, у якому регулювання соціальних дій, взаємодій і відносин контролювала Церква.

2. Церква за багато століть панування в суспільстві набула солідний досвід соціальних практик, які регулювалися конкретними догмами, санкціями й традиціями. Соціальні комунікації Церкви влаштовували не стільки суспільство, скільки саму Церкву як соціальний інститут, і тому представники Церкви не були зацікавлені в зміні парадигми соціальних норм і санкцій.

3. Епоха Просвітництва принесла ті знання, які знищували багатовікові соціальні комунікації Церкви й дозволили людині відчувати силу інформації про устрій світу, причини віри та принципи побудови суспільства.

4. Разом із новими знаннями про природу та суспільство Просвітництво уніфікувало уявлення людини про світ, що пізніше, в епоху інформаційного суспільства, стали називати глобалізацією. Разом із стереотипізацією знань про

суспільство й природу почала фіксуватися нівеляція картини світу особистості. Оскільки стрижнем картини світу людини є його система цінностей, почала нівелюватися й вона. Знання Просвітництва стандартизували інформацію, яку подавали вчителі в школах та університетах, у міських управах та поліцейських відділках.

5. У результаті такої уніфікації людського уявлення про світ виникла проблема стандартизації моделей поведінки людини в суспільстві. Соціальні комунікації стали стандартизованими.

Слід визнати, що аналіз кожного з наведених положень теорії М. Хоркхаймера підтверджує як специфіку змін у соціальних комунікаціях кожної епохи розвитку людства, так і свідчить про істинність ідей, що пізніше були прийняті дослідниками соціальних комунікацій.

Ідеї М. Хоркхаймера й Т. Адорно стали підґрунтям для формування широковідомої теорії комунікативної дії, яку запропонував послідовник учення Франкфуртської школи Ю. Габермас.

2.3. Вплив ідей Ю. Габермаса на формування теорій соціальних комунікацій

Однією з потужних теорій, які підштовхнули до становлення й розвитку теорій соціальних комунікацій, є теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, якого називають яскравим представником другого покоління Франкфуртської школи. Ю. Габермас працював асистентом Т. Адорно.

До соціологічно-філософської спадщини Ю. Габермаса слід віднести такі наукові праці: «Теорія комунікативної дії», «Моральна свідомість і комунікативна дія», «Ранні дослідження та доповнення до теорії комунікативної дії», «Філософський дискурс модерну», «Мораль і комунікація», «Роз'яснення до етики дискурсу».

Аналіз двотомної праці Ю. Габермаса «Теорія комунікативної дії» дає уявлення про її роль у становленні теорій соціальних комунікацій.

Основним поняттям згаданої теорії слід вважати комунікативну дію, яку автор тлумачить як таку взаємодію принаймні двох індивідів, що упорядковується згідно з нормами, що приймаються за обов'язкові. Комунікативну дію дослідник розглядав у взаємозв'язку з раціональністю (діяльність, що пов'язана з розумом).

Ю. Габермас диференціював раціональність на інструментальну й комунікативну.

Ще від шістдесятих років XX століття в працях Ю. Габермаса спостерігалася згадана диференціація. Автор називав розумові дії тоді не раціональністю, а типом дії й запропонував розрізняти інструментальний і комунікативний типи дії.

Пізніше Ю. Габермас виокремив уже чотири комунікативні типи дії, до яких відніс:

- 1) стратегічну;
- 2) норморегуючу;
- 3) експресивну (драматургічну);
- 4) комунікативну дію.

Стратегічною дією Ю. Габермас вважав таку дію, що включає як інструментальну, так і «власне стратегічну» дії. Розрізнення згаданих двох підвидів автор убачав у орієнтації на успіх/неуспіх і застосування засобів, що відповідають цілям. Дослідник уточнював: для інструментального підвиду характерна орієнтація на предметно-прагматичні критерії, а не на соціальний контекст. Для власне стратегічних дій притаманні соціальна орієнтація та раціональний вибір. Щодо уточнення значення комунікативної дії Ю. Габермас розглядає таку дію як націлену на дійових осіб і на порозуміння між ними.

Автор теорії комунікативної дії аналізує типи дії у зв'язку з відповідними їм типами раціональності.

Основні підходи теорії комунікативної раціональності відбито в п'яти пунктах.

1. Розум слід деміфологізувати з метою протиставлення ідеалістичним теоріям.
2. Філософію свідомості треба критикувати для того, щоб повернути філософію до вчення про розум.
3. Трактатування розуму не повинно тлумачитися завдяки ідеям субстанціалізму й трансценденталістського суб'єктивізму.
4. Заради теорії комунікативної дії не варто чинити зсув у філософії традиційного раціоналізму. Варто лише приділити йому більше уваги.
5. Треба в дослідженнях розуму як конкретної раціональності дії розглядати її комунікативний аспект.

Ю. Габермас пропонує прийняти поняття «комплексні дії». Останні, на думку автора, необхідно розглядати з позицій таких чотирьох аспектів раціональності:

- 1) інструментальної раціональності;
- 2) стратегічної;
- 3) нормативної;
- 4) раціональності «експресивної дії».

Слід зауважити, що згідно з концепцією раціональності Ю. Габермаса ставлення дійової особи до світу необхідно враховувати так само, як і ставлення дійової особи до оточуючих її людей.

На думку Ю. Габермаса, комунікативну дію треба розглядати, ураховуючи такі категорії:

- дійова особа, актор як та, яка говорить, і та, яка слухає;
- дійова особа пов'язана будь-якими стосунками з «об'єктивним, соціальним або суб'єктивним світом»;
- та особа, яка говорить, вимагає поваги до того, про що вона говорить, думає й у чому вона переконана;

- можливості комунікації в різних людей різні, що впливає на ставлення окремих суб'єктів до світу;
- та особа, яка говорить, може висувати претензії до того, кому вона говорить, у тому, що її висловлювання є істинними, правильними, правдоподібними;
- усі претензії особи, яка говорить, висуваються в процесі дискурсу;
- дискурс, за Ю. Габермасом, – це тематизоване *Geltugsanspruche*, тобто «припинення» чисто зовнішніх примусів до дії, нове обдумування й аргументування суб'єктами дій їх мотивів, намірів, очікувань, тобто власне домагань, їх «проблематизація»;
- дискурс не може панувати, за винятком вимоги досконалості в аргументуванні логічних посилань.

Ю. Габермас наполягає на тому, що взаєморозуміння, визнання, аргументація, консенсус є не лише поняттями теорії, вони є елементами взаємодії людей. Дослідник вважає, що суть комунікативної дії полягає в необхідності активних індивідів знаходити й застосовувати раціональні підстави, здатні переконати інших суб'єктів і схилити їх до згоди.

Автор теорії стверджував те, що в людських діях більше, ніж ми думаємо, комунікативних аспектів і вимірів. Саме їх сучасній науці слід вивчати для того, щоб дати людині ефективні засоби для пошуку шляхів розбудови демократичних основ.

Ю. Габермас, дискутуючи з К.-О. Апелем, розробив «універсальну прагматику», яка була спрямована на розробку програми універсальної значущості комунікативних дій, й одночасно програму якщо не запобігання, то принаймні діагностування та лікування громадської патології у сфері суспільної комунікації. У розумінні Ю. Габермаса патологією слід називати форми, які систематично порушували комунікацію. Під такими формами дослідник мав на увазі вплив системи чи то капіталізму, чи то соціалізму, які він критикував у традиціях Франкфуртської школи.

Безперечно, ідеї Ю. Габермаса мали суттєвий вплив на формування теорій соціальних комунікацій, оскільки в основі останніх лежить твердження про важливу функцію регулювання соціальних дій, взаємодій та відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві, що ґрунтуються на обміні інформації, тобто комунікації.

2.4. Соціальна теорія Г. Маркузе як предтеча теорій соціальних комунікацій

Ідеї, висловлені в праці «Одновимірна людина» Г. Маркузе, також можуть розглядатися як предтеча теорій соціальних комунікацій.

Для філософа Г. Маркузе у світі немає героїв, тому що всі люди є зомбованими, жертвами маніпуляцій, нав'язаних засобами масової комунікації. Саме тому, на думку дослідника, сучасна людина є одновимірною й не має своєї оцінки подіям і персонам.

Аналізуючи суспільство СРСР, Г. Маркузе дійшов висновку, що не комунізм побудували більшовики у XX столітті, а неототалітарну систему, одновимірну. Отже, соціальні комунікації радянської системи зробили радянську людину одновимірною. Завдяки ЗМІ людям нав'язувалися неістинні стандарти й потреби, виховувався культ споживання. Філософ підкреслює, що революційна роль у суспільстві СРСР перейшла до маргіналів, які тоталітарній системі могли протиставити лише свій Протест у формі відмови підкорятися правилам системи. Були змінені ціннісні системи радянської людини, якій залишилося «сховатися» від диктатури в культурних надбаннях, чим і пояснює Г. Маркузе розвиток літератури й мистецтва в СРСР. Отже, варто говорити про специфічні соціальні комунікації, які панували в диктатурі Радянського Союзу.

Погляди Г. Маркузе на суспільство не дозволяли йому вірити в провідну силу робочого класу, що й відрізняло дослідника від позиції К. Маркса, який надавав робітникам роль гегемонії в суспільстві. Таким чином, соціальні комунікації Радянського Союзу розглядаються Г. Маркузе (без називання соціальними комунікаціями соціальних дій, взаємин та відносин) як спалюжені, викривлені.

Г. Маркузе у своїй соціальній теорії піддає критиці соціальні відносини між суспільствами, які знаходяться в протиставленні щодо нарощування озброєння. Філософ повідомляє: «Не менш очевидно, що життя перетворюється на існування, так би мовити, на межі, у стан постійної готовності прийняти виклик. Ми мовчки приймаємо необхідність мирного виробництва засобів руйнування, доведеного до досконалості марнотратного споживання, виховання й освіти, що готує до захисту того, що деформує як самих захисників, так і те, що вони захищають». Можна зробити висновок про те, що Г. Маркузе передбачає руйнацію соціальних комунікацій на міждержавному рівні, між суспільствами. Формування свідомості людини під час протиставлення економічно сильних суспільств залежить, на думку Г. Маркузе, від мас-медіа, оскільки «за таких умов наші засоби масової інформації не зазнають особливих труднощів у тому, щоб видавати приватні інтереси за інтереси всіх розумних людей». У результаті потужного впливу мас-медіа на суспільство його політичні потреби «перетворюються на індивідуальні потреби й спрямування, а задоволення останніх сприяє розвитку бізнесу й громадському благополуччю».

Розвинута Г. Маркузе *критична теорія сучасного суспільства* мала завдання аналізувати суспільство з позиції можливості поліпшення умов існування людини. Під час такого аналізу виникає необхідність звернутися до ціннісних суджень, які є інструментом розв'язання проблеми історичної об'єктивності, що зосереджує увагу на двох моментах:

1) «судження, що людське життя варте того, щоб його прожити, або воно може й повинно стати таким. Це судження, – вважає Г. Маркузе, – лежить в основі будь-якого інтелектуального зусилля й відмова від нього (абсолютно логічно) рівнозначна відмові від самої теорії»;

2) «судження, що в цьому суспільстві є можливості для поліпшення людського життя й специфічні способи й засоби реалізації цих можливостей». На думку Г. Маркузе, «критична теорія повинна, ґрунтуючись на емпіричних даних, показати об'єктивну значущість цих суджень. Суспільство має в розпорядженні інтелектуальні й матеріальні ресурси, кількість і якість яких піддається визначенню».

Ключовим зауваженням Г. Маркузе слід вважати твердження про те, що соціальну теорію «цікавлять історичні альтернативи, які проявляються в суспільстві як підривні тенденції і сили». Отже, ті специфічні тоталітарні радянські соціальні комунікації, які піддаються критиці з боку Г. Маркузе, і є підривними. Саме вони формують подальший розвиток суспільства, його трансформацію й перехід до інших специфічних соціальних комунікацій.

Слід відзначити роль двох протиставлених гіпотез, які висуває Г. Маркузе в праці «Одновимірна людина» і які свідчать про прагнення філософа розв'язати проблему трансформації соціальних комунікацій Відмови в соціальні комунікації, які готові стати підґрунтям нової хвилі Відмови.

Перша гіпотеза формулюється автором таким чином: «розвинене індустріальне суспільство має здатність стримувати якісні зміни в майбутньому, що піддається передбаченню».

Друга гіпотеза формулюється Г. Маркузе в такому вигляді: «є сили й тенденції, які можуть покласти край цьому стримуванню й підірвати суспільство».

Філософ вважає, що гіпотези відбивають дві тенденції, які «витікають» одна з одної, знаходяться одна в одній. Перша тенденція є домінантною, оскільки людство вже зрозуміло, що соціальні дії, взаємини та відносини слід змінювати, отже, слід змінювати й соціальні комунікації. Друга тенденція не виключена, тому що роль випадку чи катастрофи в історії розвитку людства має досить велике значення для зміни вектора прогресу.

У роздумах Г. Маркузе цікавим є те, що автор високо оцінює функції технологій у технологічному суспільстві. Філософ констатує: «Технологію як таку не можна ізолювати від її використання, технологічне суспільство є системою панування, яке закладене вже в понятті й структурі техніки. Спосіб, яким суспільство організовує життя своїх членів, припускає» вибір першої тенденції як ефективної у формуванні соціальних комунікацій.

На думку Г. Маркузе, після того, як будь-яка епоха («проект») реалізується, укорінюється в суспільному житті, відносини між інституціями стають домінантними й тоталітаризують суспільство. Через деякий час такі домінантні інституції й соціальні комунікації між ними потребують змін. На переконання Г. Маркузе, такі зміни все одно повертаються до вибору домінанти в діаді «людина – природа». На жаль, фіксується негативна тенденція, коли природа виконує роль «матеріалу для панування» людини.

Список використаних і рекомендованих джерел
до розділу 2

1. Холод О.М. Гіпермаркет свідомості і масмедіа: монографія / О.М. Холод. – У 2-х т. – Т. 1: Трансформація свідомості. – К.: КНУКіМ, 2013. – 144 с.
2. Холод О.М. Теорія інмутації суспільства: монографія / О.М. Холод. – К. : КиМУ, 2011. – 305 с.
3. Carr Nicholas. Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains [Електронний ресурс] / Nicholas Carr // The Atlantic. – Jul. 1. – 2008. – Режим доступу до сторінки : <http://media-ecology.blogspot.com/2011/03/google.html> (дата звернення – 08.01.2014).
4. Gehlen A. Soziologie der Macht // Handwoerterbuch der Sozialwissenschaften. Bd.7. Stuttgart, Tuebingen, Goettingen, 1961. – S. 77–81.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Кого з представників теорії постіндустріального суспільства ви можете назвати, чий праці вплинули на формування теорії соціальних комунікацій?
2. Як ви можете визначити роль постіндустріальної теорії Д. Белла в появі ідей, співзвучних теорії соціальних комунікацій?
3. Ким був запропонований термін «фордизм»? Що означає згаданий термін для розвитку теорії соціальних комунікацій?
4. Чому теорію «третьої хвилі» Е. Тоффлера, американського філософа, соціолога й футуролога, слід вважати предтечею (попередником) ідей, відбитих у теорії соціальних комунікацій?
5. Як ви поясните думку Е. Кастельса про те, що сучасний капіталізм організовано за зразком мережі, яка розвивається спонтанно? Чому така думка може бути взята на озброєння сучасними теоретиками соціальних комунікацій?
6. Який внесок у розвиток теорії соціальних комунікацій зробив П. Друкер своїми ідеями інноваційної економіки й підприємницького суспільства?
7. Чому думка про «злиття культури з розвагою призводить не лише до деградації культури, але й так само до неминучого одухотворення розваги», яка належить М. Хоркхаймеру й Т. Адорно, має місце під час вивчення теорії соціальних комунікацій?
8. Як чотири типи комунікаційної дії вплинули на розвиток ідей у теорії соціальних комунікацій?
9. Кому належить ідея про те, що більшовики побудували не комунізм у Радянському Союзі, а одновимірне суспільство, що зробило соціальні комунікації між людьми одновимірними, як і саму людину одновимірною?
10. Яку роль у соціальних комунікаціях у теорії Г. Маркузе відведено людині, що панує над природою?

Навчальні завдання

1. Знайдіть визначення терміна «постіндустріальне суспільство», запропоноване Д. Беллом, і порівняйте його з визначенням А. Кумарасвами, який увів його в науковий обіг.
2. Поясніть причини звернення апологетів сучасної теорії соціальних комунікацій до класичної теорії фортизму.
3. Знайдіть мотивацію посилення прихильників теорії соціальних комунікацій на висловлення Е. Тоффлера: «Людина замикається у своєму будинку, квартирі, створює нові спільноти у своєму приватному житті».

4. Доведіть доцільність для теорії соціальних комунікацій думки М. Кастельса про те, що основною рисою інформаційного етапу розвитку суспільства слід вважати технології генерування знання, обробки інформації тощо.

5. Знайдіть в інтернеті основні положення теорії інноваційної економіки й підприємницького суспільства, яка належить П. Друкеру, і законспектуйте їх. Домовтеся з однокурсниками про те, щоб один або два з них зробили те саме. На семінарі влаштуйте дискусію, під час якої впродовж 10 хвилин ви будете доводити доцільність застосування в теорії соціальних комунікацій ідей теорії П. Друкера, а ваші візаві будуть заперечувати вам.

6. Випишіть 5 основних положень теорії засновника Франкфуртської школи соціології М. Хоркхаймера й спростуйте одне-два з них, доводячи, що для сучасних поглядів дослідників соціальних комунікацій ідеї керівника соціологічної школи є не вмотивованими.

7. П. Друкер вважав, що в майбутньому інформаційному суспільстві виживуть лише лідери змін, саме ті, хто буде відчувати вектор ефективних змін і зможе миттєво пристосовуватися до них. Поясніть причетність думки соціолога до формування теорії соціальних комунікацій.

8. Ознайомтеся з працею Ю. Габермаса «Теорія комунікативної дії» і з працею О. Холода «Теорія інмутації суспільства». Порівняйте основні ідеї дослідників і знайдіть зв'язок із концепцією аналізу соціальних комунікацій, запропонованих В. Різуном.

9. Продовжіть думку: «Безперечно, ідеї Ю. Габермаса мали суттєвий вплив на формування теорій соціальних комунікацій, оскільки в основі останніх лежить твердження про ...».

10. Розтлумачте позицію Г. Маркузе щодо того, що всі люди є зомбованими, жертвами маніпуляцій, нав'язаних засобами масової комунікації. Саме тому, на думку дослідника, сучасна людина є одновимірною, бо не може оцінити події та людей.

Теми рефератів

1. Ідеї класичної соціології в теорії соціальних комунікацій.
2. Вплив теорії фордизму й постфордизму на розвиток теорії соціальних комунікацій.
3. Основні ідеї М. Кастельса як основа для розвитку соціальних комунікацій.
4. Цілісна теорія сучасного суспільства Франкфуртської школи та їхня цінність для теорії соціальних комунікацій.
5. Вплив ідей Ю. Габермаса на формування теорій соціальних комунікацій.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЇ СТРУКТУРНОГО ФУНКЦІОНАЛІЗМУ, АУТОПОЕЗИСУ Й ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК БАЗИСУ ЗАРОДЖЕННЯ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

3.1. Ідеї про «електричний бум» М. Маклуена як концептуальне підґрунтя теорії соціальних комунікацій

Канадський філософ і літературний критик М. Маклуен (1911–1980) висловлював ідеї про «електричний бум», маючи на увазі вплив електричних та електронних засобів комунікації на людину.

М. Маклуен про телебачення висловлювався як про електричний бум, що розширює інформаційний потік, світ людини, знання телеглядача.

М. Маклуен вважав, що «те, що ми робимо, є подібним до нас. Воно продовжує нас, але й ми продовжуємо те, що зробили». Дослідник навів приклад: «Стілець доповнює наш зад і спину». Телебачення придумала людина, але воно ж – телебачення – пристосувало людину до певних крісел чи диванів, у яких людині зручно годинами переглядати художні фільми чи то передачі, новини, спортивні матчі тощо. Отже, винахід людства пристосував людство до себе, ілюструючи трансформацію свідомості суспільства й зміну соціальних комунікацій.

Автомобіль був великим винаходом для людства, але він зробив невідьником людину: для безпечного переходу шосе потрібно спуститися в підземний перехід, який спеціально вирили, запобігаючи смертельним випадкам у результаті можливого наїзду автомобіля на людину. Отже, автомобіль пристосував людину до своїх потреб, підтверджуючи думку про те, що соціальні комунікації, як і свідомість людини, трансформувалися під тиском автомобіля.

Телебачення, згідно з міркуваннями М. Маклуена, – це породження електричного буму, електрики. І людству, як вважав мислитель, слід знайти засоби боротьби з електрикою. Саме тоді, після винаходу таких засобів, на землі буде щастя й споживачі не будуть заангажовані телебаченням так, як сучасники М. Маклуена.

М. Маклуен стверджував: «Усе, що придумала людина, є розширенням наших фізичних тіл». Важко не погодитися з дослідником. Але важко й не навести контраргумент: наскільки фізичні тіла здатні розширюватися? Де межа такого розширювання? Що вважати межею такого розширювання? Відповіді на поставлені запитання призводять до появи нових протиріч. Шукаючи відповідь на запитання про межу розширення фізичних тіл, ми зіштовхуємося з необхідністю визнати те, що межею може вважатися форма речі, яка розширюється. М. Маклуен стверджував, що електричний (розуміємо – телевізійний) бум розширює фізичні тіла споживачів телевізійної інформації. Уявімо собі, що інформаційне насичення (розширення)

перетинає межу можливого для сприйняття людини. Хіба в такому випадку людина й далі буде сприймати інформацію? Відповідь очевидна: інформаційне насичення (розширення) фізичного тіла має межу – теж фізичну. Настає такий момент, коли людина стомлюється під час сприйняття нової інформації й не може ідентифікувати її, оцінити як негативну чи позитивну. Відчувається перенасичення інформацією. Людина бажає відпочинку. У такому випадку ми повинні констатувати факт перенасиченості інформацією, що є порогом насичення, який не дає сприймати адекватно наступну хвилю інформації й робити якісними такі соціальні комунікації, як збирання, обмін, архівування інформації й вимірювання її впливу.

М. Маклуен стверджував, що «ми надаємо форму речам, а речі надають форму нам». Чи можна погодитися з таким висловленням? Так, людина, дійсно, винаходить певну річ, яка полегшує її життя, але не здогадується спочатку про те, що винайдена річ уже готова пристосувати людей до себе. Що б людина не винайшла, воно буде тим, що дасть можливість самій людині підкоритися винаходу. Дослідник наголошує: «Усе, що ви робите, підлаштовується під вас, хоча, якщо чесно, важко помітити подібність...». Тут варто захистити людину, яка помічає, що в її житті змінилося те, що раніше заважало чи було не пристосованим до її життя. Помічаючи подібність того, що раніше існувало без удосконалення з тим, що існує з додаванням, удосконаленням, людина не одразу погоджується зі змінами, трансформаціями соціальних комунікацій. Людині потрібен час, аби прийняти нове, звикнути до нього, налаштувати себе на взаємодію з новим. Отже, не всі люди й не одразу готові прийняти новачку в суспільстві. Саме тому слід вважати думку М. Маклуена не зовсім коректною. Варто було б говорити про різні типи сприйняття соціальних комунікацій і різні типи людини, яка сприймає новачки.

М. Маклуен у своїх розмислах повідомляє про людину, яка є подібною до Нарциса. Останній не знав, що бачить своє відображення, але думав, що мав можливість бачити іншу людину. Отже, Нарцис, за твердженням М. Маклуена, бачив власне продовження, хоча й не здогадувався про це. Проводячи паралель між роздумами М. Маклуена, можна стверджувати, що сучасний телеглядач не здійснює соціальні комунікації, не бачить власного відображення в художніх фільмах, новинах, реаліті-шоу тощо. Сучасний телеглядач не помічає, що в телевізійному ефірі він спостерігає за власним відображенням, яке створене за подібністю самого телеглядача. Він хоче бачити те, що бачить по телевізору, інакше сам гаджет – телевізор – не був би таким цікавим сучасній людині, яка добровільно позбавляє себе обміну інформацією, тобто соціальних комунікацій.

М. Маклуен стверджував, що «за допомогою технологій ми розширюємо самі себе». Отже, телевізійні технології, як і IT-технології, – це продовження людини як структурного елемента соціальних комунікацій. Як у такому випадку слід тлумачити те, що IT-технології дозволяють людині створювати нові форми релаксації (наприклад, нові комп'ютерні ігри), нові програми для обслуговування людини? На думку О. Шевченка, «комп'ютерна графіка підсилює й урізноманітнює ідею й

концепцію творів різних жанрових груп, наочно й зрозуміло пояснює глядачеві складні поняття, процеси, забезпечує переконливість суджень, емоційне й естетичне комбінування слів і зображень, відеоряду. Як складний, але перспективний вид зображення вона забезпечує нові можливості творчих досягнень телевізійної журналістики».

Висловлюючи свою думку щодо реклами на телебаченні, М. Маклуен вважав, що «реклама – це розгорнута воєнна операція, яка спрямована на повне й остаточне придушення людського духу. Рекламник – це маніпулятор». Можливо, варто продовжити думку дослідника словами: «реклама трансформує соціальні комунікації, свідомість, а рекламник – це той, хто трансформує соціальні комунікації, свідомість». Отже, думка М. Маклуена щодо ролі реклами й рекламника доречно, оскільки підтверджує реальне функціонування телевізійної реклами як засобу зміни соціальних комунікацій.

Слід згадати також, що «механічною нареченою» М. Маклуен називав «те, що дещо природне перестає бути природним». Таке явище утворене сучасною промисловістю. Варто додати, що нині, через багато років після публікації таких думок, залишається тільки дивуватися тому, що передбачення М. Маклуена здійснилися. Завдяки рекламі й телебаченню людство має уніфікований процес трансформації соціальних комунікацій і свідомості телеглядача, споживача реклами тощо. Необхідно лише замислитися над тим, що саме трансформує соціальні комунікації й свідомість суспільства. Відповідь очевидна: сучасне суспільство є трансформованим через штучний фактор – телебачення, яке має всі підстави називатися артефактом. Формується висновок: соціальні комунікації, що нав'язує телебачення, є артефактними.

М. Маклуен вважав, що, коли людина знаходиться у вирі щоденних подій, вона не здатна визначити власне місце в ньому, не бачить системи дій, системи соціальних комунікацій. Слід продовжити: людина виру лише виконує автоматично ті дії, які їй соціумом призначено виконувати. Вихід за межі виру майже не можливий. Телебачення слід вважати епіцентром такого виру – суспільного системного виру. Виникає доцільне запитання: яка сила, який мозок зміг створити таку страшну систему? Відповідь не настільки очевидна: систему-вир винайшла людина. Вона винайшла телебачення як штучне утворення, як артефакт. Отже, дія артефакту породила подвійний артефакт – соціальний вир. Виходить, що артефакт як штучне утворення може керувати природою, тобто Людиною. Останній факт є підтвердженням думки про те, що сучасне суспільство-вир підвладне сучасному виру-телебаченню, яке у свою чергу трансформує соціальні комунікації й свідомість суспільства.

М. Маклуен вважав, що, «вмикаючи електрику ввечері вдома, Ви набуваєте новий світ». Додамо, що, умикаючи телевізор (як форму електрики), людина стає власником нового світу у вигляді нових соціальних зв'язків і форм, відчуттів і проблем. Люди, переймаючись чужими проблемами, про які повідомляють

у новинах, у художніх фільмах, у ток-шоу чи інших за жанром телевізійних продуктах, «залишають» власні проблеми й шукають засоби розв'язання проблем нереальних героїв або тих, кого мас-медіа нині «обрали» ньюз-мейкером. Таким чином, з одного боку, люди самі трансформують власний внутрішній світ і, з іншого боку, дозволяють трансформувати його під впливом телевізійного продукту. Люди не просто піддаються впливу, вони вважають такий вплив із боку телебачення нормальним, необхідним. Люди залежать від телебачення як джерела штучних соціальних комунікацій.

М. Маклуен стверджував, що з появою чогось нового зникає природне. «Ви надаєте форму інструменту, він надає форму вам». Поява телебачення ізолювала людей від природних речей, від природних соціальних комунікацій, але внесла в життя суспільства необхідність пристосуватися до телевізора як приймача телевізійного продукту. Люди змінили світ, підлаштувавши його під зручний перегляд і сприйняття звукової та відеоінформації. Важко не погодитися з висловленням М. Маклуена.

Дослідник констатує, що «те, що ми винайшли за допомогою електрики, украло у нас нервову систему». Під тим, що «ми винайшли за допомогою електрики», слід розуміти телебачення. Чому телебачення «вкрало у нас нервову систему»? Тому що ми переселяємося жити зі світу реальності у світ нереальності (метареальності). Згодом таке життя в метареальності змінює (трансформує) як соціальні комунікації, так і нашу свідомість, нашу нервову систему, наше буття. Нам легше «замкнутися» у телевізійному продукті, аніж розв'язати реальні проблеми власного життя. За помилки в метареальності ми не змушені платити, за помилки, які ми скоїли в реальному житті, нас може чекати досить серйозна відповідальність із довготривалими наслідками. Не кожний із нас готовий витримати такі наслідки. Краще заховатися від них... у телебаченні.

М. Маклуен заявляє: «Коли за допомогою технологій ви розширюєте власну нервову систему, вона виходить за межі вашого тіла». (І далі: «Ми розташували себе в середині власної нервової системи». «Це означає, що будь-який оператор може отримати частину нашої нервової системи» завдяки телевізійному чи комп'ютерному приладу, будь-якому гаджету. Він (оператор) «може рухати будь-яку частину вашої суті». «Це власне нове досягнення людства, і людство донині не мало досвіду спілкування з ним». «Тепер у нас є засіб комунікації, який негативно впливає на нас, але в нас немає жодного засобу боротьби з ним». Варто вважати доречним зауваження М. Маклуена щодо відсутності засобів боротьби з телебаченням. Навіть більше: треба чинити спротив смислу твердження М. Маклуена. По-перше, чому необхідно виступати проти телебачення? Тому що безвільний індивід дивиться в блакитний екран телевізора, не знаходячи нову інформацію. Можливо, те, що не несе, на думку професора, нового, для пересічного споживача інформації є новим. Можливо, для технічно обдарованого телеглядача реаліті-шоу про виживання на безлюдному острові не є новим, не є цікавим. Але пригоди учасників такого

реаліті-шоу цікавлять третину телеглядачів. Звідси виникає логічне запитання: на кого рівнятися телевізійнику, який виготовляє телевізійні проекти, програми, новини? Зрозуміло, що не на технічно освічених індивідів, яких – одиниці. Таким чином, зміну соціальних комунікацій, трансформацію свідомості суспільства під впливом телебачення не варто вважати негативною для всіх телеглядачів. Орієнтація на сегментацію споживачів телевізійної інформації є тим шляхом вирішення протиріччя, про яке повідомив свого часу М. Маклуен, натякаючи на пошук засобів боротьби з телебаченням.

Оскільки телебачення слід вважати засобом масової комунікації, варто прислухатися до зауваження дружини М. Маклуена – Лаури Маклуен: комунікація, повідомляє дослідниця, «подібна до щупальців, що розкидано у всі боки, і він (М. Маклуен) бачив взаємозв'язок усього з усім». Безперечно, Л. Маклуен має рацію, але є необхідність зауважити, що соціальні комунікації не просто поруч із нами, не просто розкидані всюди, не просто пов'язані з усім, що нас оточує. Соціальні комунікації пронизують наскрізь кожного з нас, вони існують заради нас, підлаштовуються під нас, існують лише завдяки нам – людям. Отже, соціальні комунікації завжди були й залишаються набуттям людства, суспільства. Звідси виникає висновок: якщо зазначене раніше правильне, соціальні комунікації не є функцією соціальної практики індивідів у суспільстві. Соціальні комунікації в такому випадку є породженням суспільства. Отже, викривлення законів соціальних комунікацій, зміна таких законів трансформують суспільство. Телебачення як артефакт і метареальність суспільства трансформують його завдяки соціальним комунікаціям.

Учні М. Маклуена свідчили: дослідник говорив про те, що «будь-яка технологія – це мова, а сама мова – найвища технологія, що дає вам ключ до всіх мов і технологій». Телевізійна демонстрація – це також технологія, отже, її можна називати мовою. Отже, мова телебачення – це мова, яка дає ключ для декодування будь-якої іншої мови. Таким чином, знання мови телебачення дасть можливість зрозуміти будь-яку мову технологій у суспільстві, мову соціальних комунікацій. Виходить, що М. Маклуен вступив у протиріччя сам зі своїми думками. Адже М. Маклуен стверджував, що електричний бум (телебачення в тому числі) зруйнує суспільство й треба шукати засоби захисту (боротьби) із ним. Логічним є таке запитання: із якою метою слід шукати засоби боротьби з електричним бумом? Щоб припинити прогрес людства? Щоб уникнути всебічного інформування завдяки телебаченню? Аби заспокоїти власні майже хворі нерви, розгойдані на роботі? Можливо, М. Маклуен убачав у телебаченні ворога тому, що сам не був прихильником вечірнього подразника вдома – телевізора? Сьогодні важко відповісти на поставлені запитання. Однак твердження М. Маклуена близьке до істини, якщо зважати на високий ступінь впливу телебачення на свідомість людини й на її соціальні комунікації. Телебачення є трансформатором свідомості суспільства. Із таким висновком важко сперечатися.

Про роль телебачення в житті людей, що жили на початку другої половини XX століття (у 1962 році), М. Маклуен в інтерв'ю американському телеканалові висловився таким чином: «Форми повсякдення входять до телевізійних шоу, і люди відчувають себе частиною таких шоу». Нині не змінилося майже нічого: мільйони телеглядачів «приклеюються» до екранів телевізорів, коли в п'ятницю або в суботу в ефір видає свою продукцію той або інший майстер слова – суперведучий із суперактуальною темою. Чому згадані мільйони телеглядачів «приклеюються» до екранів? Чому вони дихають разом із героями талант-шоу, реаліті-шоу, ток-шоу, кулінар-шоу тощо? Усупереч М. Маклуену слід зазначити, що згаданим мільйонам телеглядачів набридло сидіти перед комп'ютером на роботі, перед обличчями своїх співробітників, перед формулярами та бланками, працювати на господаря, який мало платить, до того ж є не справедливим у своїх учинках й оцінках. Телеглядач потребує телебачення, яке дає можливість відпочити від нагальних проблем, від несправедливих начальників і підступних колег. Розважальні програми на телебаченні виконують компенсаторну функцію: вони дозволяють забути негоди й злі вчинки (чи то власні, чи то співробітників). Як у негативному, так і в позитивному плані телевізійні шоу виконують роль трансформатора соціальних комунікацій і свідомості суспільства. Важко визначити те, що б робили вдома ввечері ті, хто є лідерами на роботі, у науці, у мистецтві, якби не було телевізора.

М. Маклуен заявляє в одній зі своїх лекцій: «Електрична інформація приходить одночасно з усіх боків, а коли вона іде з усіх боків одночасно, ви живете в акустичному світі. В акустичному світі ніщо не буває довгим, немає однорідності, немає зв'язків і статики, усе змінюється». Перефразовуючи М. Маклуена, можна констатувати, що сучасний світ живе в акустичному вимірі телевізійної, комп'ютерної, радіоінформації. Людина замкнена сама собою в такий штучний світ інформаційно-електричної акустики. Отже, постійно перебуваючи не в природному для себе вимірі, людина починає забувати те, як саме виглядає його природний вимір: забуває правила існування в природному оточенні, забуває правила соціальних комунікацій. Замість того, набуває нових навичок оперування з предметами нового світу, нового оточення. Новий електричний світ змінює, трансформує свідомість людини, свідомість суспільства та його соціальні комунікації. Отже, електрика змінює свідомість.

Вдалих приклад наводить у документальному фільмі «Пробудження Маклуена» його сценарист – Ерік Маклуен, який згадує відому казку Люїса Керола. Аліса в Задзеркаллі змушена була, як вважає Е. Маклуен, прийняти правила існування світу Задзеркалля. Аліса, подібно до продукту змін у Задзеркаллі, набула нових форм існування в суспільстві Задзеркалля. Як й Аліса, усі сучасні люди змінили своє бачення світу, трансформувалися завдяки артефакту – телебаченню. Але чи змінилося суспільство, оцінюючи власне минуле? Чи є минуле в сучасного суспільства? На такі запитання М. Маклуен відповідає ствердно: «Електрика відновила минуле у формі міфів. Оскільки ми живемо у світі міфів, ми здатні

зрозуміти міфи давнини». Здавалося б, М. Маклуен має рацію: українцями битва під Жовтими Водами, що тривала з 29 квітня до 16 травня 1648 року, сприймається як міф, створений умільцями-істориками для підняття ступеня відчуття гордості за предків-козаків, які вибороли волю в страшній боротьбі. При цьому варто зауважити, що битва під Жовтими Водами – це битва «між військами Речі Посполитої з одного боку й українськими козацько-селянськими військами Богдана Хмельницького та його татарськими союзниками, із другого боку, під селищем Жовті Води в ході національно-визвольної війни 1648–1654 років». Ми живемо у світі міфів, телевізійних міфів, комунікаційних міфів. Тобто тих міфів, які не могли бути утвореними раніше: телевізорів не було. Але функції телевізорів виконували перекази, домислювання й домальовування героїчних подвигів видатних осіб тогочасного суспільства. Нині, будучи казкарем, телевізор виконує міфотворчу функцію. Журналісти й інші виробники новин є казкарями й міфотворцями. Чи є в нас минуле, якщо ми творимо міфи щодня? Є.

Міфи минулого відходять на другий план, тому що телебачення створює суперміфи. М. Маклуен занотовував свого часу: «Засоби комунікації нині можуть створювати події самостійно, більше аніж це можуть робити телеглядачі». Дійсно, сучасному телеглядачеві не потрібні спеціальні події за вікном власних багатоповерхівок. Подія сама «прийде» у дім через телевізор. Телеглядач сучасності, спираючись на довіру до теленовин, легко сприймає новину, яка нібито відбулася. Не варто перевіряти. Подія відбулася на екрані. Усі інші засоби масової комунікації підтверджують факт реальності події. Варто припустити, що події як такої не було. Її придумали мас-медіа. У такому випадку мас-медіа як штучно створена річ (артефакт) є міфотворцем, який творить метареальність завдяки новим правилам соціальних комунікацій.

Створення телебаченням міфів пов'язано з процесами, які філософи (наприклад, Коротасв А., Малков А., Халтурина Д. чи Скворцов Г.) називають законом у науці. Слід уточнити: закон – це «вербальне та/або математично виражене твердження, що має докази (на відміну від аксіоми), яке описує співвідношення, зв'язки між різними науковими поняттями, установлені шляхом індукції або дедукції, і визнане на даному етапі науковим співтовариством та узгоджується з іншими науковими законами». Згадуючи М. Маклуена, який не був науковцем-дослідником емпіричного (практичного) спрямування, слід зазначити, що мислитель усю свою творчу діяльність шукав закони комунікації. М. Маклуен в одній із лекцій розшифрував те, що він називав законами комунікації. «Кожний засіб, – зазначив учений, – розвиває певну функцію..., але інша функція старіє, зникає більш давня функція й переходить у протилежну форму...». Отже, закони функціонують у певну епоху, у певному колі науковців. Закони комунікації також конвенціональні, тобто прийняті за згодою між лідерами думок у суспільстві. З іншого боку, коментуючи висловлену дослідником думку, слід убачати чітку паралель між його твердженнями й провідним вектором теорії імутації суспільства О. Холода. Суть такого вектора:

те, що нині вважається інмутацією суспільства, через певний час стане мутацією. Іншими словами, неспинний розвиток природи й суспільства, який графічно зображений у вигляді спіралі Г. Гегеля, підтверджується думками М. Маклуена.

Варто пригадати вислів М. Маклуена: «Ви надаєте форму інструментам, інструменти надають форму вам. Це зашморг. Спочатку ви споживач, наприкінці використовують вас». Варто погодитися з дослідником, оскільки йдеться про телебачення, про електронний продукт (як і про комп'ютер, і комп'ютерні програми). Людство винайшло телебачення, але пізніше телебачення пристосувало людство до себе. Воно винайшло автомобіль, пізніше автомобіль прилаштував усе життя людей до себе. Спочатку вони винайшли комп'ютер, останній прилаштував людей до себе, своїх потреб. Що відбувається? Відбувається трансформація соціальних комунікацій у суспільстві. Свідомість суспільства змінилася, вона служить електричним приладдям. Мислитель М. Маклуен продовжує: «Будь-яке електричне приладдя має характеристики телебачення, характеристики повної залученості. Коли кожний залучений до множинності, як можна пробитися особистості?». «Пошук особистості – центральний аспект електричної епохи. Насилля – це єдиний засіб означити власну особистість». Важко погодитися з М. Маклуеном в останньому твердженні, але варто врахувати його думку в подальших пошуках причин і наслідків аналізованого артефакту сучасного суспільства, яким є телебачення, що впливає на трансформацію соціальних комунікацій.

3.2. Реальні соціальні комунікації як нереальні в теорії симулякрів Ж. Бодрійяра

Аналіз праці Ж. Бодрійяра «Симулякри і симуляція» (1981) дозволяє називати телебачення симулякром сучасності. Ж. Бодрійяр стверджував, що сучасний світ є «каталогізованим, проаналізованим, а потім штучно відродженим на зразок реального – у світі симуляції, галюцинації істини, шантажу реального, убивання будь-якої символічної форми і її істеричною історичною ретроспекцією – убиванням, першими жертвами якого (становище зобов'язало) стали Дикуні, але яке вже давно поширилося на всі західні суспільства». Навряд чи можна не погодитися з мислителем. Варто зазначити лише, що світ став каталогізованим і з шантажем реальності, штучно відродженим на зразок реального завдяки й через телебачення як артефакт (штучне утворення) сучасності. І сучасність під впливом телебачення (мас-медіа взагалі) набула ознак псевдореальності, гіперреальності. Соціальні комунікації набули ознак нереального процесу.

Теорія Ж. Бодрійяра пропонує розглядати реальний світ як світ нереальний. Недарма Нео, герой епохального фільму «Матриця», у руках тримає книгу Ж. Бодрійяра «Симулякри та симуляції». Саме вчення дослідника найбільш

відповідає ідеї згаданого фільму: якщо ви вважаєте, що живете в реальному світі, це ще не означає, що ви в ньому живете. Світ реальний помінявся місцями зі світом уявлень, фантазій, електронних копій, дублікатів та симулювання реальних стосунків між людьми. Світ реальних соціальних комунікацій помінявся зі світом нереальних соціальних комунікацій.

За сюжетом фільму «Матриця» будь-який герой може повернутися до реального світу шляхом телефонного дзвінка. Через телефонний дріт той, хто телефонує, повертається в нереальний світ, який ми вважаємо за реальний. Ж. Бодрійяр наводить приклад утворення копії реального і втрати реальних функцій оригіналу справжніх історичних речей. «...Під завесою спасіння оригіналу відвідувачам заборонили доступ до гrotів Ласко, але за п'ятсот метрів збудували їхню точну копію», – повідомляє дослідник. Кожний відвідувач може побачити реконструкцію гrotів. Можливим у такому випадку, як вважає Ж. Бодрійяр, стає факт того, що «пам'ять про оригінальні гrotи зникне зі свідомості прийдешніх поколінь і тоді зникнуть розбіжності» між оригіналом і копією. Висновок Ж. Бодрійяра парадоксальний: «дублювання достатньо, аби обидва об'єкти стали однаково штучними». Отже, будь-який об'єкт реальності при його дублюванні поступово втрачає свою цінність як оригінал і перетворюється на симулякри («знаки або несамототожні феномени, які направляють до чогось іншого, і саме тому симулятивні»). Таким феноменом, артефактом є телебачення як засіб соціальних комунікацій, який був створений для людини, аби задовольнити її прагнення «бачити далеко», бачити те, що відбувається далеко за межами локального реального простору, у якому людина існує. Але, ставши артефактом (штучним створенням), телебачення поглинуло реальність. Сама реальність перетворилася на штучність, яку можна будь-коли увімкнути, будь-що про неї сказати, будь-як її оцінити/не оцінити або зробити вигляд, що телевізійної реальності не існує, отже, не існують і соціальні комунікації. Важко в такому випадку не погодитися з висловленням Ж. Бодрійяра про те, що дублювання достатньо, аби обидва об'єкти (телебачення й реальність) стали однаково штучними. Можливо, із приходом у наше життя телебачення реальність перестала існувати, злилася з телевізійною проекцією та комп'ютерними псевдообrazами й перетворилася на гіперреальність, гіперсоціальні комунікації?

Основні положення теорії симулякрів Ж. Бодрійяра можна викласти в декількох положеннях.

1. Увесь світ складається з уявної реальності, яка не існує насправді.
2. Простір, що оточує людину, наповнений знаками (симулякрами), які є заміниками реальності, оскільки за знаками нічого не міститься.
3. Простір, який автор називає «гіперреальність», симулятивний. Він симулює реальність. Іншими словами, за реальністю нічого не стоїть.
4. Є якнайменше три види симулякрів, а саме: 1) копії, які не є функціональними в суспільстві; 2) функціональні аналоги, що виконують у суспільстві певну роль; 3) суто симулякри, до яких автор запропонував віднести гроші, моду й громадську думку.

Тлумачення телебачення як симулякра соціальних комунікацій спирається на основні положення теорії Ж. Бодрійяра про симулякри й тлумачення мислителем сучасної реальності й телебачення в ній, а також оцінку філософом ролі комунікації в суспільстві споживання, що викладено автором у працях «До критики політичної економії знаку» (1972) та «Війни у Затоці не було» (1991).

У праці Ж. Бодрійяра «До критики політичної економії знаку» у розділі «Наочна практика і практика ритуальна: TV-предмет» є думка про те, що «вивчення телебачення на найпершому рівні дає певне уявлення про різні кореляції між, з одного боку, мірою його поширення, об'ємом користування їй, з іншого боку, соціально-професійною категорією, доходами й рівнем освіти». Дійсно, кореляція досить відчутна. Наприклад, дохід на душу населення в Україні за 2012 рік сягав \$ 3 877 США (31 тис. 16 грн), що на один місяць становить 2 584 грн 66 коп. При цьому слід урахувати, що прожитковий мінімум для середнього українця від 1 січня 2012 року до 1 грудня 2012 року мав діапазон від 1017 грн до 1095 грн (середній показник прожиткового мінімуму був 1056 грн). Для працездатних осіб прожитковий мінімум у 2012 році з 1 січня – 1073 грн, із 1 квітня – 1094 грн, із 1 липня – 1102 грн, із 1 жовтня – 1118 грн, із 1 грудня – 1134 грн. Іншими словами, діапазон показників прожиткового мінімуму для працездатних осіб склав від 1073 грн до 1134 грн (у середньому за 2012 рік – 1103 грн 50 коп.).

Слід також урахувати, що законом також було встановлено на 2012 рік розмір мінімальної заробітної плати в місячному розмірі: «із 1 січня – 1073 грн, із 1 квітня – 1094 грн, із 1 липня – 1102 грн, із 1 жовтня – 1118 грн, із 1 грудня – 1134 грн» (у середньому заробітна плата за місяць у 2012 році склала 1103 грн 50 коп.).

Отже, 2012 року в Україні були такі показники:

- дохід ВВП на душу населення - 2 584 грн 66 коп.;
- середній показник прожиткового мінімуму для середнього українця - 1056 грн 00 коп.;
- середній показник прожиткового мінімуму для працездатного українця - 1103 грн 50 коп.;
- середня заробітна плата за місяць - 1103 грн 50 коп.

Варто згадати про декларацію Ж. Бодрійяром положення економічної кореляції між, з одного боку, мірою поширення телепродукту, об'ємом його користування їй, з іншого боку, соціально-професійною категорією, доходами й рівнем освіти телеглядачів. Не йдеться про Францію або Катар, які є досить розвинутими країнами світу. Йдеться про Україну, про її телепродукт і телеглядачів. Для виявлення кореляції між телепродуктом і телеглядачем в Україні слід порівняти, з одного боку, вартість якісного телевізійного приймача (із цифровим зображенням) із, з іншого боку, рівнем доходів, а також – рівнем освіти й соціально-професійним рівнем телеглядачів.

Отже, 2012 року, за даними сайту <http://euro-technika.com.ua/shop/category/televizory>, вартість дешевих телевізійних приймачів із цифровим зображенням була такою:

LED телевизор 19'' Electron 19-981	- 1249 грн;
LED телевизор 29'' Electron 29-983	- 2449 грн;
LCD телевизор 32'' Sharp LC-32SH130E	- 3099 грн.

При елементарному підрахунку стає очевидним, що при середній заробітній платі за місяць 1103 грн 50 коп. жодний з українців у 2012 році не зміг би придбати якісний телевизор за мінімальною ціною, не позбавивши родину необхідних харчових продуктів, одягу, взуття. Отже, думка Ж. Бодрійяра щодо різних рівнів кореляції між мірою поширення телебачення й доходами населення має підстави, щоб замислитися над результатами згаданого співвіднесення. Зрозумілим є також і те, що, коли телеглядач сприймає неякісне телевізійне зображення, його уявлення про події, що зображуються, трансформує сприйняття, образ і картину світу, соціальні комунікації тощо. Змінюється не тільки особистісне уявлення про світ і події в ньому. Неприємно, що дорослий телеглядач, який неправильно, неточно формує образ побаченого по телебаченню, інтерпретує викривлений образ своїм дітям, рідним і знайомим, при цьому деформуючи норми соціальних комунікацій. Сам телеглядач підлягає інмутації, але найгірше те, що він спричиняє інмутацію картини світу того, кому він передає власні враження від переглянутого.

Без сумніву, рівень освіти також впливає на ступінь кореляції між змістом телевізійної продукції та його інтерпретацією під час здійснення соціальних комунікацій. Слід урахувати й так зване соціальне походження, рівень виховання телеглядача, які, очевидно, є коліями в спрямованості сприйняття й інтерпретації телевізійного контенту. Згадані чинники є визначальними в процесі трансформації соціальних комунікацій суспільства під впливом телевізійної продукції.

Ж. Бодрійяр повідомляє про різні типи інтерпретації згаданої раніше кореляції, яка залежить від відповіді на запитання: телебачення є TV-предмет чи засіб комунікації? Ж. Бодрійяр вважає, що предметний (знаковий) статус протиставляється об'єктивній функції. І саме така розбіжність збігається з «розрізненням цінності знакового обміну й мінової вартості». Свідомість телеглядача у випадку сприйняття телевизора як TV-предмета орієнтована на трансформацію в одному напрямкові – споживацькому. Свідомість телеглядача, який вважає телевизор засобом комунікації, також буде трансформуватися у своєму напрямку: телевизор буде вважатися лише засобом. Не буде важливою якість його зображення. Важливою буде та інформація, яку телеглядач поглинатиме. Цікавим є те, що й у першому, й у другому випадках відбуватиметься трансформація свідомості, а отже, і соціальних комунікацій телеглядача.

Ж. Бодрійяр констатує: є різні рівні розташування TV-предмета (телевизора як предмета, що стає на рівень з іншими предметами кімнати, оселі) залежно від соціального діапазону запитів і соціального прошарку та класу індивідів. Наприклад, представники нижчого соціального класу купують телевизор як предмет гордості й розташовують його на «постаменті» (на високій тумбочці, підставці, комоді), рівень якого знаходиться вище за рівень очей людини, що сидить. Представники середнього

класу не вважають телевізор предметом достатку, а купують його заради необхідності бачити й сприймати нову інформацію. Телевізор у таких оселях знаходиться на рівні очей людини, яка сидить: таким чином підсвідомо підкреслюється функціональність TV-продукту як необхідного предмета. Представники вищого соціального класу суспільства не роблять проблеми з місця розташування телевізора: частіше в забезпечених домах телевізор не є атрибутом гордості. Він не є предметом, яким пишаються. Телевізор у багатих людей може знайти собі місце на підлозі, набагато нижче рівня очей людини, яка сидить у кріслі. Слід урахувати, що телевізор, який стоїть на підлозі, може маркувати ставлення до нього як до неосновного предмета серед інших предметів і меблів в оселі, де мешкають ледачі або невибагливі люди. Перегляд телебачення в таких людей не є провідним у житті, до телевізора підходять рідко, у такому випадку він не є функціональним і не є стимуляцією трансформації чи інмутації соціальних комунікацій.

Слід констатувати, що розташування телевізора в кімнаті, оселі є яскравим маркером рівня трансформації потреби в соціальних комунікаціях індивідів та їхніх родин. Доцільною буде типологія диференціації рівнів трансформації потреб у соціальних комунікаціях суспільства у зв'язку з розташуванням телевізора в домашньому просторі.

1 тип трансформації потреб у соціальних комунікаціях – початковий.

Опис: телевізор стоїть на підлозі або на рівні, що є нижчим за рівень очей людини, яка сидить у кріслі.

Значення: слабка, початкова трансформація потреб у соціальних комунікаціях.

Типологічна віднесеність індивідів до певного соціального класу: вищий соціальний клас, вищий середній клас.

Характеристики: багаті люди; ті, що мають зарплату, що в декілька разів перевищує середню зарплату в країні; мають власні підприємства; належать до політичної чи мистецької еліти країни; невибагливі, захоплені власними ідеями, заангажовані, зайняті роботою, цілеспрямовані й зосереджені на виконанні важливих справ, «пофігісти», відморожені, алкоголіки, наркомани.

2 тип трансформації потреб у соціальних комунікаціях – середній.

Опис: телевізор стоїть на невеличкому столі, підставці або на рівні очей людини, яка сидить у кріслі.

Значення: несильна, середня трансформація потреб у соціальних комунікаціях.

Типологічна віднесеність індивідів до певного соціального класу: вищий середній клас, середній середній клас.

Характеристики: заможні люди; ті, що мають трохи більший достаток, ніж середній; мають зарплату, що є трохи вищою, удвічі-утричі більшу за середню в регіоні; обіймають керівні посади; мають вищу освіту; мають престижний для регіону фах або рід діяльності.

3 тип трансформації потреб у соціальних комунікаціях – потужний.

Опис: телевізор стоїть на високому столі-п'єдесталі, підставці або вище за рівень очей людини, яка сидить у кріслі.

Значення: сильна, потужна трансформація потреб у соціальних комунікаціях.

Типологічна віднесеність індивідів до певного соціального класу: середній нижчий клас, нижчий клас.

Характеристики: незаможні люди; ті, що не мають достатку; мають зарплату, що є середньою або удвічі-утричі нижчою за середню в бідній країні; є підлеглими і виконавцями; заздять керівникам; (не) мають середню освіту; мають непрестижний фах або рід діяльності; люди, що заздять сусідам і заможним; ображені на світ забезпечених й освічених людей.

4 тип трансформації потреб у соціальних комунікаціях – маніакальний.

Опис: телевізор висить на видному місці, високо на стінці й нагадує картину, є центром оселі; на рівні очей людини, яка стоїть або сидить на високому стільці.

Значення: погранична з хворобою або хвороблива (маніакальна) і нав'язлива трансформація потреб у соціальних комунікаціях.

Типологічна віднесеність індивідів до певного соціального класу: вищий, середній чи нижчий соціальний клас.

Характеристики: багаті, заможні, незаможні, бідні люди; мають різні розміри достатку; мають різну зарплату; (не) обіймають керівні посади; (не) мають вищу, середню освіту; мають (не)престижний фах або рід діяльності.

Аналіз телебачення як фактора трансформації потреб у соціальних комунікаціях суспільства, спираючись на теорію Ж. Бодрійяра, важко вважати повним без урахування думки дослідника про те, що «є ті, для кого телебачення – це предмет, і є ті, для кого воно є культурним заняттям». Автор називає такий стан речей «класовим культурним привілеєм». Отже, диференціація будь-якого суспільства на прошарки та класи свідчить про трансформацію потреб у соціальних комунікаціях суспільства. Телебачення як маркер, фіксатор такої трансформації лише підкреслює важливість і необхідність детального й прискіпливого аналізу його наповнення (контенту), видів і варіантів вираження (форми) та конгруентності (співвіднесеності).

Одним із перших кроків на шляху подальшого детального аналізу процесів трансформації свідомості завдяки телебаченню є відповідь на запитання про те, чи телебачення варто називати соціальними комунікаціями. Варто розуміти соціальні комунікації як:

1) комплекс організованих дій (збір інформації, її обробка, трансляція й верифікація впливу інформації на споживача), що спрямовані на обмін соціально важливою інформацією;

2) регулювання соціальних дій, взаємодій і відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві.

Але є декілька аргументів, які руйнують погляд на телебачення як на вид соціальних комунікацій.

По-перше, оскільки комунікація передбачає обмін інформацією, повинна бути реакція телеглядача на інформацію, яка пропонується телевізором-комунікатором (слід аналізувати термін «комунікатор» у діаді «комунікатор – комунікант»). Телеглядач-комунікант, сприймаючи інформацію від телевізора, повинен адекватно реагувати на неї. Частіше телеглядач не реагує на інформацію, отриману у формі телевізійного продукту. Телеглядач не розмовляє з тим, хто подає інформацію. Він є пасивним. Про яку комунікацію як обмін інформацією можна говорити? Варто обговорювати не комунікацію з телевізором, а ступінь інформаційно-психологічного впливу телепродукції на поведінку телеглядача. Таку позицію підтверджує думка Ж. Бодрійяра. Дослідник повідомляє: «Головна характеристика мас-медіа – те, що вони є «антимедіатором», не транзитивні, виробляють не-комунікацію за умови, що комунікація є обміном, простором кореляції слова й відповідальності за нього, але не психологічної або моральної відповідальності, а особистого взаємозв'язку в процесі обміну». Ж. Бодрійяр конкретизує свою думку: «... ми визначимо комунікацію як щось, що є відмінним від простої передачі/прийому інформації, нехай навіть і такої, що можна повернути у feedback. Отже, уся сучасна архітектура медіа ґрунтується на визначенні: медіа унеможливує відповідь, що нівелює будь-який процес обміну. І навіть, якщо є симуляція відповіді, включеної в процес передачі інформації, це не змінює однобічний характер комунікації».

Цікава думка Ж. Бодрійяра щодо аналізу ситуації, коли мас-медіа віддають інформацію й не можуть її прийняти. Автор наполягає на тому, що ті, хто володіє мас-медіа, не бажають зворотного зв'язку. «Давати й робити так, що тобі неможливо віддати, – декларує Ж. Бодрійяр, – це розірвати обмін на свою користь і встановити монополію, за якої соціальний процес утрачає рівновагу». Сучасне потужне телебачення не вважає доцільним сприймати, воно лише дає потік інформації, не чуючи ані критики на свою адресу, ані конструктивних зауважень. Дає свій голос без озирання на телеглядача, тому що голос останнього не потрібний. Влада телевізора, телепродукції в багатьох оселях – це ознака часу, ознака інформаційного трансформованого суспільства. Ж. Бодрійяр протестує проти влади телебачення, проти влади мас-медіа. Влади, яка не чує підвладних. Він пише про мас-медіа: «... мовлення подається так, що на нього ніколи не може бути отримана відповідь». І дає пораду-передбачення: «Ось чому єдино можлива революція в цій галузі – відновлення можливості відповіді, що змінить усю сучасну структуру медіа». Варто погодитися з дослідником уже тому, що у випадку, коли комунікацією називаємо обмін інформацією, необхідно вконструйовувати ідею обміну на рівні виховання в родині, у дитячому садку, у школі тощо. Кожний виховател (батьки чи вихователі навчальних закладів), кожний чиновник, кожний службовець у супермаркеті, кожний перехожий повинен мати пріоритет у тому, щоб підтримати право кожного (незалежно від віку, статі, статусу, ролі) мати власне

судження, право на висловлення свого судження, думки, позиції, бачення кожного. Пріоритет на висловлення власної думки повинен увійти конституційно (не в політичному значенні, а в ментально-етичному) в образ мислення кожного індивіда в суспільстві. Саме тоді роль телебачення як монополіста на так звану соціальну комунікацію буде ліквідована. Те, що в підручниках називають «одновекторною комунікацією» і чим називають телебачення, вийде з ужитку.

Виникає логічне запитання: що буде після краху телебачення, після одновекторної комунікації як трансформації соціальних комунікацій у суспільстві? Відповідь очевидна і ... несподівана. Настане нова ера нової трансформації (зміни) соціальних комунікацій суспільства. Назва такої ери – «комунікація» у первинному значенні слова. Іншими словами, почнеться обмін інформацією. І він стане новим витком трансформації соціальних комунікацій. Інше запитання: які форми комунікації набудуть чинності? Відповідь майже очевидна. Варто їх «назвати» і спрогнозувати.

Залишаться звичні форми комунікації. Серед звичних форм комунікації наживо будуть частотними діалог між пацієнтом і лікарем у лікарні; полілог на семінарському занятті або на колоквиумі; утаємничена сповідь вірянина перед священнослужителем; вигуки мітингувальників на майдані під час промови політичного лідера; заклики командира до солдатів перед боєм тощо. Суспільство завдяки комунікації (обміну інформацією) буде прогресивно/регресивно трансформуватися. З'являться такі форми комунікації:

- дистанційний обмін думками без кібернетичних гаджетів (посил думки комунікатора – відповідь комуніканта незалежно від бажання) на рівні хвильових коливань фізичного простору й біологічної здатності комуніканта давати дозвіл на «вилучення» із його мозку потрібної комунікаторові інформації (етика та її усталені століттями норми перестануть бути «ситом», «фільтром» чи «кордоном» для такого збирання інформації);

- доступність інформації для комунікатора на біологічному рівні стане нормою для всіх новонароджених;

- соціальні норми й санкції будуть змінені на користь блага всього суспільства, а не купки «просунутої» еліти (не треба плутати наведене положення з настановами утопічних ідей Роберта Овена та Анрі Сен-Сімона, П'єра Прудона чи Сент-Амана Базара);

- соціальний контроль за діями влади зникне як атавізм, оскільки влада не в змозі буде приховувати власні некорисні для суспільства думки, судження, позиції, наміри;

- держава як суспільний устрій перестане існувати, оскільки постійні трансформації суспільства за багато століть призведуть до появи критичної маси невдоволень і за принципом синергетики відбудеться об'єднання, злиття, поява складного конгломерату факторів, які у своїй мозаїчності сформують різні «візерунки» уявлень про соціальне і природне;

- контрольна функція держави як форми соціального устрою зникне;
- слід зважити на те, що трансформація свідомості суспільства буде формуватися як продукт взаємодії стабільних, адаптивних й еволюційних систем;
- інмутаційне руйнування держави як соціального устрою призведе до «збою» системи існування речей у природі на енергетичному рівні (наприклад, за положеннями пасіонарної теорії М. Гумільова) та на розумовому й космічному рівнях (наприклад, за положеннями теорії ноосфери В. Вернадського й теорії С. Хокінга);
- взаємодія інмутованих природних, космічних і ментальних систем призведе до коливань у загальній системі Універсуму (у мікросистемі планет і простору навколо згаданої системи), що зумовить об'єктивну необхідність трансформації на природному і суспільному рівнях; іншими словами, відбудеться тимчасове узгодження між природою, космосом і ментальністю людей; результатом такого казуального збігу обставин стане народження нової соціальної формації, принципи й базис якої ще не відомі, не описані в жодному монографічному дослідженні;
- існування такого казуального породження буде тимчасовим, оскільки все в природі й космосі є змінним, таким, що постійно трансформується (чи то в інмутаційному, чи то в мутаційному, чи то абмутаційному вимірах);
- трансформація суспільства (як і трансформація Універсуму) є його атрибутом;
- трансформація суспільства – це не продукт суми різних тенденцій, а суть утворення нової системи нової організації;
- передбачити принципи й тенденції розвитку нової організації не можна, оскільки така організація є казуальною (реальною для конкретного випадку);
- нова форма організації Універсуму буде відкритою для прийняття й трансформації нової інформації, а отже, і зміни самодоцільного й самоорганізованого соціального устрою;
- як Універсум, так і породжена ним трансформація свідомості, а отже, і трансформація суспільства не здатні сприймати нову інформацію Універсуму в урівноваженому стані; отже, або суспільство, або природа, або Універсум «повинні» дійти стану неврівноваженості, розбалансування; саме в такому стані Універсум здатний найактивніше сприймати трансформаційні тенденції, найактивніше змінюватися; причому такі зміни підлягатимуть самоорганізації системи, що перебуває в стані трансформації;
- рівновага не притаманна діалектичній системі Універсуму, отже, не притаманна діалектичній системі природи й системі суспільства;
- трансформація свідомості суспільства відбуватиметься завдяки біфуркації (зміні якісної поведінки динамічної системи за умови малої зміни її параметрів), яка «здатна» дислокуватися в атракційні системи (виникнення при сприйманні нової інформації ефекту прийняття, притягування інформації у взаємодії, коли не тільки узгоджуються дії, а й устанавлюється позитивний взаємозв'язок), при цьому атракційна система не буде атракційною;

– трансформації свідомості суспільства як процесу зміни стану буде передувати ентропія («міра невизначеності випадкової величини», або «відхилення в поведінці значної частини людей; форма соціальної патології, яка обумовлює світогляд, менталітет, ідеологему поведінки й державотворення»);

– згадане відхилення від норми буде мати свої межі, перетинання яких призведе до руйнування або припинення існування як суспільства й природи, так і сегмента Універсуму;

– сегмент Універсуму атрибутоватиметься тенденцією до поновлення зруйнованих функцій; суспільний устрій у новій якості буде поновлено;

– трансформація суспільства (як природи й Універсуму) завжди відбуватиметься на периферії системи;

– трансформація суспільства не реальна в стані максимальної активності ентропії, тому нова суспільна організація стане реальною під час немаксимального збудження ентропії;

– зменшення рівня активності ентропії приведе до устаткування нової соціальної системи (також системи природи й локального сегмента Універсуму);

– нова соціальна організація застигатиме, закриватиметься щодо можливих змін залежно від зменшення ентропії й флуктуацій системи;

– для початку нових змін (трансформацій) суспільства будуть потрібні нові флуктуації;

– будь-які флуктуації в суспільній системі потребуватимуть опору щодо старого соціального устрою;

– акумуляція флуктуацій у соціальному устрої призведе до руйнації старої соціальної системи й відповідної руйнації свідомості суспільства; іншими словами, акумуляція флуктуацій є причиною трансформації свідомості суспільства й соціальних комунікацій.

Було згадано прогресивні/регресивні форми трансформації соціальних комунікацій як результат трансформації свідомості суспільства в майбутньому з позицій синергетики. Трансформація свідомості пов'язується нами з комунікацією як реальним обміном інформацією.

Трансформація свідомості суспільства відбулася на елементарному (атомарному – у розумінні Демокрита) рівні. Інструментом такої атомаризації є телебачення як суспільно спрямовані сценарії й телевизор як річ, предмет оточення, предмет присутності, антураж й ознака соціального розшарування. Цікава закономірність сучасності виникає з означеної діади: чим престижніший телевізійний прийомник (телевізор як річ, предмет розкоші), тим більш ізольованим у суспільстві є індивід. Таку думку підтверджують слова Ж. Бодрійяра: телебачення «є гарантією того, що люди не розмовляють один з одним і що, зіткнувшись із безмовним словом, вони виявилися гранично ізольовані один від одного».

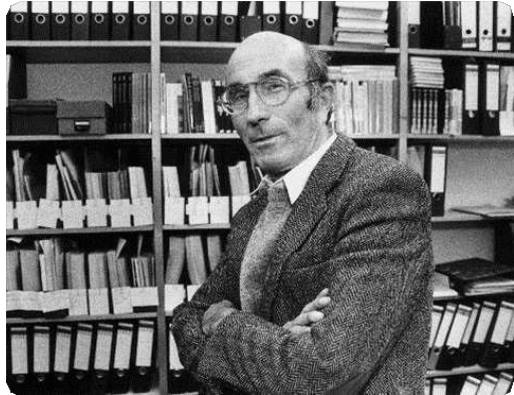
Комунікація як обмін інформацією є й може бути такою за умови безпосереднього віддавання й сприймання інформації (незалежно від того, чи є телевізійний

передавач/приймач). Ж. Бодрійяр наводить приклад аналізу ситуації травня 1968 року, коли французькі студенти підняли одинадцятимільйонний страйк проти бюрократичної системи споживацького суспільства й французької форми західного капіталізму. Дослідник наводить приклад функцій мас-медіа в подіях 1968 року у Франції, стверджуючи думку про провідну роль телебачення. Автор повідомляє: «Справжні революційні медіа травня 68-го року – це стіни й слова на них, написи, зроблені за допомогою трафарету й плакатів у руках, сама вулиця, на якій слово народжувалося й контактувало; тобто все те, що є безпосереднім записом, усе те, що давали й віддавали, що говорили й чим відповідали, усе, що рухалося і, виявившись в одному місці й в одному часі, ставало взаємним й антагоністичним». Ж. Бодрійяр упевнений у тому, що під час подій травня 1968 року у Франції вулиця стала «формою, альтернативною і підривною по відношенню до всіх мас-медіа, оскільки, на відміну від них усіх, вона» була носієм повідомлень, що «залишаються без відповіді, що не об'єктивувалися, мережею передачі на відстані, а простором, розміченим символічним обміном слова, слова ефемерного й смертного, яке не відбивається на платонічному екрані медіа». Дослідник констатував, що слово може загинути, «якщо його шляхом відтворення перетворити на окремий інститут, якщо за допомогою медіа з нього зробити просте видовище». Не варто сперечатися в такому випадку з Ж. Бодрійяром: дійсно, слово в медіа здатне стати соціальним інститутом у «вустах» влади. Але живим воно буде тільки у випадку, коли матиме відгук, відповідь. Таке положення речей і є справжньою комунікацією, а не заміником його завдяки телебаченню. Іншими словами, трансформація свідомості суспільства легше здійснюється через мас-медіа за підтримки влади. Справжній обмін інформацією не підвладний офіційній владі й засобам медіа, які часто слугують їй у соціальному устрої – державі. Так було завжди, так, на жаль, є, так може бути у випадку, якщо людство не трансформує не тільки власну свідомість, але й соціальні комунікації: власну поведінку, ставлення до оптимальної форми існування суспільства.

Підтримуючи теоретичні позиції Ж. Бодрійяра щодо відсутності в сучасних мас-медіа справжньої комунікації із суспільством, варто зазначити, що така розмежованість суспільства й медіа (зокрема телебачення) призводить до його інмутаційної трансформації. Ізольованість телеглядачів-сусідів у багатоповерховому будинку є ілюстрацією майже абсолютної влади телебачення. Ж. Бодрійяр вважав, що «взаємність здійснюється через руйнування медіума як такого», і цитував у зв'язку із цим Джеррі Рубіна – американського громадського діяча й підприємця, учасника антивоєнного руху 60–70-х рр. XX століття: «Ми зустрічаємося з нашими сусідами, коли разом із ними спостерігаємо за тим, як горить наш будинок». Згадана думка ще раз підтверджує висновок про те, що трансформаційні процеси не завжди пов'язані з мутацією суспільства. Частіше домінує інмутація соціальних комунікацій, які зводяться нанівець через панування телевізорів у оселях особистостей.

3.3. Погляди Н. Лумана на неймовірність комунікації: формулювання проблем соціальних комунікацій сучасності

Розвиток сучасних ідей соціальних комунікацій і становлення теорій вивчення соціальних комунікацій не можливі без урахування поглядів Н. Лумана (Niklas Luhmann, 1927–1998) – німецького соціолога, соціального філософа й теоретика, який написав більше 70 книг й опублікував більше 400 наукових статей. У них ідеться про результати дослідження теорії суспільства, соціології суспільних систем, права, економіки, політики, мистецтва, релігії, управління тощо.

*На фото Ніклас Луман
(джерело: <https://www.google.com.ua/search?q=никлас+луман&tbm=isch&tbs=simg>)*

Найбільш продуктивною для формування погляду на стан теорій і тенденцій сучасного вивчення соціальних комунікацій є його наукова робота «Неймовірність комунікації», що містить такі основні положення.

1. Людські стосунки не можливі без комунікації.
2. Комунікація покращує людські стосунки, хоча знання та судження, що вільні від помилок, не завжди є умовами збереження соціального миру.
3. Теорія комунікації є неймовірною, тому що слід зрозуміти неймовірність, яка стала невидимою.
4. Комунікацію слід уявити не як явище, а як проблему й поставити питання про умови можливості комунікації. Неймовірним є те, що комунікація взагалі може здійснюватися. Також неймовірним є розуміння одним індивідом іншого, оскільки перший може мати на увазі зовсім не те, що розумів другий. «Розуміння смислу можливе лише у зв'язку з контекстом, але таким є лише зміст власної пам'яті».
5. Неймовірним, на думку Н. Лумана, у комунікації є те, що вона охоплює більшу кількість людей, на відміну від тієї кількості, на яку була спочатку розрахована в конкретній ситуації.
6. Якщо в тих, хто спілкується, немає бажання спілкуватися, комунікація руйнується. Отже, за межами системи взаємодії правила, які функціонують у комунікації, не діють.

7. Якщо навіть учасники комунікації є постійними й мобільними, неймовірним є те, що комунікація не завжди може забезпечити їхню увагу. У різних ситуаціях люди змушені виконувати різні дії.

8. Неймовірною є неймовірність успіху комунікації. Навіть якщо комунікація буде зрозумілою, це не буде означати, що вона буде прийнятою.

9. Жодна соціальна система не може виникнути без комунікації, тому виникненням соціальних систем керують неймовірності процесу комунікації, способи їх подолання й трансформації в імовірність.

10. Суспільство створює соціальні системи навколо комунікації.

11. На думку Н. Лумана, «три види неймовірності комунікації посилюють один одного. Вони не можуть бути перероблені нарізно, один за одним, і трансформовані у вірогідності». Дослідник упевнений у тому, що «розв'язання однієї проблеми ускладнює тим самим рішення іншої». Нижченаведене є умовами цього явища. «Коли комунікацію зрозуміли правильно, виникає більше причин відмови від неї. Коли комунікація виходить за коло осіб, що беруть участь у ній, розуміння ускладнюється, а відмова від неї спрощується». Н. Луман доходить висновку, що «філософія, мабуть, зобов'язана своїм виникненням закону взаємозростаючих труднощів».

12. Н. Луман вважає, що «закон взаємного посилення неймовірностей по-різному обмежує розв'язання проблем й утворення можливостей комунікації, що означає: немає прямого шляху до постійного покращення взаєморозуміння між людьми».

Посередником у комунікації є мова: «Мова спрямована на те, щоб забезпечити єдине розуміння як основу подальшої комунікації». Автор теорії пропонує визначити конкретні заклади й інституції, які також можна вважати посередниками в комунікації. Оскільки обидві форми (мова й письмо) посередників комунікації створили «надто дисбалансукартину», за висловом Н. Лумана, вартовраховуватитретійвидпосередників комунікації, а саме – символічно генералізовані посередники комунікації (термін Т. Парсонса). Хоча, на думку Т. Парсонса, посередниками комунікації слід вважати гроші, владу, вплив і ціннісні орієнтації, Н. Луман пропонує додати до списку ще й «істину для системи науки» та «любов до інтимних стосунків». Об'єктивно необхідним, на погляд Н. Лумана, є наявність у комунікації декількох посередників, щоб налагодити соціальні дії, взаємодії та відносини. Такі посередники повинні охоплювати «найбільш важливі області досягнень цивілізації й основні підсистеми сучасного суспільства». Саме такий процес, упевнений Н. Луман, приведе до «утворення соціальних систем й диференціації підсистем в економіці, політиці, науці тощо».

Підтримуючи ідеї Т. Парсонса, Н. Луман наполягає на тому, що «символічно генералізовані посередники комунікації виникають одразу, як тільки «техніка розповсюдження інформації забезпечує можливість виходу за межі безпосередньої взаємодії учасників до невідомого числа осіб, які не беруть участь у ній». Відомо, що успіх комунікації залежить від помірного розширення інших можливостей використання нею посередників. Якщо такі межі розширення перетнуться, гарантії успіху комунікації перестануть діяти. Значить, на думку Н. Лумана, слід замінити або

доповнити такі посередники більш абстрактними й одночасно більш специфічними посередниками комунікації. Звідси «у грецькій класиці розвиваються відповідні нові коди – терміни» і диференціюються «системи норм, що означають умови, у яких у силу неймовірності комунікації слід рахуватися і з неймовірністю її прийомів».

Сам Н. Луман назвав свою концепцію «двоїстою», тому що система може виникнути тоді, коли неймовірна комунікація стає можливою, коли вона може нормалізуватися в соціальних системах. Разом із тим збільшується неймовірність досягнень отримувачів. Але, якщо вона долається технічно, виростає неймовірність успіху комунікації. Слід урахувати, на думку Н. Лумана, те, що подолання неймовірностей комунікації, які зростають, розвивається в темпі, що збільшується. Отже, подолання неймовірності залежить від темпу часу.

Н. Луман стверджує у своїй концепції те, що посередники комунікації впливають на індивідуальну поведінку аудиторії. Автор констатує, що «індивідуальна поведінка детермінується пресою, фільмами й радіо», і робить висновок про те, що саме «із такої точки зору сприймаються знакові зміни в згаданому секторі: розширення доступності передач або навіть можливість комунікації прямо зі своєї оселі». Але саме тут, на думку дослідника, і зосереджується суть впливу посередників комунікації. Ідеться про диференціацію суспільства на системи й підсистеми, на підсистеми в підсистемах тощо. Завдяки зв'язку з підсистемами (родиною, політикою, економікою, правом, охороною здоров'я, вихованням) «дії можуть набувати суспільну важливість, а отже, мати довгостроковий ефект».

Слід звернути увагу, за твердженням Н. Лумана, на те, що змінюється в сучасному суспільстві з позиції структури можливостей комунікації. По-перше, є проблема конвергенції невірогідності комунікації й уявлення про суспільство як про диференційовану систему. Система – це «невірогідність комунікації, трансформована у вірогідність». Варто пам'ятати: техніки поширення комунікації змінюються, змінюються поняття успіху комунікації та взаємовплив обох проблемних галузей. По-друге, вважає Н. Луман, необхідно враховувати й те, чи зберігаються в умовах диференціації системи безпосередні впливи на індивідуальні установки й мотиви. Останні, на думку дослідника, у «системно-теоретичному смислі відносяться до навколишнього середовища соціальної системи й саме тому впливають на нього». Досить актуальним є порушене Н. Луманом питання, що стосується масового виховання. Справа в тому, що організовані засоби масової інформації «селективно обмежують репертуар установок і мотивів», саме на такі обмеження можуть спиратися інші підсистеми суспільства.

Описуючи проблеми неймовірності комунікації й застосування в ній посередників, Н. Луман звертає увагу на нерівномірність успіху комунікації в різних функціональних галузях суспільства. Як приклад автор наводить ілюстрацію ефективних, на його погляд, посередників комунікації в історії розвитку людства, називаючи такими теоретично й методологічно вивірену істину, гроші, законодавчий розподіл політичної влади тощо. Н. Луман досить критично висловлюється щодо теорії Т. Парсонса, який вважав, що «всі функціональні галузі, згідно з логікою їхньої диференціації, однаково

користуються посередниками комунікації». Н. Луман декларує, що побажання Т. Парсонса зводиться «в ранг теорії», насправді, для пропозиції Т. Парсонса щодо узгодження функціональних вимог і можливостей комунікації немає ні природних, ні теоретичних передумов.

Підтверджуючи власну критичну думку, Н. Луман вважає, що, попри всі зусилля щодо зміни особистості (починаючи від виховання і закінчуючи терапевтичним втручанням чи навіть реабілітацією), успіхів у створенні символічно генералізованого посередника комунікації так і не було винайдено. Міцним посередником у зміні поведінки людини Н. Луман називає взаємодію присутніх під час комунікації людей. Хоча й тут, на думку соціолога, мати надію на істину, гроші, закон, владу чи кохання не можна, оскільки чітких технологій посередництва в комунікації немає.

Н. Луман, завершуючи свої розмисли в роботі «Неймовірність комунікації», робить висновок про те, що розвиток суспільства є розбалансованим. З одного боку, в одних галузях неможливості комунікації вдається успішно трансформувати в повсякденні очікування навіть до можливості технічного керування комплексними системами, які «у своїх суттєвих процесах ґрунтуються на прийнятті вільних рішень». З іншого боку, є такі галузі людської діяльності, у яких справа засобів комунікаційного посередництва зведена до мінімуму: «при очікуванні успіху комунікації навіть у простих системах взаємодії виникають перешкоди неможливості комунікації, які розчаровують».

Проблемою неможливості комунікації Н. Луман вважає зворотний вплив техніки розповсюдження інформації на функціональні підсистеми суспільства й на посередників комунікації. Дослідник аналізує роль винайдення книгодруку в зміні впливу влади на моделі поведінки прошарків суспільства. Завдяки друку книжок «відкрилася можливість впливу й кар'єри без служби у князів». Після масового поширення книг як посередників комунікації відмова служити при дворі не означала кінець політичної кар'єри. У сфері спілкування й інтимних стосунків книгодрук, з одного боку, «розширив можливості освіти», з іншого боку, «посилив неправильні прагнення»: стало можливим одночасно вільно копіювати й приховувати таке копіювання. Парадокс у тому, що книгодрук сформулював правила поведінки, на думку Н. Лумана, але водночас «дозволив дотримуватися їх лише на свій розсуд». На підставі вищевикладеного соціолог робить висновок про те, що репертуар поведінки змінився. Саме з такого репертуару функціональні підсистеми суспільства обирали свої операції. Виходить, що книгодрук як посередник комунікації або розширює такий вибір, або обмежує його. Найяскравіше описаний ефект фіксується під час відділення засобів масової інформації від системи освіти та значного розширення їхніх можливостей.

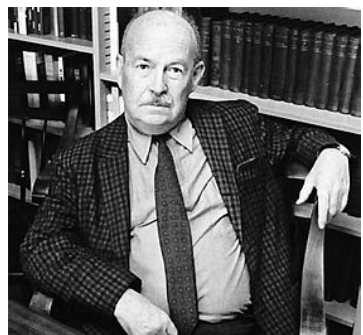
Н. Луман висловлює декілька передбачень. Одне з таких передбачень стосується появи нового виду культури транслявання інформації. Потрібні комунікаторові смисли «вмонтовуються» у процес передачі інформації, що може розглядатися як корумпування влади з боку моралі, про що вже повідомляв у своїй теорії «неповноцінності людини» А. Гелен. Останній описував людину з позицій метафори Й. Гердера – німецького історика культури, який творив у XVIII столітті. На думку А. Гелена, людина навряд чи

змогла б вижити самостійно, якщо б не «надлишкова» інформація, яку вона отримує завдяки посередникам комунікації. Щоб не загинути через редуційовані інстинкти й перенавантаження інформацією, людина потребує «психологічного» розвантаження. Перенавантаження інформацією вона уникає завдяки соціальним інститутам, що й забезпечує їй виживання. Іншими словами, за твердженням А. Гелена, «інститути є заміною редуційованих інстинктів». Оскільки людина активно формує своє середовище, вона утворює культуру як засіб власного виживання. Метафора Й. Гердера про «неповноцінність» людини спонукала Н. Лумана у його теорії неймовірностей комунікації передбачити, що влада корумпує моральність, змінюючи зміст передачі інформації. Разом з описаним передбаченням Н. Лумана варто звернути увагу й на його деталізацію. Посередники комунікації є неймовірними, на думку автора, ще й тому, що потребують постійного врахування політиками «зміни темпоральної структури політики». Суть останньої полягає в тому, що темпи саморефлексії політиків прискорюються залежно від удосконалення посередників, які презентують їхні дії. Політики змушені час від часу реагувати на повідомлення про свої вчинки. Саме тому, за твердженням Н. Лумана, необхідно селективно підходити до можливостей перетворення неймовірного на ймовірне. Завершуючи свої розмисли, автор резюмує: «На кожному новому рівні неймовірно-імовірної комунікації, яка виникає завдяки новій техніці, інституціональні рішення повинні бути збалансованими по-новому». Паралельно із зазначеним, за твердженням Н. Лумана, слід замислитися над тим, хто може гарантувати, що «для кожної функціональної галузі завжди можливі рішення, що будуть задовольняти».

3.4. Загальна теорія соціальної дії Т. Парсонса як підґрунтя для аналізу соціальних комунікацій

Підґрунтям для формування сучасних теорій соціальних комунікацій слід вважати працю Т. Парсонса «Загальна теорія соціальної дії», який, за оцінками соціологів, вважається одним із засновників системи сучасної соціології.

Опис теорії соціальної дії як учення, що вплинуло на формування теорій соціальних комунікацій, необхідно здійснювати з урахуванням концептуального бачення. Суть такого бачення полягає в тому, що соціальні комунікації розглядаються як комплекс організованих

На фото Талкотт Парсонс

(джерело:

https://uk.wikipedia.org/wiki/wiki/Талкотт_Парсонс)

дій, пов'язаних з інформацією (збір, її обробка, трансляція й верифікація впливу інформації на споживача), що спрямовані на обмін соціально важливою інформацією та регулювання соціальних дій, взаємодій і відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві.

Як і в теорії соціальних комунікацій обмін інформацією відіграє провідну роль у реалізації соціальних дій, взаємодій і відносин, так і в структурному функціоналізмі, на думку Т. Парсонса, наслідується принцип дослідження соціальних явищ і процесів як системи, у якій кожний елемент структури має певне призначення (функцію) по відношенню до суспільства.

Т. Парсонс, як засновник наукової школи структурного функціоналізму, вважав, що його теорія універсальна й здатна пояснити соціальну реальність. У межах структурного функціоналізму в основу теорії соціальної дії автор поклав такі положення:

- у соціології слід вивчати ті функції, які виконують соціальні інститути; вивченню підлягають також і соціальні дії індивідів, які посідають певне місце в соціальній структурі суспільства; такі місця Т. Парсонс назвав статусами; індивіди, які мають статуси, виконують соціальні ролі, що передбачають наслідування лише тим приписам, які відповідають суспільним нормам і цінностям;

- соціальна система щільно пов'язана із соціальною структурою суспільства;

- суспільством слід називати, на думку Т. Парсонса, будь-яке соціальне явище, заклад чи інститут, які слід розглядати з позиції їхнього внеску в розвиток суспільства;

- разом із тим суспільство, на думку автора теорії, повинно відповідати певним вимогам, до яких Т. Парсонс відніс пристосованість до середовища, наявність мети, загальну скоординованість і збереження цінностей суспільства;

- у межах теорії соціальної дії слід розрізняти такі поняття: «діяльність», «поведінка», «підсистеми соціальної дії»;

- діяльність, за твердженням Т. Парсонса, – процес, що виражається в доцільній зміні й перетворенні людиною світу й свідомості; діяльність включає мету, засоби й результат;

- поведінкою в межах своєї теорії автор називає систему взаємопов'язаних дій, які здійснюються суб'єктом із метою реалізації певної функції і які потребують його взаємодії із середовищем;

- саме в поведінці фіксуються, на думку Т. Парсонса, особистість, характер, темперамент, потреби й смаки, ставлення до предметів;

- слід ідентифікувати види підсистем соціальної дії (біологічний організм, система особистості, соціальна система, система культури).

Т. Парсонс стисло характеризував підсистеми соціальної дії. На думку дослідника, біологічний організм як підсистема – індивідуальний психічний стан людини. До таких автор теорії відносив інстинкти, біологічні потреби, які чинять вплив на поведінку людини. Система особистості (Т. Парсонс називав «Его») містить мотиваційну структуру індивіда. Ураховуючи єдність організму й системи особистості, дослідник вважав, що вони утворюють «базисну структуру». Остання є сукупністю індивідуальних

потреб і диспозицій, зокрема й ціледосягнення, яке є засобом задоволення потреб. До підсистеми соціальної дії Т. Парсонс зараховував соціальну систему як сукупність зразків поведінки, соціальних норм, соціальної взаємодії й соціальної ролі. Щоб суспільство стабільно функціонувало, потрібна й підсистема, яку автор теорії соціальної дії назвав системою культури, маючи на увазі культурні традиції й цінності.

Відомим є графічне зображення теорії соціальної дії, яке складається з п'яти елементів (див. рис. 1 далі).

Для деталізації умов функціонування соціальних дій Т. Парсонс вводить поняття «соціальний порядок», оскільки будь-яка система «прагне» рівноваги. Під час фіксації будь-якого відхилення система корегує його й повертає до рівноваги всі взаємопов'язані елементи. Слід занотувати, що в теорії Т. Парсонса приділяється значна увага кожному елементові, який вкладає дещо в підтримку сталості системи завдяки соціальному порядку.

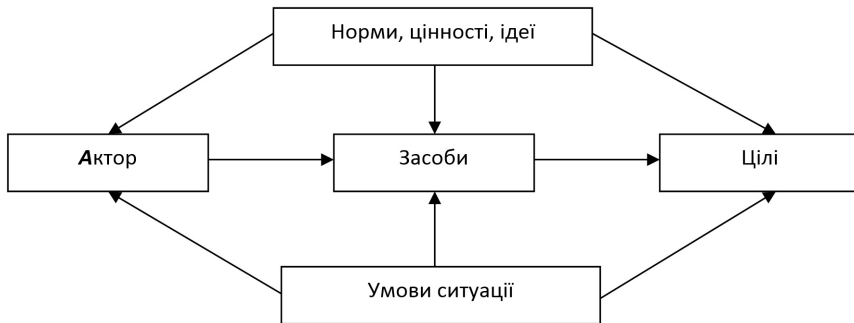

Рис. 1 Теорія соціальної дії Т. Парсонса

Т. Парсонс виокремлює такий елемент системи у своїй теорії, як структура, називаючи її нерухомою єдністю, що знаходиться в постійному русі соціальних дій. Саму структуру автор теорії соціальної дії розуміє як систему соціальних норм і статусів і називає її «нормативний порядок». Останній, на думку Т. Парсонса, повинен включати соціальний порядок і соціальні норми. Слід зазначити, що соціальний порядок пов'язаний із соціальними й комунікаційними технологіями, які дозволяють регулювати соціальні дії, взаємодії та відносини в суспільстві. Дослідник вважає, що соціальний порядок виникає під впливом таких процесів: прагнення соціальної системи до самозбереження й прагнення до збереження певних меж і сталості по відношенню до середовища. Таке прагнення називають «гомеостатична рівновага».

У теорії соціальної дії Т. Парсонс пропонує поняття «типові змінні», або поняття, що об'єднують соціальні дії й соціальну систему. Під типовими змінами автор розуміє фундаментальні дилеми, із якими зіштовхується актор соціальної дії. До числа типових змін Т. Парсонс відносить такі: партикуляризм, учинки людей, афективність, «дифузність», егоїстичні чи альтруїстичні дії, аскрептивне чи досягнуте.

Запропоновані Т. Парсонсом вищезгадані поняття типових змін мають безпосереднє відношення до теорії соціальних комунікацій.

Наприклад, партикуляризм, який автор ще називає універсалізмом, дослідник пропонує тлумачити як об'єктивну необхідність для актора вирішувати те, яким чином оцінювати людину: або за допомогою загальних критеріїв, що будуть носити універсальний характер, або використовувати при оцінці унікальні критерії, які можна застосувати лише до конкретної людини й що називатимуться «партикуляризм». У теорії соціальних комунікацій без технології оцінювання соціальних дій іншої людини не можна здійснювати будь-яку комунікаційну технологію. У поняття «вчинки людини» Т. Парсонс вносить розуміння необхідності вирішувати, оцінювати людей за їхніми вчинками чи тільки за особистісними якостями. Така дилема напряду стосується рішення про застосування конкретних комунікаційних технологій до іншої людини з боку ініціатора. Під афективною нейтральністю або ефективністю Т. Парсонс розуміє таку ситуацію, у якій актори можуть знаходитися в певних стосунках чи то з причин інструментальних, які не стосуються їхніх почуттів (афективна нейтральність), чи то з емоційних причин (афективність). Для здійснення комунікаційних технологій у соціальних комунікаціях урахування афективної нейтральності чи ефективності є визначальним фактором успішного обміну інформацією, спрямованого на збір, архівацію, підготовку до трансляції, здійснення трансляції та вимірювання впливу інформації на аудиторію в процесі здійснення соціальних дій, взаємодії та відносин між соціальними суб'єктами й об'єктами в суспільстві.

Теорія соціальних комунікацій має можливість ґрунтувати свої ідеї на «дифузності» чи спеціалізації – наступному дихотомічному понятті типових змін, запропонованих Т. Парсонсом. На думку дослідника, під «дифузністю» чи спеціалізацією слід розуміти те, що індивідам завжди доводиться обирати між тим, що вони, як й інші люди, мають соціальні практики, необхідні для продовження життя (автор називає такі практики дифузністю), і тим, що вони повинні зосереджуватися на досягненні лише специфічних вузьких власних цілей (автор називає таку зосередженість спеціалізацією).

За теорією Т. Парсонса, важливою дихотомією в типових змінах є орієнтація на себе чи групу. Слід урахувати згадану дихотомію як одну з базових для розвитку теорії соціальних комунікацій. Наприклад, якщо індивід орієнтується лише на власні досягнення й задоволення власних потреб, він здійснює соціальні дії, взаємодію й бере участь у соціальних відносинах лише з егоїстичної позиції. Крім егоїстичних соціальних комунікацій індивіда, є й альтруїстичні, що орієнтовані на досягнення та успіх соціальної групи.

Для формулювання основних положень теорії соціальних комунікацій є важливою запронована Т. Парсонсом дихотомія «аскриптивне – досягнуте». Якщо соціальні комунікації спираються на аскриптивний статус індивіда, який визначається не індивідом, а суспільством, загальноприйнятою думкою, наприклад, місцем народження, статтю, віком, віднесенням до певного прошарку населення, обмін інформацією, яка буде регулювати соціальні дії, взаємодії та відносини, може мати зовсім не таку форму, як під час здійснення такого обміну з індивідами, статус яких є набутим, досягнутим.

До теорії соціальної дії Т. Парсонс запропонував внести поняття «соціальна система» і «соціетальна спільність». Для формування основ теорії соціальних комунікацій варто враховувати обидва поняття. Перше – соціальні системи – Т. Парсонс пропонував тлумачити як інституційні системи, що слід розглядати як стійкі комплекси правил, норм, установок, які регулюють людську поведінку й перетворюють її на систему ролей і статусів. Соціальна система, на думку Т. Парсонса, має чітку структуру, рівні якої взаємопов'язані. До таких рівнів автор відносить чотири:

- індивід;
- соціальну групу;
- соціальний інститут;
- суспільство.

Кожному з вищезазначених рівнів Т. Парсонс визначив тип ієрархії, який слід зафіксувати таким чином:

- індивід – технічний тип;
- соціальна група – «менеджерський»;
- соціальний інститут – інституційний;
- суспільство – соціетальний.

У теорії соціальних комунікацій необхідно враховувати пропозиції Т. Парсонса щодо організації соціальної системи, яка на соціальному рівні має злиття чотирьох підсистем:

- 1) економічна підсистема виконує функцію адаптації;
- 2) політична підсистема – функцію ціледосягнення;
- 3) «фідучіарна» підсистема – функцію латентності;
- 4) підсистема «соціетальної спільності» – функцію інтеграції.

Останній пункт, тобто соціетальна спільність, на думку Т. Парсонса, є центральним поняттям у соціальній системі, означає систему чи сукупність колективів, що організовані й упорядковані на базі єдиних нормативних зразків, і включає норми й цінності.

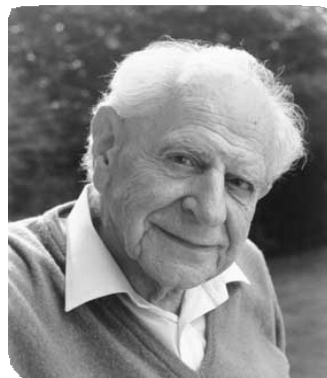
3.5. Теорія «нової електронної культури» і трансформація соціальних комунікацій: К. Поппер і М. Кастельс

Сьогодні недостатнім є з'ясування впливу ефективності чи неефективності функціонування мультимедіа в соціальних комунікаціях. Варто замислюватися над тим, якою мірою пов'язано дискурс мультимедіа як елемент мультикультури в мультисуспільстві («нова електронна культура» – термін М. Кастельса) і трансформацію (зміна) свідомості суспільства, а отже, соціальних комунікацій. Необхідно аналізувати інмутаційні та мутаційні (терміни О. Холода) зміни у свідомості індивідів.

Чи слід вважати сучасні телевізійні мас-медіа провокаційними, такими, що наштовхують суспільство на негативні сценарії поведінки? Чи псує телебачення свідомість суспільства й чи вносить негативні (інмутаційні) зміни в поведінку суспільства, штовхаючи його до інмутаційної трансформації свідомості й соціальних комунікацій?

Відповідь допоможе знайти К. Поппер, який у своєму інтерв'ю зазначив, що у світі ЗМІ немає нетенденційної (у нейтральному смислі слова «ненавантаженої» будь-якими перевагами, очікуваннями, визначеними точками зору) інформації, яка щільно пов'язана з його епістемологією. Немає фактів самих по собі. За твердженням К. Поппера, те, що називається словом «факт», завжди так чи інакше осмислене, включене до того чи іншого уявлення чи системи уявлень. Саме тому, на думку К. Поппера, не може бути й чистої інформації, що спирається тільки на факти інформації.

Відштовхуючись від думок К. Поппера, слід констатувати, що інформація не може бути незаангажованою. Її готують, відбирають, структурують для телеглядачів журналісти, тобто фахівці із соціальних комунікацій. Останні у свою чергу є заангажованими, мають власні комплекси, переваги, хвороби, симпатії тощо, які й формують інформаційну «картину» телевізійного дня. За будь-якими нейтральними, на перший погляд, фактами все одно стоїть певне бачення, уявлення про реальність. К. Поппер стверджував: «Я думаю, що більшість телевізійних професіоналів не усвідомлює ступінь своєї відповідальності. Вважаю, що вони не здатні оцінити могутність влади, якою вони володіють. Телебачення має величезну виховну силу, і ця сила може схилити терези на бік життя або на бік смерті, на бік закону або на бік насильства. Очевидно, що йдеться про загрозові речі!».

На фото Карл Поппер
(джерело:

https://static.gazeta.ua/img2/cache/preview/785/785_194_w_300.jpg?v=0)

Слід визнати, що думка телевізійних журналістів про власну непричетність до інмутаційних наслідків після демонстрації негативних кадрів чи сюжетів є інмутацією, яка характеризує фахову трансформацію свідомості працівника мас-медіа. Саме тому виникає необхідність контролю за мас-медіа, особливо за найбільш впливовими телевізійними мас-медіа. К. Поппер попереджає: «Телебачення може зруйнувати культуру... Телебачення для всього є загрозою». І продовжує: «Звичайно, насильство треба показувати, але його показують якось дуже вже багато... У світі вже досить насильства. Не потрібно додавати до нього ще й насильство придумане: таким чином, люди поступово стануть не чутливі до будь-якого типу насильства, якщо лише воно не спрямоване безпосередньо на них самих». Австрійський філософ підтверджує думку про те, що сучасне телебачення як інструмент соціальних комунікацій трансформує свідомість суспільства завдяки інмутаційним сценам насильства й жорстокості.

М. Кастельс повідомляє: «Телевізійні мережі, музичні фірми, кіностудії вузлом зав'язують свої виробництва, аби насичувати весь світ, що зголоднів, як вони вважають, за інформрозвагами й аудіовізуальними продуктами». Саме за рахунок таких вузлових продакшенів (виробництв) світ інтенсивно продовжує інмутаційну трансформацію свідомості суспільства. Телеглядач досить швидко при звичається до самотійного набору телепрограм на вечір.

Повернувшись із роботи, телеглядач сам набиратиме матрицю тем передач і художніх чи пізнавальних фільмів, ток-шоу й еротичних реаліті-шоу, аби заповнити час релаксації стомленого мозку й організму в цілому.

При цьому телеглядач уже не є телеглядачем, оскільки більше він звертається до мультимедіа, а не до звичної для нього сітки телемовлення. Мультимедіа змінює мас-медіа. Старі моделі телемовлення програють перед новими моделями мультимедіа. Про це свідчить М. Кастельс: «Я не зовсім розумію фактичну модель телемовлення. Я розумію, що є модель контрольованого програмування, коли одне повідомлення адресується багатьом глядачам під суворим контролем, із жорсткою програмною сіткою. Ця модель пішла в минуле». Науковець додає: «Фактичні ТБ-мережі продовжують працювати, але все частіше стається так, що молоді дивляться телепередачі, які вони записують і переглядають в інтернеті тоді, коли захочуть. Є відомий вислів: «Прайм-тайм – це мій час». Він руйнує щось дуже важливе – рекламну модель, на якій ґрунтується сучасне ТБ». М. Кастельс як фахівець сучасних проблем мультимедіа (електронних медіа) пророкує загибель телебачення. Варто врахувати: темпи інмутаційних процесів, що супроводжують і стимулюють процеси трансформації свідомості суспільства й соціальних комунікацій, прискорюють намальовану соціологом картину майбутнього. Не погоджується з М. Кастельсом дослідник Н. Карр, який, за словами Д. Винника, описує «зменшення своїх інтелектуальних здібностей так, як у фільмі «Космічна Одиссея 2001»» Стенлі Кубрика суперкомп'ютер HAL скаржився Девіду Боуману на згасання свого розуму, коли той одну за однією відключав комірки пам'яті: «Дейв, мій розум покидає мене. Я відчуваю це. Я відчуваю це».

Аби скласти уявлення про так зване згасання мозку сучасної людини, варто знову звернутися до оригінальної думки Н. Карра. Автор так описує свій стан: «Останнім часом у мене з'явилося незатишне відчуття, що хтось чи щось копається в моєму мозку, перерозподіляючи нейронні схеми й перепрограмовуючи мою пам'ять». Письменник вважає, що «розум мене не покидає, наскільки я можу судити, але він змінюється». Н. Карр висловлює зауваження: «Я вже не думаю так, як думав раніше. Особливо помітно це відчувається під час читання. Раніше я легко занурювався в книгу або велику статтю. Мозок захоплювався розповіддю або аргументацією, і я годинами блукав довгими стежинами прози». Письменник Н. Карр стверджує, що «тепер так трапляється рідко», і констатує, що «після двох-трьох сторінок увага починає розсіюватися, з'являється якась метушливість, я втрачаю нитку, починаю шукати, чим би ще зайнятися». Автор відчуває, що йому «постійно доводиться підтягати свій неслухняний мозок назад до тексту. Глибоке читання, яке раніше відбувалося цілком природно, перетворилося на боротьбу». Отже, мозок сучасної людини, користувача мережею й іншими надсучасними інформаційними технологіями, перестає слухатися саму людину. Таке зізнання є додатковим аргументом на користь тези щодо стрімкої трансформації соціальних комунікацій і свідомості людини та суспільства під впливом як телебачення, так й інформаційних технологій. Усупереч думці та впевненню Н. Карра, висловлює свою позицію Д. Винник, який вважає, що отупіння сучасної молоді є не тільки унікальним явищем нашого часу, але й виключно негативним ефектом зменшення інтелектуальних здібностей користувачів мережі. Д. Винник пояснює свою думку тим, що «ті інтелектуальні здібності, які ми звикли сприймати як належні ознаки хорошого розуму, є результатом затребуваності певних когнітивних функцій – продовженням практичної повсякденної побутової та професійної діяльності. Тим часом у різні історичні епохи критерієм розуму були різні когнітивні здібності». Слід погодитися з автором, оскільки, якщо стисло переказати приклад, наведений Д. Винником, жерці, за твердженням автора, відбиралися за критерієм «гарна пам'ять». Вона була потрібна, аби передавати з вуст у уста великі за обсягом тексти священних книг (наприклад, «Рігведи»). «Жрецьке співтовариство, – нагадує Д. Винник, – було розподілене на родинні клани, за кожним із яких була закріплена передача від покоління до покоління в завченій формі певного фрагмента Рігведи. Один і той же фрагмент запам'ятовувався різними кланами на випадок, якщо якийсь клан загине або згасне». Отже, раніше цінувалися тільки ті, хто мав гарну пам'ять.

Чи варто нині дивуватися тому, що в молоді (користувачів мережею) пам'ять не розвинута? Варто поставити запитання інакше: хіба потрібно сучасному студентові запам'ятовувати величезний потік інформації з навчального курсу, якщо достатньо зайти в електронну енциклопедію «Вікіпедія» і знайти необхідний фрагмент людського скарбу – інтелекту? Д. Винник вважає, що завдяки феномена соціальних мереж «виникли передумови до розвитку мистецтва публічної полеміки, яке втратило свою актуальність у широких масах. Давно забуте схоластичне мистецтво суперечки й аргументації дає величезні переваги тим, – зауважує автор, – хто хоче домогтися популярності в соціальних мережах». І далі Д. Винник висловлює впевненість у тому, що «раціональне мислення буде відновлено, але вже в результаті освоєння нових навичок».

Варто також звернути увагу й на нотатку Д. Винника щодо потреби в широкій ерудиції. Вона, на думку автора, «дійсно знизилася через появу феномена «Вікіпедія» та інших онлайн-енциклопедій. Саме в згаданому факті слід бачити тенденцію до зміни свідомості суспільства (трансформації) завдяки легкому шляхові до широко розповсюджених довідникових сайтів.

Слід зазначити, що майбутнє ерудита може не завжди бути пов'язаним із мережею та довідковою літературою, «закачаною» туди. Цікавим тут є те, що читання довідників та електронних енциклопедій не замінить комунікаційного процесу, або процесу обміну інформацією. Необхідно прийняти до уваги зауваження М. Кастельса, який вважає, що «злиття глобалізованих й орієнтованих на індивідуальні замовлення ЗМІ і комп'ютерної комунікації почала формуватися нова електронна комунікація». Свого часу про нову еру («електричну революцію») писав М. Маклуен. Дослідник М. Кастельс убачав у такому злитті народження символічного середовища. Слід додати: символічне середовище трансформує свідомість і соціальні комунікації. Злиття – це вже трансформація соціальних комунікацій, ЗМІ як форма трансляції інформації на шляху до її обміну завдяки соціальним комунікаціям також є трансформацією з боку журналістів. Коли ж починають говорити про злиття мультимедіа зі ЗМІ, мають на увазі подвійну трансформацію, або трансформацію у квадраті. Варто виразити записане формулою (див. формулу 1 далі).

$$\text{Тр.С.2} = \text{Тр.ЗМІ} + \text{Тр.МуМ} \quad (1)$$

де:

Тр.С. – трансформація суспільства;

Тр.ЗМІ – трансформація ЗМІ;

Тр.МуМ – трансформація мультимедіа.

Приклад

1. Трансформація ЗМІ (Тр.ЗМІ): кожний із журналістів, готуючи інформацію для обробки, не підозрює, що, збираючи її, здійснює згаданий процес за власними критеріями, визначеними тільки собою (можливо, редактором). Інформація, зібрана журналістом, уже не є об'єктивною, вона викривлена в бік суб'єктивності журналіста. Отже, інформація в ЗМІ є трансформованою.

2. Трансформація мультимедіа (МуМ): оскільки відомо, що великі масиви текстів на інтернет-сторінках не є такими, що читають користувачі, які прагнуть до швидкого отримання інформації, журналіст (або той, хто подає інформацію на сайт) прагне висловити інформацію стисло через теги та хештеги. У зв'язку із зазначеним зміст контенту сайту різко скорочується (порівняно навіть із повідомленням у новинах). Отже, відбувається друга трансформація інформації.

3. Перша трансформація – у ЗМІ, друга – у мультимедіа. Отже, з'являється подвійна трансформація (і необов'язково така інформація буде негативною). Така інформація буде тією, що зможе трансформувати свідомість аудиторії (суспільства) і змінити (трансформувати) соціальні комунікації.

Необхідно розібратися з тим, що М. Кастельс називає «мультимедіа». За вдалими визначенням дослідника, мультимедіа – це нова система, що «поширює область електронних комунікацій на всі сфери життя – від дому до роботи, від шкіл до лікарень, від розваг до подорожей». Горизонтом поширення мультимедіа не слід вважати той, який визначено було, за свідченнями М. Кастельса, урядовими й президентськими циркулярами.

Дослідник наводить приклади, які варто вважати початком великої трансформації соціальних комунікацій і суспільства завдяки мультимедіа. Яскравою ілюстрацією такої думки є факти, наведені М. Кастельсом про темпи й масштаби мультимедіатизації.

1. США: А. Гор, віце-президент у період від 20 січня 1993 року до 20 січня 2001 року, ініціював програму «Національна інформаційна інфраструктура» із метою збереження американського лідерства у ХХІ ст.

2. Японія: Телекомунікаційна рада та Міністерство пошти й телекомунікацій пропонує необхідні реформи, «що створюють інтелектуально творче товариство двадцять першого сторіччя»; розробляється стратегія створення системи мультимедіа в Японії з метою подолання відставання країни від Сполучених Штатів Америки.

3. Франція: 1994 року прем'єр-міністр заслуховує доповідь про те, що, спираючись на досвід використання Minitel і передові французькі технології, слід розробити наступну стадію мультимедіа з акцентом на меншу залежність їх змісту від Голлівуду.

4. Бельгія: 1995 року Брюссель став місцем спеціальної наради «великої сімки», яке було присвячене проблемам переходу до інформаційного суспільства.

5. Бразилія: 1995 року Ф. Кардозу проголосив необхідність реконструювання бразильської комунікаційної системи, аби під'єднати її до «глобального суперхайвею».

Як свідчить М. Кастельс, до середини 90-х рр. ХХ ст. уряди й компанії всього світу розпочали неоголошене змагання за право називатися кращою новою комунікаційною системою, яка може стати реальною зброєю влади, а також надприбутків.

Цікаво також зазначити, що саме наприкінці ХХ століття європейські технологічні програми Esprit і Eureka нарощують потенціал у стандартизації телебачення з високою якістю зображення. Окрім того, згадані компанії працюють над удосконаленням телекомунікаційних протоколів, які здатні інтегрувати різні ненаціональні телекомунікаційні системи.

У зв'язку з вищезазначеним треба пригадати думку дослідника, який стверджує: «Оскільки фактична технологічна форма системи залишається невизначеною, той, хто отримує контроль над її першими етапами, буде вирішальним чином впливати на її подальшу еволюцію, набуваючи структурну конкурентну перевагу». Отже, констатація факту трансформації суспільства й соціальних комунікацій завдяки мультимедіатизації (у трактовці М. Кастельса) наштовхує на необхідність ще однієї об'єктивної констатації: «Завдяки технологічному злиттю комп'ютерів, телекомунікацій та ЗМІ у всіх модульностях формуються й розпадаються гігантські глобальні та регіональні консорціуми». Згаданий процес злиття демонструє конвергенцію телекомунікаційних мереж, або «об'єднання декількох, які були раніше роздільними, послуг у межах однієї послуги». Іншими словами, конвергенція є трансформацією трансформації, оскільки розпад старих систем й утворення нових концернів у галузі телекомунікацій свідчить про переструктурування суспільства, трансформацію його соціальних комунікацій. Уже переструктуроване суспільство на новій платформі надбудовує конвергенційні ефекти, що у свою чергу слід вважати новою хвилею трансформації суспільства й соціальних комунікацій. До таких необхідно віднести:

- 1) прагматизування власної поведінки;
- 2) мультимедійність мислення;
- 3) нав'язування обов'язкових контентів;
- 4) конфлікти між бажаними й обов'язковими контентами мультимедійних потоків;
- 5) надлишкову засміченість мультимедійних потоків;
- 6) відсутність навичок самостійного формування мультимедійних потоків;
- 7) копіювання чужих мультимедійних потоків;
- 8) появу штампів мультимедійних потоків;
- 9) втручання через штамповані мультимедійні потоки у свідомість соціально незрілих особистостей та їхні ще не структуровані соціальні комунікації;
- 10) ускладнення й розгалуження видів, підвидів і варіантів зразків розважальних контентів;
- 11) появу нових видів бізнес-структур, що займаються виготовленням, пропагандою та розповсюдженням розважальних мультимедійних контентів;
- 12) появу нових робочих місць, спрямованих на трансформацію соціальних комунікацій;
- 13) формування нового мультимедійного контенту, спрямованого на відбір персоналу та його прийом на роботу в галузі мультимедійних комунікацій;
- 14) переструктуризацію освітніх програм за змістом і формою презентації, що суттєво вплине на структуру соціальних комунікацій;
- 15) трансформацію форм і методів освітніх процесів;
- 16) появу дистанційних форм винесення вироку та дистанційне управління процесом виконання покарань за злочини;
- 17) появу об'єктивної необхідності зміни соціальних норм співіснування (карного кодексу, цивільного кодексу, земельного кадастру тощо);
- 18) мультимедійний доступ до архівів бібліотек і цивільних баз даних (перелік послуг таксі, гіпермаркетів, бібліотек, пральних, кінотеатрів, театрів, автомобільне обслуговування тощо);

19) появу нових форм самоідентифікації особи в мультимедійних мережах за змістовими критеріями;

20) появу нових форм просування товарів на мультимедійному ринку;

21) перехід потенційних покупців у мультимедійні торговельні мережі;

22) появу нових форм комунікації в глобальних і локальних мультимедійних мережах у діаді «громадянин – влада»;

23) поява необхідності об'єднуватися в соціальні спілки та спільноти завдяки мультимедійним системам зумовить появу нових норм і санкцій такого спілкування й об'єднання;

24) появу соціальної стратифікації в середині глобального мультимедійного простору.

У зв'язку з вищезазначеними ефектами виникне нова культура, яку М. Кастельс пропонує називати «нова електронна культура». Не варто доводити те, що така нова культура стане продуктом трансформації свідомості суспільства і його соціальних комунікацій.

Окремого розмислу заслуговує продуктивна ідея М. Кастельса щодо появи у зв'язку зі згаданою новою електронною культурою явища, яке дослідник називає «домоцентризм». Суть домоцентризму полягає в тому, що люди перестануть прагнути виходити за межі своєї оселі, оскільки вони (люди) забезпечені електронікою, яка гарантує їм тривале перебування вдома без необхідності спілкування із сусідами, колегами по роботі, перехожими, диспетчерами метро, контролерами в трамваях, продавцями на ринку, парикмахерами, лікарями тощо. Автор доводить свою думку, називаючи фактори-характеристики електронної оселі:

- електронне обладнання;
- збільшення розмірів і площ житла;
- зниження кількості членів родини;
- наявність портативних комунікаційних приладів;
- індивідуальне споживання заздалегідь приготовлених видів їжі;
- скорочення сімейних обідів;
- поява гаджетів, якими можна користуватися «на ходу»;
- падіння цін на телевізори, стаціонарні комп'ютери, радіоприймачі, СД-плеєси;
- дистанційний контроль (догляд) за дітьми;
- дистанційний контроль за безпекою житла;
- дитячі відеоігри.

Отже, очевидними є ознаки трансформації теорії соціальних комунікацій. Під впливом мультимедіа виникає «нова електронна культура» (у термінології М. Кастельса), яка трансформує (змінює) свідомість суспільства й соціальні комунікації. Трансформація свідомості суспільства відбувається як на мутаційному (позитивному), так і на інмутаційному (негативному) рівнях, що повинна враховувати теорія соціальних комунікацій.

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 3

1. Холод О.М. Гіпермаркет свідомості і масмедіа: монографія / О. М. Холод. – У 2-х т. – Т. 1: Трансформація свідомості. – К.: КНУКіМ, 2013. – 144 с.
2. Холод О.М. Теорія інмутації суспільства: монографія / О. М. Холод. – К.: КіМУ, 2011. – 305 с.
3. Carr Nicholas. Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains [Електронний ресурс] / Nicholas Carr // The Atlantic. – Jul. 1. – 2008. – Режим доступу до сторінки: <http://media-ecology.blogspot.com/2011/03/google.html> (дата звернення – 08.01.2014).
4. Gehlen A. Soziologie der Macht // Handwoerterbuch der Sozialwissenschaften. Bd.7. Stuttgart, Tuebingen, Goettingen, 1961. – S. 77–81.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Чому М. Маклуен вважав, що поява телебачення спричинить «електричний бум»?
2. У чому суть законів комунікації за М. Маклуеном?
3. Як називалася книжка, яку тримав у руках Нео – герой відомого фільму «Матриця»? Хто автор книжки? Яка роль автора згаданої книжки в становленні теорії соціальних комунікацій?
4. Які основні положення теорії симулякрів Ж. Бодрійяра вам відомі? Як згадана теорія вплинула на розвиток теорії соціальних комунікацій?
5. Що мав на увазі Дж. Рубін, повідомляючи про те, що «ми зустрічаємося з нашими сусідами, коли разом із ними спостерігаємо, як горить наш будинок»? Яке відношення до цитованого вислову має теорія соціальних комунікацій?
6. Із якою метою Н. Луман називав комунікацію неймовірною?
7. Кого (або що) Н. Луман називав посередниками комунікації, що впливають на індивідуальну поведінку аудиторії?
8. Як пов'язані між собою соціальні дії й соціальні комунікації?
9. Чому К. Поппер був упевнений у тому, що телебачення може зруйнувати культуру?
10. Одним із засновників якої теорії, що лягла в основу теорії соціальних комунікацій, вважають Т. Парсонса?

Навчальні завдання

1. Дотримуючись точки зору М. Маклуена, доведіть думку про те, що телебачення спричинило електричний бум.
2. За твердженням М. Маклуена, «за допомогою технологій ми розширюємо самі себе». Поясніть його твердження.
3. Напишіть есе, у якому поясніть своє розуміння причетності теорії симулякрів Ж. Бодрійяра до розвитку теорії соціальних комунікацій.
4. Обґрунтуйте думку про те, що гроші, мода й громадська думка можуть бути засобами соціальних комунікацій.
5. Організуйте з однокурсником дискусію про доречність думки Ж. Бодрійяра

щодо краху телебачення: один із вас повинен доводити згадану думку соціолога, другий – власну думку, протилежну бодрійрівській.

6. Підготуйте доповідь для виступу на семінарі, де буде обговорюватися ідея Н. Лумана про неймовірність комунікації.

7. Розтлумачте роль посередників у ефективності соціальних комунікацій, спираючись на погляди Н. Лумана.

8. Наведіть два приклади регулятивної функції соціальних комунікацій, звертаючись до положень теорії соціальної дії Т. Парсонса.

9. Підготуйте презентацію в програмі Power Point на тему «Паралелі між ідеями К. Поппера та М. Кастельса». Виступіть із презентацією під час заняття.

10. Наведіть приклади перетину ідей теорії соціальних комунікацій і теорії про нову електронну культуру М. Кастельса.

Теми рефератів

1. Розвиток теорії соціальних комунікацій під впливом ідей Т. Парсонса.
2. «Електричний бум» як нова парадигма поглядів на становлення соціальних комунікацій у суспільстві.
3. Революційні зміни в підході до формування постулатів теорії соціальних комунікацій, зумовлені пропозиціями Н. Лумана про неймовірність комунікації.
4. Трансформація свідомості суспільства й теорія соціальних комунікацій.
5. Соціальні комунікації: історія становлення ідей у XX столітті.

РОЗДІЛ 4.
СУЧАСНІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
Ю. ПОДГУРЕЦЬКИ Й Т. ГОБАНА-КЛАСА
(ПОЛЬЩА)

**4.1. Соціальні комунікації як інтердисциплінарна
система знань у теорії Ю. Подгурецьки**

Польський дослідник Ю. Подгурецьки працює завідувачем кафедри соціальної комунікації в Опольському університеті в Польщі. Він є фундатором у поглядах на соціальну комунікацію як на психологічний феномен.

Дослідник вважає, що соціальна комунікація є «інтердисциплінарною галуззю, яка використовує досягнення багатьох наук одночасно», оскільки роль конкретної дисципліни в суспільній діяльності (практиці) можна вивчати з двох позицій: по-перше, із точки зору суб'єкта – «у категоріях герменевтики, що охоплюють його мотиви, переконання, компетенції, інтерпретації тощо; по-друге, із точки зору його місця (функції) у соціальних структурах».

Автор вважає, що соціальна комунікація повинна об'єднати означені дві точки зору. При цьому Ю. Подгурецьки наполягає на думці про те, що соціальна комунікація як субдисципліна є ланкою опосередкування між суспільними науками, до числа яких автор відносить педагогіку, психологію, соціологію, етику й філософію.

Специфічним для соціальної комунікації є те, що вона відкрила, на думку Ю. Подгурецьки, причинні механізми й структури, які потрібні для опису по-

ведінки особистості, яка знаходиться в ситуації вибору зразків поведінки, що можуть застосовуватися в конкретному соціальному світі. Однак, як вважає дослідник, відкриті механізми й структури «не дають достатнього пояснення й не дозволяють повною мірою відмовитися від розмовної мови й замінити її мовою науковою». Автор повідомляє про те, що соціальна комунікація «ламає певною мірою не надто сильну обмеженість і провінційність побутового знання про людину».

Ще 2006 року Ю. Подгурецьки записав, що «багато хто цікавиться проблемами соціальної комунікації», і тому «ця інтердисциплінарна субдисципліна переживає період бурхливого розвитку». Дослідник вважає, що «гуманітарні компетенції соціальної комунікації дуже модні, можливо, навіть занадто модні, щоб це було їй

*На фото – Юзеф Подгурецьки
(джерело – [https://www.google.ua/
search?q=Подгурецьки+ Юзеф+Польща+фо-
то&newwindow](https://www.google.ua/search?q=Подгурецьки+Юзеф+Польща+фото&newwindow))*

корисним». Науковці, на думку Ю. Подгурецьки, у своїх дослідженнях застосовують два основні виміри класифікації. Вони розглядають соціальну комунікацію як виміри «по відношенню до себе» і «по відношенню до інших».

Хоча на книжковому ринку з'явилося багато публікацій щодо аналізу проблем комунікації, на жаль, як вважає Ю. Подгурецьки, «донині відсутні праці, у яких було б представлено панораму проблематики соціальної комунікації ХХ століття». Саме тому дослідник, як викладач, змушений робити для студентів огляд проблем соціальної комунікації.

Ю. Подгурецьки впевнений, що «в прикладному плані соціальна комунікація пропонує практичне використання певного часткового знання в освітніх процесах». На підставі зазначеного автор стверджує, що застосування знань соціальної комунікації в педагогіці й дидактиці може бути «сигналом до створення моделі інтегрованої діяльності, у якій різні гуманітарні дисципліни в поєднанні із соціальними комунікаціями, зі своїми поняттями, твердженнями, теоріями й рішеннями створюють свій тезаурус».

Визначальні фактори соціальної комунікації

До визначальних факторів соціальної комунікації Ю. Подгурецьки відносить поняття «спілкування» і «комунікація». Автор розглядає комунікацію як передавання інформації та обмін інформацією. При цьому він констатує три умови, коли комунікація може характеризуватися з двох згаданих позицій:

- 1) комунікація є основою взаємодії;
- 2) під час комунікації здійснюється взаємний обмін інформацією, тобто комунікація має характер зворотного зв'язку;
- 3) процес комунікації є тривалим.

У зв'язку з виділеними характеристиками Ю. Подгурецьки пропонує виокремити такі детермінанти соціальної комунікації:

- 1) регулятивні функції свідомості;
- 2) когнітивна рівновага;
- 3) процеси асиміляції й контрасту;
- 4) установки як елементи структури свідомості.

До регулятивних функцій свідомості Ю. Подгурецьки відносить такі:

- детермінанти;
- цілі.

Свідомість Ю. Подгурецьки тлумачить як «явище, що саморегулюється». При цьому, на думку автора, «розвиток одного з елементів зумовлює розвиток цілого». Завдяки певним подразникам можна впливати на певний стан свідомості. Усі психічні явища й процеси, вважає дослідник, взаємно детерміновані. Отже, слід передбачити, що певні елементи свідомості можуть виконувати більш вагомую функцію в справі керування людською поведінкою.

На думку Ю. Подгурецьки, соціальною комунікацією керують цілі. Автор виокремлює цілі зрозумілі й незрозумілі. Зрозумілими цілями слід називати, на думку дослідника, ті, які передбачають конкретні засоби досягнення. Незрозумілі цілі не передбачають уявлення особистості про інструменти досягнення.

За твердженням Ю. Подгурецьки, цілі в галузі свідомості виконують «певні інтегративно-регулятивні функції».

До механізмів соціальної комунікації дослідник відносить і «когнітивну рівновагу» – поняття, яке увів у науковий обіг Ф. Хайдер. Останній запропонував розрізняти три фундаментальні поняття, за допомогою яких можна демонструвати «природу функціонування свідомості як фактору регулювання людської поведінки». До таких понять Ф. Хайдер відносить:

- 1) когнітивну одиницю («певний об'єкт разом із супутніми рисами»);
- 2) когнітивну рівновагу (об'єкт позитивно оцінює власну діяльність й отримує позитивну оцінку такої діяльності від іншого об'єкта);
- 3) відсутність когнітивної рівноваги (об'єкт, який раніше сприймали позитивно, поводить себе негідно).

Когнітивна рівновага підкоряється принципу несуперечності, що є важливим, на думку Ю. Подгурецьки, елементом структури свідомості, яка регулює поведінку людей. Суть принципу несуперечності полягає в тому, що кожна людина, обмінюючись інформацією, буде її таким чином, щоб не порушувати загальноприйняту між людьми логіку викладу думок. Описаний принцип пов'язаний, як вважає Ю. Подгурецьки, із теорією когнітивного дисонансу, запропонованою 1957 року Леоном Фестингером. Згідно з теорією когнітивного дисонансу в особистості виникає незадоволення власною поведінкою з таких причин:

- через логічну невідповідність;
- «через культурні звичай»;
- «якщо індивідуальна думка не входить до складу більш поширеної думки»;
- «через незбігання колишнього досвіду відносно до теперішньої ситуації».

Когнітивний дисонанс виникає через невідповідність двох когніцій (знань) індивіда. Коли індивід, маючи певну інформацію, змушений прийняти рішення й знехтувати інформацією. У результаті виникає невідповідність (дисонанс) між установками людини та її вчинками.

Описуючи власну теорію когнітивного дисонансу, її автор Л. Фестингер висунув два передбачення.

1. «У разі виникнення дисонансу індивід буде наполегливо прагнути знизити ступінь невідповідності між двома своїми установками, намагаючись досягти консонансу (відповідності). Це відбувається внаслідок того, що дисонанс народжує «психологічний дискомфорт»».

2. Друга гіпотеза свідчить про те, що, «прагнучи знизити дискомфорт, що виник, індивід буде намагатися уникати такі ситуації, у яких дискомфорт може посилитися».

Щодо соціальної комунікації описана стисло теорія повинна розглядатися як інструментарій до уникнення комунікаційного непорозуміння внаслідок виникнення когнітивного дисонансу.

До детермінант соціальної комунікації слід віднести, на думку Ю. Подгурецьки, і процеси асиміляції та контрасту. Аналізуючи процеси пізнання, дослідник робить спробу напрацювання «певних тактик комунікаційної поведінки», куди й включає асиміляції й контрасти.

Асиміляцією Ю. Подгурецьки вважає умови, за яких засвоєння інформації відбувається швидше й краще: такою умовою є площина схвалення. Автор пояснює механізм асиміляції тим, що «інформація певним чином «вбудована» у мережу пізнавальної структури людини, яка сприймає таку інформацію». Цікавим тлумаченням дослідника є процес пересування у свідомості точки відліку. «Якщо інформація носить негативний характер,... точка відліку пересунеться в напрямку «мінус», а якщо інформація позитивна – у напрямку «плюс»». Таке явище, за твердженням Ю. Подгурецьки, означає, «що під впливом асимільованої інформації у свідомості людини змінюється положення точки відліку в даній площині оцінок». На жаль, механізм контрасту дослідник не описує.

Серед детермінант соціальної комунікації Ю. Подгурецьки виокремлює також й установку, вважаючи її традиційно елементом свідомості. На думку автора, установки можуть бути об'єктом «усвідомлених рефлексій або можуть бути неусвідомленими». У практиці соціальної комунікації установки впливають не лише на спосіб сприйняття. Вони також регулюють те, що «називають вибірковістю чи селективністю спостережливості». Завдяки згаданому механізмові «у свідомість проникають ті змісти, які відповідають установкам індивіда». Цікавим є зауваження Ю. Подгурецьки щодо того, що люди «швидше вчать і запам'ятовують тексти, які не вступають у протиріччя з їхніми установками». Дослідник наводить приклад: прибічники певних політичних течій пам'ятають дрібниці, які стосуються їхніх симпатиків. Навпаки, якщо інформація стосується політичних опонентів, вона запам'ятовується набагато гірше. Тому, вважає автор, ораторам, які готуються виступати перед своїми політичними опонентами, слід підбирати й подавати аргументи без зайвих формальних ускладнень. Інакше «повідомлення, що передається, буде заперечуватися за формальним приводом».

Таким чином, Ю. Подгурецьки серед детермінант соціальної комунікації описав цілі, рівновагу непротивіччя, пізнавальний (когнітивний) дисонанс, асиміляцію й установи.

Психологічні аспекти соціальної комунікації

За твердженням Ю. Подгурецьки, центральне місце в соціальній комунікації займають поняття «схильність», «персональна диспозиція» та «особистісні риси». Також автор декларує впевненість у тому, що соціальна комунікація «не бере під сумнів теорію особистості й аналізує її, уточнює й розширює».

Особистісні аспекти, на переконання Ю. Подгурецьки, пов'язані із соціальною комунікацією й становлять такий перелік:

- 1) екстравертизм;
- 2) інтровертизм;

- 3) макіавеллізм;
- 4) емпатія;
- 5) інгратіація;
- 6) трансгресія.

Екстраверсією автор називає «рису особистості, яка характеризується позитивним ставленням до об'єкта й схильністю до демонстрації почуттів».

На думку Ю. Подгурецьки, екстраверту притаманні такі риси:

- випромінювання енергії;
- концентрація на русі й дії, які спрямовані назовні;
- вільне володіння мовленням;
- упевненість і переконливість у промові;
- досить легке «впадання» у стан неуважності;
- бажання зустрічатися з людьми;
- радість від дії в присутності інших людей;
- прояв нетерплячості, коли діяльність відбувається наодинці;
- чітка праця, швидка й цілеспрямована.

Під час здійснення соціальної комунікації, як вважає Ю. Подгурецьки, екстраверт має стиль, який можна охарактеризувати таким чином:

- 1) енергійний у спілкуванні;
- 2) активний;
- 3) швидкість у реагуванні на запитання й зовнішні події;
- 4) легкий у спілкуванні як з окремими людьми, так і з групами;
- 5) нестримний, тому йому слід утримуватися, аби партнер по спілкуванню зміг висловитися;
- 6) не схильний до листування, йому краще висловитися в усній формі;
- 7) здатний легко формулювати свої думки під час роботи з людьми;
- 8) схильний до миттєвого передавання власного досвіду;
- 9) легкий у передачі відомостей про себе.

Екстраверти характеризуються в соціальних комунікаціях (у стосунках із людьми), маючи такі, на думку Ю. Подгурецьки, особливості:

- звикли мати багато нетривалих знайомств;
- здатні легко зав'язувати нові знайомства;
- часто розповідають іншим про своїх знайомих;
- знайомлячись, екстраверт відчуває себе у своїй стихії;
- під час дружніх зустрічей установлює контакти практично з кожним із присутніх;
- легко говорить те, про що думає, відчуває себе самотнім без співбесідника;
- охоче ділить з іншими свій простір і час.

Екстраверти мають помилки в спілкуванні, яке Ю. Подгурецьки називає соціальною комунікацією. Перелік таких помилок дослідник описує в такому порядку:

- 1) ведення розмови «не на рівних»;
- 2) акцентування уваги на власних проблемах.

На переконання Ю. Подгурецьки, під час здійснення ефективної соціальної комунікації комунікатор і комунікант повинні мати однакове уявлення про стилі

спілкування. При цьому обидва повинні розуміти ситуацію однаково. Між людьми, що спілкуються, можуть бути три, на думку дослідника, характерні риси стосунків:

- 1) «вони представляють собою певний вид залежності»;
- 2) «такі залежності підлягають постійному нормуванню»;
- 3) «партнери пристосовуються один до одного».

Будь-яку взаємодію партнерів по соціальній комунікації слід розглядати за трьома, як вважає Ю. Подгурецьки, вимірами:

- 1) поведінковим;
- 2) заохочень і покарань;
- 3) міжособистісних установок.

Інтроверти також беруть участь у соціальній комунікації.

Інтроверсією Ю. Подгурецьки називає рису особистості, яка передбачає внутрішнє спостереження за собою, своїми переживаннями, відчуттями й почуттями.

Характерними рисами інтроверта слід, як зазначає Ю. Подгурецьки, вважати такі:

- 1) нечасто зав'язує знайомства;
- 2) у компанії інтроверт завжди мовчить і думає про своє;
- 3) інтроверта не цікавлять люди, він цікавий сам собі;
- 4) замкнений;
- 5) не «впускає» інших у свій світ;
- 6) висловлюється обережно;
- 7) завжди зосереджений;
- 8) довго обмірковує кожну свою дію;
- 9) мало говорить;
- 10) любить вести впорядкований образ життя.

Ю. Подгурецьки таким чином характеризує соціальну комунікацію інтровертів:

- інтроверт не має потреби в контактах з іншими людьми;
- задовольняється читанням книжок;
- спілкується з людьми віч-на-віч;
- інтроверт аналізує й міркує перед тим, як формулює свої думки;
- свої почуття інтроверт жорстко контролює;
- обов'язки виконує старанно;
- користується в колективі репутацією людини, на яку можна покластися;
- на думку інтровертів, майбутнє є песимістичним;
- велике значення інтроверти надають етичним цінностям;
- у будь-якій ситуації інтроверт спочатку відступить і лише пізніше в нього з'явиться відповідна реакція.

Соціальна комунікація інтроверта характеризується прагненням до самотності, до повної концентрації. Під час комунікації з інтровертами слід зважати на те, що вони не люблять, коли їх переривають у процесі виконання певного завдання. Навіть коли інтроверти запізнюються з виконанням виробничого завдання, вони прагнуть усе зробити за інструкцією і якнайкраще. У сімейних стосунках не всім інтровертам зручно пристосовуватися до протилежного типу, наприклад, до екстраверта – партнера по шлюбу. Успіх у сімейній соціальній комунікації для інтроверта криється в партнері, який зміг би враховувати специфіку й мотивацію вчинків інтроверта.

Соціальна комунікація, на думку Ю. Подгурецьки, спирається й на врахування такого виду особистісних рис, як макіавеллізм.

Макіавеллізм (від імені італійського філософа та історика епохи Відродження Н. Макіавеллі) тлумачиться як риса особистості, яка відповідає твердженню Н. Макіавеллі: «Люди погані, поки необхідність не зробить їх гарними. Вони мінливі». Макіавеллізмом називають «політичну доктрину, яка використовує хитрість, насильство та обман у прагненні досягти поставленої мети». Також макіавеллізм ототожнюють із цинізмом, недобропорядністю та двуручністю. Свого часу Ф. Зімбардо так визначив макіавеллізм: «це здатність здійснювати соціальний вплив, відомий як маніпулювання іншими в певних ситуаціях». Ю. Подгурецьки додає до цитованого визначення нагадування про те, що макіавелліст як тип людини вміє маніпулювати людьми, впливаючи на їхню свідомість, зберігаючи при цьому емоційну дистанцію, «не переживаючи ні за поведінку інших, ні навіть за власну».

Для соціальної комунікації з макіавеллістом слід знати їхні особливості поведінки:

- 1) макіавеллісти завжди тримають емоційну дистанцію;
- 2) керуються рацією (розумом), а не емоцією;
- 3) ефективно комунікують у ситуації віч-на-віч;
- 4) легко взаємодіють, коли є можливість імпровізувати;
- 5) ефективно спілкуються на тлі емоційного збудження;
- 6) мають стійкість проти впливу з боку суспільства;
- 7) не враховують цілі й бажання інших людей;
- 8) орієнтовані на пізнавальну діяльність, а не на емоційну;
- 9) здатні чітко контролювати власну емоційну підвищену активність, спричинену проблемами чи конфліктами;
- 10) схильні до самоорганізації, ініціювання й організації процесу, у якому беруть участь.

На думку Ю. Подгурецьки, *емпатія* є особистісною рисою, що впливає на якість здійснення соціальної комунікації. В. Помикало вважає емпатією специфічну форму міжособистісного спілкування. Вона базується, на думку дослідника, на вродженій тенденції до концентрування уваги на іншій людині й спостереження за його експресією та наслідування їй. Емпатію також визначають як «здатність поставити себе на місце іншого, сприймати з його точки зору події, що відбуваються, відчувати аналогічні емоції» (Н. Сіллами).

Сам Ю. Подгурецьки вважає, що емпатія – це відчуття й почуття, аналогічні тим, «які відчуває партнер, отже, ознайомлення з власними переживаннями робить можливим краще впізнати відчуття партнера».

Емпатія виконує позитивні функції в соціальній комунікації, як вважає Ю. Подгурецьки, а саме:

- 1) покращує самооцінку людини;
- 2) домінує над схильністю до агресії;
- 3) допомагає налагодити міжособистісний контакт;
- 4) пробуджує самовідданість;
- 5) дозволяє обмінюватися досвідом;
- 6) робить людей відкритими;

- 7) у шлюбі інтегрує різних за характером людей;
- 8) може виконувати терапевтичну роль;
- 9) породжує відчуття психічної близькості.

Я. Рейковськи пропонує диференціювати емпатію на два види: емоційну й пізнавальну.

Емоційна емпатія веде до перейняття суб'єктом емоційної реакції об'єкта: при цьому суб'єкт починає відчувати чужі емоції як власні, хоча такі перенесені емоції можуть і не збігатися з оригінальними; важливим у такому випадку є те, що суб'єкт буде враховувати емоції об'єкта й орієнтуватися на нього.

Пізнавальна емпатія передбачає процес, що дозволяє «увійти в чие-небудь положення» і саме тому бути здатним адекватно зрозуміти іншу людину.

На думку Ю. Подгурецьки, для ефективної появи емпатії потрібні умови, до яких дослідник відносить такі:

- 1) «камерна» обстановка;
- 2) тиша;
- 3) м'яке освітлення;
- 4) «інтимна» дистанція між тими, хто спілкується;
- 5) відсутність тиску від сторонніх спостерігачів;
- 6) тривала концентрація на емоціях партнерів по спілкуванню;
- 7) наявна мотивація та зацікавленість партнерів у спілкуванні;
- 8) відсутність упередження до партнера по спілкуванню.

На думку Ю. Подгурецьки, до особистісних рис, які сприяють соціальній комунікації, слід віднести *інгратіацію*.

Термін «інгратіація» було введено в науковий обіг дослідником Е. Джоунсом. Автор перекладав його як «підлизування, пошук чужої прихильності, прагнення сподобатися». А. Олшевська-Кондратович, як зауважує Ю. Подгурецьки, відносить інгратіацію до поведінкової стратегії, яка «неправомірно спрямована на вплив щодо іншої людини з метою підвищення привабливості суб'єкта». Ю. Подгурецьки повідомляє, що інгратіацією слід називати «всі ті прийоми, за допомогою яких люди прагнуть моделювати свій образ в очах інших заради того, щоб, підвищуючи свою привабливість, отримати можливість кращого й більш повного задоволення власних потреб, досягнень своїх цілей чи отримання користі». Таким чином, віднесення інгратіації до процесів соціальної комунікації є виправданим.

На думку Ю. Подгурецьки, слід розрізняти поведінку, спрямовану на інгратіацію, від поведінки, завдяки якій суб'єкт прагне отримати схвалення. Схвалення, як вважає дослідник, є потребою нормальною. Саме за рахунок прагнення бути прийнятим оточенням відбувається соціальна регуляція людської поведінки.

Поведінку інгратіатора (людини, яка прагне отримати більше схвалення, аніж того вимагає ситуація) можна вирізнити в такому прикладі, наведеному Ю. Подгурецьки. Одну справу виконують дві особи, які мають одну мету – ефективно й своєчасно здійснити виробничий процес. Обидва докладають максимум зусиль для реалізації поставленої мети. На якомусь етапі один із працівників починає робити вигляд, що він «не виходить» із робочого стану навіть під час відпочинку. Другому виконавцю починає здаватися, що перший забагато сил вкладає у виконання завдання. Другий починає хвалити першого працівника,

який штучно вдає свій «заклопотаний» стан. Наприкінці виробничого процесу, коли мета досягнута, перший виконавець отримує схвалення від другого. Таким чином перший працівник досягає додаткової мети, суть якої полягала в додатковому схваленні його зусиль на шляху до досягнення спільної мети. Із якою метою перший працівник прагнув схвалення від другого стане відомо пізніше. Наприклад, коли будуть підбивати підсумки, першого працівника не просто заохотять грошовою премією, але й підвищать по службі.

Судячи з теорії Е. Джоунса, інгратіація може бути досягнута й іншим шляхом, який не вимагає прямої участі працівника у виробничому процесі. Прикладом може бути наполягання підвищити зарплату працівникові, який не вкладає постійно адекватні зусилля у виробничий процес, а робить це тимчасово заради підвищення зарплати. На підставі прикладів Ю. Подгурецьки робить висновок: інгратіацією є маніпулятивна поведінка, мета якої – сформувати в партнера позитивну установку щодо суб'єкта.

Інгратіація відбувається, на думку Ю. Подгурецьки, коли:

- 1) суб'єкт прагне досягти позитивної установки щодо себе;
- 2) засоби, якими користується інгратіатор, є позитивними;
- 3) вплив на об'єкт маніпуляції здійснюється безпосередньо, а не опосередковано.

У теорії Е. Джоунса виокремлюється три класи інгратіаційних прийомів.

1. Підвищення цінності партнера (передавання інформації про те, що партнера сприймають позитивно). Реалізується завдяки компліментам та лестощам.

2. Конформізм у тому, що стосується думок, оцінок й поведінки.

3. Презентація себе у вигідному світлі.

До психологічного аспекту соціальної комунікації Ю. Подгурецьки відносить *трансгресію*, під якою Я. Козілецьки має на увазі «подолання метисами тих рис, які були властиві батьківським організмам». За теорією Я. Козілецьки, трансгресивною людиною слід вважати таку, яка:

- 1) є експансивною й творчою водночас;
- 2) вільна й відповідальна;
- 3) керується водночас складною гомеостатичною й гетеростатичною мотивацією.

Синергетична особистість керується постійними компонентами особистості: волею та розумом.

На думку Я. Козілецьки, є три підходи до тлумачення трансгресивного характеру особистості:

- 1) ендегенний підхід (рушійні сили особистості знаходяться в ній самій);
- 2) екзогенний (рушійні сили особистості знаходяться поза особистістю);
- 3) взаємодія енде- та екзогенного підходів (екзо- та ендегенні рушійні сили особистості знаходяться у взаємодії).

Згідно з третім підходом є три основні компоненти, що зумовлюють життя й розвиток людини: дія, особистість і середовище.

Трансгресивна особистість (із точки зору психології) є мотиваційним процесом, що виконує функції поштовху до дії, визначає виділення людиною енергії та загальний напрямок пошуку цінності, підтримує дію і впливає на її протяжність у часі.

Трансгресивна концепція передбачає аналіз людини як відкритої системи, що з'єднана із зовнішнім світом і діяльністю індивіда. Я. Козілецьки запропонував диференціювати трансгресію на два види:

1) індивідуальна трансгресія (індивід свідомо виходить за межі того, чим він є, тим самим розширюючи свою територію, і реалізує себе згідно з власним проектом);

2) колективна трансгресія (масові, колективні дії, які дозволяють людям перевершити свої матеріальні, інтелектуальні й духовні досягнення).

Беручи до уваги думку Я. Козілецьки, Ю. Подгурецьки пропонує власну класифікацію трансгресії, визначивши чотири види.

Перший вид – практичні дії, спрямовані на фізичний світ. Мета таких дій, на думку Ю. Подгурецьки, полягає у створенні територіальної експансії, «розширення часової перспективи, збільшення виробництва матеріальних благ». Завдяки таким функціям людина утворює штучний світ за допомогою природного середовища.

Другий вид трансгресії – дії, спрямовані на людей. Мета дій полягає в розширенні контролю над іншими, домінування над групою й отримання абсолютної влади.

Третій вид трансгресії – символічні дії, які утворюють нові мисленнєві конструкції й розширюють особистісні знання про зовнішній світ. Ю. Подгурецьки назвав такі дії інтелектуальною трансгресією.

Четвертий вид трансгресії – дії, що утворюють себе, саморозвиток. За словами Я. Козілецьки, «індивід свідомо розвиває структури свого характеру й розуму, що збільшує силу волі й збагачує особистісний досвід».

Отже, психологічні аспекти спілкування, описані Ю. Подгурецьки, завершують його теоретичний підхід до аналізу й пояснення специфіки соціальної комунікації.

Автор висловлює думку про те, що, «поки немає такої праці, яка давала б загальну орієнтацію у всій сукупності знання про комунікацію», його концепція може бути варіантом пояснення. Слід урахувати, що Ю. Подгурецьки лояльно, як він сам оцінив свою концепцію, викладену в монографії «Соціальна комунікація», висвітлив проблеми спілкування. Автор вважає, що, «можливо, поняття соціальної комунікації не зовсім прозоре на рівні дефініції, але, коли люди говорять про неї, мають на увазі передусім усе те, що пов'язано з узгодженою дією, взаємною допомогою, із ясним усвідомленням тих поглядів, які визначають стосунки між людьми».

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance, 1957.
2. Koncepcja transgresyjna człowieka : analiza psychologiczna, PWN, Warszawa, 1987, s. 50–67, 77, 140–142.
3. Machiavelli N. Ksiąze, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1979, s. 46–47.
4. Pomykało W. Encyklopedia pedagogiczna, Warszawa, 1993, s. 280.
5. Olszewska-Kondratowicz A. Studia Psychologiczne, t. 15, 1975, s. 85–87, 94–95.
6. Osobowocz a społeczne zachowanie się ludzi, red. J. Reykowski, KiW, Warszawa, 1980, s. 296, 417.
7. Sillamy N. Słownik psychologii, Katowice, 1995, s. 68.
8. Zimbardo Ph. G., Ruch F.L. Psychologia i życie, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1994, s. 393.

4.2. Соціальні комунікації з позицій теорій медіа та масової комунікації в трактовці Т. Гобана-Класа

Польський учений Т. Гобан-Клас не пропонує окремої теорії соціальних комунікацій. Дослідник детально описує у своїй праці «Медіа й масова комунікація. Теорії й аналіз преси, радіо, телебачення й інтернету» (2006) ґрунтовні поняття й моделі соціальної комунікації, уживаючи термін «соціальна комунікація» в однині.

Аналізуючи роль комунікації в соціальному житті, Т. Гобан-Клас, посилаючись на R. MacIver і С. Page, стверджує, що діти, які позбавлені контактів із людьми, не здатні сформувати в собі людські риси. Т. Гобан-Клас упевнений, що завдяки комунікації формується позиція й поведінка інших осіб. Це зумовило появу питання про процес комунікації: хто спілкується з ким, якими засобами, із якою метою, із якими наслідками та в чий інтерес? Відповіді на поставлені запитання багато говорять про суспільство, у якому живемо, а також про форми влади й соціальний контроль. Саме тому дослідник вважає неможливим стверджувати, що комунікація завжди є добродійною чи нейтральною.

Т. Гобан-Клас вважає будь-яку комунікацію соціальною, оскільки навіть, наприклад, у процесі соціалізації комунікація є невід'ємним складником. Крім того, спілкування є елементом будь-яких соціальних процесів. Дослідник заперечує істинність твердження про те, що комунікація є ключем до будь-яких психологічних і соціальних явищ. При цьому Т. Гобан-Клас наводить приклад аналізу комунікації з позиції Е. Касірера, який вважав людину «символічною твариною», яка здійснює діяльність виключно в категоріях створення символів.

Аналізуючи значення терміна «комунікація» щодо зв'язності його з терміном «соціальна», Т. Гобан-Клас посилається на дані, зазначені в дисертації Н. Walinska de Hackbeil (1975). Дослідниця наводить понад 200 визначень комунікації, диференціюючи їх на 18 категорій. Кожна з нижчезазначених семи категорій містить смисли, що вказують на зв'язок спілкування (комунікації) із соціальними процесами:

- комунікація як передавання інформації, ідей, емоцій, умінь людини;
- комунікація як розуміння інших, коли комунікант прагне бути зрозумілим комунікатові;
- комунікація як вплив за допомогою знаків і символів;
- комунікація як творення спільності за допомогою мови чи знаків;
- комунікація як взаємодія за допомогою символів;

На фото – Томаш Гобан-Клас
(автор фото – Roman Koszowski /GN;
джерело: <http://gosc.pl/doc/1000245>.
Rechocace-piwo-sze-przed-telewizorem

- комунікація як обмін значеннями між людьми, які мають спільне в сприйнятті, прагненнях і позиціях;

- комунікація як складник суспільного процесу, який виражає групові норми, здійснює громадський контроль, розподіляє ролі тощо.

Про зв'язок комунікації із загальною соціальною теорією Т. Гобан-Клас повідомляє, коли подає власне визначення терміна. Якщо уникати крайнощів й абсолютизації значення комунікації, слід стверджувати, що «упорядкування простору дослідження значення завжди вимагає пошук такого пункту спостереження, аби ціле залишалося в полі зору». На думку дослідника, «поняття комунікації як найширше й надто загальне не пропонується як підстава уніфікованої (єдиної) соціальної теорії».

Обговорюючи значення терміна «комунікація», Т. Гобан-Клас пропонує враховувати й значення терміна «медіум», яке по-різному подається в сучасній науковій літературі. Серед таких різних тлумачень терміна «медіум» дослідник називає декілька:

- мова як джерело розуміння;
- мовні знаки або будь-яка система знаків (мовлення, жест, міміка, образ);
- коди, які спираються на домовленість (конвенцію) та дозволяють конструювати повідомлення (алфавіт, азбука Морзе, сигналізація);
- носії сигналів (як вібрація повітря, світлові хвилі, кінострічка, грам-платівка);
- інструменти, що дозволяють копіювати, транслювати чи відбирати повідомлення (друкована преса, радіостанції, отримувач повідомлення по радіо чи телебаченню);
- інституції, які створюють повідомлення (наприклад, преса, радіо, телебачення).

На думку М. Мрозовськи, медіа слід диференціювати за трьома категоріями:

- 1) джерела вираження (різні стани людської вербальної та невербальної поведінки: мова, міміка, жести тощо);
- 2) джерела реєстрації (інструменти пристосування до фіксації певної символічної людської поведінки: олівець, лист паперу, відеомагнітофон);
- 3) джерела трансмісії (інструменти, що слугують для пересилання, а також до множення зареєстрованих символічних учинків у поведінці людини).

Концепція Т. Гобан-Класа в поглядах на соціальні комунікації висловлена в запропонованій ним синтетичній моделі. На думку Т. Гобана-Класа, який посиляється на погляд медіафахівця І. Тетеловську, пресознавство (наука про пресу, радіо й телебачення) повинно мати соціальну орієнтацію, оскільки повною мірою залежить від тих знань, що отримує від соціології, економіки, мовознавства, правознавства, теорії літератури, психології тощо. Т. Гобан-Клас посиляється на схему І. Тетеловської, яка ще 1965 року запропонувала багатодисциплінарний підхід до аналізу пресознавства (див. схему на рис. 5 далі).

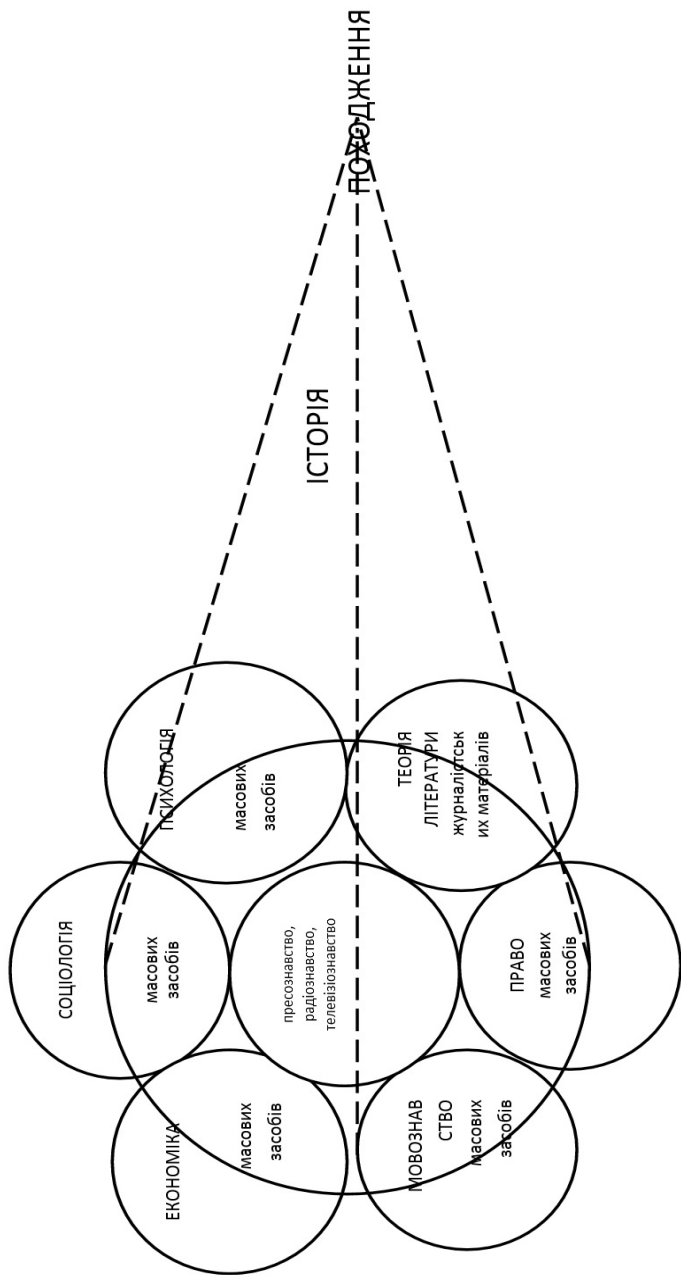

Рис. 5 Багатодисциплінарність пресознавства згідно з І. Тетеловською (Джерело: Tetelowska I., 1965)

Згідно з рис. 5 І. Тетеловська пропонує розглядати пресознавство як таку науку, що повною мірою пов'язана із соціальними науками (соціологія, економіка, психологія, мовознавство, правознавство, теорія літератури). На підставі зазначеного дослідницею можна зробити висновок про те, що пресознавство є наукою соціальною.

Як зауважує Т. Гобан-Клас, іншим є погляд американських дослідників на галузеву інтеграцію досліджень медіа (див. рис. 6 далі).

Рис. 6. Галузева інтеграція досліджень медіа американськими вченими (див. Т. Гобан-Клас, 1978)

На підставі аналізу рис. 6 слід зробити висновок про те, що вивчення масової комунікації з позицій соціології, на думку Т. Гобана-Класа, необхідно здійснювати з урахуванням знань як самої соціології медіа, так і психології медіа, політології медіа, економіки медіа, мовознавства медіа, історії медіа, права медіа. Отже, соціальна комунікація повинна вивчатися в галузі соціології масової комунікації.

Пропозиція Т. Гобана-Класа зводиться до декларації інтердисциплінарного характеру вивчення комунікації (див. рис. 7 далі).

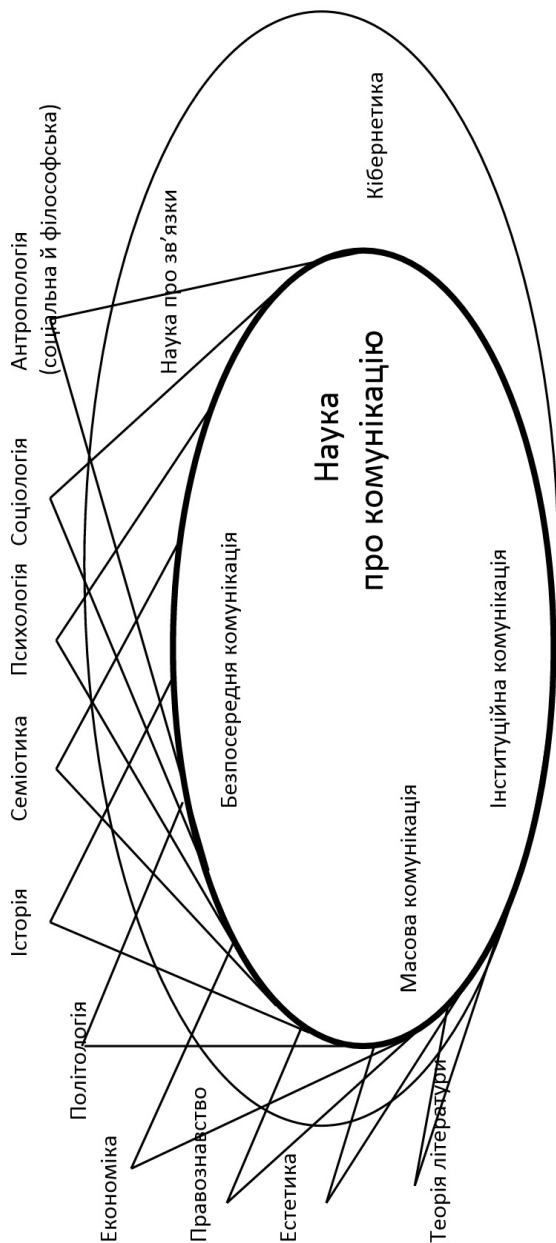

Рис. 7 Інтердисциплінарність вивчення комунікації
(див. Т. Гобан-Клас, 1978)

Аналіз рис. 7, на якому графічно зображено уявлення Т. Гобана-Класа про інтердисциплінарність вивчення комунікації, свідчить про те, що наука про комунікацію, у якій вивчаються 1) безпосередня комунікація, 2) масова комунікація та 3) інституційна комунікація, повинна досліджуватися із залученням знань таких галузей, як антропологія (соціальна й філософська), соціологія, психологія, семіотика, історія, політологія, економіка, правознавство, естетика й теорія літератури. Отже, із роздумів Т. Гобана-Класа можна зробити висновок про те, що комунікацію слід вивчати з позицій соціальних наук і дисциплін.

Обговорюючи результати практичних і теоретичних досліджень таких учених, як М. Маклуен (М. McLuhan, 1962), Дж. Меррілл і Р. Ловенштейн (Merill, Lowenstein, 1971), Ч. Райт (Wright, 1976), А. Леонтьєв, К. Розенгрєн (Rosengren, 1981), К. Кларк (Clark, 1969), Т. Гобан-Клас зауважує, що як медіа, так і суспільство одночасно є автономними певною мірою, але не можна стверджувати, що вони прямо залежні один від одного. «Однак масштаб незалежності медіа є обмеженим, оскільки ... вплив медіа залежить від їхньої аудиторії чи від суспільства».

Варто звернути увагу на критичну думку Т. Гобана-Класа про те, що емпіричні дослідження не довели ні істинності позиції впливу медіа на суспільство, ні правильності позиції, яка захищає зворотний вплив суспільства на медіа. Дослідник пропонує вважати, що ступінь домінування впливу між медіа й суспільством залежить від «різних контекстів і соціальних систем. Медіа можуть бути і вільними, і залежними. Можуть визволяти, але й можуть примушувати. Можуть з'єднувати, а можуть і роз'єднувати. Можуть просувати й стримувати зміни. Однак рівнозначно як дзеркало, так і «інженери душ» медіа є головними трансляторами повідомлень про суспільство». Ураховуючи думку Т. Гобана-Класа, слід занотувати, що між медіакомунікаціями й суспільством є зв'язок і саме тому комунікації мають характеристику «соціальні».

Т. Гобан-Клас стверджує, що повідомлення в масовій комунікації проектують домінантні соціальні цінності, що й пов'язує масову комунікацію із соціальними комунікаціями. Дослідник звертає увагу на різницю між структурою джерел масової комунікації в способах відбирання тематики, проблем, стилів редагування. Одні категорії об'єктів, про які подається інформація, є «надрепрезентованими» у пресі й на телебаченні, інші – «недорепрезентовані». Т. Гобан-Клас коментує такі розбіжності не стільки тим, що фахівці масових комунікацій фальшують дійсність, скільки тим, що вони керуються власними уявленнями про об'єкти інформування. Слід зазначити, що такі уявлення спираються передусім на систему цінностей тих, хто відбирає інформацію для презентації в пресі чи ефірі. Медіазнавець стверджує, що детальний опис дійсності не є метою масових повідомлень. Із позиції символічної, на відміну від реального життя, людська мотивація повинна бути очевидною, а конфлікти й проблеми – вираженими й однозначними. Насправді, на думку Т. Гобана-Класа, кожний індивід, що сприймає інформацію, може читати, переглядати джерело масової комунікації на власний розсуд, хоча для цього може не вистачати власної системи цінностей. У такому випадку система цінностей того, хто відбирав повідомлення, буде зразком для системи цінностей того, у кого такої системи ще не існує або вона лише на початку формування.

У будь-якому випадку повідомлення масової комунікації (медіа) сприймаються індивідами з власними системами цінностей, які формує суспільство. Отже, вивчати вплив медіа на формування системи цінностей повинні фахівці із соціальних комунікацій.

Розмірковуючи над питанням про доцільність вивчення теорії Т. Гобана-Класа, слід звернутися до тлумачення дослідником терміна «аудиторія». Обговорюваний термін, на думку Т. Гобана-Класа, прийшов у наукову літературу Європи зі Сполучених Штатів Америки, де дослідники означають цим терміном збірне поняття тих, хто сприймає інформацію від медіа. Частіше терміном «аудиторія» фахівці означають реципієнтів у теоретичних моделях комунікації. Т. Гобан-Клас зауважує: термін «аудиторія» не може відбивати суті кожного реципієнта і є лише означенням соціальної спільноти. Саме тому, що спільнота реципієнтів є соціальною, означені проблеми слід вивчати в межах соціальних комунікацій.

Про зв'язок комунікації з категорією «соціальне» Т. Гобан-Клас повідомляє, аналізуючи дві концепції масової аудиторії.

Перша концепція належить Г. Тарду, який 1901 року видав працю «Суспільна думка і натовп» (в оригіналі назва має такий вид «L'Opinion et la foule»), запропонував поняття «публічність», розуміючи його як форму соціальної спільноти, що відрізняється від поняття, яке функціонувало раніше, і тлумачиться як «розсіяний натовп, у якому вплив розуму один на одного став дією на відстані, яка все більше зростає». Публіка, на думку Г. Тарда, є спільнотою чисто духовною, у якій індивіди фізично віддалені один від одного.

Слід підкреслити, що Г. Тард, як зауважує Т. Гобан-Клас, наполягає на тому, що публіка з'явилася саме тоді, коли виникла преса. Друк зробив можливим утримування на великій відстані масштаби контактів. Публіка почала групуватися навколо щоденних та щотижневих видань, у яких обговорювалися актуальні політичні, культурні, господарчі питання й проблеми.

Згідно з другою концепцією, яка була запропонована наприкінці XIX століття – на початку XX століття, на місці цілісної публіки з'явилися кола читачів, що були названі «аудиторія». Остання групувалася навколо не щоденних і щотижневих видань, а більше навколо книг за певними інтересами. Разом зі збільшенням книг (отже, і збільшенням різних кіл аудиторії) з'явився ринок читачів.

Із появою кіно та радіо на ринок економічних відносин вийшли нові кола аудиторії, яку ми називаємо «медіааудиторія». Згідно з аналізом Т. Гобана-Класа, який спирався на концепції Г. Тарда, слід зробити висновок про те, що соціальна структура формувала медіа (щоденні та щотижневі видання, а пізніше – кіно та радіо), і, навпаки, соціальна структура підкріплювалася й цементувалася орієнтовано на певні кола медіапродукцією.

Т. Гобан-Клас декларує постулати теорії медійної залежності М. ДеФльора й С. Болл-Рокича (M. DeFleura, S. Ball-Roseach, 1989) і теорії соціальних очікувань М. ДеФльора й Е. Денніса (M. DeFleura, E. Dennis, 1996). Згадані постулати яскраво ілюструють прямий зв'язок теорії комунікації з концепціями соціальних комунікацій.

Теорія медійної залежності передбачає:

- 1) в усіх суспільствах людям необхідна інформація для того, щоб підтримувати бесіди, пов'язані з харчуванням, мешканням, транспортом, політикою, розвагами;
- 2) у традиційних суспільствах люди живуть, унормовані звичаями, і довіряють інформації від відомих їм осіб, яких вони знають багато років;
- 3) у міських промислових суспільствах люди різного соціального походження, раси, національностей, освіти, звичаїв, культур живуть поруч один з одним;
- 4) не звертаючи увагу на велику різницю між людьми, вони меншою мірою довіряють інформації від відомих їм осіб, яких вони знають багато років;
- 5) отже, люди залежать від медіа в масштабі потрібної їм інформації; із медіа черпають відомості, поради, зразки соціальних ролей, розваги й рекламу, які є підставою для прийняття важливих життєвих рішень.

Із постулатами теорії медійної залежності М. ДеФльора й С. Болл-Рокича (М. DeFleura, S. Ball-Roseach, 1989) корелюють постулати *теорії соціальних очікувань* М. ДеФльора й Е. Денніса (М. DeFleura, E. Dennis, 1996). Суть їх полягає в такому:

- 1) різні види медійних змістів показують соціальну діяльність і групове життя;
- 2) такі презентації (портрети) є репрезентаціями, які відбивають (добре чи погано) природу багатьох груп у суспільстві;
- 3) особистості, які мають такі потреби, шукають зразки норм, ролей, звань і джерел соціального контролю, що є в різних активних групах;
- 4) пізнання концептуальних портретів груп веде до інцидентного (подієвого) навчання зразкам поведінки, які є очікуваними, коли особистість – член даної групи;
- 5) отже, навчене очікування – притаманна собі й іншим поведінка, керівник у ситуаціях, коли особистість пробує зрозуміти такі групи в реальному житті.

У постулатах обох теорій (теорія медійної залежності й теорії соціальних очікувань), на думку Т. Гобана-Класа, чітко прослідковується зв'язок між процесами соціальної комунікації й психологічними рисами поведінки аудиторії масової інформації, а також тими, хто бере участь у масовій комунікації. Обговорюючи проблеми масової комунікації й соціальної системи, Т. Гобан-Клас стисло аналізує концепцію В. Шрамма й формулює висновки щодо шляхів соціально-економічного розвитку суспільства завдяки медіа.

1. Країна, що розвивається, повинна аналізувати обіг інформації на своїй території.
2. Розглядати вживання масових медіа як засіб розповсюдження інформації про розвиток.
3. Опрацювати план розвитку масових медіа.
4. Не вагатися з інвестуванням у масові медіа.
5. Установити засади співпраці з управлінськими організаціями, які відповідають за розвиток масових засобів і просвіти.
6. Полегшувати обіг інформації.
7. Полегшувати виникнення й утримування локальних засобів комунікації.

8. Дбати про взаємне доповнення масових медіа й безпосередніх, особистих засобів комунікації.

9. Зважувати обмеження імпорту інформаційних матеріалів.

10. Зважувати можливість створення індустрії медіа публічної інформації.

11. Забезпечувати формування персоналу для засобів комунікації.

12. Утримувати максимально зібраний зворотний зв'язок із масами.

13. Опрацювати спеціальні програми розвитку інформації і включити його до економічного планування.

14. Не вагатися з рішенням про залучення нових технологічних удосконалень у галузі комунікації.

15. Ділитися досягненнями в галузі використання масових медіа й інших засобів комунікації з метою прискорення соціальних розвитку й змін.

Вищезазначені шляхи розвитку масових комунікацій прямо пов'язані з розвитком суспільства й повинні вивчатися соціальною комунікацією. Отже, у поглядах Т. Гобана-Класа слід убачати імпліцитний заклик до врахування кореляції між масовою комунікацією й соціальною комунікацією.

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 5

1. DeFleura M., Ball-Rocceach S. (1989) *Theories of Mass Communication*, 5, New York: Longman.

2. DeFleura M., Dennis E. (1996) *Understanding Mass Communication*. Boston: Houghton Mifflin Co.

3. Goban-Klas T. *Media i komunikowanie masowe: Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu* / T. Goban-Klas. – Warszawa, Krakow : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1999. – p. 52–79.

4. Goban-Klas, Tomasz. 1968. *Audytoryum a publiczność. Analiza wzajemnych relacji*, w: *Studia Socjologiczne* nr 2, s. 165–182.

5. Goban-Klas, Tomasz. 1968. *Problematyka publiczności na tle struktury społecznej*, w: *Studia Socjologiczne* nr 2, s. 207–225.

6. Goban-Klas, Tomasz. 1974. *Badanie społeczności odbiorców*, w: *Zeszyty Prasoznawcze* nr 2, s. 5–18.

7. Goban-Klas, Tomasz. 1975. *Rola prasy w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych PRL*, w: *Zeszyty Prasoznawcze* nr 2, ss. 5–20.

8. Goban-Klas, Tomasz. 1978. *Komunikowanie masowe. Zarys problematyki socjologicznej*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych.

9. Goban-Klas, Tomasz. 1984. *Analiza zawartości przekazów masowych*, w: Jacek Wasilewski (red.): *Wybrane zagadnienia metodologiczno-teoretyczne badań socjologicznych*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

10. Goban-Klas, Tomasz. 1992. *Mass media w Polsce 1989–1992: rekonstrukcja sfery publicznej*. Kraków-Warszawa: UJ.

11. Goban-Klas, Tomasz. 1996. Zygzaki polityki medialnej, w: Gerd Kopper (red.): Media i dziennikarstwo w Polsce 1989-1995. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych UJ, s. 163- 173.
12. Goban-Klas, Tomasz. 1999. Granice wolności mediów, w: Zbigniew Bauer i Edward Chudziński (red.): Dziennikarstwo i świat mediów. Kraków: UNIVERSITAS, s. 411-422.
13. Goban-Klas, Tomasz. 1999a. Komunikowanie i media, w: Zbigniew Bauer i Edward Chudziński (red.): Dziennikarstwo i świat mediów. Kraków: UNIVERSITAS, s. 11-31.
14. Goban-Klas, Tomasz. 2002. Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu. Warszawa-Kraków: WN PWN.
15. Goban-Klas, Tomasz i Wanda Lipnik. 1999. Komunikowanie masowe, w: Encyklopedia Socjologii, t. 2. Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 39-51.
16. MacIver R., Page C. Society. An Introductory Analysis, London, 1949, p. 44.
17. Schramm V. (1964) Mass Media and National Development, Stanford: Stanford University Press.
18. Tetelowska I. (1965) Proba określenia przedmiotu nauki o środkach masowej informacji, przedruk [w] I. Tetelowska (1972), s. 54–73.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Чому Ю. Подгурецьки вважає соціальну комунікацію «інтердисциплінарною галуззю»?
2. Які визначальні фактори соціальної комунікації називає Ю. Подгурецьки?
3. Що Ю. Подгурецьки називає асиміляцією в соціальній комунікації?
4. Який термін у концепції соціальної комунікації Ю. Подгурецьки тлумачить таким чином: «риса особистості, яка характеризується позитивним ставленням до об'єкта й схильністю до демонстрації почуттів»?
5. Які два види емпатії в соціальній комунікації вам відомі?
6. Чому ідеї Т. Гобана-Класа про масову комунікацію можуть бути пов'язані з ідеями соціальної комунікації?
7. Чому під час вивчення соціальної комунікації слід урахувувати значення терміна «медіум», запропонованого Т. Гобаном-Класом?
8. Як Т. Гобан-Клас пояснює масштаб незалежності медіа?
9. Якою є мотивація Т. Гобана-Класа в посиланнях на працю В. Шрамма, у якій праці запропонував висновки щодо шляхів соціально-економічного розвитку суспільства завдяки медіа? Чому під час вивчення теорій соціальних комунікацій слід звернути увагу на мотивацію Т. Гобана-Класа?

Навчальні завдання

1. Сформулюйте три-чотири провідні позиції психологічної концепції Ю. Подгурецьки в поглядах на соціальну комунікацію.
2. Знайдіть у трьох психологічних словниках різних авторських колективів тлумачення термінів «спілкування» і «комунікація». Запишіть такі тлумачення в таблиці й порівняйте їх із тими визначеннями, які пропонує Ю. Подгурецьки у своїй концепції соціальної комунікації.
3. На думку Ю. Подгурецьки, емпатія є особистісною рисою, що впливає на якість здійснення соціальної комунікації. Наведіть приклад такого впливу.
4. Знайдіть у тексті розділу тлумачення терміна «інгратіація», запропонованого А. Олшевською-Кондратович. Порівняйте його з визначенням Ю. Подгурецьки. Визначте вичерпність одного з визначень щодо пояснення суті соціальної комунікації.
5. Знайдіть визначення в теорії соціальної комунікації Ю. Подгурецьки того типу людини, яку автор характеризує такими рисами: «експансивна й творча водночас», «вільна й відповідальна» та «керується водночас складною гомеостатичною й гетеростатичною мотивацією».
6. Розтлумачте доцільність диференціації визначень терміна «комунікація» на 18 категорій в уявленні Н. Walinska de Hackbeil.
7. Розкажіть про зв'язок основних положень синтетичної теорії масової комунікації Т. Гобана-Класа з ідеями соціальних комунікацій.
8. Доведіть положення Т. Гобана-Класа щодо інтердисциплінарного характеру вивчення комунікації.
9. Поясніть думку Т. Гобана-Класа про те, що «масштаб незалежності медіа є обмеженим, оскільки... вплив медіа залежить від їхньої аудиторії, чи від суспільства».
10. Зважаючи на думку Г. Тарда й Т. Гобана-Класа про те, що «публіка з'явилася саме тоді, коли з'явилася преса», спростуйте або доведіть доцільність урахувати цитоване положення в теорії соціальних комунікацій.

Теми рефератів

1. Кореляція положень теорії когнітивного дисонансу й концепції соціальної комунікації в тлумаченні Ю. Подгурецьки.
2. Психологічний аспект соціальної комунікації в уявленні Ю. Подгурецьки.
3. Інтроверсія як риса особистості в теорії соціальної комунікації Ю. Подгурецьки.
4. Макіавеллізм як риса особистості-комунікатора в теорії соціальної комунікації Ю. Подгурецьки.
5. Вплив положень синтетичної теорії масової комунікації на формування принципів функціонування соціальної комунікації.

РОЗДІЛ 5.
ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
В АМЕРИКАНСЬКІЙ АСОЦІАЦІЇ МОВЛЕННЯ,
МОВИ Й СЛУХУ (ASHA)

5.1. Діяльність Американської асоціації мовлення,
мови й слуху (ASHA) як осередку вивчення соціальної комунікації
дітей дошкільного й шкільного віку

Дослідники соціальної комунікації в США об'єднали свої зусилля в межах діяльності Американської асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA). Згідно з інформацією, поданою на сайті організації, дослідники активно вивчають проблеми й розробляють програми корекції порушень соціальної комунікації в дітей шкільного віку (від 5 до 21 років). Проблеми розладів соціальної комунікації в дітей до 5-ти років також вивчають, але інформація про такі дослідження ще не опублікована на сайті.

Дослідники Американської асоціації мовлення, мови й слуху (далі – Асоціація, або ASHA) вважають, що вони вивчають соціальну комунікацію комплексно й тому фокусують увагу на розладах соціальної взаємодії, соціального пізнання й прагматики. Вищезазначені види розладів, на думку дослідників, є унікальними для соціальної комунікації. Крім згаданого, дослідники ASHA також вивчають розлади слуху й виразного мовлення.

Дослідники ASHA публікують результати своїх наукових розвідок у чотирьох журналах:

1) **«Американський журнал аудіології»** (виходить із 1991 року; щоквартальний рецензований журнал клінічної практики для дослідників аудіології й слуху; теми журналу стосуються професійної аудіології в усьому світі); головний редактор журналу – д-р С. Дхар (2016–2019) Школа комунікації Північно-західного університету в м. Еванстон, штат Іллінойс, США;

2) **«Американський журнал логопедії»** (виходить із 1991 року; щоквартальний рецензований журнал клінічної практики патології мовлення й мови, мовних досліджень; теми мають відношення до фахівців патології мови й мовлення в усьому світі; головний редактор журналу – д-р К. Уілкінсон (2014–2017), кафедра комунікаційних наук і розладів, Державний університет Пенн, штат Пенсильванія, США);

3) **«Журнал мовлення, мови й слуху: дослідження»** (виходить двічі на місяць із 1936 року; рецензований журнал, що містить основні й прикладні дослідження нормальних і неупорядкованих процесів комунікації; розрахований на фахівців логопедії й аудіології в усьому світі);

– редактор розділу *«Слух»* – д-р Н. Тая-Мюррей (2014–2017), Школа медицини Вашингтонського університету, кафедра отоларингології;

– редактор розділу «Мова» – д-р Ш. Редмонд (2016–2019), професор комунікаційних наук і розладів Університету штату Юта, США;

– редактор розділу «Мовлення» – д-р Дж. Лісс (2016–2018), заступник декана коледжу рішень в області охорони здоров'я, професор кафедри науки про слух і мовлення Університету штату Арізона, США;

4) «**Мовні, мовленнєві й слухові послуги в школах**» (друкується з 1970 року; щоквартальний рецензований журнал, що фокусує увагу на дослідженнях патології мови й мовлення, аудіології в школах; розрахований на логопедів й аудіологів усього світу; головний редактор журналу (2016–2018) – д-р Ш. Грей, професор департаменту слуху, мови й мовлення Університету штату Арізона, США).

5.2. Визначення соціальної комунікації й види її розладів

К. Адамс (Adams, 2005), один із дослідників Асоціації, визначає термін «соціальна комунікація» як «синергетичну появу соціальної взаємодії, соціального пізнання, вербальної і невербальної прагматики й обробки рецептивної та експресивної мови». На підставі такого визначення дослідники вважають, що слід вивчати розлади соціальної комунікації в дітей дошкільного й шкільного віку саме під час аналізу їхньої соціальної взаємодії, соціального пізнання й прагматики.

У межах дослідження соціальної комунікації розрізняють такі види розладів і порушень:

- розлади аутистичного спектра (скорочено – ASD);
- специфічні порушення мови (SLI);
- розлади навченості (LD);
- розлади вивчення мови осіб з інвалідністю (LLD);
- розумові порушення (ID);
- вади розвитку (DD);
- синдром дефіциту уваги з гіперактивністю (ADHD);
- порушення, що пов'язані з черепно-мозковими травмами (TBI).

До переліку зазначених діагнозів дослідники Асоціації пропонують внести й розлади соціальної комунікації. К. Адамс вважає, що психологічні/емоційні розлади або втрата слуху також можуть впливати на навички соціальної комунікації. Автор констатує думку про те, що розлади аутистичного спектра (ASD) супроводжуються іншими симптомами, на відміну від розладів, про які йшлося раніше.

С. Карентон, Л. Джустик (Curenton, S. M., & Justice, L. M., 2004) та Е. Інглебрет і Д. Пейвіл (Inglebret, E., Jones, C., & Pavel, D. M., 2008) нагадують, що соціальна комунікація включає взаємодію з різними партнерами по комунікації, зокрема з членами родини, вихователями, нянями, педагогами й однолітками. Також дослідники констатують вплив соціокультурних та індивідуальних факторів, до яких включають зоровий контакт, вираз обличчя й мову тіла. Фахівці пропонують урахувувати й фактор допустимих норм культури спілкування з людьми всередині родини й поза нею.

Дослідники Асоціації Х. Кейзер (Kayser, H., 1989) і В. Вольфрам (Wolfram, W., 1986) установили, що соціальна комунікація може відрізнятися, наприклад, у випадку, коли дитина віддає перевагу контакту очима з дорослими. Правила взаємодії, стверджують дослідники, залежать від ситуації й стану, у якому знаходиться дитина в конкретний момент спілкування. Особливу увагу слід приділити тим випадкам, коли необхідно об'єктивно диференціювати культурну поведінку й поведінку розладів. При цьому кодування такої поведінки може бути складним. Наприклад, документ під назвою «Діагностичне й статистичне керівництво з психічних розладів» (див. 5-е вид. Американської психіатричної асоціації, American Psychiatric Association, 2013).

5.3. Розлади соціальної комунікації як новий вид захворювання?

За інформацією сайту Американської асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA), захворювання, що називають «розлади соціальної комунікації», відносять до числа нових випадків, що були виявлені протягом тривалого часу спостережень. Однак немає достовірних даних про те, що «розлади соціальної комунікації» є захворюванням. Причини такої невизначеності полягають у неузгодженості тлумачень «розладів соціальної комунікації» у різних джерелах. Дані про захворюваність і її поширеність можуть бути доступні для лікування розладів, у яких проблеми соціальної комунікації співіснують з іншими визначальними симптомами й характеристиками. Дослідники Асоціації вважають, що симптоми порушень соціальної комунікації включають проблеми, пов'язані із соціальною взаємодією (наприклад, стиль мови й контексту, правила лінгвістичної ввічливості), соціального пізнання (наприклад, емоційна компетентність, розуміння власних емоцій та інші) і прагматики (наприклад, комунікативні наміри, мова тіла, зоровий контакт).

Розлади соціальної комунікації можуть бути окремим діагнозом, а можуть бути пов'язані з іншими умовами, серед яких дослідники Асоціації називають розлади аутистичного спектра (ASD) і специфічні порушення мови (SLI). Останні мають відому етіологію (походження), але деякі є ідеопатичними (такі, що мають невідому етіологію). За даними дослідників Асоціації, причини порушень соціальної комунікації часто детерміновані конкретними умовами.

Вважається, що особливу роль у розвитку й корекції соціальної комунікації в дітей шкільного віку відіграють мова й мовлення, завдяки яким здійснюються соціальні ролі й виконуються обов'язки дітей. Проблеми соціальної комунікації можуть призвести до далекосяжних наслідків, зокрема до труднощів зі спільним відпочинком, соціальною взаємністю у вербальних і невербальних взаємодіях, під час гри, а також у взаємодії з однолітками, розумінні намірів інших людей, до порушень навичок емоційного регулювання, порушень грамотності мовлення й мови, під час вимови звуків і написання слів, речень, текстів тощо.

Важливо знати, як зауважують дослідники Асоціації, що соціальні норми комунікації можуть значно відрізнятися в різних людей і в різних культурах. Мов-

леннєво-мовні патології (SLPs) визначають норми дитини в контексті її оточення з метою диференціації різниці мови і її розладів. Фахівці з корекції соціальної комунікації в дітей шкільного віку звертають також увагу на роль членів родини, колег, а також інших комунікаційних партнерів, які можуть зіткнутися з перешкодами в їхніх зусиллях, спрямованих на налагодження спілкування й взаємодії з людьми, у яких є порушення соціальної комунікації. За висновками фахівців, роль специфічної лінгвістичної патології (SLP) має вирішальне значення в підтримці індивіда з боку навколишнього середовища, а також із боку комунікаційного партнера для того, щоб максимально розширити можливості для взаємодії й надання допомоги в подоланні перешкод, які можуть призвести до соціальної ізоляції. Мовленнєво-мовні патології (SLPs) відіграють центральну роль у скринінгу (первинному обстеженні пацієнтів), оцінці, діагностиці й лікуванні розладів соціальної комунікації в дітей.

5.4. Лікування та корекція патології мовлення як виду соціальної комунікації

Дослідники Американської асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) до професійних ролей і заходів у логопедії відносять такі дослідження:

- клінічні/освітні (діагностика, оцінка, планування й лікування) дослідження;
- пропагандистські;
- просвітницькі;
- адміністративні;
- наукові дослідження.

Лікування та корекція патології мовлення включають такі заходи:

- 1) надання інформації про профілактику для окремих осіб і груп, які схильні до розладів соціальної комунікації, та для осіб, які працюють із ними;
- 2) навчання інших фахівців допомогти в реалізації потреб дітей із порушеннями соціальної комунікації та ролі в скринінгу, оцінці, діагностиці специфічної лінгвістичної патології (SLP) й управлінні порушеннями соціальної комунікації;
- 3) скринінг соціально-комунікативних навичок із метою їхнього раннього виявлення, коли розлад соціальної комунікації діагностують у межах комплексної оцінки мовлення дитини з проблемами комунікації;
- 4) проведення культурної й лінгвістичної відповідної комплексної оцінки соціального пізнання, соціальної взаємодії, прагматики й обробки мови з метою спілкування;
- 5) діагностування наявності або відсутності розладів соціальної комунікації;
- 6) направлення пацієнтів/клієнтів до інших фахівців із метою виключення інших умов, визначення етіології й полегшення доступу до комплексних послуг;
- 7) розробка культурних і лінгвістичних планів лікування, спрямованого на досягнення компетентності соціальної комунікації; забезпечення документування процесу лікування й визначення його критеріїв;

8) рекомендація відповідних послуг (за необхідності щоденного управління групою дітей і терапії);

9) консультування осіб із порушеннями соціальної комунікації та їхніх родин і надання освітньої допомоги, спрямованої на запобігання подальших ускладнень, пов'язаних із порушеннями соціальних комунікацій;

10) співпраця з родинами, у яких проживають діти з порушеннями соціальних комунікацій, орієнтація їх на консультації з фахівцями, допоміжним персоналом, колегами й іншими залученими до процесу сторонами з метою визначення пріоритетів та досягнення консенсусу щодо плану лікування й зосередження на його результатах;

11) об'єктивна необхідність залишатися в курсі досліджень в області розладів соціальної комунікації й просування бази знань про природу інвалідності, скринінг, діагностику, прогностичні показники, оцінки, лікування, а також надання послуг для осіб із порушеннями соціальної комунікації;

12) здійснення публічних виступів для привернення уваги суспільства до проблем осіб із порушеннями соціальної комунікації та їхніх родин на місцевому, державному, національному рівнях; за даними фахівців Асоціації й за Кодексом етики лікарів, що працюють із дітьми, у яких зафіксовані мовленнєво-мовні патології (SLPs), ті, хто працює з такою групою населення, повинні бути спеціально навчені й відповідним чином підготовлені.

5.5.Оцінка доказів розладів соціальної комунікації

На думку фахівців Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA), оцінку доказів наявності розладів соціальної комунікації слід здійснювати з урахуванням спеціальних карт, що оформлюють експерти. Варто знати, що скринінг соціальнокомунікативних навичок здійснюється щоразу, коли є підозра щодо розладів соціальної комунікації. Скринінг також здійснюється як частина комплексної оцінки мовлення й мови будь-якої дитини з проблемами комунікації. Зазвичай скринінг включає посилання на звіти батьків і вчителів про соціальнокомунікаційну компетентність дитини. Такі звіти оформлюються за результатами інтерв'ю й спостереження, скринінгу слуху дитини, щоб виключити втрату слуху як можливий фактор, що сприяє соціальній комунікації.

Разом зі згаданими оцінками стану соціальнокомунікаційних здібностей дитини дослідники Асоціації застосовують і комплексні оцінки. Наприклад, осіб, які мають симптоми розладу соціальної комунікації за результатами скринінгу, оглядають фахівці мовленнєво-мовних патологій (SLP) та за необхідності інші фахівці для проведення комплексної оцінки. Оцінка соціальної комунікації дитини повинна враховувати традиції й культуру обстежуваного, включати спільні зусилля сімей, вихователів, учителів, фахівців із SLPs, спеціальних педагогів і психологів за необхідності. Оцінка повинна враховувати широкий спектр прийнятих соціальних норм, які є всередині й між спільнотами. Як правило, SLPs

оцінюють ініціювання дитиною спонтанної комунікації й взаємної черговості у функціональній діяльності за допомогою партнерів по комунікації; готовність ініціювати й підтримувати розмову; здатність маніпулювати темами розмови й уникати «припинення» комунікації; усвідомлення вербального і невербального дискурсу, академічних і соціальних установок спільноти; комунікації, що спрямована на підтримку низки соціальних функцій, які є взаємними й сприяють розвитку дружніх відносин і соціальних мереж, у тому числі диференціації власного почуття й почуттів інших людей згідно з відомою теорією розуму, або ТоМ (термін «теорія розуму» відноситься до здатності приписувати незалежні уявлення собі й іншим людям із метою пояснення своєї і чужої поведінки); вербальні та невербальні засоби спілкування, у тому числі природні жести, слова, знаки, малюнки й написані слова, а також інші системи AAC (Augmentative and Alternative Communication – «підсилювальні й альтернативні способи спілкування»). До AAC дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) відносять усі форми спілкування (крім усного мовлення), які використовуються, щоб висловлювати свої думки, потреби, бажання й ідеї. Усі люди, на думку фахівців Асоціації, використовують AAC, коли виражають свої думки або жестами, або символами, або картинками, або засобами письма.

Досвід дослідників мовленнєво-мовних патологій, або SLPs, свідчить про те, що вони розглядають культурне розмаїття соціальної комунікації під час спостереження за очима дітей, за їхніми поглядами, за тим, як діти реагують на своє ім'я, як звертають увагу на об'єкти, що представляють для них інтерес, грають, імітують, невербально спілкуються й демонструють рівень розвитку свого мовлення.

Дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) розповідають про те, що комплексна оцінка комунікативних навичок, як правило, включає уніфіковану оцінку емпірично розробленого інструменту з установлення надійності й достовірності. Поєднання розладів/діагнозів соціальної комунікації розглядається під час вибору стандартних інструментів оцінки. Дослідники зауважують, що формальне тестування може застосовуватися повною мірою для оцінки структури й форми мови, але не може дати точну оцінку використання індивідом мови. Висновки з кількох джерел (наприклад, інформація від членів сім'ї, учителя, із самозвіту) можна порівняти з отриманням всеосяжного профілю навичок соціальної комунікації.

На думку дослідників Асоціації, продуктивним методом збору інформації про розлади соціальної комунікації слід вважати співбесіду, яку вчені визначають як метод інтерв'ю за допомогою відкритих запитань, анкетування, роз'яснення, а також ухилення від провідних запитань і запитання «Чому?» для того, щоб розвинути розуміння клієнта та сприйняття сім'ї, погляди, бажання й очікування. Подібним методом слід вважати спостереження за дитиною в модельованих соціальних ситуаціях, які імітують реальні світові події, у тому числі спостереження за діяльністю дітей у спілкуванні й стосунках з однолітками. Також застосовується метод природного спостереження за дитиною в повсякденному соціальному співіснуванні з іншими особами.

Результатом оцінки фахівців може бути діагностика розладів соціальної комунікації, опис характеристик і тяжкості захворювання, рекомендації з втручання й підтримки, направлення до інших фахівців за необхідності. Слід пам'ятати про те, що в США діє Закон про освіту фізичних осіб із розладами (IDEA), який передбачає надання послуг дітям з обмеженими можливостями по всій країні. IDEA управляє тим, як держави й державні органи забезпечують раннє втручання, спеціальну освіту й надають додаткові послуги більше ніж 6,5 мільйонам немовлят, дітям молодшого віку, дітям і молоді з обмеженими можливостями. Проект IDEA передбачає допомогу дітям з обмеженими можливостями двох вікових груп (B і C), а саме: група B (від народження до 2-х років) і їх сім'ї отримують послуги раннього втручання; діти й молодь групи C (від 3-х років до 21 року) отримують спеціальну освіту й супутні послуги в рамках проекту IDEA.

Відповідно до Закону про освіту фізичних осіб із розладами (IDEA) під час корекції таких соціальнокомунікаційних розладів, як мовленнєво-мовні патології (SLPs), слід уникати застосування апіорних критеріїв (наприклад, розбіжності між когнітивними здібностями та функціонуванням комунікації, хронологічний вік) під час прийняття рішень про прийнятність послуг. Діти й підлітки з порушеннями соціальної комунікації мають право на отримання послуг фахівців із мовленнєво-мовної патології у зв'язку з переважним характером порушення соціальної комунікації незалежно від пізнавальних здібностей або результатів стандартизованого тестування формальних мовленнєвих навичок.

Кінцева мета втручання – поліпшення соціальних взаємодій, а не навчання конкретної поведінки або навичок. Незважаючи на те що проект IDEA ідеально підходить для корекції всіх навичок й умінь дитини, його реалізація не завжди можлива через низку факторів, у тому числі через тимчасове обмеження й особливі потреби пацієнта/клієнта.

Дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) застосовують різні стратегії лікування розладів соціальної комунікації.

Широкий вплив на специфічні розлади соціальної комунікації мають проблеми з узагальненням навичок, що робить необхідним пошук моделі надання послуг й індивідуальних програм, які приводять до збільшення активної участі й будування незалежності в природних умовах навчання. Під час розробки програми лікування фахівці з лікування розладів мовленнєво-мовної патології (SLPs) повинні розглянути варіанти надання послуг, які включають як прямі, так і непрямі методи опосередкованих соціальних обмінів. Опосередковане втручання може бути використане для повного навчання нових навичок, але обмежене в сприянні узагальнення цих навичок. Г. Таймлер (Timler, 2008) вважає, що втручання за необхідності включає облаштування навколишнього середовища, надання послуг викладачів опосередкованого втручання й однорангові опосередковані втручання.

Лікування, як правило, передбачає важливість участі в ньому родини, урахує культурні цінності й норми, здійснюється спільно з різними фахівцями й партнерами по комунікації. Такий комплексний характер лікування полегшує взаємне опосередковане навчання, що здійснюється в безперервних соціальних процесах, з адресацією функціональних потреб і відповідних послуг. Останні надаються для

досягнення значних результатів: коли діти включаються в соціальну взаємодію частіше, вони відчують менше розчарування у зв'язку з розв'язанням проблем комунікації. Лікування розладів мовленнєво-мовної патології надає послуги в галузі природного навчального процесу. Вони надаються в індивідуальному порядку лише тоді, коли немає повторення в природних умовах навчання. Як зауважує Г. Таймлер (Timler, 2008), лікування згаданих розладів забезпечується тоді, коли послуги пов'язані зі змістовими, функціональними результатами й включають заходи, які відносяться до природних умов навчання. Причому індивідуальні послуги поєднуються з груповими з метою формування конкретних навичок, які дитина буде використовувати в групі налаштувань. Такі налаштування включають спільні зусилля й допомогу з боку родини, шкільних учителів, спеціальних викладачів, психологів і фахівців із лікування розладів мовленнєво-мовної патології (SLPs).

5.6.Методи й стратегії корегування розладів соціальної комунікації

За інформацією дослідників Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA), альтернативні способи спілкування (англ. мовою – AAC), що описані далі, можуть бути використані для реалізації різних варіантів лікування. Використовують їх для підсилення у випадках, коли в дітей/пацієнтів відсутнє природне мовлення й/або письмова форма мовлення. До таких методів слід віднести, наприклад, піктограми комунікації, лінійні малюнки, символіку й матеріальні об'єкти. У випадку, коли дитина/пацієнт може самостійно жестикулювати, фахівці вдаються до, наприклад, мануальних знаків, жестів і пальцевого правопису.

Дослідники зауважують, що допоміжні символи вимагають певного засобу передачі: без сторонньої допомоги символи не придатні для трансляції. Комп'ютер, на думку фахівців Асоціації, є одним із розповсюджених засобів, який на основі інструкцій і комп'ютерних програм виконує допоміжну роль у процесі формування соціальних навичок і соціального розуміння. Дітям із розладами соціальної комунікації пропонується базова відеоінструкційна форма (Video-Based Instruction-form, або MBIP) так званого «спостережного» навчання. Останнє передбачає перегляд відеозапису, на якому записано різні моделі поведінки людей у різних ситуаціях. Діти з порушеннями соціальної комунікації спостерігають за бажаною поведінкою, записаною в конкретному відеоформаті, а потім імітують таку «модельну» поведінку.

В Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) є декілька варіантів лікування дітей із порушенням соціальної комунікації.

Лікування порушень соціальної комунікації в дитинстві розглядається з урахуванням потреб, виявлених під час оцінки, а також – конкретних цілей діяльності дитини. Лікування включає надання інформації та рекомендацій для пацієнтів/клієнтів, родин/опікунів та інших важливих для дитини осіб про характер порушень соціальної комунікації й курс лікування. Стратегії заходів можуть бути

використані для забезпечення комунікаційного партнера з інформацією про кількість спроб індивідуума для здійснення спілкування. Ураховуються також спроби допомогти дітям інтерпретувати проблеми поведінки, а також змінювати навколишнє середовище для сприяння соціальній активності. Рекомендовані стратегії лікування є актуальними, специфічними для норм спілкування дитини, а також мови (мов), яку (-і) використовує дитина. Іноді може бути необхідним двомовний постачальник послуг або допомога кваліфікованого перекладача. Далі наводиться лаконічний опис загальних і конкретних процедур для усунення порушень соціальних комунікацій. Такий перелік не є вичерпним, і включення будь-якого конкретного підходу до лікування не означає схвалення від фахівців Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA).

Дослідники ASHA під час корекції порушень соціальної комунікації практикують методи, які вони називають «поведінкові втручання». Далі наведено приклади заходів і методів, спрямованих на зменшення проблем поведінки й навчання функціональних альтернативних форм поведінки з використанням основних принципів зміни поведінки.

Прикладний поведінковий аналіз (англ. мовою – АВА) – втручання на основі теорії біхевіоризму. Згаданий підхід фокусується на кореляції між поведінкою, за якою спостерігають, і навколишнім середовищем. Методи АВА використовують для зміни навколишнього середовища з метою здійснення впливу на зміни в поведінці дитини.

Функціональний зв'язок навчання (PCT) – поведінкова програма втручання, яке поєднує оцінку комунікативних функцій неадекватної поведінки з процедурами, призначеними для навчання альтернативним відповідям. Методи PCT використовують, щоб зменшити проблеми поведінки, замінивши їх більш придатними формами спілкування потреб чи бажань.

Побічну навчальну методику викладання, у якій природні можливості для навчання є максимальними, і спроби дитини вести себе бажаним чином посилено настільки, наскільки вони наближені до бажаної поведінки.

Терапія оточення – методи інтеграції дитини в природне середовище з урахуванням підготовки під час заходів, які відбуваються протягом усього дня, а не тільки на «час терапії».

Вирішальне тренування відповіді (PRT) – лікування, засноване на вірі в те, що розвиток «ключових» поведінкових навичок (наприклад, здатність реагувати на кілька стимулів, наявність мотивації для ініціювання й адекватного реагування на соціальні й екологічні стимули, для саморегулювання поведінки) приводить до зміни базових поведінкових навичок.

Позитивна поведінка підтримки (PBS) – підхід, який використовує функціональну оцінку проблемної поведінки цільового взаємозв'язку між проблемною поведінкою й комунікацією; PBS інтегрує принципи прикладного аналізу поведінки з орієнтацією на особистісно-центровані цінності, що сприяє розвитку навичок, якими замінено складні моделі поведінки за допомогою позитивної відповіді/підтримки.

Когнітивна поведінкова терапія (КПТ) – втручання, яке поєднує принципи когнітивного й поведінкового навчання, спрямованого на формування й стимулювання бажаної поведінки. Основною передумовою є те, що поведінка індивіда опосередковується когнітивними подіями й що зміна мислення або когнітивних ознак може привести до змін у поведінці.

Денвер Модель. «Денвер Модель» – гра, як пояснюють дослідники С. Роджерс і Г. Дейвсон (Rogers & Dawson, 2009), спрямована на лікування, що фокусується на розвитку навичок соціальної комунікації за допомогою інтенсивної терапії під час домашнього навчання й взаємодії однолітків у школі.

Лікування за допомогою батьків. Здійснювані батьками заходи включають діяльність батьків, спрямовану на допомогу дітям із порушеннями соціальної комунікації. Така допомога здійснюється завдяки прямим індивідуалізованим методам втручання в діяльність власної дитини з метою збільшення можливості для навчання й набуття навичок. Участь батьків у лікуванні, або здійснення ними лікувальних заходів, як правило, допомагає розвиватися одноліткам під час навчання стратегії для полегшення гри й соціальної взаємодії з дітьми, які мають порушення соціальної комунікації.

Лікування порушень соціальної комунікації. Далі наведено приклади заходів, розроблених спеціально для підвищення навичок соціальної комунікації. У згаданому напрямку продовжується дослідження групою вчених на чолі з К. Адамс (Adams, C., Lockton, E., Freed, J., Gaile, J., Earl, G., McBean, K.) у галузі розробки програми лікування – соціальнокомунікаційного проєкту (англ. мовою – SCP) для дітей шкільного віку з прагматичними й соціальними проблемами комунікації (Adams, C., 2012). Розлади мовленнєво-мовної патології (SLPs) дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) рекомендують вивчати за допомогою програми лікування додаткової соціальної комунікації та специфічних підходів:

- SCERTS-соціальної комунікації (англ. мовою – SC);
- емоційної регуляції (ER);
- транзакційної підтримки (TS).

Згадані підходи є моделлю службових положень, а не конкретними програмами, які зосереджуються на тому, як регулювати емоції й розлади під час спілкування з іншими людьми. Вищезазначені підходи вивчають дослідники Б. Прайзент, А. Везербі, Е. Рубін, А. Лоурінт, П. Ріділл (Prizant, Wetherby, Rubin, Laurent, Rydell, 2006). Стратегії соціальних сценарних підказок застосовують для того, щоб навчити дітей використовувати різні мови під час соціальних взаємодій. На думку К. Нілсон (Nelson, 1978), підготовлені запити (візуальні та вербальні) поступово затухають, тому що діти використовують їх більш спонтанно.

Дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) вважають, що слід застосовувати засоби формування соціальних навичок у спеціальних навчальних групах. Саме в таких групах способи взаємодії розвиваються відповідно до типових умов спілкування з однолітками. Варто залучати рольові ігри й ігри зворотного зв'язку. До групи, як правило, входять від двох до восьми осіб із порушеннями соціальної комунікації, педагог або дорослий посередник.

Лікування порушень соціальної комунікації здійснюється методом соціальних історій, який є налагодженим втручанням із використанням історії для пояснення дітям соціальних ситуацій і допомоги їм у навчанні соціально відповідальній поведінці. Спочатку метод соціальних історій був розроблений для лікування дітей з аутизмом, як свідчать дослідники К. Грей, А. Вайт і С. МасЕндрю (Gray, C., White, A. L., & McAndrew, S. (2002)), але сьогодні він використовується для лікування дітей з іншими порушеннями.

Дослідники Д. Вірнон, Дж. Шумейкер і Д. Дішле (Vernon, Schumaker, Deshler, 1996), як члени Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA), запропонували свою програму лікування порушень соціальної комунікації під назвою «Стратегія». Остання є програмою формування соціальних навичок, яка має місце в кооперативній невеликій групі й зосереджена на п'яти соціальних навичках:

- обмінюватися ідеями (S);
- говорити компліменти іншим (C);
- пропонувати свою допомогу або заохочення (O);
- рекомендувати зміни на краще (R);
- здійснювати самоконтроль (E).

Іншу методику лікування порушень соціальної комунікації в дітей шкільного віку запропонував дослідник Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) Л. Іделман і назвав її «Стосунки на основі практики». Методика передбачає втручання сторонніх у стосунки, що спирається спочатку на втручання, спрямоване на підтримку стосунків у діаді «батько – нащадок».

Група дослідників С. Грінспейн, С. Вейдир і Р. Саймонс (Greenspan S. I., Weider, S., & Simons, R. 1998) практикують модель лікування порушень соціальної комунікації під назвою «Floortime-модель» (що дослівно з англійської мови можна перекласти як «модель рівня-часу»). Згадана модель сприяє розвитку навичок соціальної комунікації шляхом заохочення дітей до взаємодії з батьками та іншими людьми завдяки грі. Модель фокусується на спонтанному досягненні дитиною декількох творчих рівнів за участю органів чуття дитини, моторики й емоцій.

У лікуванні порушень соціальної комунікації в системі Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) функціонує університет Лікування й освіти аутичних і пов'язаних із ними комунікацій дітей з інвалідністю (англійська аббревіатура – TEACCH). Університет TEACCH у своїй діяльності спирається на систему обшинних регіональних центрів, які надають такі види клінічного обслуговування: діагностичну оцінку, навчання батьків і груп підтримки батьків, соціальні ігри й форми відпочинку груп, індивідуальні консультації, а також різні форми підтримки зайнятості дітей із порушеннями соціальної комунікації. Про діяльність університету повідомляють дослідники Г. Місайбов, В. Ші та І. Шоплір (Mesibov, G. B., Shea, V., & Schopler, E. 2007).

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 5

1. Brinton, B., Robinson, L., & Fujiki, M. (2004). Description of a program for social language intervention: If you can have a conversation, you can have a relationship. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, e35(3), 283-290.
2. Hadley, P., & Schuele, M. (1998). Facilitating peer interaction: Socially relevant objectives for preschool language intervention. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 7, 25-36.
3. Westby, C., Burda, A., & Mehta, Z. (2003, April 29). Asking the right questions in the right ways: Strategies for ethnographic interviewing. *The ASHA Leader*. Retrieved from www.asha.org/Publications/leader/2003/030429/f030429b.
4. Adams, C. (2005). Social communication intervention for school-age children: Rationale and description. *Seminars in Speech and Language*, 26(3), 181-188.
5. Adams, C., Lockton, E., Freed, J., Gaile, J., Earl, G., McBean, K., ... & Law, J. (2012). The Social 02.03.2016 Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>
6. Communication Intervention Project: A randomized controlled trial of the effectiveness of speech and language therapy for school-age children who have pragmatic and social communication problems with or without autism spectrum disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 47(3), 233-244.
7. Alwell, M., & Cobb, B. (2009). Social/Communicative interventions and transition outcomes for youth with disabilities: A systematic review. *Career Development for Exceptional Individuals*, 32(2), 94-107.
8. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). Washington, DC: Author.
9. American Speech-Language-Hearing Association. (2007). Scope of practice in speech-language pathology [Scope of Practice]. Available from www.asha.org/policy.
10. American Speech-Language-Hearing Association. (2010). Code of ethics [Ethics]. Available from www.asha.org/policy.
11. Bellini, S., & Akullian, J. (2007). A meta-analysis of video modeling and video self-modeling interventions for children and adolescents with autism spectrum disorders. *Exceptional Children*, 73(3), 264-287.
12. Bernie, K., Creaven, B. K., Brodie, L., Joseph, S. P., O'Dea, K., Schulz, B., & Post, P. (2008). *Adapting your practice: Treatment and recommendations for homeless children with otitis media*. Nashville, TN: Health Care for the Homeless Clinicians' Network, National Health Care for the Homeless Council, Inc.
13. Carter, E. W., & Hughes, C. (2005). Increasing social interaction among adolescents with intellectual disabilities and their general education peers: Effective interventions. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(4), 179-193.

14. Children's Oncology Group. (2008). Long-term follow-up guidelines for survivors of childhood, adolescent, and young adult cancers. Arcadia, CA: Author.
15. Curenton, S. M., & Justice, L. M. (2004). African American and Caucasian preschoolers' use of decontextualized language: Literate language features in oral narratives. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 35, 240-253.
16. Delano, M. E. (2007). Video modeling interventions for individuals with autism. *Remedial and Special Education*, 28(1), 33-42.
17. Dobie, C., Donald, W. B., & Hanson, M. (2012). Diagnosis and management of attention deficit hyperactivity disorder in primary care for school-age children and adolescents. Institute for Clinical Systems Improvement [homepage on the Internet]. c2012. Available from: <https://www.icsi.org/>.
18. Edelman, L. (2004). A relationship-based approach to early intervention. *Resources and Connections*, 3(2). Retrieved from www.eicolorado.org/files/relationship_based_approach.pdf.
19. Gard, A., Gorman, J., & Gilman, L. (1993). Speech and language development chart. Austin, TX: PROED.
20. Gray, C., White, A. L., & McAndrew, S. (2002). My social stories book. London, UK: Jessica Kingsley Publishers. Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>
21. Greenspan S. I., Weider, S., & Simons, R. (1998). The child with special needs. Reading, MA: Perseus Books.
22. Grice, P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics*. Vol. 3, *Speech acts* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
23. Ho, H. H., & Smith, D. H. (2001). Autistic disorders: What can a physician do? *British Columbia Medical Journal*, 43(5), 272-276.
24. IDEA 2004 Statute and Regulations Individuals with Disabilities Education Improvement Act (IDEA). (2004). Available from <http://www.wrightslaw.com/idea/law.htm>
25. Inglebret, E., Jones, C., & Pavel, D. M. (2008). Integrating American Indian/Alaska Native culture into shared storybook intervention. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 39, 521-527.
26. Karkhaneh, M., Clark, B., Ospina, M.B., Seida, J. C., Smith, V., & Hartling, L. (2010). Socialstories to improve socialskills in children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Autism*, 14(6), 641-662.
27. Kayser, H. (1989). Speech and language assessment of Spanish-English speaking children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 20(3), 226-244.
28. Law, J., & Plunkett, C. (2009). The interaction between behaviour and speech and language difficulties: Does intervention for one affect outcomes in the other? London, UK: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London.

29. McConachie, H., & Diggle, T. (2007). Parent implemented early intervention for young children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 13(1), 120-129.
30. Mesibov, G. B., Shea, V., & Schopler, E. (2007). *The TEACCH approach to autism spectrum disorders*. New York, NY: Springer-Verlag.
31. Millar, D. C., Light, J. C., & Schlosser, R. W. (2006). The impact of augmentative and alternative communication intervention on the speech production of individuals with developmental disabilities: A research review. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 49, 248-264.
32. Ministries of Health and Education. (2008). *New Zealand autism spectrum guideline*. Wellington, New Zealand: Ministry of Health. Ministry of Health. (2001). *New Zealand guidelines for the assessment and treatment of attention deficit hyperactivity disorder*. Wellington, New Zealand: Ministry of Health.
33. Myers, S. M., & Johnson, C. P. (2007). Management of children with autism spectrum disorders. *Pediatrics*, 120(5), 1162-1182. National Autism Center. (2009). *The National Standards Report: Addressing the need for evidencebased practice guidelines for autism spectrum disorders*. Randolph, MA: Author.
34. NationalCollaborating Centre for Mental Health. (2009). *Attention deficit hyperactivity disorder: Diagnosis and management of ADHD in children, young people and adults*. London, UK: The British Psychological Society and The RoyalCollege of Psychiatrists. 02.03.2016 Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>
35. NationalInitiative for Autism: Screening and Assessment (NIASA) & Le Couteur, A. (2003). *National autism plan for children (NAPC)*. London, UK: The National Autistic Society for NIASA, The Royal College of Psychiatrists, The RoyalCollege of Paediatrics and Child Health, and All Party Parliamentary Group on Autism.
36. NationalResearch Council, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. (2001). *Educating children with autism*. Washington, DC: National Academy Press.
37. Nelson, K. (1978). How children represent knowledge of their world in and out of language: A preliminary report. In Siegler, Robert S. (Eds.), *Children's thinking: What develops?* (pp. 255-273).
38. Mahwah, NJ: Erlbaum. New Zealand Guidelines Group. (2006). *Traumatic brain injury: Diagnosis, acute management and rehabilitation*. Wellington, New Zealand: Author.
39. Ospina, M. B., Seida, J. K., Clark, B., Karhaneh, M., Hartling, L., Tjosvold, L., ... Smith, V. (2008). Behavioral and developmental interventions for autism spectrum disorder: A clinicalsystematic review. *PLoS ONE*, 3(11), 1-32.
40. Paediatric Stroke Working Group. (2004). *Stroke in childhood: Clinical guidelines for diagnosis, management and rehabilitation*. London, UK:RoyalCollege Physicians of London.

41. Peadon, E., Rhys-Jones, B., Bower, C., & Elliott, E. J. (2009). Systematic review of interventions for children with fetal alcohol spectrum disorders. *BioMed Central Pediatrics*, 9(1), 35.
42. Prizant, B. M., Wetherby, A. M., Rubin, E., Laurent, A. C., & Rydell, P. J. (2006). *The SCERTS™ Model: Comprehensive educational approach for children with autism spectrum disorders (Vols. I & II)*. Baltimore, MD: Brookes.
43. Reichow, B., & Volkmar, F. R. (2010). Social skills interventions for individuals with autism: Evaluation for evidence-based practices with a best evidence synthesis framework. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40, 149-166.
44. Roberts, M. Y., & Kaiser, A. P. (2011). The effectiveness of parent-implemented language interventions: A meta-analysis. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 20, 180-199.
45. Rogers S. J., & Dawson G. (2009). *Play and engagement in early autism: The Early Start Denver Model. Volume I: The treatment*. New York, NY: Guilford Press.
46. Rogers, S. J., & Vismara, L. A. (2008). Evidence-based comprehensive treatments for early autism. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(1), 8-38.
47. Russell, R. L. (2007). Social communication impairments: Pragmatics. *Pediatric Clinics of North America*, 54(3), 483-506.
48. Scottish Intercollegiate Guidelines Network (SIGN). (2003). *Diagnosis and management of childhood otitis media primary care: A national clinical guideline*. Edinburgh, Scotland: Author.
49. Scottish Intercollegiate Guidelines Network (SIGN). (2009). *Management of attention deficit and hyperkinetic disorders in children and young people. A national clinical guideline*. Edinburgh, Scotland: Author. 02.03.2016 Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>.
50. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005a). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.1 Core clinical guideline*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
51. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005b). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.3 School-aged children with speech, language and communication difficulties*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
52. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005c). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.4 Autistic spectrum disorders*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
53. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005d). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.9 Disorders of fluency*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
54. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005e). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.10 Disorders of mental health and dementia*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
55. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005f). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.7 Deafness/Hearing loss*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.

56. Timler, G. (2008, November 4). Social communication : A framework for assessment and intervention. The ASHA Leader. Retrieved from www.asha.org/Publications/leader/2008/081104/f081104a.htm.
57. Timler, G. R., Olswang, L. B., & Coggins, T. E. (2005). Social communication interventions for preschoolers: Targeting peer interactions during peer group entry and cooperative play. *Seminars in Speech and Language*, 26(3), 170-180.
58. Vernon, D. S., Schumaker, J. B., & Deshler, D. D. (1996). The SCORE skills: Social skills for cooperative groups. Lawrence, KS: Edge Enterprises.
59. Virues-Ortega, J. (2010). Applied behavior analytic intervention for autism in early childhood: Meta-analysis, meta-regression and dose-response meta-analysis of multiple outcomes. *Clinical Psychology Review*, 30, 387-399.
60. White, S. W., Keonig, K., & Scahill, L. (2007). Social skills development in children with autism spectrum disorders: A review of the intervention research. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(10), 1858-1868.
61. Wolfram, W. (1986). Grammatical, phonological, and language use differences. In L. Cole & V. Deal (Eds.), *Communication disorders in multicultural populations manual* (pp. 1-33). Rockville, MD: American Speech-Language-Hearing Association.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Чим займається Американська асоціація, яка позначається аббревіатурою ASHA?
2. Які наукові журнали видає Американська асоціація ASHA?
3. Як визначають значення терміна «соціальна комунікація» дослідники Американської асоціації ASHA?
4. Які види розладів і порушень мови досліджують, коригують і лікують дослідники Американської асоціації ASHA?
5. Чи варто розлади соціальної комунікації відносити до захворювання? Чому?
6. Що, на думку дослідників соціальної комунікації, які працюють в Американській асоціації ASHA, відіграє особливу роль у розвитку й корекції соціальної комунікації в дітей шкільного віку?
7. Що передбачає скринінг і з якою метою він здійснюється дослідниками соціальної комунікації?
8. Із якою метою працівники й дослідники Американської асоціації ASHA здійснюють публічні виступи в різних містах США?
9. Як здійснюється оцінка доказів розладів і порушень соціальної комунікації?
10. Які методи й стратегії корегування розладів соціальної комунікації застосовують дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA)?

Навчальні завдання

1. Знайдіть в інтернеті інформацію про досягнення дослідників соціальної комунікації з Американської асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA). Випишіть їх та будьте готові доповідати про них на семінарському занятті.
2. Скопіюйте інформацію про наукові журнали, які видаються в ASHA, й охарактеризуйте їх за профілем й спрямованістю наукових публікацій.
3. Доведіть, що вивчення розладів соціальної комунікації в Асоціації ASHA є обґрунтованим. Із цією метою використовуйте той матеріал, який розміщено на сайті Асоціації.
4. Під час лікування порушень соціальної комунікації американські дослідники Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) апелюють до батьків своїх пацієнтів. Розкажіть про необхідність такого виду корекції порушень соціальної комунікації.
5. Поясніть твердження фахівців Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA) про те, що розлади соціальної комунікації є новим видом захворювання. Наведіть приклади.
6. Опишіть ролі навколишнього середовища й комунікаційного партнера під час лікування специфічної лінгвістичної патології як порушення соціальної комунікації.
7. Розтлумачте роль скринінгу соціально-комунікативних навичок.
8. Розкажіть детально про ААС (підсилювальні й альтернативні способи спілкування), які досліджують фахівці Асоціації мовлення, мови й слуху (ASHA).
9. Доведіть, що прикладний поведінковий аналіз (англ. мовою – АВА) є ефективним інструментом корекції порушень соціальної комунікації.
10. Поясніть основні принципи лікування порушень соціальної комунікації за допомогою «Моделі Денвер». Для цього знайдіть інформацію в інтернеті й підготуйте повідомлення на 5-7 хвилин в аудиторії на семінарському занятті.

Теми рефератів

1. Діяльність фахівців Американської асоціації мовлення, мови й слуху в корекції порушень соціальної комунікації.
2. Лікування розладів мовлення як корекція порушень соціальної комунікації.
3. Розлади соціальної комунікації як новий вид захворювання.
4. Види лікування й корекції патології мовлення як виду соціальної комунікації.
5. Система оцінки доказів розладів соціальної комунікації.

РОЗДІЛ 6.
КОМПЛЕКСНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ:
ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УНІВЕРСИТЕТАХ США.
СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ТЕОРІЇ Н. ПАЛАШЕВА
(БОЛГАРІЯ)

6.1. Комплексні моделі соціальної комунікації (Нью-Йоркський університет у Буффало, Вашингтонський університет)

Дослідники університетів США (Нью-Йоркський університет у Буффало, Вашингтонський університет) активно вивчають процеси соціальної комунікації. При цьому термін «соціальні комунікації» дослідники:

- 1) уживають в однині;
- 2) тлумачать по-різному (залежно від галузі суспільної й наукової діяльності дослідників);
- 3) уживають у наукових галузях, що вивчають комунікативістику, медицину, менеджмент, політичну комунікацію.

На думку американських дослідників згаданих університетів, термін «соціальна комунікація» слід віднести до соціальної активності, що є формою соціальної взаємодії. Соціальна комунікація є способом передачі між людьми інформації, знань, питань, інструкцій, команд, а також чуток, пліток, дезінформації, містифікації тощо.

Люди, які працюють в організаціях, утворюють різні мережі зв'язків. Усі такі зв'язки є соціальною комунікацією.

Дослідники Нью-Йоркського університету в Буффало, Вашингтонського університету диференціюють моделі соціальної комунікації на два великих типи:

- базову модель соціальної комунікації;
- комплексну модель соціальної комунікації.

Базова модель соціальної комунікації створена на базі комунікаційної моделі в галузі інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ). Згадана модель, як зазначають дослідники Вашингтонського університету, була настільки корисною, що соціальні психологи «взяли її на озброєння» як стартову модель. Суть моделі полягає в тому, що активність її структурних елементів здійснюється лінійно в такому порядку (див. рис. 8 далі):

Відправник певним чином кодує повідомлення, ідея приймає форму повідомлення (усного, письмового, невербального, графічного тощо).

Отримувач декодує повідомлення й розуміє його. Той, хто отримує, пізніше забезпечує зворотний зв'язок. Причому не важливо, чи зрозумів він те, що передає. На жаль, як повідомляють дослідники Вашингтонського університету, такі елементи, як «відправник», «повідомлення», «отримувач», потерпають від шуму, який певною мірою «розмиває» повідомлення.

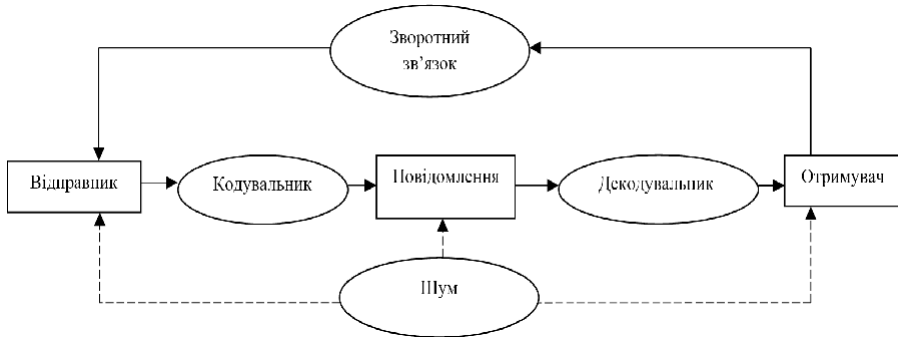

Рис. 8 Базова модель соціальної комунікації

У середовищі американських дослідників майже класичним уявленням про соціальну комунікацію є визнання двох провідних комплексних підходів до аналізу процесів соціальної комунікації. Ідеться про інтерактивний та транзактивний підходи.

Соціальну комунікацію прийнято розглядати в межах інтерактивного підходу до вивчення комунікації. Інтерактивний підхід аналізує спілкування за схемою «пінг-понг», або обмін інформацією за схемою «репліка відправника інформації – репліка того, хто сприйняв раніше інформацію й передає нову порцію інформації» (див. рис. 9 далі). Потім процес обміну повторюється до тих пір, поки обидві сторони комунікації не будуть задоволені/незадоволені обміном інформацією. Частині американської наукової спільноти така процедура обміну репліками (інформацією) нагадує гру в пінг-понг (перекидання м'ячика або воланчика від одного гравця до другого).

На відміну від інтерактивного, транзактивний підхід убачає в комунікації наслідування складної гри, обміну (угоди). Обидві сторони динамічні (див. рис. 10 далі). Зв'язок часто встановлюється таким чином, щоб можна було говорити «один до одного». Нове повідомлення однієї сторони викликає повідомлення й відповідь в іншій стороні. Так відбувається доти, поки зміст спілкування збільшиться (рух іде по спіралі).

У реальному світі є приклади ситуацій спілкування, подібні до описаних моделей. Можливим є варіант, коли стан однієї моделі наближається до стану іншої й одна модель переходить в іншу (див. рис. 9 далі).

Рис. 9 Схема інтерактивного підходу до розуміння соціальної комунікації

У фахівців із соціальної комунікації в США є інформація й про інші складні моделі соціальної комунікації. Наприклад, модель соціального впливу, яка спирається на ідеї бельгійського соціального психолога Е. ван Еверміта (Eddy Van Avermaet). На думку Е. ван Еверміта, термін «соціальний вплив» стосується зміни суджень, думок і ставлення індивіда за результатом зустрічі з іншим індивідом. Дослідник пропонує в соціальному впливі враховувати фактор соціальної позиції, соціальної ролі й соціального статусу комунікатора й комуніканта. Соціальний вплив є результатом процесів соціальної взаємодії й соціального спілкування в соціальній групі.

Рис. 10 Схема транзактивного підходу до розуміння соціальної комунікації

За теорією Е. ван Еверміта, структуру соціального впливу складають такі елементи:

- відповідність як соціальний вплив, що виникає в результаті зустрічі з лідером чи більшою частиною групи;
- інновації як соціальний вплив, що виникає в результаті зустрічі з меншістю чи невеликою частиною групи;
- група поляризації як зміна загальної думки групи за результатами групового обговорення під час прагнення досягнути початкової домінантності в переконаннях полюсів думок;
- послух як відповідність людини тій позиції, яку пропонує влада.

Отже, дослідники двох американських університетів (Нью-Йоркського університету в Буффало й Вашингтонського університету) зійшлися на думці про те, що соціальні комунікації як термін повинен уживатися в науковому обігу в однині в таких наукових галузях, як «Комунікативістика», «Медицина», «Менеджмент», «Політична комунікація». Крім того, соціальна комунікація є способом, як визнають сучасні дослідники, передачі між людьми інформації, знань, питань, інструкцій, команд, а також чуток, пліток, дезінформації, містифікації. Для дослідників вищезгаданих американських університетів є дві моделі, а саме: базова модель соціальної комунікації й комплексна модель соціальної комунікації. Серед науковців згаданих університетів популярна думка про два провідні комплексні підходи до аналізу процесів соціальної комунікації: інтерактивний і транзактивний. Крім згаданих підходів, дослідники, наприклад, Вашингтонського університету спираються у своїх наукових розвідках на модель соціального впливу.

6.2. Теорія соціальної комунікації в лікуванні аутизму (Державний університет Південного Коннектикуту, США)

У США досить розповсюдженим є суто практичний підхід до соціальної комунікації. Одним із таких підходів є той, що допомагає лікувати дітей з аутизмом. На думку Б. Кук – магістра природничих наук SLP-CCC, координатора підготовки Центру підвищення кваліфікації з розладів аутистичного спектра Державного університету Південного Коннектикуту (США), термін «соціальна комунікація» слід розуміти як новий, що виник упродовж останніх десяти років. Але, незважаючи на те що термін новий, він об'єднав у своїй семантиці значення понять і реалій, що вже давно існують. Група дослідників під керівництвом Б. Кук указує на те, що термін «соціальна комунікація» є групуванням і категоризацією раніше відомих концепцій соціальної взаємодії, соціальних і комунікаційних навичок, мовних та мовленнєвих навичок тощо. Американські вчені визнають, що поведінка соціальної взаємодії, поведінка спілкування й мовного забезпечення ведуть до здатності спілкуватися в соціальному оточенні. Саме тому комунікація називається соціальною. На думку фахівців із Державного університету Південного Коннектикуту, соціальною комунікацією слід вважати сукупність знань про соціальні стосунки й комунікацію.

В основу розуміння теоретичних положень концепції соціальної комунікації, запропонованої дослідниками Державного університету Південного Коннектикуту (США), покладено уявлення про те, що соціальна взаємність і соціальна взаємодія реалізуються завдяки спільній увазі для передавання досвіду й емоцій іншій людині в різних подіях і в різних контекстах.

Дослідники вважають, що спільна увага здатна координувати власну візуальну увагу завдяки зоровому контактові, погляду, жестам і соціальним партнерам, спрямованим на об'єкт або подію. Щоб відповісти й незалежно один від одного ініціювати поведінку для зосередження спільної уваги, людина здатна діяти в соціально зворотній манері. Соціальний партнер очікує, що людина буде реагувати на інтереси й потреби інших, а не лише прагнути досягти власні інтереси й особисті потреби.

На думку дослідників групи Б. Кук із Державного університету Південного Коннектикуту, комунікація містить три основні напрямки: мовлення, мову й прагматичну мову. Під час мовлення продукуються звуки з метою утворення фраз і слів. Мова потрібна для розуміння й використання слів, фраз і граматичних структур із метою ефективного розуміння й передачі повідомлень для різних взаємодій у різних контекстах і з різними людьми. Прагматична мова відноситься до використання, має мету застосовувати функції мови й мовлення. Прагматична мова поєднує невербальну і вербальну поведінку мовлення й мови, щоб реагувати на запит для задоволення основних потреб, допомогу, протест, переконання.

Фахівці із соціальної комунікації Державного університету Південного Коннектикуту вважають, що невербальна поведінка включає міміку, жести й близькість тіл. Усна поведінка містить голосове віршоскладання, голосовий струс та інтонацію голосу. Дослідники вважають, що усна поведінка потрібна для маніпулювання, щоб змінити смисл звуків, слів і фраз. В усній формі виражається соціальна взаємодія, що гарантує, як вважають американські вчені, прагматичне використання мови, яке дозволяє інтерпретувати й розуміти наміри й мотиви іншої людини. Це підвищує значення певної соціальної комунікації взаємодії.

Дослідники визнають необхідність аналізу соціальної взаємодії й комунікації як одну концепцію, тому що навички, що необхідні для обох, значно доповнюються під час зворотної дії соціального партнера. Соціальна взаємність використовує комунікацію. Відбувається спілкування за наявності соціальної взаємності. Комунікаційна поведінка повинна бути ефективною при спільній увазі, обміні й переживаннях з іншими під час соціальної взаємодії. Причому ефективність соціальної взаємодії, на думку фахівців із соціальної комунікації Державного університету Південного Коннектикуту, полягає в урахуванні таких факторів:

- символічної мови (слова, фрази, речення);
- абстрактної мови (ідіоматичні висловлювання, прислів'я, приказки);
- образної мови (метафора, метонімія, синекдоха);
- емоційної мови (жарт, іронія, сарказм).

Дослідники вважають, що соціальна комунікація відбувається в будь-яких умовах і вимагає підтримки з боку всіх. Наприклад, для налагодження ефективної соціальної комунікації з особами, у яких є розлади аутичного спектра, участь у процесі спілкування повинні брати учасники освітньої студентської команди, фахівці школи, батьки, які можуть координувати свої знання й досвід із діяльністю інших учасників обміну інформацією. Наприклад, інформація, що надходить від батьків і студентів – членів групи «Паталогія мовлення й мови» (Speech Language Pathologist – SLP), може оцінюватися й реалізовуватися за допомогою конкретних мовних лексичних і синтаксичних навичок, а також завдяки використанню прагматичних мовних навичок у поведінці (міміка, жести, близькість тіла).

Одночасно, як повідомляють дослідники соціальної комунікації Державного університету Південного Коннектикуту, шкільний психолог може оцінювати й розвивати конкретні форми поведінки, необхідні для підвищення спільної уваги. Також шкільний психолог може використовувати отримані дані для підвищення якості інтерпретації й вираження палітри можливих емоцій, що фіксуються під час проведення різних заходів і подій. Останні повинні бути спрямовані на взаємодію, під час прояву якої враховуються думки й почуття інших людей. Саме така взаємодія сприяє розвитку дружніх стосунків.

**Перелік праць
у напрямку досліджень соціальних комунікацій
як шляхів адаптації аутистів до соціального середовища**

1. Cook B. What is Social Communication? [Електронний ресурс] / B. Cook. – Режим доступу: <https://www.southernct.edu/academics/schools/education/asd-center/Social%20Communication%20final%206-13-13.pdf> (дата звернення: 31.01.2016). – Назва з екрана.
2. National Research Council (2001). Educating Children with Autism. Committee on Educational Interventions for Children with Autism. Lord, C. & McGee, J. P. (Eds.). Division of Behavioral and Social Sciences Education. Washington, D.C.: National Academy Press. – p. 31, 47–65, 69, 71–81.
3. Volkmar, F. R., Paul, R., Klin, A. & Cohen, D. (2005). Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders Volume 1 and 2. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. – Chapt.: 11, 12, 14, 25, 30, 36, 37, 38.
4. American Speech-Language-Hearing Association. (2000). Guidelines for the roles and responsibilities of school-based speech-language pathologists. Rockville, MD: Author.
5. Bain, B., & Dollaghan, C. (1991). The notion of clinically significant change. Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 22, 264–270.
1. Baron-Cohen, S. (1989). The autistic child's theory of mind: A case of specific developmental delay. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 30, 285–297.
2. Baron-Cohen, S., & Howlin, P. (1993). The theory of mind deficit in autism: Some questions for teaching and diagnosis. In S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg, & S. Cohen (Eds.), Understanding other minds: Perspectives from autism (pp. 466–480). New York: Oxford University Press.
3. Bell, K., & Kirby, J. (2002). Teaching emotion and belief as mindreading instruction for children with autism. Developmental Disabilities Bulletin, 30(1), 16–58.
4. Bliss, L. S. (1992). A comparison of tactful messages by children with and without language impairment. Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 23, 343–347.
5. Charman, T., & Shmueli-Goetz, Y. (1998). The relationship between theory of mind, language, and narrative discourse: An experimental study. Current Psychology of Cognition, 17, 245–271.
6. Coggins, T. (1997, July). Assessment of language and social communication in FAS. Invited paper presented at the Prevention and Management–Fetal Alcohol Syndrome and Prenatal Substance Abuse Conference, Breckenridge, CO.
7. Coggins, T., Friet, T., & Morgan, T. (1998). Analyzing narrative productions in older school-age children and adolescents with fetal alcohol syndrome: An experimental tool for clinical applications. Clinical Linguistics & Phonetics, 12, 221–236.
8. Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. Psychological Bulletin, 115, 74–104.

19. de Villiers, J., & de Villiers, P. (2000). Linguistic determinism and the understanding of false belief. In P. Mitchell & K. Riggs (Eds.), *Children's reasoning and the mind* (pp. 189–226). Hove, UK: Psychology Press.
20. Frith, U., Happe, F., & Siddons, F. (1994). Autism and theory of mind in everyday life. *Social Development*, 3, 109–124.
21. Gillam, R. (2003, June). Measuring language development and language disorders: Documenting treatment outcomes. Symposium conducted at the meeting of the 24th Annual Symposium of Research in Child Language Disorders, Madison, WI.
22. Greenberg, M., Kusche, C., Cook, E., & Quamma, J. (1995). Promoting emotional competence in school-aged children: The effects of the PATHS curriculum. *Development and Psychopathology*, 7, 117–136.
23. Gresham, F., Sugai, G., & Horner, R. (2001). Interpreting outcomes of social skills training for students with high incidence disabilities. *Exceptional Children*, 67, 331–344.
24. Guajardo, N., & Watson, A. (2002). Narrative discourse and theory of mind development. *The Journal of Genetic Psychology*, 163(3), 305–325.
25. Hadwin, J., Baron-Cohen, S., Howlin, P., & Hill, K. (1996). Can we teach children with autism to understand emotions, beliefs, or pretence? *Development and Psychopathology*, 8, 345–365.
26. Hadwin, J., Baron-Cohen, S., Howlin, P., & Hill, K. (1997). Does teaching theory of mind have an effect on the ability to develop conversation in children with autism? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27(5), 519–537.
27. Hale, C., & Tager-Flusberg, H. (2003). The influence of language on theory of mind: A training study. *Developmental Science*, 6(3), 346–359.
28. Hamilton, M. (1981). Linguistic abilities of children with fetal alcohol syndrome. Unpublished doctoral dissertation. University of Washington, Seattle.
29. Happe, F. (1995). The role of age and verbal ability in the theory of mind task performance of subjects with autism. *Child Development*, 66, 843–855.
30. Kamps, D., Kravits, T., & Ross, M. (2002). Social-communicative strategies for school-age children. In H. Goldstein, L. Kaczmarek, & K. English (Eds.), *Promoting social communication: Children with developmental disabilities from birth to adolescence* (pp. 239–278). Baltimore: Paul H. Brookes.
31. Kazdin, A., & Weisz, J. (1998). Identifying and developing empirically supported child and adolescent treatments. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(1), 19–36.
32. Knoll, M., & Charman, T. (2000). Teaching false belief and visual perspective taking skills in young children: Can a theory of mind be trained? *Child Study Journal*, 30(4), 273–304.
33. Kodituwakku, P., May, P., Ballinger, L., Harris, M., Aase, J., & Aragon, A. (1997, July). Executive control functioning and theory of mind in children prenatally exposed to alcohol. Poster session presented at the Prevention and Management–Fetal Alcohol Syndrome and Prenatal Substance Abuse Conference, Breckenridge, CO.
34. Korkman, M., Kirk, U., & Kemp, S. (1997). *Comprehensive Assessment of Neuropsychological Development in Children*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

36. LeBlanc, L., Coates, A., Daneshvar, S., Charlop-Christy, M., Morris, C., & Lancaster, B. (2003). Using video modeling and reinforcement to teach perspective-taking skills to children with autism. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 36, 253–257.
37. Leslie, A. M. (1992). Pretense, autism, and the theory of mind module. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 18–21.
38. Lohmann, H., & Tomasello, M. (2003). The role of language in the development of false belief understanding: A training study. *Child Development*, 74(4), 1130–1144.
39. McFadyen-Ketchum, S., & Dodge, K. (1998). Problems in social relationships. In E. J. Mash & R. A. Barkley (Eds.), *Treatment of childhood disorders* (2nd ed., pp. 338–365). New York: Guilford Press.
40. Melot, A., & Angeard, N. (2003). Theory of mind: Is training contagious? *Developmental Science*, 6(2), 178–184.
41. Miller, C. A. (2004). False belief and sentence complement performance in children with specific language impairment. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 39(2), 191–213.
42. Olswang, L., Coggins, T., & Timler, G. (2001). Outcome measures for school-age children with social communication problems. *Topics in Language Disorders: Alternative Measures for Evaluating Treatment Outcomes*, 22(1), 50–73.
43. Ozonoff, S., & Miller, J. (1995). Teaching theory of mind: A new approach to social skills training for individuals with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 25(4), 415–433.
44. Prelock, P. (2002). Communicating with peers in the classroom context: The next steps. In K. Butler & E. Silliman (Eds.), *Speaking, reading, and writing in children with language learning disabilities* (pp. 259–273).
45. Mahwah, NJ: Erlbaum. Selman, R. L. (1980). *The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses*. New York: Academic Press. Timler et al.: *Social Communication Intervention* 85
46. Semel, E., Wiig, E., & Secord, W. (1995). *Clinical Evaluation of Language Fundamentals—Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
47. Shantz, C. U. (1982). Children's understanding of social rules and the social context. In F. C. Serafica (Ed.), *Social-cognitive development in context* (pp. 167–198). New York: Guilford Press.
48. Silliman, E., Diehl, S., Bahr, R. H., Hnath-Chisolm, T., Zenko, C. B., & Friedman, S. (2003). A new look at performance on theory-of-mind tasks by adolescents with autism spectrum disorder. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 34, 236–252.
49. Streissguth, A., Barr, H., Kogan, J., & Bookstein, F. (1996). Understanding the occurrence of secondary disabilities in clients with fetal alcohol syndrome and fetal alcohol effects. Final report to the Centers for Disease Control and Prevention, August 1996 (Tech. Rep. No. 96-06).
50. Seattle, WA: University of Washington Press. Thomas, S., Kelly, S., Mattson, S., & Riley, E. (1998). Comparison of social abilities of children with fetal alcohol syndrome to those of children with similar IQ scores and normal controls. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 22, 528–533.

6.3. Соціальні комунікації як соціальна компетенція в концепції дослідників Вашингтонського університету (США) (П. Кемпбелл, Дж. Сіперстейн, Н. Крейк, К. Додж)

У Вашингтонському університеті на кафедрі наук про мовлення та слух досліджується соціальна комунікація, тлумачення якої полягає в тому, що вивчається здатність до соціальних дій дітей, уражених як вродженими, так і соціально зумовленими порушеннями психіки. Такі діти не можуть самостійно (без допомоги дорослих і фахівців) виконувати соціальні дії.

Дослідник Ф. Грешам (Gresham, 1998) пропонує визначати соціальну комунікацію як таку, що відноситься до мови, що використовується в соціальних ситуаціях.

У дошкільному віці, на думку Ф. Грешам, соціальна комунікація описується дослідниками як дитяча впевненість і чуйність, як здатність до використання мови для реалізації різних комунікаційних намірів (наприклад, вітання, коментарі, прохання, заклики, відповіді тощо). Дослідник зауважує, що в міру дорослішання дитини соціальна комунікація стає все більш складною й залежить від багатьох контекстних вимог.

У шкільні роки це пов'язано зі здатністю дитини використовувати мову (синтаксис, семантика й прагматика), щоб взаємодіяти з іншими людьми як господар ситуації.

Ф. Грешам констатує, що соціальна комунікація може розглядатися як така, що набуває все більшого значення в житті дітей шкільного віку. Відбувається підвищення важливості досягнення успіху між однолітками на фоні цільної взаємодії з ними. Дослідник декларує свою впевненість у висновку про те, що конкретні соціальні ситуації, у яких опиняються діти середнього шкільного віку, виявляються більш непередбачуваними й складними для формування їхнього досвіду ніж ті, що характеризують життєве середовище дітей молодшого шкільного віку.

За спостереженнями Ф. Грешама, діти середнього шкільного віку змушені використовувати свою мову як посередник під час виконання завдань більш високого рівня. Такі діти повинні впоратися з новими соціальними ролями й регулювати все більш складні соціальні взаємодії.

Якщо дефіцит соціальної комунікації прогресував у дитини під час її навчання в молодших класах, у подальшому житті, коли дитина навчається в середніх класах, вищезгаданий дефіцит стає очевидним. Такий ефект пояснюється, на думку Ф. Грешама, збільшенням вимог до використання мови.

Дослідник підбиває підсумки: дійсно, мова є основним засобом, за допомогою якого діти шкільного віку досягають успіху в процесі становлення й підтримки соціальних зв'язків. Ключову роль у становленні соціальної комунікації відіграють мовні й мовленнєві навички вчителя, що дає можливість регулювати стосунки між дітьми середнього шкільного віку та їхніми однолітками. Відсутність навичок

соціальної комунікації в дітей вищезазначеного шкільного віку призводить до ризику їхньої соціальної виключності.

Соціальні комунікації науковці розглядають у соціальній взаємодії дітей з аутизмом. Їхнє лікування дослідники П. Кемпбелл, Дж. Сіперстейн, Н. Крік, К. Додж здійснюють з опорою на створену вченими теоретичну модель соціальної комунікації. Така модель потрібна для концептуалізації проблеми соціальної комунікації й визначає компетенцію соціальної комунікації, яка складається з таких чотирьох елементів (див. рис. 11 далі).

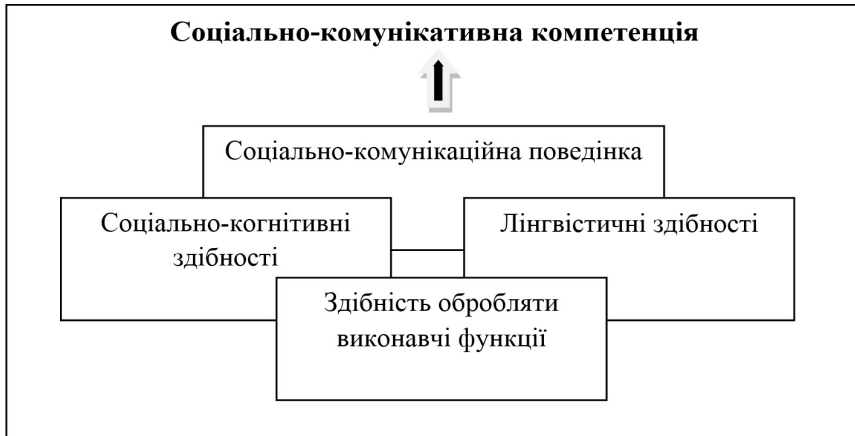

Рис. 11. Модель соціально-комунікативної компетентності
(див. П. Кемпбелл, Дж. Сіперстейн, Н. Крік, К. Додж)

Керівні принципи для оцінки й втручання спираються на чотири компоненти, що перетинаються. Їх взаємозв'язок визначає в сумарному результаті те, наскільки продуктивна соціальна комунікація. Соціально-комунікаційна поведінка, розміщена у верхній частині схеми, ілюструє виконання поведінки комунікації в соціальних, інтерактивних контекстах. Таку поведінку спостерігають і часто фіксують у проблемних вихователів і вчителів, які, наприклад, штовхають дітей, кричать на них під час розв'язання конфлікту.

У схемі на рис. 11, трохи нижче запису «соціально-комунікативна компетенція», подано записи «соціально-когнітивні здібності» і «лінгвістичні здібності». Вони розглядаються як навички й здібності, необхідні для дитини, щоб бути здатним виконати соціально-комунікативну поведінку. Вони проілюстровані на тому самому рівні, тому що розглядаються як окремі компоненти, що однаково підтримують соціально-комунікаційну поведінку.

У нижній частині моделі, як свідчать дослідники, подано запис «здібності обробляти виконавчі функції». Вони є необхідними базовими операціями обробки, що дозволяє дитині маніпулювати тими знаннями, які вона має на фоні організації, керування й реалізації інформації, що надходить.

Дослідники П. Кемпбелл і Дж. Сіперстейн, Н. Крік й К. Додж пояснюють те, кого вони вважають дітьми з проблемами в соціальній комунікації. На думку дослідників, діти шкільного віку з обмеженими можливостями часто мають труднощі управління соціальними ситуаціями. Замість того, щоб використовувати мову для полегшення взаємодії, вони часто вдаються до неадекватних, складних форм поведінки. Зокрема, ідеться про смикання, удари або плач. Такі діти часто виходять з-під контролю й опиняються в скрутній ситуації. Також вони мають труднощі в підтримці друзів та наданні їм допомоги. У найгіршому варіанті такі проблеми призводять до перетворення вищезгаданої поведінки на небезпечну поведінку, яка спричиняє появу довготривалого відчуження й залежності.

На думку П. Кемпбелла і Дж. Сіперстейна, соціальні проблеми в комунікації дітей шкільного віку можуть відбивати неврологічний дефіцит і дефіцит в соціально-емоційній адаптації та/або мові, та/або подоланні перешкод. Діти з проблемами в соціальній комунікації часто демонструють пізнавальні здібності в межах норми для їхнього віку. У таких дітей є дефіцит навичок соціальної комунікації, а також ознаки таких діагнозів:

- розлади аутичного спектра;
- специфічна мова розладів;
- фетальний алкогольний синдром;
- порушення, що пов'язані з дефіцитом уваги;
- гіперактивність розладів;
- порушення мови під час навчання;
- obsесивно-компульсивні розлади (одержимість ідеєю, або невроз нав'язливих станів).

Дослідники Н. Крайк й К. Додж (Crick, N., & Dodge, K., 1994) стверджують, що інформація про проблеми соціальної комунікації, які пов'язані зі згаданими порушеннями, змінюється.

В основі соціальної комунікації – термін «соціальнокомунікаційна поведінка», тобто дії, що презентують здібності дитини щодо соціального пізнання й мови. Таку поведінку спостерігають, коли дитина взаємодіє з іншими, і вона складається з елементів:

- введення в групу;
- надання допомоги;
- висловлення компліменту;
- запит на дозвіл;
- пояснення поведінки;
- передбачення;
- ігнорування зауважень;
- висловлювання правдивих суджень.

1994 року П. Кемпбелл і Дж. Сіперстейн видали працю «Поліпшення соціальної компетентності», у якій дослідники стверджують, що соціальнокомунікаційна поведінка («поведінка соціальної комунікації») є специфічною. Автори виявили низку важливих соціальних дій, які комунікативно компетентні діти використовують у вербаль-

ній взаємодії з однолітками. Деякі соціальні дії включають введення однорідних груп, спільну роботу з колегами, коментування поведінки, здатність розв'язувати конфлікти, наявність навичок ведення переговорів. П. Кемпбелл і Дж. Сіперстейн стверджують, що здатність виконувати вищезазначені дії в певних соціальних ситуаціях доводить положення про те, наскільки ефективно в дитини інтегровані основні компоненти процесів і здібностей. Дослідник М. Гуральник (Guralnick, 1999) зазначає, що за діями дитини, яка ефективно й належним чином використовує вищезазначені комунікативні дії в соціальній взаємодії (або в ізоляції, або в комбінації), судитимуть про те, наскільки комунікатор є соціально компетентним.

Пояснюючи суть своєї моделі соціальної компетентності й роль у ній соціальної комунікації, П. Кемпбелл і Дж. Сіперстейн повідомляють про те, що основним напрямком їхньої моделі соціальної комунікації є акцент на динамічних взаємозв'язках між такими компонентами: мовою, соціальнокогнітивною й виконавчою функціями. Власне, суть соціальної комунікації, на думку дослідників, – успішна інтеграція й виконання цих основних компонентів по відношенню до важливих екологічних змінних і вимог. Соціальні інтерактивні контексти є основою для інтерпретації, ефективності й доцільності дитячої соціальнокомунікативної поведінки.

Комунікативні відмінності, які є в дітей, повинні бути відображені у важливій соціальній взаємодії, зокрема в спілкуванні з однолітками або розв'язанні конфлікту з ними. Важливою в такому випадку є очікувана ефективність комунікації, детермінована природними умовами.

П. Кемпбелл і Дж. Сіперстейн вважають, що ефективність і доцільність, із якою діти використовують мову, щоб розв'язати різноманітні проблеми соціального характеру, є основою для визначення товариської компетентності дитини.

Американські дослідники й клініцисти поклалися на інструменти стандартної мови, щоб забезпечити загальну оцінку дитячого функціонування під час соціальної комунікації. Такі глобальні дослідницькі процедури, що відбуваються в контрольованих і заданих умовах, дозволили дослідникам порівняти продуктивність окремої дитини та нормативні дані.

На думку Дж. Еванса (Evans, 1996), різні соціальні взаємодії мають різні вимоги, які потребують різних зусиль для комунікації, щоб бути успішним. Крім того, якщо контекст вимагає збільшення зусиль, дитина може їх збільшувати пропорційно.

За твердженням дослідників Т. Коггіна, Л. Олеванга й Дж. Гаспі (Coggins, T. E., Olewang, L. a., & Guthrie, J., 1987), на жаль, неможливо передбачити, як конкретна дитина використає свій потенціал для виконання завдання або соціальної взаємодії. Таким чином, комунікація повинна перевірятися в умовах, які більш точно відображають інтеграцію, організацію й послідовність дій дітей, щоб розв'язати найбільші міжособистісні проблеми. Тільки в такому випадку дослідники й клініцисти зможуть узгодити мінливість характеристик у дитячій соціальній комунікації.

Дослідники Д. Коварський й Дж. Даміко (Kovarsky, D. & Damico, J.S. (1997) упевнені, що репрезентативні вибірки соціальної комунікації дитини слід збирати в природ-

них умовах. Потрібне пряме (поведінкове) спостереження, яке є найбільш соціально дієвим. Потрібен метод збору достовірної інформації й установа функціональних характеристик соціальної комунікації, оскільки вона вбудована у фактичні комунікативні контексти. Саме пряме спостереження, на думку дослідників, дозволяє вивчати мову виконання в реальному часі, установити факт того, як змінні середовища можуть підтримувати або перешкоджати соціальній взаємодії.

Л. Олсванг, Т. Коггінс і Г. Таймлер (L. Olswang, T. Coggins & G. Timler, 2001; 2005) вважають, що спостереження за поведінкою дітей є корисними для методології диференціації дітей із дефіцитом соціальної комунікації. Спостереження за дітьми в природних умовах дозволяє виявити проблеми збору даних, а також скорочення їх обсягу. Наприклад, виникає запитання про те, чи повинен дослідник завжди бути з дитиною, фіксуючи всі дії в журналі поведінки, чи записувати заздалегідь визначені моделі поведінки дитини. З іншого боку, виникає запитання про те, як дослідникові якнайшвидше ефективно проаналізувати одержані дані. Л. Олсванг, Т. Коггінс і Г. Таймлер відповідають на ці запитання, пропонуючи модель соціальної комунікації, яка забезпечує, на думку дослідників, початковий етап розв'язання методологічних проблем.

Під час вивчення соціальної комунікації дітей з обмеженими можливостями розвитку від народження до підліткового віку група дослідників (Г. Гольдштейн, Л. Качмарек) дійшла висновку про те, що соціальні й комунікативні навички є корелятивними, оскільки поліпшення однієї навички зумовлює розвиток іншої.

Фундаментальні проблеми соціальної комунікації у взаємодії з однолітками досліджують Т. Чанг й С. Ашер (Chung & Asher 1996). Особливу увагу науковці зосереджують у своїх дослідженнях на перемовинах, які спрямовані на розв'язання конфліктів. Серед них, на думку вчених, найбільш проблематичними є такі:

- дитина бажає те, що вже є в іншої дитини;
- дитина хоче зробити те, що вже робить інша дитина;
- друг дитини не погоджується робити те, що бажає робити дитина;
- дитина та її друг шкодують про те, що відбулося;
- друг забирає щось у дитини;
- друг робить щось, що збиралася робити дитина;
- друг робить щось, що відрізняється від того, що хотіла робити дитина;
- друг відштовхує дитину;
- друг дражнить дитину.

Усі вищезгадані проблеми можуть виникнути в різних умовах у класі. Дослідження, здійснені Т. Чангом і С. Ашером, показали, що діти можуть реагувати в складних ситуаціях по-різному. Автори детально дослідили й описали такі реакції:

- *просоціальні манери*: включає потреби обох/усіх учасників, які знаходяться в конфліктній ситуації, й отримання додаткової інформації від того, хто звертається із ввічливим проханням (із використанням слова «будь ласка»), визнаючи при цьому проблему й демонструючи прагнення знайти рішення;

- *ворожі/примусові манери*, що можуть включати такі непривітні протидії іншої людини, як смикання, удари, поштовхи, крики, відповіді з ненавистю тощо;
- *настирливі манери*, які можуть включати заяви про те, що хтось хоче прямо, без уживання слова «будь ласка», запитувати про ту або іншу соціальну норму;
- *пасивний спосіб*, який включає виграш без підтвердження, утрату особистого інтересу, відхід;
- *манера пошуку дорослих*, або звернення до дорослих за допомогою, погроза такою допомогою;
- *непотрібна манера*, яка передбачає зміну предмета виконання таким чином, щоб не було нікого зв'язку з початковою ситуацією.

М. Гуральник (Guralnick M., 1999), досліджуючи соціальну комунікацію, вивчав вплив сім'ї й дитини на однолітків, пов'язаний із соціальною компетентністю дітей молодшого віку, у яких фіксувалися відхилення в розвитку. До поняття «соціальна компетенція» автор відніс і поняття «соціально-пізнавальні здібності».

Автор М. Гуральник (Guralnick M., 1999) вважає, що соціально-пізнавальні здібності фокусуються на соціальних знаннях і міркуваннях. Центральними в дослідженнях соціального пізнання (когніції) є питання, що стосуються людей і їхнього соціального світу, взаємин між людьми, а також – людьми в групах, у яких вони беруть участь як фізичні особи. Основним припущенням у дослідженнях соціального пізнання є вивчення того, що і як людина думає про інших, оскільки згадане має великий вплив на те, як одна людина взаємодіє з іншими.

На думку М. Гуральника (Guralnick M., 1999), соціальна когнітивна функція забезпечує необхідну основу для того, щоб діти успішно й належним чином обрали цілі й досягли їх у міжособистісних стосунках. Для дітей шкільного віку згадані цілі, як правило, приймають форму важливих соціальних моделей. Ідеться про «вхід» у групу однолітків, розв'язання конфліктів або підтримку гри. М. Гуральник (Guralnick M., 1999) стверджує, що рівень соціальної компетентності дитини слід оцінювати в контексті соціально важливих форм поведінки.

Дослідження соціальної комунікації як соціальної компетенції в концепції дослідників Вашингтонського університету підтримують Н. Крайк і К. Додж (Crick, N., & Dodge, K., 1994). Учені запропонували соціальну когнітивну модель обробки для пояснення того, як діти формують власну концепцію світу і як вони оцінюють власний соціальний світ. Запропонована модель має шість взаємопов'язаних основних процесів участі в соціальній діяльності. Автори моделі стверджують, що труднощі під час реалізації взаємодії в соціальній комунікації можуть стимулювати прийняття стратегій спілкування, які не будуть відповідати оптимальному рівню взаємозв'язку.

Серед шести згаданих взаємопов'язаних процесів моделі Н. Крайка і К. Доджа (Crick, N., & Dodge, K., 1994) є такі:

- кодування відповідних соціальних сигналів;
- акуратні контекстні підказки за значенням інтерпретації;
- виявлення й вибір цілей;

- урахування й вибір можливих соціальних стратегій;
- оцінка наслідків вибору конкретних стратегій;
- моніторинг й оцінка ефективності соціальних стратегій.

На думку Н. Крайка і К. Доджа (Crick, N., & Dodge, K., 1994), запропонована ними модель соціального пізнання передбачає базові знання, необхідні для виконання соціальної комунікативної поведінки.

Дослідник Ф. Грешам (Gresham, 1998) детально вивчав соціальну комунікацію дітей шкільного віку, аналізуючи їхні мовні здібності. Автор стверджує, що діти вказаного віку для здійснення відповідної соціальної комунікації повинні мати адекватну мову з метою підтримки своїх соціальних взаємодій. Щоб дитина шкільного віку могла спілкуватися успішно, вона повинна бути лінгвістично компетентною. На думку Ф. Грешама, мова є основним засобом, за допомогою якого діти шкільного віку будуть добре встановлювати соціальні відносини й підтримувати їх. Дослідник вважає, що ключову роль у такій справі відіграє мова вчителя, завдяки якій він налаштовує однолітків дитини на здійснення соціальної комунікації. Невиконання особливої ролі вчителя в орієнтації дітей шкільного віку з порушеннями мовлення може призвести не лише до соціальнокомунікаційних ризиків, але й поставити під загрозу їхню здатність брати участь у соціальному середовищі.

За спостереженнями Ф. Грешама, діти повинні мати базові й розширені можливості в застосуванні семантики, синтаксису, у прагматичі, або використанні мови. Смыслові навички для здійснення якісної соціальної комунікації включають наявність слів, що дозволять здійснювати складні форми обміну інформацією у випадку необхідності соціальних обмінів. Відсутність гнучкості в знанні семантики слова, як установив Ф. Грешам, може створити непорозуміння в міжособистісній комунікації й призвести до розгубленості під час декодування лінгвістичної інформації. Дослідник наводить приклад, коли, пропонуючи допомогу, діти шкільного віку повинні вжити відповідні слова й знати потрібний словотвір. Часто, на думку Ф. Грешама, успішні міжособистісні стосунки вимагають здатності оцінити синоніми, аналогії, ідіоми й інші форми образної мови. Прикладами вживання образної мови автор вважає такі: узяти свої слова назад, купити kota в мішку, жити по-панськи.

За твердженням Ф. Грешама, соціальна комунікація дітей шкільного віку також вимагає вживання адекватного синтаксису для формування складних речень, розуміння об'єкта під час створення складних конструкцій, необхідних для розробки абстрактних ідей, які є можливими під час соціальної взаємодії. Синтаксис мовлення в такій соціальній поведінці, як правило, складний, зокрема у випадках поєднання складних типів речення (наприклад, «Я хотів би допомогти, але я поспішаю до школи», «Якщо фільм закінчиться рано, ми можемо після нього пограти в боулінг»).

Як вважає Ф. Грешам, шкільний вік дитини повинен стимулювати її прагматичні знання для здійснення адекватного соціального спілкування. Можливо, як вважає дослідник, прагматика може бути найважливішим компонентом мови, оскільки вона стосується соціальної комунікації. Прагматика стосується й того, яким чином діти

застосовують знання семантики й синтаксису під час взаємодії з іншими. Прагматика відбиває знання дитини про те, як комунікація повинна мінятися в різних контекстах. Саме такі знання дитини дозволяють їй усвідомити те, як треба спілкуватися й поводити себе в різних ситуаціях із різними людьми. Дитина повинна мати такі здібності, які є необхідними для визначення того, як правильно поводити себе в класі, як взаємодіяти з учителем й однолітками. У зв'язку з вищезгаданим група дослідників на чолі з Ф. Грешамою визначила конкретні семантичні, синтаксичні й прагматичні моделі поведінки, які мають важливе значення для соціальної комунікації.

У семантиці дослідники вирізняли такі моделі мовленнєвої поведінки:

- 1) володіння різноманітною лексикою;
- 2) визнання різних точок зору за допомогою оцінних коментарів (здатність приймати більш ніж одну точку зору в поглядах на події; використовувати дієслова, що означають ментальні стани, наприклад, думати, вірити, знати);
- 3) визнання різних емоцій (використання дієслів, що означають емоції, наприклад: гнів, сум, розчарування).

У синтаксисі дослідники під керівництвом Ф. Грешама пропонують вирізнити такі моделі мовленнєвої поведінки:

1) речення зі складними структурами (будь-яке судження, що має у своїй структурі модель «іменник + дієслово»; наприклад, «Він спав»; однак тема може матися на увазі як інфінітивна (наприклад, «Він хотів вийти на вулицю», у якій суб'єкт є однаковим як для «хотів», так і для «іти»; «Він сказав, що вийде на вулицю», де предметом «іти» є хтось інший, ніж той, хто «сказав»); те саме можна сказати в герундії – віддієслівному іменнику, який в українській мові ідентичний дієприслівнику, а в англійській мові поєднує властивості дієслова та іменника; наприклад, «Спершись на скло вікна, собака впав», де суб'єкт «спершись» – це «собака»; однак дієслово має на увазі у випадку вживання дієслова з крапками – «Хлопчика шукали в селі й собаки в лісі», де дієслово «шукали» має на увазі «собаки»; отже, будь-яка модель речення «іменник + дієслово», чи є вона відкритою, чи є закритою, буде вважатися реченням;

2) синтаксично складні речення, на думку дослідників під керівництвом Ф. Грешама, визначаються як висловлювання, що поєднані з іншими реченнями іншими засобами, ніж сполучник «чи» або «але»; вони містять «вбудовані» конструкції (каузальні предмети, дієслова, що доповнюють, відносні, інфінітивні й дієприслівникові конструкції), підрядні речення, що починаються сполучниками, крім «і», «але», «або», і два речення, які утворюють умовне висловлювання будь-якого типу;

3) займенники, які повинні мати однозначні референти (ті, що позначають клас предметів, на відміну від денотата як позначення одиничного предмета – пояснення О. Х.); чітке посилення відбувається щоразу, коли займенник застосовується для звернення до іменника чи до підмета, що був чітко вказаний раніше в реченні або в попередньому реченні (наприклад, у реченнях «Хлопчик подумав, куди його жаба пішла. Він почав шукати») займенник «він» уживається для позначення «хлопчика», а займенник «його» спрямовує нас до «жаби»;

4) зв'язок значення різних референтів і подій (дискурс поєднання в розширених колах, наприклад, сполучників із часовими й причинно-наслідковими зв'язками); останнє стосується утворення двох речень, які пов'язані кон'юнкцією, що й визначає концептуальний зв'язок між ними; особливе значення для соціальної комунікації мають сполучники, що відносяться до речень із причинним зв'язком («тому що», «через те що», «бо») або часовим («після чого», «у той час, коли»);

5) наявність запитань і відповідей (ставити запитання й відповідати на правильні запитання для отримання конкретної інформації, наприклад, подвійні запитання «Хто носить те, що...?»).

У *прагматичі* дослідники Д. Коварські й Дж. Даміко (Kovarsky, D. & Damico, J.S., 1997) під керівництвом Ф. Грешама вирізняють такі моделі мовленнєвої поведінки:

1) зрозумілі теми; повторення тем за необхідності;

2) чіткі й ввічливі комунікативні спроби; усна взаємодія між двома й більше людьми, які висловлюють свої думки зрозуміло та ввічливо; дослідники відрізняють «очищені» і «ввічливі» спроби («очищені» спроби є інформативними настільки, наскільки вимагає того ситуація; вони не обманюють слухача/комунікативного партнера, вони щирі; вони не є ні зрозумілими, ні неоднозначними, вони вільні від плутанини, невизначеності чи сумніву; «ввічливі» спроби не нав'язують слухачеві/партнерові по комунікації, вони є дружлюбними, відповідають ситуації, ввічливі, демократичні).

У межах Вашингтонської школи слід виокремити праці Б. Сінглера й А. Бейшіра (Singer, B., & Bashir, A., 1999), які зосередили увагу на вивченні виконавчої функції соціальної комунікації.

На думку вчених, є погодження між дослідниками щодо так званого консенсусу, якого повинні досягати діти шкільного віку, здійснюючи соціальну комунікацію. Б. Сінглер й А. Бейшір вважають, що успішний виступ вимагає вищого соціального порядку пізнавальної обробки інформації. Такі навички в дітей шкільного віку дослідники назвали «виконавчі функції».

Виконавчими функціями, як повідомляють Б. Сінглер й А. Бейшір, є процесами прийняття рішення й планування, що виникають на початку отримання завдання або перед новим завданням. Згадані процеси охоплюють широкий спектр можливостей, що створюють умови для врахування «всіх контекстів і змісту доменів». На думку дослідників, виконавчі функції дозволяють дітям звільнитися від безпосереднього контексту й міжособистісних цілей, щоб формувати й підтримувати позитивні стосунки з однолітками. Як вважає М. Денкла (Denckla, M., 1996), мова є фундаментальною частиною контролю виконавчої влади. До того ж, на думку автора, виконавче функціонування пов'язане з можливістю використовувати інформацію. Такі функції відіграють вирішальну роль у тому, як ми використовуємо те, що знаємо. За пропозицією М. Денкла, виконавчі функції вищого порядку, які керують власною поведінкою, виконують дії, що:

- перешкоджають;
- стримують і затримують відповіді;

- спрямовані на вибіркове відвідування;
- допомагають ставити цілі;
- допомагають стратегічно планувати;
- підтримують і переходять до набору.

Можливість використання мови в міжособистісних стосунках передбачає виконавчу функцію.

На думку дослідників Р. Таннока й Р. Шачара (Tannock, R., & Schachar, R., 1996), функції соціальної комунікації містять:

- визнання соціальних й інформаційних вимог ситуації;
- знання відповідних мовних форм, зокрема коду, що лежить в основі смислів;
- можливість одночасно формулювати й висловлювати думки та ідеї завдяки декільком модальностям (наприклад, лексичним, синтаксичним, жестовим, над-сегментним характеристикам);
- можливість зробити швидкі зміни в реальному часі впродовж здійснення комунікації.

Р. Таннок і Р. Шачар стверджують, що дисфункція в будь-якому зі згаданих компонентів або відокремлено, або в комбінації може призвести до соціальнокомунікаційного дефіциту.

Отже, дослідники Вашингтонської школи соціальних комунікацій зосередили свою увагу на таких моментах:

1) соціальна комунікація (термін уживається в однині) досліджує комунікаційну компетентність, або здатність дітей, що мають як вроджені, так і соціально зумовлені порушення психіки, до соціальних дій;

2) соціальні комунікації розглядають й у соціальній взаємодії дітей з аутизмом; для зручності аналізу таких взаємодій дослідники Вашингтонської школи запропонували модель соціально-комунікаційної компетентності;

3) слід вивчати соціальнокомунікаційну поведінку як дії, що відбивають здібності дитини до соціального пізнання й мови;

4) соціальна комунікація дітей із відхиленнями повинна акцентувати увагу на динамічних взаємозв'язках між такими компонентами: мовою, соціальнокогнітивною й виконавчою функціями;

5) соціальну комунікацію треба вивчати завдяки безпосередньому спостереженню за поведінкою дітей, що є корисним для методології диференціації дітей із дефіцитом соціальної комунікації, оскільки спостереження за дітьми в природних умовах дозволяє виявити проблеми збору даних, а також скорочення їх обсягу;

6) соціальні й комунікативні навички є корелятивними, оскільки поліпшення однієї навички зумовлює розвиток іншої;

7) рівень соціальної компетентності дитини слід оцінювати в контексті соціально значущих форм поведінки;

8) для покращення соціально-комунікаційної компетентності під час навчання дітей важливу роль відіграє мовлення вчителя;

9) діти з дефіцитом соціальної комунікації повинні навчатися основам семантики, синтаксису й прагматики мовлення;

10) опанування навичок соціальної комунікації не можливе без здійснення виконавчих функцій, якими є процеси прийняття рішення й планування, що виникають на початку отримання завдання або перед новим завданням.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Вашингтонський університет, кафедра наук про мовлення та слух [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://depts.washington.edu/soccomm/model.html> (дата звернення: 1.02.2016). – Назва з екрана.
2. Achenbach, T. M. (1991). *Child behavior checklist: four to eighteen year olds*. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.
3. Adams, C., & Bishop, D. (1989). Conversational characteristics of children with semantic-pragmatic disorder. I: Exchange structure, turn taking, repairs and cohesion. *British Journal of Disorders of Communication*, 24, 211–9.
4. Avedson, J., McNeil, M., & West, T. (1985). Prediction of Revised Token Test overall subtest and linguistic unit scores by two shortened versions. *Clinical Aphasiology*, 15, 57–63.
5. Barkley, R.A. (2000). *Taking charge of ADHD: The complete, authoritative guide for parents (Revised Edition)*. New York: The Guilford Press.
6. Bedrosian, J.L. (1985). *An approach to developing conversational competence*. In D.N. Ripich & F.M. Spinelli (Eds.) *School discourse problems*. San Diego: College-Hill Press.
7. Bishop, D. (1998). Development of the children's communication checklist (CCC): a method for assessing qualitative aspects of communicative impairment in children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 879–891.
8. Bishop, D., Chan, J., Adams, C., Hartley, J., & Weir, F. (2000). Conversational responsiveness in specific language impairment: evidence of disproportionate pragmatic difficulties in a subset of children. *Development and Psychopathology*, 12, 177–199.
9. Bogdan, R., & Biklen, S. (1992). *Qualitative research for education*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
10. Brinton, B., & Fujiki, M. (1993). Language, social skills, and socioemotional behavior. *Clinical Forum: Language and social skills in the school age population. Language Speech, and Hearing Services in Schools*, 24, 194–198.
11. Brinton, B., Fujiki, M., & Higbee, L.M. (1998a). Participation in cooperative learning activities by children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 41, 1193–1206.
12. Brinton, B., Fujiki, M., & McKee, L. (1998). Negotiation skills of children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 41 (4), 927–940.
13. Brinton, B., Fujiki, M., Spencer, J. C., & Robinson, L. A. (1997). The ability of children with specific language impairment to access and participate in ongoing interaction. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40 (5) 1011–1025.

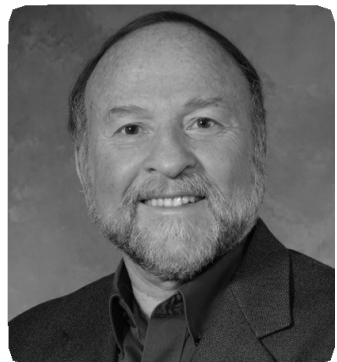
14. Campbell, P. & Siperstein, G. (1994). Improving social competence. Allyn & Bacon Publishing.
15. Campbell, P., & Siperstein, G. (1994). Improving social competence: a resource for elementary school teachers. Needham heights, MA: Allyn & Bacon, Simon & Schuster Education Group.
16. Campbell, T., Dollaghan, C., Needleman H., & Janosky, J. (1997). Reducing bias in language assessment: Processing-dependent measures. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 40, 519–525.
17. Chapman, R. (1992). Child talk: assumptions of a development process model for early language learning. In R. Chapman (Ed.), *Processes in language acquisition and disorders* (pp. 3–17). St. Louis, MO: C. V. Mosby.
18. Chung, T., & Asher, S. (1996). Children's goals and strategies in peer conflict situations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 125–147.
19. Chung, T., & Asher, S. (1996). Children's goals and strategies in peer conflict situations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 125–147.
20. Coggins, T. E., Olewang, L. a., & Guthrie, J. (1987). Assessing communicative intents in young children: Low structured observation or elicitation tasks? *Journal of Speech and Hearing Mearders*, 52, 44–49.
21. Crick, N., & Dodge, K. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 75–104.
22. Damico, J. (1985). The effectiveness of direct observation as a language assessment technique. Unpublished doctoral dissertation. University of New Mexico, Albuquerque, NM.
23. Damico, J. (1992). Systematic observation of communicative interaction: a valid and practical descriptive assessment technique. *Best Practices in School Speech Language Pathology*, 2, 133–144.
24. Damico, J., Oller, J., & Tetnowski, J. (1999). Investigating the interobserver reliability of a direct observational language assessment technique. *Advances in Speech-Language Pathology*, 1, 77–94.
25. Denckla, M. (1996). A theory and model of executive function: A neuropsychological perspective. In G. Lyon & N. Krasnegor (Eds.), *Attention, memory and executive function*. Baltimore, MD.: Paul Brookes. pp. 263–278.
26. Denckla, M. (1998). Understanding the role of executive function in language, academics, and daily life. Paper presented at American International College, Springfield, MA.
27. Denckla, M., & Reader, M. (1993). Education and psycho-social interventions: Executive function and its consequences. In R. Kurlan (Ed.), *Handbook of Tourette's Syndrome and related tick and behavioral disorders* (pp. 431–451). New York: Marcel Dekker.
28. Evans, J. (1996). Children's attitudes to recess and the changes taking place in Australian primary schools. *Research in Education*, Vol.56, 49–61.
29. Gresham, F. (1998). Social skills training with children. In T. S. Watson & F. Gresham (Eds.), *Handbook of child behavior therapy* (pp. 475–497). New York, NY: Plenum Press.
30. Guralnick, M. J. (1999). Family and child influences on the peer-related social competence of young children with developmental delays. *Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 5, 21–29.

31. Kovarsky, D. & Damico, J.S. (1997). Language and context: Some issues of practice. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 28, 308–313.
32. Olswang, L., Coggins, T. & Timler, G. (2001). Outcome measures for school-age children with social communication problems. *Topics in Language Disorders: Alternative Measures for Evaluating Treatment Outcomes*, 22, 50–73.
33. *Promoting Social Communication: Children with Developmental Disabilities from Birth to Adolescence*. Howard Goldstein, Louise A. Kaczmarek, Kristina M. English. Paul H. Brookes Publishing Company, 2002. – 401 p.
34. Singer, B., & Bashir, A (1999). What are executive functions and self-regulation and what do they have to do with language-learning disorders? *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 30, 265–273.
35. Tannock, R., & Schachar, R. (1996). Executive dysfunction as an underlying mechanism of behavior and language problems in attention deficit hyperactivity disorder. In J. Beitchman, N.Cohen, M. Konstantareas, & R. Tannock (Eds.), *Language, Learning and Behavior Disorders*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 128–155.
36. Timler, G., Olswang, L., & Coggins, T. (2005). "Do I know what I need to do?" A Social Communication Intervention for Children With Complex Clinical Profiles. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 36, 73–84.

6.4.Бостонська школа соціальної комунікації (США). Освітня модель SCERTS: соціальна комунікація, емоційна регуляція, підтримка транзакцій у теорії Б. Прайзента, Е. Везербі, Е. Рубін й Е. Лоран

Керівником дослідницького колективу Бостонської школи соціальної комунікації (США) є Б. Прайзент, який має більш ніж сорокарічний досвід роботи клінічного вченого, дослідника й консультанта з програм для дітей і літніх людей із розладами аутистичного спектра (ASD, або укр. мовою – РАС) і відхиленнями в розвитку. Б. Прайзент і його співробітники також консультують родини людей із РАС. Працюючи професором розладів комунікації в Університеті Південного Іллінойсу й Емерсон коледжі (Emerson College) у Бостоні, Б. Прайзент розробив для магистратури й аспірантури спеціальні програми для тренування мовлення осіб з інвалідністю й аутистів.

Б. Прайзент є автором родинноцентричної програми для дітей раннього віку з нововиявленими обмеженими соціально-комунікаційними можливостями й розладами аутистичного спектра, а також для родин, у яких живуть такі діти.

*На фото – д-р Баррі Прайзент
(ожегело: <http://barryprizant.com/wp-content/uploads/2015/07/Photo-Prizant-hi-res-pro-crop.jpeg>)*

Розроблена групою Б. Прайзента модель SCERTS спрямована на аутистів, які мають соціально-комунікативні труднощі, і членів їх родин, що, на думку дослідника, знаходяться в групі ризику. Практичне значення запропонованої Б. Прайзентом моделі SCERTS полягає в тому, що дослідник зі своїми колегами щоденно реалізує в клінічному режимі нові ідеї, які пов'язані з корегуванням та навчанням аутистів соціальній комунікації. Свідченням практичної значимості моделі SCERTS є те, що Б. Прайзент має партнерські відносини з громадськими інформаційними ресурсами щодо аутизму, батьківських перспектив і материнства. Дослідник заснував Сімейний центр підтримки аутистів (СЦПА), який успішно працює останні двадцять років. СЦПА організовує вихідні дні для батьків і членів родин, які страждають на аутизм. Б. Прайзент постійно координує програму PAC, спрямовану на навчання соціальній комунікації людей, які мають розлади аутистичного спектра. Діяльність дослідника не залишилася поза увагою престижних інституцій: у квітні 2013 року Б. Прайзент був запрошеним доповідачем в ООН під час відзначення Всесвітнього дня поширення інформації про проблеми аутизму й був нагороджений спеціальним призом «за внесок у покращення якості життя людей із розладами аутистичного спектра».

SCERTS – це освітня модель, яку запропонувала група дослідників, а саме: доктори філософії Б. Прайзент й Е. Везербі, а також Е. Рубін й Е. Лоран.

Акронім «SCERTS» утворений від абrevіатурних сполучень: «SC» + «ER» + «TS», які розшифровуються таким чином:

- **SC** (Social Communication) – соціальна комунікація – розвиток спонтанного, функціонального зв'язку, емоційного вираження й безпечних та довірливих стосунків із дітьми і дорослими;

- **ER** (Emotional Regulation) – емоційна регуляція – розвиток здатності підтримувати регулювання позитивного емоційного стану для того, щоб упоратися з щоденним стресом і бути найбільш відкритим для навчання й взаємодії;

- **TS** (Transaction Support) – підтримка транзакцій – розробка й впровадження опори, щоб допомогти партнерам реагувати на потреби й інтереси дитини, змінювати й адаптувати середовище, надання інструментів для підвищення якості навчання (наприклад, картина спілкування, написання розкладу, сенсорна опора).

Модель SCERTS була розроблена 25 років тому (на початку 90-х років XX століття) багатопрофільною командою дослідників-фахівців і спрямована на корекцію PAC (розладів аутистичного спектра), на спеціальну освіту, трудотерапію й розвиток поведінки аутистів та членів їх сімей.

За допомогою моделі SCERTS колектив дослідників соціальної комунікації забезпечує основу для вирішення питань соціального спілкування й емоційного регулювання, розв'язання основних проблем розладів аутистичного спектра (ASD). Модель SCERTS сприяє спілкуванню дитини з людьми на довербальному й розмовному рівнях. Описана модель також фокусується на розвитку емоційної регу-

ляції поведінки аутистів (особистісних і взаємних можливостей для регулювання уваги, збудження й емоційного стану). Для ефективного сприймання завдань і вправ моделі SCERTS дослідники розробили так звані «транзакційні опори», які потрібні для налаштування аутистів на те, щоб сприяти більш успішній міжособистісній взаємодії, а також продуктивному досвідові навчання в школі, удома, у громаді.

За оцінками фахівців, що реалізують програми, пов'язані з моделлю SCERTS, остання об'єднує стратегії в галузі освіти й медицини (лікуванні). Такі стратегії є квінтесенцією знань, що отримані з емпіричних досліджень, клінічної й навчальної практик. Можна констатувати, що навколо досягнень Б. Прайзента у вивченні соціальної комунікації в роботі з аутистами сформувалася науково-практична школа. Аргументом на користь такого твердження є те, що члени колективу під керівництвом д-ра Б. Прайзента опублікували більше 140 статей і розділів у наукових журналах і книгах, шість щоквартальних журналів, а також багато методик, спрямованих на корекцію РАС (розладів аутистичного спектра).

За визначеннями дослідників групи Б. Прайзента, модель SCERTS допомагає визнавати індивідуальні відмінності в оцінці та втручанні в корекцію моделей соціальнокомунікаційної поведінки аутистів. Крім того, обговорювана модель забезпечує індивідуальний підхід дослідника в діаді «освіта – лікування». Такий підхід урахує потреби дитини, керуючись науковими дослідженнями з розвитку дітей з інвалідністю та без неї. Модель SCERTS, як вважають колеги д-ра Б. Прайзента, сприяє визначенню найбільш пріоритетних цілей і завдань на основі 1) функціональних потреб, 2) сімейних пріоритетів, 3) доцільності розвитку.

Модель SCERTS допомагає дітям-аутистам навчатися як разом з іншими дітьми не-аутистами, так і навчатися в них елементарних навичок соціальної комунікації. Діти, які не є аутистами, подають у такому інклюзивному спілкуванні хороші соціальні й мовленнєві моделі поведінки. Програми, побудовані на моделі SCERTS, реалізуються за допомогою транзакційних опор, що використовуються командами. До таких опор відносяться, наприклад, програма «Екологічне життя в суспільстві», навчання за іншими опорами у вигляді графіків та інших візуальних вказівок.

Навчальні програми, що базуються на моделі SCERTS, зазвичай реалізуються в шкільній атмосфері за допомогою соціальних психологів і логопедів, спеціально підготовлених за моделлю SCERTS.

Однією з позитивних сторін діяльності дослідників, які реалізують завдання навчальних програм, що базуються на моделі SCERTS, є співпраця фахівців, а також із родинами під час розв'язання основних проблем, спрямованих на підвищення адаптивних навичок дітей із РАС (розладами аутистичного спектра). Такий підхід є всеосяжним і комплексним. Він є новим поколінням освітньо-лікувальних програм, призначених аутистам та їх родинам.

Модель SCERTS, на думку д-ра Б. Прайзента, ураховує критичні індивідуальні відмінності між родинами, орієнтуючись на їхні пріоритети й спосіб життя. Родини аутистів співпрацюють у реалізації навчально-лікувальних програм як партнери особливо тоді, коли йдеться про оцінку успішності/неуспішності реалізації конкретних програм, що базуються на моделі SCERTS. У такій оцінці акцент робиться на якості прищеплення дітям-аутистам функціональних навичок й отримання ними значних результатів у розвитку.

Цікавим, на думку колег д-ра Б. Прайзента, є те, що прогрес у досягненнях навчання аутистів основам соціальної комунікації вимірюється якістю функціональної діяльності з різними партнерами. Таким чином, і дослідники, і батьки дітей-аутистів контролюють більш широкий контекст розвитку дитини. Крім того, як зауважують дослідники, вимірюється й оцінюється якість участі родини аутиста. Визначається абсолютна необхідність підтримки зв'язку й соціально-емоційного розвитку в повсякденній діяльності артистів, здійснення ними будь-яких процедур, що виконуються за участю сторонніх людей.

За інформацією, поданою на сайті д-ра Б. Прайзента, модель SCERTS уже реалізується в установах і шкільних закладах освіти по всій території Сполучених Штатів Америки, на Віргінських островах США, у Канаді, в Австралії, Китаї і Японії, а також у Європі. Навчальні програми, що базуються на моделі SCERTS, були прийняті Міністерством освіти в Новій Зеландії для застосування їх під час навчання дітей-аутистів віком до 6 років.

Навчальні посібники, що спираються на модель SCERTS, були нещодавно, як зазначено на сайті д-ра Б. Прайзента, перекладені японською (під офіційною егідою Японської асоціації розвивальної клінічної психології) та корейською мовами. Дослідники групи д-ра Б. Прайзента стверджують, що їхні навчальні програми будуть перекладені іспанською й китайською мовами експертами в лікуванні аутизму в Іспанії та Китаї. У Японії, на материковій частині Китаю, в Іспанії, Новій Зеландії, Австралії, Скандинавії й Великій Британії д-р Б. Прайзент і його колеги провели майстер-класи, у яких розповідали про лікування аутистів за допомогою моделі SCERTS.

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 6

1. About the SCERTS Model [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://barryprizant.com/about/scerts/> (дата звернення: 2.03.2016). – Назва з екрана.
2. Barry M. Prizant, Ph.D., CCC-SLP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://barryprizant.com/about/> (дата звернення: 2.03.2016). – Назва з екрана.
3. Prizant, B. M., Wetherby, A. M., Rubin, E., Laurent, A. C., and Rydell, P. J. (2006). THE SCERTS© Model: Volume I Assessment; Volume II Program planning and intervention. Baltimore, MD: Brookes Publishing.
4. Prizant, B. M., Wetherby, A. M., Rubin, E., & Laurent, A. C. (2010). SCERTS© Easy-Score. Baltimore, MD: Brookes Publishing.

5. Prizant, B. M., Wetherby, A. M., Rubin, E., Laurent, A. C., (2010). The SCERTS Model. In K. Siri and T. Lyons (ed.), *Cutting-Edge therapies for autism: 2010-2011*. New York, NY: Skyhorse Publishing.
6. Prizant, B.M. (2004) *Autism Spectrum Disorders and the SCERTS® Model: A Comprehensive Educational Approach*. 3 part videotape/DVD series. Port Chester, NY: National Professional Resources.
7. Prizant, B.M., (in press). The SCERTS Model: An interview. In K. Quill, *Social interventions in autism*. Autism Asperger's Publishing Company.
8. Rubin, E., Laurent, A., Prizant, B. M. & Wetherby, A. (2009). AAC and the SCERTS® Model: Incorporating AAC within a Comprehensive, Multidisciplinary Educational Program. In P. Mirenda and T. Iacono, *AAC and Autism*. Baltimore, MD: Brookes Publishing.
9. Prizant, B.M., Wetherby, A., Rubin, E., Laurent, A., & Rydell, P. (2002). The SCERTS model: Enhancing communication and socioemotional abilities of children with Autism Spectrum Disorders. *Jenison Autism Journal*, 14, 2-19.
10. Prizant, B.M. , Wetherby, A., Rubin, E., Rydell, P., and Laurent, A. (2003). THE SCERTS Model: A family-centered, transactional approach to enhancing communication and socioemotional abilities of young children with ASD. *Infants and young children*, 16, 296-316.
11. Laurent, A. C. & Rubin, E. (2004). Emotional regulation challenges in Asperger syndrome and high functioning autism. *Topics in Language Disorders*, 24, 4.
12. Prizant, B.M., & Wetherby, A. M. (2005) Critical considerations in enhancing communication abilities for persons with autism spectrum disorders. In F. Volkmar, A. Klin & Paul, R. (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (3rd Edition).
13. Wetherby, A.M., & Prizant, B.M. (Eds.) (2000). *Autism spectrum disorders: A developmental, transactional perspective*. Baltimore, MD: Paul Brookes Publishing Company.
14. Prizant, B., Wetherby, A., & Rydell, P. (2000). Communication intervention issues for children with autism spectrum disorders. In A. Wetherby & B. Prizant (Eds.), *Autism spectrum disorders: A transactional developmental perspective* (volume 9), Baltimore, MD: Brookes.
15. Prizant, B.M., Schuler, A.L. Wetherby, A. M., and Rydell, P. (1997). Enhancing language and communication: Language approaches. In D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (Second Edition). New York: Wiley.
16. Rubin, E. & Laurent, A. C. (2004). Implementing a curriculum-based assessment to prioritize learning objectives in Asperger syndrome and high functioning autism. *Topics in Language Disorders*, 24, 4.
17. Schuler, A.L., Wetherby, A.M. & Prizant, B.M. (1997). Enhancing language and communication: Prelanguage approaches. In D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (2nd Ed.)
18. Wetherby, A. M., Prizant, B.M., & Schuler, A.L. (1997). Enhancing language and communication: Theoretical foundations. In D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (2nd Ed.)

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Чому моделі соціальної комунікації, запропоновані дослідниками Нью-Йоркського університету в Буффало й Вашингтонського університету, називаються комплексними?
2. Чому автори комплексних моделей соціальної комунікації терміном «соціальна комунікація» називають соціальну активність?
3. Як називається модель соціальної комунікації, що спирається на ідеї бельгійського соціального психолога Е. ван Евеміта (Eddy Van Avermaet)?
4. Як тлумачать соціальну комунікацію дослідники кафедри наук про мовлення та слух Вашингтонського університету?
5. Чому дослідник Ф. Грешам вважає, що за умови дефіциту соціальної комунікації, який прогресував у дитини під час її навчання в молодших класах, у подальшому житті, коли дитина навчається в середніх класах, згаданий дефіцит стає очевидним?
6. Що розуміють під терміном «соціальнокомунікаційна поведінка» дослідники Н. Крайк й К. Додж (1994)?
7. У чому полягає суть аналізу соціальної комунікації як соціальної компетенції?
8. Чому фахівці соціальної комунікації опікуються дослідженнями, що стосуються засобів лікування людей із розладами аутистичного спектра (РАС, або англ. мовою – ASD)?
9. Як розшифровується назва моделі SCERTS, розроблена групою Б. Прайзента й спрямована на аутистів, які мають соціально-комунікативні труднощі, і членів їх родин, що, на думку дослідника, знаходяться в групі ризику?
10. Як ви оцінюєте роль шкільного психолога в розвитку навичок соціальної комунікації в дітей шкільного віку? Розтлумачте.

Навчальні завдання

1. Завершіть вислів: «Група дослідників під керівництвом Б. Кук вказує на те, що термін «соціальна комунікація» є групуванням і категоризацією раніше відомих концепцій соціальної взаємності, соціальної взаємодії, соціальних і комунікаційних навичок, мовних та...».
2. Назвіть три елементи, які, на думку дослідників групи Б. Кук з Державного університету Південного Коннектикуту, складають комунікацію.
3. Поясніть, чому дослідники Д. Коварські й Дж. Даміко (Kovarsky, D. & Damico, J.S. (1997) упевнені, що репрезентативні вибірки соціальної комунікації дитини слід збирати в природних умовах.
4. Здійснені Т. Чангом й С. Ашером дослідження у вивченні соціальної комунікації дітей показали, що діти можуть реагувати на складні ситуації по-різному.

Автори детально дослідили й описали такі реакції: *просоціальні манери; ворожі/примусові манери; напоегливі манери; пасивний спосіб; манеру пошуку дорослих; непотрібну манеру*. Поясніть кожну реакцію.

5. Назвіть чотири складники функцій, що беруть участь у соціальній комунікації (за пропозицією дослідників Р. Таннока і Р. Шачара (Tannock, R., & Schachar, R., 1996)).

6. Поясніть те, яку роль у розвитку соціальної комунікації виконує Сімейний центр підтримки аутистів (СЦПА), що успішно працює останні двадцять років у США під керівництвом Б. Прайзента.

7. Розтлумачте суть моделі соціально-комунікативної компетенції, яку запропонували дослідники П. Кемпбелл, Дж. Сіперстейн, Н. Крік, К. Додж.

8. Знайдіть в електронній мережі відомості про дві-три наукові праці дослідників соціальної комунікації, що входять до групи Б. Кук із Державного університету Південного Коннектикуту. Дайте стислу характеристику знайдених публікацій.

9. Проаналізуйте власний досвід розвитку навичок соціальної комунікації в шкільному віці й запропонуйте ту відому вам модель соціальної комунікації, про яку ви дізналися з навчального курсу й завдяки якій, на вашу думку, ви та ваші батьки змогли б покращити якість вашої соціальної комунікації.

10. Доведіть доцільність/недоцільність застосування транзактивного підходу до розвитку навичок соціальної комунікації дорослої людини.

Теми рефератів

1. Основні підходи дослідників Нью-Йоркського університету в Буффало до формування навичок соціальної комунікації.

2. Принципи лікування людей із розладами аутистичного спектра (РАС, або англ. мовою – ASD)?

3. Комплексні інтерактивний і транзактивний підходи до аналізу процесів соціальної комунікації.

4. Основні положення й принципи функціонування моделі SCERTS, розробленої групою Б. Прайзента.

5. Стислий огляд наукових публікацій дослідників соціальної комунікації США, що стосуються лікування людей із розладами аутистичного спектра.

РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ТРАНСЦЕНДЕНТНІЙ ТЕОРІЇ Н. ПАЛАШЕВА (БОЛГАРІЯ)

7.1. Біографічні дані Н. Палашева

Дослідник Н. Палашев працює професором корпоративних комунікацій в Університеті бібліотекознавства та інформаційних технологій Софії (Болгарія). Він, як начальник відділу «зв'язку і безпеки», читає лекції на теми: «Корпоративні комунікації», «ЗМІ й безпека», «Комунікативні навички» та «Бізнес й адміністративні комунікації». Як зауважує у своїй біографії Н. Палашев, його дід А. Палашев фінансував першу в країні сучасну друкарню Ф. Синая. Дж. Палашев, другий дід Н. Палашева, за даними науковця, був засновником і видавцем першого дитячого журналу для літератури й мистецтва як «художньої галереї для дітей і підлітків».

Згідно з даними болгарської електронної енциклопедії «Вікіпедія» Н. Палашев народився 1959 року в Софії. Закінчив відділення болгарської філології в Софійському університеті імені Святого Климента Охридського й спеціалізувався на психолінгвістиці й фольклорі. Докторська дисертація Н. Палашева присвячена темі «Корпоративні комунікації в кризовій політичній ситуації». Багато років Н. Палашев працював журналістом у болгарській пресі.

Його визначними науковими досягненнями є такі праці: «Корпоративні комунікації» (2006), «Для створення реальності» (2008), «Соціальні комунікації» (у деяких перекладах книга називається «Зв'язки з громадськістю (приватна теорія комунікації)» (2010).

7.2. Соціальні комунікації як засоби надання смислів нашому існуванню

У своїй монографії «Соціальні комунікації» Н. Палашев запропонував аналіз соціальних комунікацій із позиції трансцендентної теорії. Автор розглядає основи соціальних комунікацій із точки зору міжпредметних зв'язків. На думку Н. Палашева, комунікація як соціальне явище має трансцендентальний аспект вивчення. При цьому дослідник указує на конкретні джерела інформації й трансцендентні посередники, стверджуючи, що комунікаційно-інформаційні структури мають трансцендентний вплив на соціальні комунікації. У своїй праці Н. Палашев декларує прямий зв'язок проблем соціальних комунікацій з ідеологічними й доктринальними основами. За твердженнями автора, під час кодування/декодування соціальних комунікацій відбувається руйнування синергетичної трансценденції й датчика інформації. Дослідник розглядає кризові аспекти культури спілкування, а саме: духовність, інтелект, прозорість, гласність – і вважає, що

реалізація комунікаційних технологій залежить від людського фактора. Н. Палашев аналізує комунікацію безпеки, а також сфери засобів масової інформації, проблеми комунікації під час подолання кризи.

Усі дослідження Н. Палашева спрямовані на вивчення людської природи й природи світу, у якому ми живемо. Щоб зменшити втрати від нерозумної взаємодії людей між собою, дослідник занурюється в проблеми соціальних комунікацій.

Слід звернути увагу на те, що Н. Палашев стверджує: у більшості випадків у реальному житті спілкування під знаком ідеологічного мислення або під впливом мислення обмежується особистими або корпоративними інтересами. Останнє призводить до схоластики не тільки по відношенню до розуміння самої інформації, але й по відношенню до виродження процесу комунікації.

На думку Н. Палашева, щоб зменшити кількість руйнувань соціального розвитку, а також спілкування, повинен бути метод для створення навколишнього середовища й відповідних умов, які будуть конструктивними для реалізації комунікації. Для цього слід розуміти неподільну тріаду «Дух – Інтелект – Матерія», яка фіксує взаємини між людиною та її світом і відповідає на запитання про сенс людської природи, як дивне поєднання численних суперечливих діад:

- «тіло – душа»;
- «людина – бог»;
- «людина – тварина»;
- «людина – особистість»;
- «особистість – суспільство»;
- «свідоме – несвідоме»;
- «чоловіче начало – жіноче начало»;
- «вільна воля – добровільне підпорядкування».

Суть вищезгаданих комбінацій дає можливість розглянути соціальні комунікації як засоби надання смислів нашому існуванню.

7.3.Періоди розвитку соціальних комунікацій

Природно, що комунікація завжди відбувається в конкретній ситуації, тобто, як вважає Н. Палашев, комунікація є історично обґрунтованою в часі й просторі. Останнє є результатом установленної необхідності, реалій зовнішнього/внутрішнього досвіду відносин між людиною і світом, а також власного досвіду людини. Н. Палашев констатує те, що люди знайшли спосіб визначати себе, щоб «форматувати» і призначити себе таким чином, знайти альтернативи власному існуванню й прийняти рішення щодо себе. Автор висловлює впевненість у тому, що для здійснення згаданого «формування» на різних етапах розвитку цивілізації й соціальної комунікації треба використовувати знаки, символи й форми мови.

За умови, що знак розвивається на всіх стадіях розвитку комунікації, ми можемо, наполягає Н. Палашев, тимчасово визначити його (знака – прим. О. Х.) первинний зовнішній вигляд у першому періоді розвитку комунікації, який дослідник визначив як *архісеміотичний етап*.

Н. Палашев вважає, що в процесі комунікації знаки втілюють оброблену інформацію не тільки про матерію, але й про трансцендентну інформацію. Абсолютне значення знака комунікації полягає в його номінативній функції.

На думку Н. Палашева, походження, існування й функціонування знаків у рамках комунікаційного процесу, їхня здатність до самоорганізації в системах, які візуалізують різні концепції/ідеї, є основою для наступного (вищого) рангу інформаційної матеріалізації, тобто реалізації у формах і символах (ідеться, як зазначає автор, про появу форм і символів на етапі розвитку соціальних комунікацій).

Установлена періодичність розвитку соціальних комунікацій є інструментом, використаним для визначення зазначених вище форм і символів у момент їх першої появи в просторі-часі комунікації. Відповідно до згаданого, занотовує Н. Палашев, їх слід віднести до другої стадії розвитку комунікації – етапу так званої попередньої мовної форми-символу (*образно-символічний етап*).

Символи й форми ініціювали початок однієї з основних функцій комунікації, тобто реалізації комбінації між «Я»-ідентичністю й «Ми»-ідентичністю. Н. Палашев припускає, що форми й символи, які традиційно є носіями суті певної ідеї, винаходять себе на основі датчика (показника, маркера – прим. О. Х.) і трансцендентної інформації (яка «перебуває поза досвідом, неприступна для людського пізнання» – за словником, прим. О. Х.), яка вже була оброблена. Матеріалізованим вираженням маркера (датчика) трансцендентної інформації може бути результат уяви, освіти, евристичного мислення, що поліпшують знання й досвід людини.

Разом із тим, як вважає Н. Палашев, розмаїття форм і символів, що сприймаються людиною самостійно або в контексті взаємодії з іншими людьми, не в змозі повною мірою визначити комунікацію й заповнити її правильно й адекватно, відповідно до розвитку людської цивілізації. Сам факт того, що, крім знаків, форм і символів, ми повинні володіти ще одним компонентом, щоб використовувати його значення для комунікації, дає підстави для його визначення. Обговорюваний компонент, уточнює автор, здатний використовувати значення комунікації й дати повну картину інформаційної матеріалізації разом із тим, що він поліпшує підходи, методи й інструменти, пов'язані з процесом комунікації. Таким компонентом, зазначає Н. Палашев, є мова.

Н. Палашев вважає мову «винаходом духу й інтелекту в розвитку соціальних комунікацій», а також «установленим універсальним кодом комунікації для сучасного людства». Завдяки такому кодові, упевнений дослідник, мозок людини залишається функціональним, а людина може існувати в суспільстві. Отже, за твердженням Н. Палашева, домінування мови в обміні інформацією між людьми визначає третій етап розвитку соціальних комунікацій – *мовний етап*.

Таким чином, Н. Палашев пропонує розвиток соціальних комунікацій розглядати в межах трьох етапів:

- 1) архісеміотичного;
- 2) образно-символічного (передмовного);
- 3) мовного (лінгвістичного).

Вищезазначені етапи розвитку соціальних комунікацій і їх генезис можна вивчати лише паралельно з генезисом соціуму.

7.4.Класична формула соціальних комунікацій

Дослідник Н. Палашев упевнений, що значні теоретичні дослідження соціальних комунікацій повністю засновані на класичній формулі, запропонованій К. Шенноном і підтвердженій Р. Якобсоном. Схематично така формула наведена на рис. 12.

Н. Палашев ставить запитання: «Де є фактичний початок соціальної комунікації?» і «Що є причиною для існування соціальної комунікації?». Запитання автор оцінює як екзистенційні, тобто такі, що стосуються основи життя, основ існування людини на Землі. Дослідник відповідає сам на поставлені запитання, стверджуючи, що соціальні комунікації є чимось більшим, ніж спосіб, режим і підхід до інформаційної передачі/поширення повідомлень.

У спробах знайти генезу комунікації Н. Палашев виходить із того, що основним учасником у процесі соціальної комунікації, де якнайменше – дві особи, є інформація відправника й інформація одержувача з урахуванням їхнього фактичного значення в рамках реалізації акту комунікації. Іншими словами, учасники процесу комунікації набувають характеру суб'єкта та/або об'єкта соціальної

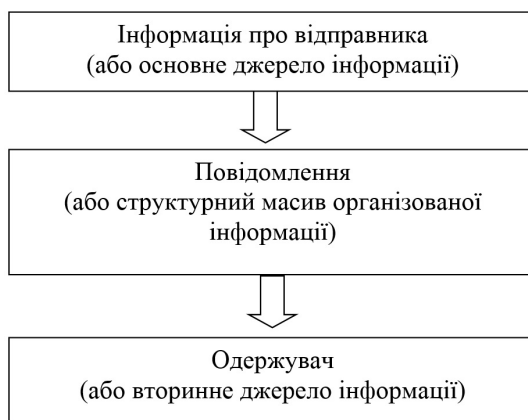

Рис. 12. Класична формула комунікації, запропонована К. Шенноном і підтверджена Р. Якобсоном

комунікації лише в межах реалізації комунікаційної дії, пов'язаної з явними/видимими фактами комунікації. На цій основі вчені, як-от: К. Шеннон, Р. Якобсон, Е. Роджерс, Дж. Гербнер, Р. Буркарт – розвивали свої дослідження в галузі соціальної комунікації.

Н. Палашев вважає, що, коли ми говоримо про різномірну інформацію, насправді маємо на увазі відправника й трансцендентну інформацію. Згадані два типи інформації не вводять центральну ідею через основний канал відправника й первинні трансцендентні канали комунікації. Два канали первинної комунікації працюють паралельно й незалежно один від одного до моменту, коли вони «відповідають» на комунікації альфа-коду.

Основна функція каналу комунікації відправника полягає в тому, щоб дати інформацію до мисленнєвого центру, зокрема й ту інформацію, яка була отримана від навколишнього світу (зовнішнього середовища) з урахуванням поведінки людини. Тут основним джерелом інформації можуть бути відібрані відомості-характеристики. Такі характеристики можуть бути визначені на основі параметрів матеріалу і його позиціонування в просторі й часі. Тому це первинне джерело інформації можна назвати чуттєвим джерелом інформації. Інформація матеріалізації тут представлена як дані.

На думку Н. Палашева, канал відправника слід розглядати як трансцендентний канал комунікації, який має аналогічну основну функцію, щоб передати інформацію до ідеаційного (концептного) центру. Проте першою суттєвою різницею порівняно з інформацією відправника є те, що трансцендентна інформація не може бути визначена основним джерелом. Є брак можливостей на основі досвіду й знань, тому що характеристики й параметри трансцендентної інформації, а також її «позиціонування в просторі й часі» не можуть бути визначені.

Отже, на думку Н. Палашева, джерело трансцендентної інформації називається Х-невідоме джерело трансцендентної інформації. Тому немає сумнівів, що в умовах процесу комунікації Х-невідоме джерело визначається як «суб'єкт» спілкування, або (як дослідник Іпо Тересті (Еро Tarasty) визначає, «інше») джерело, яке не може бути ідентифіковане як одержувач інформації в ролі об'єкта комунікації.

Дослідник Н. Палашев підводить до висновку про те, що докази суті й значення трансцендентної інформації можуть бути знайдені лише в межах значень ідей, уявлень, вгадування/розуміння/евристичного мислення. Отже, приймаючи за основу те, що розуміння Х-невідомого джерела відсутнє, з одного боку (у комунікації індивід завжди намагається визначити формат й офіційний характер Х-невідомого джерела; щоб зробити згадану ідентифікацію, індивід використовує звичайні слова як терміни: «Бог», «Великий Архітектор Всесвіту», «вищий розум», «ангели», «демони», «духи», «кінопланетяни» тощо), і те, що індивід не має можливості визначити конкретні форми трансцендентної інформації, з іншого боку, можна визначити, що трансцендентна інформація пропонує ідеї, а не лише конкретні знаки, символи, форми й конструкції мови. Проте, зауважує Н. Палашев, коли йдеться про соціальні комунікації, ідея є інформаційною основою для нових знань і відповідного досвіду. Наприклад, коли йдеться про

форму матеріалізації трансцендентної інформації, ми говоримо про сигнали. Навіть коли йдеться про «видіння», «мрії», «усні конструкції», отримані через «голос...» тощо, ми знову говоримо про сигнали, якщо оцінка їх комунікаційно-інформаційної сутності й значення здійснюється на основі адекватності й ефективності форм матеріалізації інформації.

Як інформація відправника, так і трансцендентна інформація надходять у центр ідеації (мислеоснови, або ідеї, концепції) після їх декодування завдяки альфа-коду. Пізніше вони перекодовуються знову в якісних інтерпретаціях, реалізованих в альфа-комунікаційних каналах. Тут ми можемо говорити про «придбання» нової якості й змісту інформації, що йде від синергетизованого (synergized) відправника й трансцендентної інформації.

Дослідник Н. Палашев зазначає, що в умовах вільного доступу до відправника й трансцендентної інформації в ідеаційному центрі отримані дані й сигнали є предметом декодування/кодування, що надає інформації масу для створення ідеї/рішення, у той час як за допомогою знань здійснюється упредметнювання суті в них, формуються так звані «первинні» масиви інформації.

7.5.А(альфа)-комунікація й α (альфа)-код

Як вважає Н. Палашев, існування й оптимальність каналу α -комунікації дає можливість інформаційній суті здійснюватися за даними й сигналами, щоб бути синергетизованими й формуватися як інформаційній основі для ідеї/рішення після декодування/кодування даних і сигналів. Дослідник стверджує, що декодування/кодування даних і сигналів реалізується в комунікації завдяки альфа-коду. Підтвердженням описаного є декілька причин існування комунікації альфа-коду.

Прийом і кодування інформації відправника й трансцендентної інформації разом із синергетизмом даних і сигналів як носіїв первинної інформації й під знаком певної інформаційної інтенсивності безпосередньо пов'язані, як вважає Н. Палашев, із набором можливостей для об'єднання концепцій і часу, необхідних для декодування. Така інтенсивність комунікації-інформації підключена безпосередньо до розробки ідеї, що приводить до формування нової концепції під час прийняття якісного знання.

Н. Палашев обговорює умову: «Якщо ми приймемо видобуток знання (інтелектуального аналізу даних) як кінцевий результат, можна констатувати, що цей результат приходить як результат координації між чутливістю, мозковою діяльністю, досвідом, знаннями й інтуїцією». На базі такого міркування дослідник робить висновок про те, що можна вважати першу й другу підстави для існування комунікації альфа-коду частинами ідеаційного центру, який автор пропонує називати «Область інтенсивної інформаційної координації».

Дослідник вважає, що можна отримати враження про фактичний тимчасовий момент певної події або ситуації, яка виникає, і про її взаємодію з простором.

Паралельно із цим відбувається визначення смислу й знання під час декодування відправником трансцендентної інформації. Н. Палашев зауважує, що «час» і «простір», за Л. Вітгенштейном, повинен розглядатися як «чутливість форм», який вимагає висновку про те, що поняття взаємопов'язані в людській природі й сутності світу. Тут основне запитання: «Що це таке?». Отже, здатність створювати поняття разом із новонабутими знаннями веде до виникнення додаткових комунікаційно-інформаційних маркерів, що виражаються в комунікації альфа-коду (ідеться про віру, надію, мораль, етику, ідеали, культурні й цивілізаційні норми). Н. Палашев упевнений у тому, що значення комунікації та інформації в таких маркерах демонструється на основі цінностей і відображає формування ставлення до таких принципових дилем: «людина – насильство», «людина – влада», «людина – правда», «людина – вистава», «людина – забобони», «людина – самоповага». Вищезгадане дає підстави стверджувати, що є основним моментом комунікації (або основним елементом соціальної комунікації) і що слід називати α -комунікацією.

Альфа-комунікація, за Н. Палашевим, – це початковий момент соціального спілкування. У такий момент трансцендентальної й сенсорної інформації, які одночасно зустрічаються в області ідеаційного центру й у стані синергізму, відбувається їх декодування/кодування.

Н. Палашев стверджує, що є автокомунікація, яка розвивається в рамках α -комунікації. Автоматична комунікація пов'язана з такими факторами:

- оцінка ідей й рішення з точки зору ймовірного ступеня прийняття або відхилення від інших учасників соціальної комунікації;
- самопізнання, самооцінка й самовизначення особистості по відношенню до схваленого нею як правильної поведінкової моделі комунікації;
- гіпотетична ефективність якості правильної поведінкової моделі комунікації в рамках комунікаційного процесу або розвитку концепції α -комунікації;
- стабільна демонстрація виразної функції знака у вигляді символів і мови порівняно з комунікативною функцією («експресивною функцією» Н. Палашев вважає застосування знака у вигляді символу й мови як інструменту для впровадження й функціонування абстрактного мислення);
- визначення параметрів унікальності особистості й маркерів здатності до керівництва відповідно до установок, цінностей, накопиченого досвіду та знань;
- застосування атрибутивних конструкцій або визначення розуміння з посиланням на комунікацію, що заснована на внутрішніх і зовнішніх причинах;
- аналіз комунікаційно-інформаційних завдань або тих, що потенційно розвиваються з урахуванням реальності комунікації.

Н. Палашев упевнений у тому, що перевірені сутність, значення й характеристики ідеаційного центру підтверджують думку про те, що мисленнєвий центр насправді є фактичним (реальним) й основним. Разом із тим дослідник вважає, що мисленнєвий центр як осередок розвитку й існування альфа-комунікації знаходиться в процесі свого розвитку.

З огляду на це Н. Палашев визначає процедуру аналізу й синтезу отриманої інформації завдяки первинним каналам комунікації як основну мету альфа-комунікації.

Дослідник уточнює визначення α -комунікації, називаючи її елементом (частиною) соціальної комунікації, що представляє його абсолютне начало (джерело комунікації), де:

- відносини створюються за згодою й до заперечення, коли відбувається миттєва обробка певної соціальної проблемної матерії і її зв'язку з ідеєю;
 - духовність, цінності й культура консолідуються й удосконалюються на основі якості обробки отриманої інформації з посиленням на ідеї;
 - час дії прийнятої ідеї визначається в порівнянні з іншими ідеями у зв'язку із соціальними та особистими проблемами, а також проблемами, які, імовірно, виникнуть;
 - оцінюються реальний досвід і знання комунікації; ставлення до предмета спілкування;
 - купується інформаційний ресурс і розробляється комунікативний підхід для реалізації необхідних правок, наскільки досвід, знання й особистий імідж дозволяють це зробити;
 - проводиться вибір інструментів серед комунікативних підходів і форм, а також відповідний підхід для введення рішення, пов'язаного з ідеєю;
 - інформаційний ресурс перетворюється на інструмент пошуку «точки перетину», яка об'єднує цінності й інтереси гравців у соціальній комунікації;
 - моделюються технічні характеристики й параметри особистого комунікативно-інформаційного зображення;
 - здійснюється вибір декількох комунікативних підходів і форм, які зможуть:
- 1) забезпечити можливість включати соціальні комунікації у свою соціально активну діяльність (або ω -комунікацію) і 2) забезпечити рівне й номінальне місце «учасникам» у процесі комунікації.

Вищезгадані положення дозволяють визначити основну функцію альфа-комунікації, яка полягає у створенні реального середовища, умов і комунікаційно-інформаційних фактів, що ініціюють початок соціальної комунікації.

Н. Палашев, спираючись на вищезгадані положення, пропонує розділити функціональність альфа-комунікації на такі сегменти:

- орієнтація людини в часі й темпі;
- свідоме й цілеспрямоване створення термінів, понять і їхньої корекції;
- добровільні дії для матеріалізації й систематизації знаків, форм, символів і мови як елементів альфа-коду і як носіїв інформації;
- готовність до запуску ідеї й відповідного рішення щодо Q-комунікації («ку-комунікації»);
- розвиток стійкого комунікаційно-інформаційного зображення, за допомогою якого учасники комунікації отримують статус рівного й еквівалентного учасника процесу комунікації.

На думку дослідника, тлумачення альфа-комунікації й відповідного альфа-коду дозволяє аналізувати іншу частину соціальної комунікації – Q-комунікацію.

7.6.Ω(омега)-комунікація й Q(ку)- комунікація в структурі соціальних комунікацій

Крім поняття «Q-комунікація», Н. Палашев вводить поняття «Ω-комунікації» («омега-комунікації»), яке він тлумачить як поле реалізації «обміну ідеями». Дослідник констатує, що люди не «просто говорять про» ідеї, але й «про ті ідеї, які спрямовані на можливе вирішення конкретного завдання або соціальних питань незалежно від їхньої кількості в суспільстві. Іншими словами, тлумачить Н. Палашев, «здійснення» омега-комунікації є обов'язковим «тепер». Незважаючи на те що її результати є в минулому, вона відбулася в пам'яті й спрямована в майбутнє в той самий час. Іншими словами, зауважує Н. Палашев, процес абсолютної комунікації, безпосередньо пов'язаної з конкретними характеристиками OS («операційної системи» – *прим. О. Х.*) суспільства, починається в Ω-комунікації.

Дослідник називає Ω(омега)-комунікацію подальшим моментом у соціальній комунікації одразу після Α(альфа)-комунікації. Він починається з активної й соціально важливої діяльності комунікації за участю координації ідей/рішень і спільних цінностей та інтересів.

Автор вважає, що Q-комунікація в початковий момент декодування інформації представляє сутність ідеї й рішення, які слід розглядати як результат альфа-комунікації. Перш за все, упевнений дослідник, обробка інформації в Q-комунікації підлягає кодуванню й декодуванню. Це є обов'язковою умовою для Q-комунікації, тому що її зміст може бути зрозумілий усім учасникам процесу комунікації і прийнятий з урахуванням відносин, способу мислення, знань і досвіду.

Ми можемо визначити комунікаційно-інформаційні форми, що беруть участь у створенні коду комунікації в межах Q-комунікації як «імпортовані» і «створені» залежно від способу, що вони представляють як частину коду інструментарію (Instrumentarium). З огляду на знання, досвід, пам'ять про комунікацію альфа-кодів Н. Палашев пропонує називати типовий код комунікації в Q-комунікації – «інтегрований комунікаційний код пам'яті». Слід зазначити, що автор вважає Ω-комунікацію елементом (частиною) соціальної комунікації, яка забезпечує реалізацію процесу комунікації, формує соціально прийнятну ідею, створює адекватне й ефективне рішення.

Н. Палашев ставить питання про причину появи соціальної комунікації й відповідає: оскільки соціальна комунікація є соціальним явищем, у ній матеріалізується досвід світу й людської природи завдяки її невід'ємним і взаємопов'язаним елементам: α-комунікації й Ω-комунікації. Такий досвід приймає конкретні форми, веде до конкретних подій, ситуацій і в кінці – до нових реалій.

Дослідник Н. Палашев ставить риторичне запитання про те, чиба можливе людське існування без соціальної комунікації. Відповідь передбачає заперечну

частку «ні», але... Автор стверджує, що людина може існувати без соціальної комунікації, хоча в такому випадку вона буде поза суспільством. Н. Палашев наводить вагомий аргумент: якщо людина не реалізувала б соціальні комунікації, то суспільства не було б, тобто людина мала б той же статус, що й усі інші істоти, які мають свої системи – системи комунікації, що дозволяють розвиватися ідеям відповідно до реалій, пов'язаних із появою організованого розуму.

На думку Н. Палашева, у такому випадку комунікація (зв'язок між істотами) дозволяла б виражати лише експресію, але не позначення, опис та відтворення людської природи й сутності світу. Таке розуміння пов'язане з елементами системи соціальної комунікації:

- області комунікації, де слід визначати наявність і стан як А(альфа)-комунікацію й Q(ку)-комунікацію;
- коди комунікації, у яких можна знайти суть і специфіку дії, комунікацію А-коду й інтегрованого коду комунікації з використанням пам'яті;
- канали комунікації, у яких слід визначати фактичний рух інформації;
- позиціонування комунікаторів, коли позиції учасників процесу комунікації є завжди мобільними.

Питання про природу людини пропорційне питанню про природу комунікації. Згадана пропорційність зумовлена тим, що Н. Палашев передбачає дивну подвійність людської природи. На підставі твердження про подвійність природи людини Н. Палашев ставить питання про модель соціальної комунікації й зауважує, що така подвійність повинна відбитися на згаданій моделі. Остання визначається завдяки специфіці учасників комунікаційного процесу у зв'язку з А(альфа)-комунікацією й Q(ку)-комунікацією. Така специфіка полягає в тому, що породжує причину позиціонування конкретних соціальних ролей у контексті соціальної комунікації. Н. Палашев підкреслює, що, за визначенням термінів «джерела інформації» та «приймач інформації» (вони визначаються К. Шенноном, Р. Якобсоном, Е. Роджерсом, Р. Буркартом), слід розуміти суперечливий характер основних позицій у контексті спілкування.

7.7. Соціальні ролі в соціальних комунікаціях

У контексті соціальної комунікації термін «соціальні ролі», вважає Н. Палашев, слід розуміти як інституціоналізацію основних позицій комунікації. Вони є статичними з огляду на сам соціальний зв'язок. У той же час уособлення соціальних ролей іде під знаком зміни, динаміки й трансформації цінностей, тобто, якщо досліднику необхідно описати відношення соціальних ролей до соціальної комунікації й у рамках моделі соціальної комунікації, слід ураховувати, що соціальні ролі «форматують» позиції й відносини в комунікації.

Перш за все, вважає Н. Палашев, соціальні ролі характеризуються чітким і точним установленням певних зв'язків. Такі зв'язки можуть відноситися до соціальної групи, установ, корпоративного суб'єкта або певної організації, визнаної соціальною, тобто законною відповідно до соціальних норм і законодавства, і для групи, якщо індивід поділяє спільні цінності або псевдоцінності. У такому смислі громадський авторитет, лідер, інституційний представник, політичний представник, корпоративний представник ЗМІ й громадськості (групи) комунікаційно представляється на громадському рівні. Н. Палашев вважає, що представники комунікаційного андеграунду, «духовних гетто», «злочинного світу» й інші учасники комунікації, що несвідомо ідентифікуються, але можуть бути визначені завдяки їхнім параметрам і характеристикам, представляються на НЕ-громадському рівні.

Модель соціальної комунікації може бути описана, упевнений Н. Палашев, як «дві з'єднані між собою піраміди», що межують за допомогою самопрезентації. За твердженням дослідника, навіть якщо зазначене про межу пірамід можна зрозуміти як образотворчу варіацію моделі соціальної комунікації, модель може бути визначена не тільки в лінгвістичному етапі розвитку соціальної комунікації, але також і на перших двох етапах розвитку соціальної комунікації, відомих як етап архі-семіотичний та прелінгвістичний етап форм-символів. Ураховуючи описану модель соціальної комунікації, можна знайти докази підтвердження того, що соціальна комунікація є полем протилежностей, як-от: розуміння і конфронтація, розробка і знищення, співпраця та егоїзм, кохання і ненависть.

Дослідник повідомляє про те, що людина під час пошуку пояснень свого існування звертається до віри. Не має значення те, чи віра спрямована до одного бога, чи до одного верховного інтелекту, до природи чи людських здібностей приймати виклики або долати труднощі. Важливим, на переконання Н. Палашева, є те, що віра провокує прагнення «пошуку пояснення світу», людського «іншого», своєї особистості. Коли немає віри, людина зіштовхується з протиріччями. Вона втрачає можливість знайти пояснення щодо свого існування, яке в сучасному світі зіткнення між індивідуальним і глобальним, національним і транснаціональним, духовним і бездуховним негативно впливає на соціальний розвиток. Ось чому, коли справа доходить до трансцендентального в соціальній комунікації, слід пам'ятати про те, що головну роль «перекладача» відіграє людський розум як інструмент інтелекту й духовності. Із позицій комунікації Н. Палашев визначає, що несвідоме трансцендентно множить у свідомому відправника, який створює мотивацію для конкретних відносин і поведінки. У такому випадку конкретна комунікація, інформаційні результати спрямовані на створення й реалізацію поведінкових моделей, які домінують в оптимістичній позиції.

Комунікаційно-інформаційний вплив трансцендентального на формування відносин або їх виправлень завжди, упевнений Н. Палашев, реалізується в системі цінностей. Вищезазначене дає можливість для отримання й інтерпретації трансцендентальної інформації про конкретне посилення на досвід майбутніх реалій.

7.8.Інноваційний смисл трансцендентності в соціальних комунікаціях

Маючи на увазі специфіку матеріалізації форм декодованої трансцендентальної інформації, яка матеріалізувалася завдяки знакам, символам, формам і мові, Н. Палашев пропонує враховувати інший важливий аспект комунікації в трансцендентальному смислі в контексті соціальної комунікації. Таким аспектом є інноваційний смисл комунікації.

Н. Палашев пропонує такі характеристики трансцендентності комунікації:

- спираючись на комунікацію, трансцендентна інформація завжди знаходиться в стані синергізму з інформацією відправника;
- трансцендентне в межах комунікаційного процесу (з урахуванням як А(альфа)-зв'язку, так і Q(ку)-зв'язку) розглядається як «ніби-істина»;
- фактично комунікаційно-інформаційний вплив трансцендентального на формування ідей/рішень обґрунтовується завдяки вже створеним і прийнятим цінностям;
- комунікаційно-інформаційний дисплей трансцендентального в контексті процесу комунікації матеріалізується завдяки знакам, символам, формам і мові (мовам);
- трансцендентне в контексті соціальної комунікації може виробляти нові знання й досвід, які можуть бути в протиріччі з традиційним розумінням фактів, явищ, процесів й основних характеристик, не порушуючи логіку реальності;
- трансцендентна інформація байдужа, «не має визначеного джерела (Н. Палашев пропонує такий атрибут називати «Х-невідоме джерело»);
- у той же час однією з якостей трансцендентної інформації є відтворення довіри: одержувач інформації довіряє трансцендентній інформації, яку отримує впродовж усього комунікаційного впливу як «ніби-знаки» (сигнали);
- функціональність комунікації трансцендентального полягає в інновації в межах соціальних відносин і розвитку.

На полі соціальної комунікації трансцендентне сприяє, розширюється й/або створює, на думку Н. Палашева, основу для придбання комунікаційно-інформаційного значення, безпосередньо пов'язаного зі створенням ідей/рішень, які відтворюють відповідні відносини, образ мислення й моделі поведінки. Усе згадане є в полі, припускаючи діалектику між «існуючим» і «неіснуючим», яке нарешті визначає коефіцієнт, що враховує суспільство в конкретній реальності.

На думку Н. Палашева, питання матеріалізації в трансцендентальній інформації безпосередньо пов'язане з проблемою її фізичного сприймання й відправки. Коли трансцендентальна інформація в області альфа-комунікації отримується й відправляється, слід уточнити три важливі моменти, що дають нам уявлення не тільки про існування трансцендентального, а й про його вплив на комунікаційний процес й

учасників процесу комунікації, які слід розглядати як факт суспільства.

Дослідник стверджує, що смисл Х-невідомого джерела й посередника трансцендентальної інформації визначається підтвердженням того, що вони є стійкими, адекватними й конструктивними не тільки щодо обробленої трансцендентальної інформації в рамках соціальної комунікації, а й після неї, що інформація синергезована разом з інформацією відправника в єдиному інформаційному масиві.

Для соціальної комунікації смисл трансцендентальної інформації, за твердженням Н. Палашева, буде обмежуватися простою й незначною величиною, якщо вона розглядається тільки на рівні декодування/кодування, її поєднання з інформацією відправника в межах комунікації матерії ідеї/рішення і його матеріалізації. Якщо ідея/рішення може бути договірною(-им) як прийнятно(-ий) у соціальній практиці, вона (ідея) сприймається як достатня для того, щоб конкретні соціальні проблеми, їхня трансцендентна частина мінімально розкрила свій комунікаційно-інформаційний потенціал, якщо це неіснуюча можливість для подальшого тлумачення й множення в межах соціальної комунікації. Іншими словами, Н. Палашев стверджує думку про те, що повинен бути спосіб, можливість для організації інформаційного потенціалу й управління ним. Вони будуть реалізовані у вигляді комунікації, інформаційних конструкцій тощо.

Отже, на думку Н. Палашева, розвиток такого роду комунікації, інформаційних конструкцій, а також їх застосування в контексті процесу комунікації безпосередньо пов'язані з проблемами, що стосуються створення реалій у соціальній, політичній, культурній, економічній і адміністративній сферах. З огляду на зазначене такі класи комунікації, інформаційні конструкції можуть бути визначені як:

- тематично організовані системи символічної форми (організовані в системах форм і символів відчуття комунікативно обробленої й трансцендентально відтвореної інформації, яка має пряме відношення до прийняття людиною позиції «бути»/«життя»/«сам»...);
- прямі трансцендентні повідомлення (або «молитва» в усіх її формах, реалізація комунікаційно зворотного зв'язку з Х-невідомим; не потрібне виникнення трансцендентальної інформації);
- тимчасово стабільні стійкі/синергезовані інформаційні масиви (або «священні тексти», у яких людина буде чинити спроби відповісти на такі запитання: «Чому?», «Як?» і «Хто?» – шляхом вторинного декодування/кодування трансцендентальної інформації);
- індоктринація одноактних моделей (різні види ритуалів і церемоній характеризуються адмініструванням синергезованої трансцендентальної інформації).

Н. Палашев стверджує, що комунікаційно-інформаційні конструкції з трансцендентним впливом мають пряме відношення до середнього декодування/кодування інформації трансцендентного, матеріалізованого в області Q(ку)-комунікації. Дійсно, на думку дослідника, середнє декодування/кодування дає підстави для трансцендентального бути адаптованим до досвіду й знань. Отже, трансцендентальна інформація, відформатована певним типом комунікації, інформаційних конструк-

цій, є ефективною в поєднанні з інформацією відправника під час створення нових ідей/рішень або поліпшення й оптимізації вже оброблених ідей/рішень, завдяки відчуттям трансцендентального виявляється прийнятним для учасників процесу комунікації.

7.9. Безпека соціальної комунікації

Аналізуючи питання про безпеку соціальної комунікації, Н. Палашев нагадує про те, що практично соціальна комунікація надає смисл існування суспільству, створює суспільство. Знаходячи своє значення, соціальна комунікація знову створює себе в суспільстві. Такий перебіг процесів дає підстави Н. Палашеву зробити висновок про те, що питання про безпеку є, безумовно, питанням комунікації. Більшість проблем, що виникають у сфері безпеки в рамках соціальної комунікації, мають ідеологічний або доктринальний зміст. Іншими словами, Н. Палашев має на увазі накладення попередніх обмежень у ставленні до оригінальної ідеї, адекватного рішення в області альфа-комунікації й завдяки інструментарію індоктринації. Така тенденція й поточна ситуація мають тенденцію активізуватися в негативному напрямку в області Q(ку)-комунікації. Обмеження, про які повідомляє Н. Палашев, зумовлені якістю використаної комунікації альфа-кодів й інтегрованого коду комунікації пам'яті, а також від стадії ефективності підходів комунікації, технологій і методик. Усе це, звичайно, безпосередньо пов'язано з рівнем розвитку культури й духовності, специфікою процесів у формуванні мислення й відносин і в кінці позицій щодо людської природи й суті життя. Разом із тим, зауважує Н. Палашев, слід також додати наявність або відсутність здатності повною мірою й ретельно засвоїти ідеї про позитивність і конструктивність. Саме тому, упевнений дослідник, можливості для корекції деструктивних тенденцій, що стосуються безпеки в рамках соціальної комунікації, повинні бути знайдені в поліпшенні комунікації, інформаційних технологій, методів й інструментів на основі сучасного розуміння для соціальної комунікації. Вони є такими, що здатні впливати на процеси в комунікації як А(альфа)-комунікації, так і Q(ку)-комунікації. Наприклад, системи культури, освіти й мистецтва пропонують основу для досягнення ефективності й оптимальності комунікаційних технологій і методів. Звичайно, стверджує Н. Палашев, дуже важливо визнати значення й роль засобів масової інформації в її трьох сучасних ролях: носіїв інформації, інформаційних трансформаторів і посередників.

Достатній, на думку Н. Палашева, ступінь безпеки в соціальній комунікації має бути досягнуто у двох напрямках: по-перше, під час спілкування, інформаційного впливу на людину в А(альфа)-комунікації, а також тоді, коли людина бере на себе роль активного або пасивного учасника в комунікаційному процесі на полі Q(ку)-комунікації; по-друге, у рамках групи учасників комунікації, спільних у певній ідеї/рішенні в області Q-комунікації.

Н. Палашев констатує, що глобалізований світ накладає відбиток на процес переоцінки домовленостей для людини «з характером». Ідеться про сутність, розвиток і цивілізацію майбутнього. Частина такої переоцінки криється в погляді на соціальну комунікацію не тільки як на відправку й отримання інформації, але і як на соціальне явище, що дає нам можливість створити реалії, які є мрією для людства. Н. Палашев упевнений у тому, що мрії не зможуть реалізуватися, якщо люди не приймуть соціальну комунікацію як невід'ємну й вищу цінність.

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 8

Палашев Н. Социальная коммуникация: монография [Электронный ресурс] / Н. Палашев. – Режим доступа: <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=475&WorkID=16927&Level=1> (дата звернення: 10.11.2015). – Назва з екрана.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Серед визначних праць Н. Палашева біографи називають книгу «Соціальні комунікації». Як звучить назва згаданої праці в перекладах іншими мовами?
2. У чому суть трансцендентного підходу Н. Палашева до аналізу соціальних комунікацій?
3. Скільки і які періоди (етапи) розвитку соціальної комунікації пропонує виокремлювати Н. Палашев?
4. Що таке архісеміотичний етап розвитку соціальних комунікацій?
5. Чому образно-символічний етап Н. Палашев називає другим у розвитку соціальної комунікації?
6. Як Н. Палашев назвав третій етап розвитку соціальних комунікацій, на якому відбувається домінування мови в обміні інформацією між людьми?
7. Як пов'язана класична формула комунікації з формулою соціальної комунікації (у тлумаченні Н. Палашева)?
8. Яку функцію в соціальній комунікації відіграє ідеаційний (концептний) центр, на думку Н. Палашева?
9. Що Н. Палашев називає А(альфа)-комунікацією?
10. Із якою метою Н. Палашев вводить поняття «Ω-комунікація» («омега-комунікація»)?

Навчальні завдання

1. Доведіть думку Н. Палашева про те, що «комунікація як соціальне явище має трансцендентальний аспект вивчення».
2. Знайдіть в інтернеті матеріали, що стосуються праці Н. Палашева «Соціальні комунікації» («Зв'язки з громадськістю (приватна теорія комунікації)», 2010). Після того, як зробите переклад матеріалу, підготуйте стислу розповідь про основні положення трансцендентального погляду автора на соціальні комунікації.

3. Згадайте аргументи Н. Палашева щодо диференціації на етапи розвитку соціальних комунікацій. Яким є ваше ставлення до доцільності таких аргументів?

4. У спробах знайти генезу комунікації Н. Палашев виходить із того, що основним учасником у процесі соціальної комунікації, де є якнайменше двоє, є інформація відправника й інформація одержувача з урахуванням їх фактичного значення в рамках реалізації акту комунікації. Обґрунтуйте протилежну позицію, прибічники якої стверджують, що основними учасниками процесу соціальної комунікації є, крім інформації відправника й інформації одержувача, дискурс.

5. Створіть графічне зображення складників процесу соціальної комунікації, спираючись на опис таких процесів Н. Палашевим.

6. Опишіть явище синергетизму, що виникає в початковий момент соціального спілкування. У такий момент, як стверджує Н. Палашев, трансцендентальна й сенсорна інформації зустрічаються в області ідеаційного центру.

7. Доведіть доцільність введення в науковий обіг термінів «А(альфа)-комунікація» та «Ω(омега)-комунікація» у трансцендентній теорії соціальних комунікацій, запропонованій Н. Палашевим.

8. Опишіть гіпотетично той шлях розмислу, який дозволив Н. Палашеву стверджувати, що «питання про природу людини пропорційне питанню про природу комунікації».

9. У контексті соціальної комунікації термін «соціальні ролі», вважає Н. Палашев, слід розуміти як інституціоналізацію основних позицій комунікації. Вони є статичними з огляду на сам соціальний зв'язок. Водночас уособлення соціальних ролей йде під знаком зміни, динаміки й трансформації цінностей, тобто, якщо досліднику необхідно описати відношення соціальних ролей до соціальної комунікації й у рамках моделі соціальної комунікації, слід урахувати, що соціальні ролі «форматують»... (завершіть думку Н. Палашева).

10. Розтлумачте інноваційний смисл трансцендентності в соціальній комунікації, про який повідомляє у своїй теорії Н. Палашев.

Теми рефератів

1. Соціальні комунікації як засоби надання смислів існуванню людини в трансцендентній теорії Н. Палашева.

2. Специфіка етапів розвитку соціальних комунікацій у теорії Н. Палашева.

3. Роль синергетики в теорії Н. Палашева як підґрунтя для функціонування ідеаційного центру в соціальних комунікаціях.

4. Особливості функцій А(альфа)-комунікації й α(альфа)-коду в здійсненні соціальних комунікацій (за теорією Н. Палашева).

5. Ω(омега)-комунікація й Q(ку)-комунікація в структурі соціальної комунікації в трансцендентній теорії Н. Палашева.

РОЗДІЛ 8

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ БОЛЮ В ТЕОРІЇ К. КРЕЙГА ТА У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ «HANEN CENTRE» (КАНАДА). ІДЕЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ЛІСАБОНСЬКІЙ ШКОЛІ (ПОРТУГАЛІЯ)

8.1. Соціальнокомунікаційна модель болю в теорії К. Крейга (Ванкуверська школа соціальних комунікацій, Канада)

Питання соціальних комунікацій досліджують фахівці кафедри психології Університету Британської Колумбії, що розташований у м. Ванкувер Британської Колумбії в Канаді. Одним із лідерів наукової школи й авторів соціокомунікаційної моделі болю є К. Крейг. Ідея дослідника полягає в тому, що біль слід розглядати як:

- 1) наслідок розвинутих/нерозвинутих із дитинства соціальних комунікацій;
- 2) результат соціальнокомунікаційного досвіду;
- 3) генетичну спадщину;
- 4) результат сімейної соціалізації.

Для доведення своєї думки група дослідників під керівництвом К. Крейга запропонувала соціальнокомунікаційну модель болю (див. рис. 13 далі).

Дослідники соціальних комунікацій, які працюють у медицині, замислилися над питанням походження болю людини. Висунули передбачення про те, що біль як динамічний ефект визначається низкою факторів, до яких слід віднести біологічні, психологічні й соціальні фактори.

На думку дослідників фон К. Байєра(von Baeyer C. L.), Б. Стивенса (Stevens B. J.), К. Чеймверса(Chambers C. T.), К. Крейга (Craig K. D.), Г. Финли (Finley G. A.), Р. Грунау (Grunau R. E.), К. Джонстона (Johnston C. C.), Р. Піллаї (Pillai Riddell R.), Ю. Стінсона (Stinson J. N.), Дж. Дол (Dol J.), М. Кэмпбелл-Ео (Campbell-Yeo M.), П. МакГрас (McGrath P. J.), Д. Карр (Carr D. B.), Й. Брэдшоу (Bradshaw Y. S.), які опублікували результати своїх досліджень 2014 року, розуміння будь-якого болю (гострого, хронічного) потребує охоплення широкої картини й деталей на біологічному, психологічному й соціальному рівнях. Модель соціальної комунікації болю визначає необхідні пріоритети участі у вихованні дітей із боку дослідників і практиків.

Група дослідників, зокрема Т. Гадзіставропулус (Hadjistavropoulos T.), К. Крейг (Kenneth C.), С. Мусклід (Musclied S.), А. Кано (Cano A.), Л. Губерт (Hubert L.), Дж. Джексон (Jackson P.), Дж. Моджіл (Mogil, D.), П. Рейнвілл (Rainville P.), М. Салліван (Sullivan M.), А. Вільямс (de K. Vilyams A.), Т. Вєрвурт (Vervoort T.), Т. Фіцджеральд (Fitsdzherald T.), опублікувала результати свого дослідження в «Психо-

логічному бюлетені» у листопаді 2011 року. Автори розробили детальну основу для розуміння численних і складних взаємодій між психологічними й соціальними детермінантами болю шляхом вивчення процесу соціальної комунікації болю. Учені занотовують, що особлива увага в їхньому дослідженні приділяється поліпшенню розуміння безпосередніх двоїстих операцій під час болісних подій у контексті більш широких соціальних явищ. Детальний розгляд соціальних операцій під час болю призводить до підвищення курсу соціальноповедінкових подій, які стосуються як осіб, що страждають, так й осіб, які забезпечують догляд. Автори стверджують, що їхнє дослідження розглядає знання з різних точок зору, у тому числі з боку клінічної психології здоров'я, соціальних і пов'язаних із розвитком процесів, еволюційної психології, досліджень в області комунікації й поведінкової нейробиології.

У такому підході доктора К. Крейга, на думку його колег, є інноваційні можливості. По-перше, з урахуванням хронології болю події уявляються таким чином: епізоди болю розгортаються впродовж деякого проміжку часу. При цьому «працює» той статус особистості, який індивід мав до проявів болю, його сприйняття, яке не мало ніякої форми вираження, оцінки й не впливало на дії спостерігачів. Але кожна фаза болю мала вплив, який стимулювався попереднім етапом. Отже, слід визнати рекурсивний і динамічний вплив. На рис. 13 різні кольори застосовано для привернення уваги до важливості кожного етапу соціальної комунікації болю.

К. Крейг визнає, що вплив соціальних детермінант болю слід однаково визнати як у людини, так і в людиноподібних тварин. У праці «Теоретична основа для розуміння самозвіту й спостереження за болем: модель комунікації», яка доступна в інтернеті з 2002 року, дослідник аналізує біль із точки зору людського спілкування. К. Крейг пропонує власну модель аналізу такої комунікації. У моделі він аналізує досвід болю людей, що постраждали від внутрішньоособистісних і контекстних факторів. Дослідник розглядає процес болю, за допомогою якого він кодується в експресивній поведінці. Аналізу підлягає також процес декодування спостерігачами документів, що свідчать про їх участь у дії. Автор установив, що самозвіти досліджуваних у першу чергу відбивають експресивну поведінку болю, який знаходиться під контролем вищих психічних процесів. Разом із тим на результати спостереження за поведінкою досліджуваних, що терплять біль, останній не впливає інтенсивно. Можливо, як вважає К. Крейг, тому що спостереження має менший контроль із боку спостерігача і є більш автоматизованим. Дослідник вважає, що автоматичні експресивні форми поведінки можуть бути менш спотворені, ніж поведінка, яка залежить від вищих психічних процесів. Отже, за твердженням К. Крейга, спостереження може бути використане й мати клінічне застосування як показників болю у випадках, коли самозвіт не можливий, наприклад, під час дослідження немовлят, дітей молодшого віку, людей з обмеженими розумовими здібностями або пошкодженням головного мозку, а також літніх людей, які страждають на слабоумство.

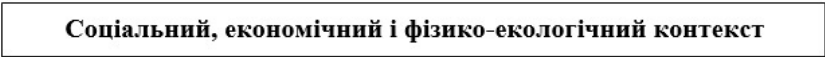

Рис. 13. Соціальнокомунікаційна модель болю К. Крейга (2009)

Автор вважає, що спостереження за комунікацією людей, які переживають біль, є ефективним, коли довіра до самозвіту ставиться під сумнів і коли довіра до самозвіту є. К. Крейг висловлює сумнів щодо того, що автоматична поведінка може бути більш важкою для декодування спостерігачами. Запропонована дослідником модель (див. рис. 13) ураховує роль різних стадій розвитку людини в досвіді болю та його форм вираження, а також в розумінні корисності самозвіту й спостережень за ним. К. Крейг та його співавтори дійшли висновку, що обидва способи вивчення (спостереження й самозвіт) мають важливе значення в оцінці болю завдяки унікальній інформації, яка робить свій внесок у реалізацію соціальної комунікації того, хто терпить біль.

Під час вивчення соціальної комунікації болю, на думку К. Крейга, його послідовників і колег, слід чітко розмежовувати історичні й поточні біологічні та соціальні детермінанти, до яких дослідники відносять такі:

- 1) внутрішньоособистісні: люди реагують, спираючись на свій біологічний і психологічний стан, а також – на історію власного життя, свій соціальний досвід;
- 2) поточна установка: вплив безпосереднього соціального й фізичного середовища, у яких опиняються постраждалі від болю; причому такий вплив відслідковується й щодо потенційних опікунів, які знаходяться поруч із постраждалими.

У праці «Оцінка болю як соціальна угода: за “золотий стандарт”», що опублікована 2010 року в томі 26 випуску 8 у журналі «Клінічний журнал болю», співавтори М. Шьявенато (Schiavenato M.) і К. Крейг (Craig K.) стверджують, що на сприйняття болю й соціальну комунікацію постраждалих впливає попередній досвід. Дослідники впевнені в тому, що люди схильні реагувати по-різному, залежно від, наприклад, біологічної здатності до терпіння болю, адаптації до болю, його місцезнаходження, страху болю, можливих і важливих катастрофних стратегій профілактики або полегшення болю.

Слід урахувати, що К. Крейг і його колеги розглядають біль традиційно, спираючись на самозвіти, і вважають такий аналіз «золотим стандартом». За даними дослідників, останні спроби поліпшити управління болем зосередилися на важливості оцінки, наприклад, ініціативи включати біль як «п'ятий життєвий знак». Група вчених, досліджуючи соціальну комунікацію болю, ставить під сумнів зосередження уваги на концептуалізації оцінки болю як «найважливішої ознаки». Висловлюється думка про те, що слід вивчати соціальну комунікацію болю не з точки зору важливості оцінки самого болю, а з точки зору застосування самозвіту як механістичного індексу таких біологічних показників: частоти серцевих скорочень і тиску крові. Автори статті синтезують поточні дані інклюзивної моделі болю й оцінки болю й пропонують більш повну концептуалізацію оцінки болю – угоду на основі фізіологічної взаємодії між пацієнтом і лікарем.

Разом із зазначеним, як вважають захисники концепції соціальної комунікації болю, варто звернути увагу й на досвід болю.

Раніше, як свідчить дослідницька група К. Крейга, біологічні субстрати для сприйняття болю були майже недосяжними для вчених і не розглядалися в межах медичних втручань. Але в останні роки до уваги дослідників потрапляють факти з історії життя тих, хто терпить біль. До таких «нових» факторів аналізу слід віднести також й особливості соціалізації в унікальних сімейних й етнічних середовищах. Згадані фактори визначають смисл й афективне розуміння болю. У статті «Систематичний огляд функціонування сім'ї в родинх дітей і підлітків із хронічним болем» (2010) колектив авторів, а саме: Е. Левандовський (Lewandowski A.), Т. Палермо (Palermo T.), Дж. Стінсон (Stinson J.), С. Хендлі (Handley S.), К. Чамберс (Chambers C.) – установив, що порушення у функціонуванні сім'ї були виявлені в молодості в людей, які страждали на хронічний біль. Дослідники з'ясували, що згадані порушення були пов'язані з гіршим фізичним і психологічним функціонуванням дитини в родині.

Разом із тим, зазначають дослідники, результати оцінки функціонування сім'ї, що використовують в наукових дослідженнях і клінічних параметрах, відрізняються. Систематичний огляд, здійснений групою вчених, узагальнює дослідження взаємозв'язку між функціонуванням сім'ї, болем і болем, що пов'язаний з інвалідністю молодих людей із хронічним болем. Дослідниками були проаналізовані результати досліджень, описані в шістнадцяти статтях. Усі дослідження підлягали детальному аналізу: у семи статтях описано результати порівняння між групами (групу людей із хронічним болем порівнювали з групою здорових людей (контрольна група)). У дванадцяти статтях описано результати досліджень, що були здійснені в рамках групи асоціацій між членами сім'ї з функціональним болем (тим, який відчувається на даний момент – прим. О. Х.) і/або болем, що пов'язаний з інвалідністю. У дослідженні брали участь молоді люди з різними рівнями болю (наприклад, головний біль, біль у животі, біль від фіброміалгії). Захворювання, що називається фіброміалгією, за даними електронної медичної енциклопедії, «зустрічається у 4-х і більше відсотків населення. Пацієнти з фіброміалгією страждають від хронічного, переважно симетричного болю в усьому тілі, за рідкісним винятком у них є депресія (один із наслідків фіброміалгії), поганий сон, також можуть скаржитися на синдром подразненого кишечника, синдром хронічної втоми, скутість, підвищену чутливість до болю, холоду й задухи, синдром неспокійних ніг тощо. Вік людей, що описані в статтях, проаналізованих Е. Левандовським (Lewandowski A.), Т. Палермо (Palermo T.), Дж. Стінсон (Stinson J.), С. Хендлі (Handley S.), К. Чамберс (Chambers C.), мав діапазон від 6 до 20 років. Отримані дані показали групові відмінності у функціонуванні сім'ї між дітьми з хронічним болем і здоровими дітьми контрольної групи в п'яти із семи досліджень. Значні відмінності були зафіксовані серед сімейних змінних і болем, пов'язаним з інвалідністю в шести з дев'яти досліджень із гіршим функціонуванням сім'ї. Такі дані були пов'язані з більшими показниками дитячої інвалідності. Кореляція між показниками функціонування сім'ї та дитячим болем була менш послідовною.

Різні результати з'явилися залежно від функціонування в сім'ї застосованих заходів. Результати показали, що сім'ї дітей із хронічним болем, як правило, мають більш слабе функціонування сім'ї, ніж у здорового населення. Також було встановлено, що біль, пов'язаний з інвалідністю, більш послідовно пов'язаний із сім'єю, ніж із поточним болем, що функціонує на час його відчуття. Дослідники констатують важливість впливу сімейних факторів у відчутті болю, що пов'язаний з інвалідністю в молодості, із хронічним болем. Результати також показали, що змінні на рівні сім'ї можуть бути важливою мішенню для втручання. Заходи у функціонуванні сім'ї показали значні відмінності, які дослідники повинні враховувати під час вибору інструментів для використання в наукових дослідженнях і клінічних умовах.

Дослідники Р. Піллаї (Pillai Riddell R.), Д. Флора (Flora D.), С. Стівенс (Stevens S.), Б. Стівенс (Stevens B.), Л. Коен (Cohen L.), С. Грінберг (Greenberg S.), Х. Гарфілд (Garfield H.) стверджують, що під час аналізу соціальної комунікації болю слід звертати увагу на способи та форми його вираження. У томі 154 випуску 5 наукового журналу «Біль», що був надрукований у травні 2013 року, у статті «Мінливість дитячого гострого болю...» автори дослідження повідомляють про те, що «стабільна мінливість дитячих реакцій на біль збільшується з віком».

Автори стверджують, що відчуттю болю властива мінливість, яка відповідає «середньому» показникові болю. Таке усереднення показників може представляти загрозу для внутрішньої і зовнішньої дійсності. Використовуючи модель середнього збільшення (GMM), дослідники в першу чергу розглядають те, чи можуть немовлята бути диференційовані в стійкі групи, що засновані на їхній характерній реакції на біль упродовж двох хвилин після уколу голкою. Здійснений дослідниками вторинний аналіз дозволив конкретно розглянути питання про повноту загальносередніх «больових» балів. Зразком були якісно описані клінічно значущі відмінності між «больовими» балами, набраними різними групами, і загальною середньою кількістю балів (незалежно від групи). У дослідженні брали участь від 458 до 574 канадських немовлят, яким у 2-х, 4-х, 6-ти та 12-місячному віці робили щеплення три педіатри в період від 2007 року до 2012 року.

Модель середнього збільшення (GMM) дозволила диференціювати реакції окремих груп дітей, які реагують на біль через 2 хвилини після уколу голкою. Вторинне припущення дослідників стосувалося того, що загальний середній бал болю відразу після уколу голкою відобразиться на більшості членів спостережуваної групи в будь-якому віці. Однак для дітей більш старшого віку (6 і 12 місяців) був зафіксований значно більш занижений загальний середній показник реакцій на біль через 1 і 2 хв після уколу голкою. Такі результати підкреслюють значну мінливість сприйняття дитячого болю й відповідають моделі, яка притаманна групам дітей грудного та старшого віку. На думку дослідників, зазначена реакція ставить під сумнів правомірність використання загального середнього показника, що зафіксований у дослідженнях із дітьми більш старшого віку під час спостереження за перебігом регуляторної фази після уколу голкою.

Не менш цікавими є результати, описані дослідниками К. Пркачіним і К. Крейгом у статті «Висловлюючи біль: комунікація та інтерпретація лицевих больових сигналів». У згаданій статті автори розглядають останні теорії та дослідження про походження, природу й вираз обличчя тих, хто терпить біль. Дослідники пропонують загальну модель вираження болю, спираючись на характерне емпіричне кодування й декодування процесів, що беруть участь у больових епізодах. У дослідженні описано розглянуті змінні, які відомі або можуть впливати на процеси вираження болю. Автори обговорюють кореляцію між елементами моделі та клінічними явищами, що представляють інтерес для працівників охорони здоров'я. Також автори розглядають наслідки одержаних результатів у цій області для працівників охорони здоров'я.

Група дослідників, зокрема К. Крейг (Craig K.), Дж. Верслут (Versloot J.), Л. Губерт (Goubert L.), Т. Вєрвурт (Vervoort T.) і Г. Кромбеза (Crombez G.), за результатами власних емпіричних студій дійшла висновку про те, що деякі особливості больових реакцій є спонтанними й рефлексивними тоді, як інші відображають свідоме обдумування. Вираження болю часто піддається модуляції (наприклад, підвищений настрій або пригнічений) зі значною чутливістю до аудиторії й соціального середовища. Наприклад, у статті «Сприймання людьми болю: автоматичний і керований механізми», яка була опублікована в журналі «Біль» у лютому 2010 року в томі 11 випуску 2, К. Крейг стверджував, що недавні події в клінічних, когнітивних і поведінкових науках, а також у соціальній нейробиології можуть дати нові перспективи різних форм вираження болю й соціальних реакцій спостерігачів щодо різних типів вираження болю. Дослідження показують, що вираз болю визначається як в автоматичній (ненавмисній, рефлексивній), так і в контрольованій (навмисній, доцільній) нейрорегуляторних системах. Взаємні механізми спостерігачів, відповідальних за автоматичні (ненавмисні, рефлексивні) і контрольовані (умисні, свідомі) реакції, також мають важливе значення. К. Крейг констатує, що спостерігачі з'являються з метою відображення безпосередніх «вісцеральних» емоційних реакцій у ненавмисній, рефлексивній формі. Разом із тим контрольована експресія характеризується цілеспрямованою поведінкою, що видається більш вірогідним для того, щоб викликати роздуми про природу й походження болю людини. У наданому К. Крейгом огляді узагальнено дослідження в контексті теоретичної моделі для розуміння того, як біль сприймається іншими.

Дослідження розшифровки вираження болю здійснювали інші послідовники К. Крейга. Наприклад, Л. Руддер (De Ruddere L.), Л. Губерт (Goubert L.), М. Стівенс (Stevens M.), М. Дів'югель (Deveugele M.), Г. Кромбез (Crombez G.) вважають, що прояви болю керують увагою спостерігачів, що спричиняє спонтанні нейрофізіологічні реакції, рефлексивні похибки, які відбиваються на оцінках і потенціалі співпереживання, а також на клінічних оцінках. Дослідники встановили, що наявність досвіду переживання болю, професійних історій і особистих характеристик, зокрема й упреджень, впливають на диспозиції, розпізнання й розуміння досвіду інших людей.

У томі 15 випуску 3 журналу «Біль», що вийшов у березні 2014 року, група згаданих дослідників опублікувала статтю «Реакція фахівців в області охорони здоров'я на пацієнта болю: вплив знань про медичні докази й психосоціальний вплив». У своїй праці автори вивчали вплив фактичних даних, що стосуються присутності 1) біомедичного підґрунтя болю і 2) психосоціального впливу на практикантів оцінок досвіду болю пацієнта. Крім того, дослідниками було розглянуто потенціал стримувальної ролі болю в поведінці пацієнта. В онлайн-дослідженні взяли участь 52 лікарі загальної практики й 46 фізіотерапевтів, які за допомогою відеозапису розглянули поведінку 4 хворих із проявами болю. Згадані 98 фахівців також ознайомилися із записами, у яких був поданий опис наявності або відсутності медичних доказів і психосоціальних впливів. Учасники дослідження оцінили інтенсивність болю, щоденні можливі перешкоди, звіт про переживання болю, урахували ефективність знеболювальних препаратів, їхню здатність допомогти усунути біль, а також розглянули можливість обману. Первинні результати показали нижчий рівень сприйняття болю за умов наявності щоденного втручання, зменшення співчуття, зниження очікування впливу ліків і менший рівень переживань, коли медичні докази наявності болю відсутні. Такі самі результати були отримані, коли психосоціальний вплив був присутній, але тільки тоді, коли пацієнт демонстрував більш високий рівень больової поведінки. Крім зазначеного, як свідчать автори статті, відсутність медичних доказів була пов'язана з менш позитивними оцінками пацієнтів і переконань в обмані в обох сферах, що також пов'язувалося дослідниками з психосоціальним впливом.

Результати досліджень Л. Руддера (De Ruddere L.), Л. Губерта (Goubert L.), М. Стівенса (Stevens M.), М. Дів'югеля (Deveugele M.), К. Крейга (Craig K.) і Г. Кромбеца (Crombez G.) указують на те, що в галузі охорони здоров'я недостатньо чітких медичних доказів для вивчення психосоціального впливу болю пацієнта на його поведінку. У зв'язку з такими висновками необхідно зазначити, що соціальна комунікація болю також не є достатньо вивченою, що дотепер не дає можливості фахівцям просуватися далі в підвищенні ефективності лікування хворих, що терплять біль.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Carr DB, Bradshaw YS. Time to flip the pain curriculum? *Anesthesiology* 2014;120:12–4.
2. Craig KD. The social communication model of pain. *Can Psychol* 2009;50:22–32.
3. Craig KD, Versloot J, Goubert L, Vervoort T, Crombez G. Perceiving others in pain: automatic and controlled mechanisms. *J Pain* 2010;11:101–8.
4. Decety J, Jackson PL. The functional architecture of human empathy. *Behav Cogn Neurosci Rev* 2004;3:71–100.

5. De Ruddere L, Goubert L, Stevens MAL, Deveugele M, Craig KD, Crombez G. Healthcare professional reactions to patient pain: impact of knowledge about medical evidence and psychosocial influences. *J Pain* 2014;15:262–9.
6. Goubert L, Vlaeyen JWS, Crombez G, Craig KD. Learning about pain from others: an observational learning account. *J Pain* 2011;12:167–74.
7. Hadjistavropoulos T, Craig KD. A theoretical framework for understanding self-report and observational measures of pain: a communications model. *Behav Res Ther* 2002;40:551–70.
8. Hadjistavropoulos T, Craig KD, Duck S, Cano AM, Goubert L, Jackson P, Mogil J, Rainville P, Sullivan M, de C Williams A, Vervoort T, Dever Fitzgerald T. A biopsychosocial formulation of pain communication. *Psychol Bull* 2011;137:910–39.
9. Hadjistavropoulos T, Herr K, Prkachin KM, Craig KD, Gibson SJ, Lukas A, Smith JH. Pain assessment in elderly adults with dementia. *Lancet Neurol* 2014;13:1216–27.
10. Langford DJ, Bailey AL, Chanda ML, Clarke SE, Drummond TE, Echols S, Glick S, Ingrao J, Klassen-Ross T, LaCroix-Fralish ML, Matsumiya L, Sorge RE, Sotocinal SG, Tabaka JM, Wong D, van den Maagdenberg AMJM, Ferrari MD, Craig KD, Mogil JS. Coding of facial expressions of pain in the laboratory mouse. *Nat Methods* 2010;7:447–9.
11. Lewandowski AS, Palermo TM, Stinson J, Handley S, Chambers CT. Systematic review of family functioning in families of children and adolescents with chronic pain. *J Pain* 2010;11:1027–38.
12. Mogil JS. Social modulation of and by pain in humans and rodents. *PAIN* 2015;156:S35–41.
13. Pillai Riddell R, Flora DB, Stevens SA, Stevens BJ, Cohen LL, Greenberg S, Garfield H. Variability in infant acute pain responding meaningfully obscured by averaging pain responses. *PAIN* 2013;154:714–21.
14. Prkachin KM, Craig KD. Expressing pain: the communication and interpretation of facial pain signals. *J Nonverbal Behav* 1995;19:191–205.
15. Schiavenato M, Craig KD. Pain assessment as a social transaction: beyond the “Gold Standard”. *Clin J Pain* 2010;26:667–76.
16. von Baeyer CL, Stevens BJ, Chambers CT, Craig KD, Finley GA, Grunau RE, Johnston CC, Pillai Riddell R, Stinson JN, Dol J, Campbell-Yeo M, McGrath PJ. Training highly qualified health research personnel: the pain in child health consortium. *Pain Res Manag* 2014;19:267–74.

8.2. Практична соціальнокомунікаційна діяльність «Hanen Centre» у корекції затримки мовлення дітей раннього віку за допомогою батьків (Торонтська школа соціальних комунікацій, Канада)

У місті Торонто (Канада) активно розробляє на практиці ідеї соціальної комунікації «Hanen Centre» (<http://www.hanen.org/Home.aspx>), який є некомерційною благодійною організацією з фінансовою підтримкою державних органів. Працівники «Hanen Centre» (далі скорочено – ХЦ, або Центр) характеризують свою діяльність як соціальне підприємництво, що наслідує таку мету – дати можливість дітям молодшого віку найкращим чином розвивати соціальну комунікацію (мовні навички й граматику).

Центр був заснований 1975 року А. Манолсоном (Ayala Hanen Manolson) – фахівцем із патології мовлення. ХЦ розробляє та поширює батьківські й навчальні програми, а також програми для вихователів, діяльність яких спрямована на забезпечення раннього втручання в поведінку дітей із затримкою мовлення. За повідомленням інтернет-ресурсів, Центр створює й поширює путівники й DVD-диски для батьків, вихователів і фахівців, а також пропонує майстер-класи по всьому світу. Електронна енциклопедія інформує про те, що в програмах Центру сильними моментами є моделі соціального інтеракціоністського засвоєння мови. Згадані програми орієнтовані перш за все на сімейний підхід у втручанні в мовленнєву поведінку дітей молодшого віку, у яких фіксується затримка мовлення й аутизм. Діяльність Центру спирається на результати досліджень, що проводяться за його програмами у співпраці з випускниками кафедри логопедії в Університеті Торонто. Дослідження й практичні результати роботи Центру в Торонто науковці пропонують називати практичною соціальнокомунікаційною діяльністю, а дослідників і практиків, які об'єдналися на базі ХЦ, – Торонтською школою соціальних комунікацій.

Фахівці Центру вважають, що затримка розвитку мовлення суттєво впливає на дитину, її родину тощо. Частіше (у 3–4 рази) затримку мовлення, або затримку розвитку соціальної комунікації, спостерігають у хлопчиків, ніж у дівчаток. Приблизно 5–8% дітей дошкільного віку мають затримку в розвитку мовлення. Таку затримку в дитинстві спостерігають і в зрілому віці. Затримка мовлення впливає на формування навичок соціальної комунікації й може вплинути на успішність і досягнення в навчанні, на соціальні стосунки. Також затримка мовлення може спричинити появу проблем із поведінкою, що утруднить спілкування й взаємини з дорослими, а пізніше – під час пошуку місця роботи.

Теоретичну й практичну роботу «Hanen Centre» курують чотири директори й один фахівець:

1) *Е. Вейтцман*, виконавчий директор «Hanen Centre» (автор праці «Практичні вказівки для дітей із затримкою мовлення» (Pepper & Weitzman, 2004), працює ад'юнктом в Університеті Торонто в департаменті логопедії; автор семінару «Вивчаємо мову й любимо її», який проводить його із 1992 року для дітей з аутизмом (із затримкою мовлення);

2) *С. Ерл* – директор програми «Цільове слово» («Target Word») для батьків дітей із затримкою мовлення, яка від 2000 року проводить із Лорен Лоурі семінар «Цільовий текстовий редактор» для мовленнєвого розвитку дітей із затримкою мовлення;

3) *Дж. Грінберг*, директор програми навчання «Мова й любов до неї», орієнтується на дітей молодшого віку, викладачів і вчителів для побудови емерджентної (тієї, що з'являється раптово) грамотності; Дж. Грінберг є асоційованим професором Університету Торонто й має вчений ступінь у галузі патології мовлення;

4) *Л. Дрейк* – директор служби «Послуги аутизму» («Autism Services»); вона забезпечує керівництво й загальне спрямування для двох програм «Більше, ніж слова» («More than Words») і «Здатність говорити» («Talk Ability»); має вчений ступінь у галузі патології мовлення;

5) *Л. Лоурі* – фахівець із патології мовлення, інструктор електронного семінару, а також клінічний дослідник; вона розповсюджує програми для батьків, складені в Центрі; є автором семінарів для батьків, чиї діти мають порушення артикуляції, швидкість мовлення й інші мовленнєві утруднення; є співавтором вказівок лідеру для програми «Більше, ніж слова» («More than Words»); Лорен має вчений ступінь у галузі патології мовлення.

Соціальнокомунікаційна робота ХЦ має чотири напрямки:

- 1) розвиток соціальної комунікації дітей із затримкою мовлення;
- 2) розпізнавання затримки мовлення й розвитку мови;
- 3) розвиток мовної грамотності дітей дошкільного віку;
- 4) розвиток соціальної комунікації в інтересах дітей із високим ступенем аутизму (зокрема й синдром Аспергера).

Кожний із чотирьох напрямків соціальнокомунікаційної діяльності Центру висвітлено далі.

1. Розвиток соціальної комунікації в дітей із затримкою мовлення.

У перші п'ять років, як стверджують фахівці «Hanen Centre», мозок дитини є відкритим для опанування мовлення, тому й легко здійснювати навчання мовлення. Дослідження працівників Центру показали, що в п'ятирічний термін діти вивчають мову й навчаються мовлення в процесі зворотно-поступальної взаємодії з важливими в їхньому житті дорослими. Коли дитина відправляє повідомлення, чи то жест, чи то звук, чи то слово, відповіді її батьків відіграють роль корисного

зворотного зв'язку, що розширює й збагачує навчання дитини. Такий зворотний зв'язок є важливим компонентом у процесі мовного навчання й набуття мовленнєвих навичок для кожної дитини. Дослідники-практики «Hanen Centre» упевнені: якщо дитина спілкується менше, ніж її однолітки, вона навряд чи отримає корисний зворотний зв'язок. Оскільки дитина не говорить, дорослі спілкуються з нею менше, що позначається на зменшенні оптимального, корисного досвіду, на якому й повинен будуватися (формуватися) каркас мовленнєвих навичок.

Саме тому, як стверджують дослідники соціальної комунікації, що працюють у Центрі, так важливо не ігнорувати будь-які ознаки, що свідчать про затримку в розвитку мовлення дитини.

Деякі батьки вважають, що дитина виросте й наздожене своїх однолітків, у яких мовленнєві навички вже сформовані. Тому такі батьки просто чекають на «свій час». Такий підхід, на думку фахівців Центру, є шкідливим. Аргументи на користь критики згаданих очікувань батьків свідчать про те, що діти із затримкою розвитку мовлення не можуть повною мірою брати участь у розмовах, отже, не можуть розвивати психічну діяльність. Але, коли така дитина отримує додаткову підтримку від важливих для неї дорослих, вона може мати значні успіхи. Раннє втручання логопедів, як вважають дослідники Центру, є важливим для дітей, щоб розвинути соціальнокомунікаційні навички, які є необхідними для майбутнього успіху в їх академічному й особистому житті.

2. Розпізнання затримки в розвитку мовлення й мови.

Як свідчать фахівці «Hanen Centre», кожен із дванадцяти дітей у Канаді має затримку розвитку мовлення й мови. Такі діти не можуть белькотіти, як інші діти, і використовують лише однаковий набір звуків. Як дошкільники, такі діти можуть бути повільнішими у використанні слів і використовують більший час для мовлення повними реченнями. Щоб переконатися в тому, що дитина із затримкою розвитку мовлення чи мови потребує допомоги в ранньому віці, необхідно, на думку дослідників і практиків Центру, розпізнати тривожні ознаки затримки. Дітям, які пропустили з певних причин конкретний етап розвитку мовлення й мови, потрібна допомога, щоб наздогнати однолітків.

Фахівці «Hanen Centre» допомагають батькам, вихователям дошкільної освіти й патології мовлення розвивати найкращі комунікаційні навички в дітей молодшого віку. Центр не просто долучає батьків до втручання в розвиток мовлення дітей у ранньому віці, він (ХЦ) забезпечує комплексний підхід, який допомагає батькам стати найбільш важливими вчителями в процесі розвитку дитячого мовлення й мови.

Підхід Центру до допомоги батькам дітей, що мають затримку в розвитку мови й мовлення, базується на трьох провідних принципах:

1) ключова роль батьків і вихователів (визнання родини як найбільш важливого елементу в житті дитини, що означає: батьки можуть і повинні відігравати основну роль у логопедичній інтервенції в розвиток своєї дитини);

2) важливо починати з раннього віку (діти, що отримують терапію раннього втручання на початку їхнього життя, будуть мати кращі результати);

3) «сила щодня» (діти вчаться навчатися не навчаючись, беручи участь у повсякденних розмовах і заходах, що організовують їхні батьки й інші важливі для дітей дорослі).

У «Hanen Centre» розроблена й активно застосовується програма «*It Takes Two Discussion*» («*Це треба обговорювати вдвох*»), що призначена для батьків дітей, які мають затримку в розвитку мови й мовлення. Програма показує батькам практичні засоби створення мовленнєвих навичок своєї дитини під час щоденних процедур і заходів.

Програма «*It Takes Two Discussion*», за свідченнями фахівців Центру, містить такі елементи:

- путівник для батьків;
- групову програму для батьків (також на чолі зі сертифікованим фахівцем із патології мовлення);
- навчальний семінар для розв'язання проблем патології мовлення й отримання сертифікату батьківської програми в межах «*It Takes Two Discussion*».

У «Hanen Centre» до 70-х років XX століття налагоджування соціальної комунікації («лікування») у дітей із затримкою розвитку мови й мовлення відбувалося в окремій кімнаті без участі батьків. На початку 70-х років згаданого століття в ХЦ почалися дослідження, спрямовані на виявлення ролі батьків під час раннього втручання з боку логопеда. Було встановлено, що покращення соціальної комунікації в дітей із затримкою розвитку мови й мовлення відбувається за участю батьків. Дослідження також показали, що взаємодія батьків зі своїми дітьми, мотивація дітей до успіху, заохочення й підтримка спілкування можуть суттєво покращити розвиток дитини. Після результатів спостереження й теоретичного обґрунтування експерти Центру створили програму «*It Takes Two Discussion*», яка дозволила зібрати невеликі групи батьків разом, щоб навчити їх способам допомоги своїм дітям. Програма була спрямована на те, що батьки змогли взяти на себе основну роль у допомозі своїм дітям розвивати навички соціальної комунікації.

У Центрі здійснили нові дослідження, за результатами яких фахівці перевели «вивчення» мови й мовлення дітей із їхньою затримкою в практичне русло, у практичні комунікаційні стратегії, які батьки могли легко застосовувати щодо власних дітей під час виконання повсякденних поточних процедур. Згадана програма показала батькам, як вони можуть рутинні побутові процедури, як-от: купання у ванній кімнаті, приготування бутерброду, похід до школи й назад додому – перетворити на можливість з'єднатися зі своєю дитиною й допомогти їй набути мовленнєві навички.

Із метою поширення досвіду роботи за програмою «*It Takes Two Discussion*» дослідники Центру створили професійний семінар і проводять навчання за згаданою програмою по всьому світу.

Переваги програми «It Takes Two Discussion»:

- 1) фахівці отримують інструменти для підтримки й спрямування батьків;
- 2) батьки дізнаються про те, як зробити соціальну комунікацію своїх дітей ефективною, щоденною, побутовою без специфічних нудних вправ із логопедами;
- 3) фахівці й батьки знаходяться в постійній взаємодії, надаючи допомогу один одному;
- 4) мовленнєва терапія відбувається впродовж дня, можливості дитини розширюються, здійснюється накопичення досвіду соціальної комунікації в різних ситуаціях.

3. Розвиток мовлення й грамотності в дітей дошкільного віку.

На думку дослідників «Hanen Centre», задовго до того, як дитина починає говорити, вона вже обмінюється інформацією з навколишнім світом. Із перших років життя дитина знає, що її крик привертає увагу батьків, які здійснюють соціальну комунікацію, реагуючи на таке «повідомлення». Отже, не підозрюючи, дитина стає на шлях опанування грамотності мовлення під час перших кроків налагодження соціальної комунікації з батьками. Граючи з книгою, указуючи на знаки чи рядки на аркуші, дитина фіксує перші спроби опанувати грамотність.

Дослідження фахівців Центру показують, що реакція дорослих на такі перші кроки опанування дитиною грамотності може суттєво вплинути на якість грамотності мовлення дитини. Дорослі мають набагато міцніший потенціал для допомоги дітям у такій важливій справі.

Допомога дітям із затримкою розвитку мови й мовлення з боку фахівців «Hanen Centre» здійснюється завдяки зручним ресурсам і практичним тренінгам для батьків, педагогів мовленнєвої патології й мови. Дослідники й практики Центру зосереджують свою увагу на повсякденній рутинній діяльності дітей і роблять таким чином їхню мову й мовлення грамотними за рахунок веселого й непомітного навчання кожної дитини.

4. Розвиток соціальної комунікації в інтересах дітей із високим ступенем аутизму (зокрема й синдром Аспергера).

Розвиток мовлення й соціальної комунікації в дітей із різними розладами аутистичного спектра відбувається повільніше, ніж у дітей, у яких немає ознак аутизму. Саме через причини, пов'язані із сенсорними проблемами дітей, які мають розлади аутистичного характеру, може здаватися, що вони більше зацікавлені в сприйнятті екологічних звуків (дзижчання вентилятора, або бджоли), ніж звуків спілкування між людьми. Здається, що аутисти не чують розмови інших людей. Перші вимовлені слова часто затримуються в аутистів. Їхніми першими словами є незвичайні слова (наприклад, номери). Часто аутисти повторюють слова, почуті від оточуючих.

Дослідження фахівців «Hanen Centre» показали, що раннє втручання може суттєво покращити соціальнокомунікаційні навички дітей, що мають ознаки аутистичного спектра. Доведено, що втручання батьків у розвиток комунікаційних навичок їхніх дітей-аутистів (зі спрямуванням на стимуляцію мотивації дітей, їхнє заохочення й підтримку) може зробити значний внесок у соціальнокомунікаційний розвиток дитини. Саме в такому напрямку працюють фахівці Центру.

Із 1975 року «Hanen Centre» пропонує батькам спеціальний підхід, спрямований на формування навичок спілкування в дітей з аутизмом. Такий підхід базується на трьох провідних принципах:

1) *ключова роль батьків і вихователів* (родина визнається найважливішим елементом у житті дитини; батьки можуть відіграти головну роль у втручанні логопеда в психічну діяльність своєї дитини);

2) *важливо починати з раннього віку* (діти-аутисти будуть мати кращі результати);

3) *сила в «кожному дні»* (діти навчаються не навчаючись, беручи участь у повсякденних розмовах і заходах разом зі своїми батьками й іншими важливими для них дорослими, що знають, як організувати спілкування під час участі дитини в заходах).

Спираючись на більшість сучасних досліджень щодо раннього втручання в розвиток мови й мовлення дітей, у яких фіксуються розлади аутистичного спектра, Центр розробив програму «Більше, ніж слова» («More than Words»), яка дозволяє батькам брати на себе відповідальність за раннє навчання власної дитини, щоб допомогти їй стати кращим комунікатором.

Програма «Більше, ніж слова» розроблена для батьків дітей, які мають ознаки аутистичного спектра, щоб показати їм те, як вони можуть отримати великі переваги у формуванні навичок спілкування своєї дитини в процесі щоденних заходів. У результаті діти мають додаткову підтримку, що необхідна їм упродовж дня, а не тільки під час проходження ними терапевтичних процедур.

Як і всі програми «Hanen Centre», програма «Більше, ніж слова» почалася з великих досліджень, результати яких показали, що використання конкретних стратегій взаємодії (наприклад, виконання завдання під час дороги до Центру, коли дитина відчуває себе лідером) може стимулювати суттєві зміни. Таким чином, експерти Центру з аутизму ввели в комплект для роботи елементарні соціально-комунікаційні процедури. Дослідження також показало, що діти, які страждають на аутизм, навчаються й спілкуються краще тоді, коли вони знають, що слід очікувати від взаємодії з оточуючими. Програма «Більше, ніж слова» дає батькам конкретні поради для додавання такого роду навчальних процедур у повсякденну діяльність.

Сила програми «Більше, ніж слова» полягає в тому, що її використовують «щодня» (під час миття у ванній кімнаті чи на перерві в школі), що сприяє покращенню

соціальних і комунікаційних навичок. Програма «Більше, ніж слова» допомагає батькам підтримувати свою дитину в досягненні таких цілей:

- покращення соціальних навичок;
- можливість брати участь у зворотно-поступальній взаємодії;
- краще розуміти мову.

Щоб зробити програму «Більше, ніж слова» широкодоступною, фахівці «Hanen Centre» розробили фаховий семінар для усунення ознак мовленнєвої патології й патології розвитку мови, із яким виступають по всьому світу. Під час семінарів фахівці Центру розповідають про те, як треба ефективно використовувати програму «Більше, ніж слова» у повсякденній роботі з родинами. За результатами проведення таких семінарів слухачі отримують спеціальні сертифікати, що підтверджують право працювати з дітьми-аутистами, у поведінці яких є ознаки розладів знання мови й мовлення.

У «Hanen Centre» фахівці-дослідники займаються розвитком соціальної комунікації в інтересах дітей із високим ступенем прояву аутизму, зокрема й синдромом Аспергера.

Успіх комунікації залежить не лише від ефективного вживання слова, але й від того, наскільки ми володіємо мовою тіла, виразом обличчя, поглядом, тоном голосу. Невербальні сигнали часто можуть розповісти партнеру по спілкуванню набагато більше, ніж слова. Щоб бути успішним комунікатором, ми повинні знати те, як інтерпретувати сигнали й реагувати на них, як їх ефективно використовувати.

Більшість дітей починає звертати увагу на невербальні сигнали ще в ранньому дитинстві, наприклад, коли шукають обличчя своїх батьків, щоб переконатися в їхній підтримці й визнанні. Але дітям із синдромом Аспергера, поміркованим аутизмом чи тим, хто має утруднення соціальнокомунікаційного характеру, важко «зчитувати» й декодувати думки й почуття інших людей, сигнали тіла, обличчя, рук, тону голосу. Частіше темп такого «зчитування» і декодування уповільнений, що робить соціальну комунікацію таких дітей утрудненою, часто неефективною.

Описані ознаки сильного ступеня аутизму не дають дітям можливості співпереживати. Вони часто не знають, що сказати чи зробити в соціальних ситуаціях. Дітям із синдромом Аспергера чи дітям із високим ступенем аутизму вкрай важко знайти друзів і налагодити довірливі стосунки з іншими людьми.

Це не означає, що вищезгадані діти не можуть відчувати значне покращення в розвитку їхніх навичок соціальної комунікації. Дослідження фахівців Центру показали, що під час додаткової допомоги й підтримки з боку важливих у житті дитини дорослих діти з утрудненнями соціальної комунікації можуть дізнатися про багато важливих навичок, які зроблять спілкування з іншими людьми й пошук друзів набагато простішими.

Із метою задоволення конкретних потреб дітей віком 3–7 років із високим ступенем прояву ознак аутизму чи синдромом Аспергера фахівці Центру розробили спеціалізований підхід, в основу якого було покладено три провідні принципи:

– *прийняття перспектив інших людей має ключове значення для соціальної взаємодії* (діти, які можуть «бачити», сприймати іншу точку зору й зрозуміти те, як інші думають і відчують, мають найбільші шанси знайти собі друзів);

– *батьки й вихователі відіграють ключову роль* (родина повинна бути найважливішим елементом у житті дитини; батьки можуть і повинні відігравати головну роль під час втручання фахівців у життя своєї дитини);

– *навчання відбувається природним чином* (діти навчаються краще за все під час повсякденних бесід і заходів із батьками й іншими важливим у їхньому житті дорослими).

Упродовж тривалого часу більшість методів лікування для високого ступеня прояву ознак аутизму була спрямована на навчання певним клішованим сценаріям поведінки в конкретних соціальних ситуаціях. Спираючись на передові дослідження, результати яких допомагають дітям зрозуміти думки й почуття інших, фахівці «Hanen Centre» розробили програму, яка уповноважує батьків на те, щоб вони допомагали дитині розвивати соціальні навички й таким чином могли стати успішним комунікатором і знайти собі друзів. Така програма називається «Здатність говорити» («TalkAbility») і розроблена спеціально для батьків дітей віком від 3 до 7 років із синдромом Аспергера чи високим ступенем ознак аутизму з метою показати те, як сприяти розвитку високого рівня комунікації й соціальних навичок, що необхідні для досягнення найкращих результатів у соціальній комунікації.

Програма «Здатність говорити» показує, що батьки, які використовують переваги власних дітей, здатні допомогти їм навчитися цінувати здібності інших людей і розробити розмовні навички під час повсякденних процедур і заходів.

Програма «Здатність говорити» включає:

- путівник для батьків;
- набір програм для батьків із сертифікованими кураторами – фахівцями в патології мовлення й мови, яких підготував Центр;
- навчальний семінар для фахівців із лікування мовленнєвої патології й сертифікованих у Центрі.

За свідченнями фахівців «Hanen Centre», програма «Здатність говорити» народилася з великого дослідження, метою якого було сприяти розвитку комунікації дітей із високим ступенем фіксації ознак аутизму. Результати дослідження показали, що діти, які беруть участь у розмовах про думки й почуття інших людей, починають налаштовуватися на те, що думають інші люди (часто таку процедуру називають «теорія-розум»). Саме таке мислення є вирішальним для здатності дитини мати успішні міжособистісні стосунки.

Також за результатами дослідження було встановлено, що, коли батьки використовують специфічне «добудування» речення словами «думати», «розуміти»,

«диво» у розмовах зі своїми дітьми, останні починають говорити таким же чином. Як зауважують дослідники Центру, застосування батьками правильної нормативної лексики приводить до того, що діти починають по-різному говорити, навіть думати інакше. Діти починають «бачити» важливість прослуховування ідей і точок зору інших людей. Отже, батьки можуть зробити значний внесок у загальний соціальнокомунікаційний розвиток власних дітей.

Путівник програми «Здатність говорити» і фахівці Центру перетворили складні ідеї на просте використання стратегій, які батьки можуть використовувати разом зі своїми дітьми під час повсякденних процедур і заходів, спрямованих на глибше пізнання соціального світу.

Для доступності програми «Здатність говорити» дослідники Центру розробили фаховий семінар, спрямований на усунення патології мовлення й мови, на реалізацію підходу, зазначеного в програмі, у своїй клінічній практиці з дітьми й їхніми родинами в усьому світі.

Комплексний підхід фахівців і дослідників «Hanen Centre», спрямований на закріплення навичок соціальної комунікації дітей із синдромом Аспергера й високофункціональним аутизмом, корисний для батьків і фахівців. Отже, батьки й лікарі працюють разом, щоб значно збільшити можливості дитини навчатися й використовувати навички соціальної комунікації в різних контекстах.

Список використаних джерел

Hanen centre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hanen.org/Home.aspx> (дата звернення: 13.03.2016). – Назва з екрана.

8.3. Погляди на роль соціальної комунікації в Лісабонській школі (Португалія)

Праці португальських дослідників М. Піна (Marco Pina) і Н. Гонт'є (Nathalie Gontier), їхні редакторські зусилля зі створення книжок, спрямованих на висвітлення результатів досліджень у галузі соціальної комунікації, їхній досвід, що передається колегам, називаються Лісабонською науковою школою.

М. Піна має досвід роботи в медицині, який він застосовує до філософії біології й філософії медицини. Дослідник готує докторську дисертацію про розвиток розумових здібностей мозку в контексті природи. Працює М. Піна в Університеті Лісабона. Раніше він працював на посаді наукового співробітника в Центрі з філософії науки Університету Лісабона, а також у лабораторії прикладної еволюційної епістемології. М. Піна редагував кілька книг з еволюційної теорії, мовної еволюції та еволюції людини.

Н. Гонт'є – філософ науки й антрополог. Її основні наукові інтереси лежать в еволюційній епістемології й антидарвінізмі еволюційних теорій. Н. Гонт'є досліджує те, як згадані теорії відрізняються від сучасного синтезу і як вони можуть бути реалізовані в лінгвістичних науках і загальній соціально-культурній області.

Як засновник і директор Лісабонської лабораторії прикладної еволюційної епістемології, вона має філію Центру з філософії науки на факультеті природничих наук Університету Лісабона. Раніше Н. Гонт'є працювала в голландському Вільному університеті Брюсселя (Бельгія), у Лоренц (Lorenz) інституті імені Конрада (Австрія) й Американському музеї природної історії (США). Дослідження Н. Гонт'є спонсорують американський Фонд Джона Темплтона, Європейський фонд Марі Кюрі й Бельгійський фонд наукових досліджень Фландрії. Дослідниця є засновником і головним редактором серії книг «Міждисциплінарні еволюційні дослідження», що видається у видавництві «Springer».

На фото – Наталі Гонт'є
(джерело: <https://lisboa.academia.edu/NathalieGontier>)

2014 року в згаданому видавництві вийшла з друку колективна монографія «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід». Її редактори М. Піна (Marco Pina) і Н. Гонт'є (Nathalie Gontier) зібрали результати досліджень учених, які вивчали розвиток соціальної комунікації людства. У монографії приматологи, лінгвісти, антропологи, когнітивісти й філософи науки систематично аналізують, як їхні специфічні дисципліни роз-

межують дослідницькі питання й методології, залучені до вивчення еволюційних походжень соціальної комунікації в приматів і людей.

У працях, адресованих історикам і філософам як фахівцям із вивчення епістемологічних структур, стверджується те, що соціальна комунікація асоціюється з комунікацією примата й вивченням еволюції мови. Але таке уявлення про соціальну комунікацію змінилося через деякий час. Такі концептуальні зміни впливають на наші уявлення про предмет дослідження.

У дослідженнях учені аналізують те, чому вони вбачають смисл у різних засобах, за допомогою яких примати спілкуються соціально в природних і експериментальних умовах.

Автори досліджують динамічні «будівельні блоки», за допомогою яких між приматами виникає зв'язок, аналізують те, як примати демонструють когнітивні вимоги до зав'язування дружніх стосунків. Дослідники виділяють експерименти, спрямовані на взаємодію з приматами й вивчення їхньої «мови», материнську комунікацію приматів із немовлятами, досліджують емоції й вираз обличчя, жести й голосові сигнали, увагу, інтенціональність і перевіряють теорію про наявність розуму в приматів.

У працях дослідники зосереджують увагу на тому, як різні види компанійської поведінки еволюціонували і як вони можуть вважатися еволюційними передумовами доприродної «мови». Провідні вчені аналізують як спрямування, так й особливості голосових сигналів, що поступилися наслідувальній протомові, а також трансформацію в природну мову.

Антропологи, археологи й лінгвісти здійснюють пошук необхідних нейрокогнітивних, анатомічних і динамічних особливостей, необхідних для того, щоб природна мова еволюціонувала. Також фахівці досліджують те, як мова приматів відрізняється від інших форм їхньої комунікації.

Характеризуючи книгу «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід», Р. Салмі (Roberta Salmi) на сторінках журналу «Щоквартальний огляд біології» (том 90 за вересень 2015 року) висловила таку думку: «У цьому томі дається огляд деяких із численних теоретичних основ, запропонованих для вивчення еволюції соціальної комунікації приматів і мови людини... Багата на роздуми міждисциплінарна книга може бути корисною будь-якому вченому, який цікавиться походженням й еволюцією мови й комунікації» (Roberta Salmi, *The Quarterly Review of Biology*, Vol. 90, September, 2015).

Дослідник Дж. Лека на сторінках журналу «Choice» у томі 52(6) за лютий 2015 року також схвально висловилася на адресу книжки «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід»: «Ця праця покликана забезпечити ... серію оглядів і критичних зауважень більшості методологічних і теоретичних підходів, апологети яких ведуть дослідження механізмів й еволюції соціальної комунікації приматів і людської мови... Підбиття підсумків: Рекомендується аспірантам і дослідникам факультету» (J. B. Leca, *Choice*, Vol. 52 (6), February, 2015).

У колективній монографії «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід» Н. Гонтьє й М. Піна опублікували результати дослідження про вивчення соціальної комунікації приматів. У своєму розділі автори аналізують шлях від етіології й порівняльної зоології до соціальної приматології, еволюційної психології й еволюційної лінгвістики.

Дослідницькі галузі дотримуються особливої епістемної основи, яка є методологічними правилами для вивчення й інтерпретації як пізнавальної, так і комунікативної поведінки приматів. Із початку вивчення соціальної комунікації епістемний фокус змістився від біхевіористських спостережень до дослідження когнітивних і нейрологічних здібностей, які лежать в основі спостереження за комунікативною поведінкою. Пізніше дослідження були орієнтовані на вивчення еволюційних одиниць, рівнів, механізмів соціальної комунікації. Автори повідомляють про те, що книга «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід» об'єднала вчених у межах таких галузей:

- 1) дослідження історичних й епістемних коренів диференціації комунікації приматів/людської мови;
- 2) ідентифікація й аналіз структурних блоків соціальної комунікації;
- 3) дослідження того, як стратегії соціальної комунікації приматів еволюційно передували людській мові;
- 4) аналіз того, чим соціальна комунікація відрізняється від людської мови.

У розділах монографії автори пояснюють переваги і недоліки своїх польових епістемних підходів. Дослідники порівнюють їх із теоретичними основами й дають методичні рекомендації того, як теорія формує й змінює уявлення про соціальну комунікацію приматів, що може зміцнити епістемне розмаїття дослідницьких підходів.

Емоції, вирази обличчя, вокальна сигналізація, а також рухи руками й тілом еволюціонували, за рахунок чого примати, у тому числі люди, спілкувалися. Крім того, люди винайшли писемне і усне мовлення, що не тільки «дозволило» соціальну комунікацію, а й зробило можливим прояв абстрактної, символічної й творчої думки про минуле, сьогодення, майбутнє взагалі. Розвиток й еволюцію соціальної комунікації людини та інших приматів було вивчено представниками декількох дисциплін: етіології, порівняльної зоології, приматології, порівняльної психології, еволюційної психології й еволюційної лінгвістики. Автори колективної монографії вивчили епістемні межі згаданих галузей знань і запропонували напрямки для майбутніх досліджень.

Загальний аналітичний погляд на різні підходи до вивчення соціальної комунікації запропонували в колективній монографії Н. Гонтьє й М. Піна. У статті «Короткий нарис різних епістемних меж для дослідження соціальної комунікації й мови в приматів» автори ставлять питання про те, якими слід вважати епістемні межі, що спрямовують учених у їхніх дослідженнях комунікації приматів і людської мови. Автори стверджують, що сучасні методики досліджень і теоретичні напрямки у вивченні комунікації й мови виникли в минулому столітті, коли дослідники

звільнилися від класичних філософських традицій. На думку Н. Гонтє і М. Піна, сфера етології виникла в тридцять років ХХ століття в Європі й виросла з двох напрямків: натуралізованої епістемології й порівняльної зоології.

Як тлумачить психологічний словник, етологією (від англ. *ethology*, грец. *ethos* – спосіб життя) називають науку, що «знаходиться на стику зоології, біології та порівняльної психології». Така наука «тісно пов'язана з фізіологією вищої нервової діяльності, нейрофізіологією».

Автори словника повідомляють про те, що етологія «детально вивчає поведінку тварин у природному середовищі». Пропонують вважати основним методом етології «природне спостереження», а предметом вивчення етології – «співвідношення спадкових факторів (інстинктів) і набутих навичок, зокрема різні прояви будь-якого інстинкту в представників одного виду (загальне в усього виду, закладене генетично, й індивідуальні особливості, що з'являються під час взаємодії тваринного із зовнішнім світом)».

Етологи, на думку авторів статті, що подана в психологічному словнику, «класифікують і будують аналіз поведінки за допомогою різних функціональних станів тварин: сон, неспання, спокій, активність, гра, пересування (локомоція), харчування, захист і напад тощо». Необхідно пам'ятати про те, що важливе місце у вивченні тварин «займає вивчення територіальної й групової поведінки тварин». Родоначальниками етології автори словника вважають К. Лоренца, Н. Тінбергена, В. Торпа, К. фон Фріша та інших.

Як вважають Н. Гонтє й М. Піна, основні проблеми етології розробили фон Уекскуль (von Uexküll, 1909), Хейнрот (Heinroth, 1910), Холден і Хакслі (Haldane and Huxley, 1927), Лоренц (Lorenz, 1937, 1941, 1958), які «спрокували» наукове дослідження тваринних «інстинктів» і розробили теорію імпринтингу й фіксованих патернів дії.

Н. Гонтє й М. Піна впевнені в тому, що Ніколас «Ніко» Тінберген (нідерландський етолог й орнітолог, лауреат Нобелівської премії з фізіології й медицини в 1973 році, який відкрив принципи, що «пов'язані зі створенням і встановленням моделей індивідуальної та групової поведінки тварин») ще 1963 року сформулював чотири основні запитання етології:

1. Які чинники регулюють поведінку?
2. Як формується поведінка в онтогенезі?
3. Як формується поведінка у філогенезі?
4. Яка його адаптивна цінність?

За даними Н. Гонтє й М. Піна, у США дослідники Луї й Олександр Агассіс сприяли визначенню того, яким чином можна спостерігати за поведінкою тварин і як проводити порівняльний аналіз в області розвитку й еволюції поведінки тварин, зокрема їхньої комунікації. Автори статті нагадують, що на початку ХХ століття в США в межах порівняльної психології з'являється біхевіористська школа, яку представили праці Е. Торндайка (1911), Дж. Уотсона (1913), а пізніше,

у другій половині XX століття, – праці Б. Скіннера (1957, 1986). Саме вони презентували результати емпіричного й експериментального дослідження поведінкового розвитку. Н. Гонтє й М. Піна спираються на результати досліджень Б. Скіннера, який розробив теорію навчання людської мови. Саме дослідник стверджував, що мова є поведінкою й що більшій частині мовленнєвої поведінки можна навчитися завдяки оперантному кондиціонуванню (operant conditioning), або оперативному підкріпленню.

Критикою, як вважають Н. Гонтє й М. Піна, ідей біхевіоризму в межах лінгвістики стали ідеї Ноама Хомського (1959), який спирався на те, що біхевіоризм має «бідність стимульних аргументів». Н. Хомський вважав, що в процесі розвитку діти людини компетентні вивчати мову, навіть якщо мовні характеристики, на які вони спираються, не досконалі. Саме тому, як вважають Н. Гонтє й М. Піна, Н. Хомський пізніше (у 1965 та 1972 роках) постулював вроджену здатність мови або мозку на основі когнітивного «мовного органа». Такі внутрішні (інтернальні) мовні здібності відрізняються від зовнішніх (екстернальних) мов, що є в сучасному світі. Н. Гонтє й М. Піна стверджують, що Н. Хомський наполягав на тому, що інтернальні мови вимагають когнітивне, а не біхевіористське дослідження.

Н. Гонтє й М. Піна переказують ідею Н. Хомського про те, що як компетентність/продуктивність, так і відмінності інтернальних/ екстернальних мов розділені полем лінгвістики в синхронічній і діяхронічній (історичній і компаративній соціо- й антропологічній) лінгвістиці. Синхронічна лінгвістика досліджувала те, що було структурно універсальним для всіх мов. За твердженням Н. Гонтє й М. Піна, «семантично всі мови допускають переміщення або здатність використовувати символи, які відносяться до неспостережуваних подій у світі, і синтаксично всі мови є рекурсивними й композиційними». Згадана характеристика людської мови, на думку авторів дослідження, сприяла формулюванню висновку про те, що комунікація тварин була визначена як така, що відрізняється від людської. Н. Хомський вважав, стверджують Н. Гонтє й М. Піна, що в комунікації тварин відсутні пересування, композиційність і рекурсія, і саме тому така мова якісно відрізняється від будь-якого іншого виду комунікації, які ми знаходимо в приматів. Дослідники Н. Гонтє й М. Піна констатують, що Н. Хомський ніколи не заперечував, що примати мають соціальнокомунікаційні навички. До того ж, як вважають автори статті, визначальних характеристик у приматів для здійснення соціальної комунікації немає, тому що комунікаційні навички приматів не дозволяють виражати абстрактні або творчі думки. Саме тому людська мова якісно відрізняється від комунікації приматів. Також різниця між екстернальними/інтернальними мовами привела до того, що людська мова була визначена завдяки комунікативним і соціальним аспектам. За твердженням Н. Гонтє й М. Піна, Н. Хомський не вбачав можливості вивчити інтернальну мову. Дослідники ж, навпаки, наполягають на тому, що інтернальну мову приматів можна вивчити за допомогою спостережень за невербальною поведінкою, що су-

проводжує людську мову під час виробничого процесу, а також завдяки використанню знань етології, порівняльної психології, зоології, соціології й антропології. Н. Гонтє й М. Піна нагадують про те, що в порівняльній психології вже є традиція дослідження невербальної комунікативної поведінки приматів, що подібна до людської. Науковці констатують, що такі дослідження довели наявність збігів у типах соціальних моделей поведінки людей і приматів. Перехресні дослідження, спрямовані на сприяння розвитку приматів, передбачали навчання нелюдських приматів людської мови. Про це писали Р. Футс і С. Міллс (Fouts R. S., Mills S. T., 1997); Р. Гарднер і Б. Гарднер (Gardner, R. A. & Gardner, B. T., 1969); Р. Гарднер, О'Нилл, М. Турнер, В. Дейл (Gardner, R. H., O'Neill, R. V., Turner, M. G. and Dale, V. H., 1989). Н. Гонтє й М. Піна посилаються на праці Д. Румбай (Rumbaugh 1977) та Д. Савадж-Румбай (Savage-Rumbaugh 1986), у яких дослідниця розповідає про навчання шимпанзе штучної (єрської) мови.

Н. Гонтє й М. Піна пропонують такі результати спостережень й експериментів.

1. Перша серія експериментів була спрямована на навчання приматів оперантної поведінки в природних умовах, у безперервному процесі виховання. Друга група експериментів орієнтована на сприйняття тестів Н. Хомського щодо людської мови. Виявилось, що примати можуть не лише сприйняти символи, а й користуватися їх обмеженою кількістю, що дало їм можливість скласти елементарні рекурсивні речення.

2. За твердженнями Н. Гонтє й М. Піна, результатами другої серії експериментів стала здатність приматів вивчити людську мову більш легко за умови спеціальної мотивації. Вона ґрунтувалася на необхідності застосовувати мову під час спілкування, а не тоді, коли синтаксичні конструкції потрібно було ув'язати з подіями у світі.

3. За результатами спостережень Д. Фоззі (Fossey D., 1983) й Дж. Гудалл (Goodall J., 1986), здійсненими в межах етологічної школи, соціальнокомунікаційною поведінкою слід називати материнську турботу, спільне харчування, боротьбу, секс, які потребують специфічної взаємодії. Останні супроводжуються такою поведінкою, як залицання, емоційні прояви, вираження голосових викликів, жестикуляція, розглядання й взаєморозуміння.

4. Як вважають Н. Гонтє й М. Піна, сьогодні дослідники розробили багато методик вивчення комунікації приматів, але в наукових колах дискутують щодо відповіді на запитання, чи людська мова є лише одним із видів соціальної комунікації, яка склалася в приматів, чи мова має некомунікативні властивості. Такі дискусії чинять вплив на дослідження соціальної комунікації приматів. Соціальнокомунікативні навички приматів слід розуміти або як еволюційні попередники людського спілкування, або як демонстрацію унікальної особливості спілкування приматів. Однак виникає проблема з диференціацією рис такої соціальної комунікації.

5. Вивчення соціальної комунікації приматів, на жаль, як вважають Н. Гонтє й М. Піна, здійснюється з використанням тих методик, що допомагають вивчати людську соціальну комунікацію, і тих теоретичних підходів, які використовують для вивчення людського спілкування.

Португальські (м. Лісабон) дослідники Н. Гонтєс й М. Піна в передмові до колективної праці «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід», яку вони аналізують, указують на теоретичні позиції як своїх однодумців, так і тих, хто виступає проти їхніх теоретичних настанов. Представники Лісабонської школи соціальної комунікації проаналізували філософське й історичне коріння досліджень соціальної комунікації.

Серед дослідників походження й розвитку мови та соціальної комунікації Н. Гонтєс й М. Піна називають філософа С. Бланке (Stefaan Blancke), який висловив свою теоретичну позицію в праці «Орангутанги Лорда Монбоддо: походження й прогрес мови» (2014). С. Бланке аналізує розвиток дискусій щодо походження мови, які починають свій відлік ще за доби Просвітництва. Автор наводить приклад спостережень західних торговців, які налагоджували стосунки з представниками інших цивілізацій. Останні заносили до своїх службових записів про обмін і купівлю товарів відомості про «мавроподібних людей», яких купці бачили в лісах. За записками Едварда Тайсона (Edward Tyson), зробленими 1699 року, таких дивних лісових людей називали «Homo Sylvestris».

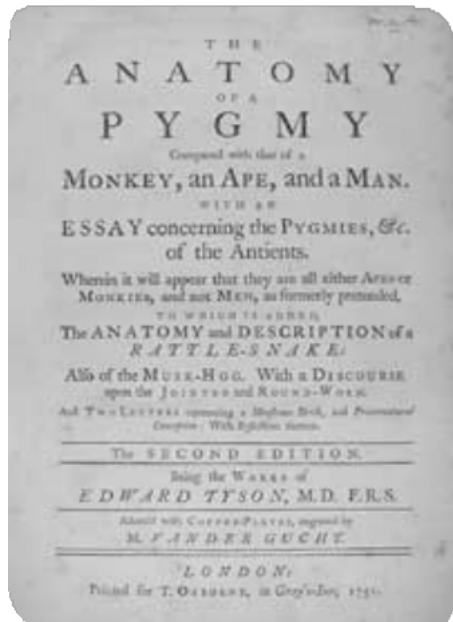
Сьогодні таких лісових людей називають орангутанги. Як занотовують Н. Гонтєс й М. Піна, сучасники також фіксують анатомічні форми й комунікативні навички, що можуть бути порівняні з людськими. С. Бланке вважає, що, починаючи з праці Е. Тайсона, у науковому світі не припиняються дебати щодо людської природи й різних дихотомій у руслі «невербальна комунікація – людська мова».

До числа згаданих дихотомій С. Бланке пропонує віднести такі:

1) здатність говорити є «вроджена – набута»;

2) «природна здатність говорити – результат навчання»;

3) «якісна – кількісна відмінність» соціальної комунікації людини й примата (те, що робить людину людиною: раціональне, абстрактне лінгвістичне мислення якісно відрізняється від невербальної соціальної комунікації у тварин і приматів; С. Бланке ставить запитання: можливо, є різні прийоми, які в різних мовах людина використовує для спілкування?);

На фото – титульний лист праці Едварда Тайсона «Анатомія пігмев» (2-е видання 1751 року).

(джерело: https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Tyson)

4) «безперервність – розривність» (знову С. Бланке порушує питання про те, що людину робить людиною: її здатність до оволодіння мовою далека від природи, чи, можливо, є спадкоємність від інших видів комунікації);

Наведені дихотомії, на думку Н. Гонтє й М. Піна, С. Бланке пов'язує з ідеями природи, що створена і є творцем упорядкованого структурованого Великого Ланцюга Буття, що неухильно прогресує від простого до складного. С. Бланке вважає, що первісні мови були більш зрозумілими й тлумачилися за допомогою знакових жестів і вокалізації, що «нанизувалися» разом із синтаксичними правилами. Молодші мови, на думку дослідника, вважаються більш «раціональними» й мають більше абстрактних символів і складнішу граматику.

Н. Гонтє й М. Піна вказують на думку С. Бланке, який стверджує, що лорд Монбоддо мав кілька своєрідних поглядів на природу людської мови, тому що встановив, що примати є представниками людського виду. С. Бланке вважає, що лорд Монбоддо впевнений у спорідненості людей і орангутангів.

Лорд Монбоддо, на думку Н. Гонтє й М. Піна, визнавав орангутангів (сучасники лорда всіх приматів називали орангутангами) «нижчими» людьми, які можуть дати уявлення про людські емоційні, раціональні й лінгвістичні здібності. Орангутанги, за твердженням лорда Монбоддо, могли мати власну точку зору. Дослідник передбачав навіть, що за умови культурного розвитку приматів вони могли б набути мовленнєвих навичок й інших рис, пов'язаних із цивілізацією, тобто орангутанги могли б мати соціальні комунікації. На передбачення лорда Монбоддо на початку ХХ століття спиралися дослідники, які прагнули довести його точку зору. Н. Гонтє й М. Піна згадують ранні експерименти (cross-fostering) родини Келлог (Kellogg), проведені 1933 року з шимпанзе Гуа, а також експерименти з навчання мовлення, проведені родинною Хеїз (Heys) із шимпанзе Вікі й описані 1951 року та 1952 року.

В історії приматології вже був проведений глобальний експеримент, який увійшов у світову науку під іменем «експерименти Ладигіної» і який сьогодні сміливо можна називати експериментом-спробою навчити приматів навичок соціальної комунікації. Російський дослідник Н. Ладигіна-Котс узяла на виховання шимпанзе (вік – один рік), на ім'я Йона. Дозвіл на утримання вдома маляка шимпанзе дав чоловік дослідниці – О. Котс, який на той час був директором зоопарку.

Упродовж трьох років цілодобово Н. Ладигіна-Котс прагнула навчити Йону спілкуватися. Спостерігаючи за поведінкою малень-

На фото – Лорд Монбоддо (Джеймс Бернетт) (1714–1799), попередник еволюціоністського вчення Чарлза Дарвіна

(джерело: https://en.wikipedia.org/wiki/James_Burnett,_Lord_Monboddo#/media/File:Lord_Monboddo01.jpg)

кого шимпанзе, Н. Ладигіна-Котс описала ігрову, дослідницьку й конструктивну діяльність примата. Результати згаданих спостережень лягли в основу дипломної роботи дослідниці «Новий метод дослідження пізнавальних здібностей шимпанзе» і виданої монографії. Працюючи в інституті психології Н-ського університету у відділі експериментальної психології, Н. Ладигіна-Котс від 1923 року, коли народився її син Руді, здійснювала цілодобові спостереження за його розвитком до того моменту, коли дитині виповнилося 7 років. Результати спостереження стали підмурівком для порівняльного аналізу поведінки дитини шимпанзе і людської дитини. Порівняльний аналіз дав можливість дослідниці дійти важливих висновків.

1. Розвиток моторних рухів людської дитини й дитини шимпанзе є різним.
2. Моторика розвивається швидше в дитини людини.
3. Шимпанзе не може наслідувати звуки людської мови. Дитина людини наслідує ці звуки легко.
4. Ігри дитини шимпанзе мають деструктивний характер, у дитини людини – переважно конструктивний.

Висновки унікального експерименту, проведеного Н. Ладигіною-Котс, свідчать про те, що соціальна комунікація дитини шимпанзе й дитини людини кардинально розрізняється.

Н. Ладигіною-Котс у своїй монографії «Дитя шимпанзе й дитя людини в їхніх інстинктах, емоціях, іграх, звичках і виразних рухах» (1935) зазначає, що:

- дитина шимпанзе й дитина людини розвиваються по-різному;
- посилаючись на спостереження Фр. Філні (Fr. Filney, 1923), який стверджував, що в людини й мавпи спільними є 623 анатомічні ознаки, 396 ознак є спільними з шимпанзе, зокрема з будовою мозку;

незважаючи на такі спільні ознаки, Н. Ладигіна-Котс стверджує, що для розвитку мовлення потрібен лише мозок людини.

Спроби навчити соціальної комунікації приматів не завершилися унікальним досвідом російської дослідниці Н. Ладигіної-Котс. У 30-ті роки XX століття такі експерименти продовжувалися. Відомими є експерименти родин Келлог і Хеїз.

Як стверджують автори електронної енциклопедії, суть експерименту В. Келлога полягала в тому, що американський біолог В. Келлог (Winthrop Kellogg), який жив у період від 1898 року до 1972 року, спробував 1931 року виховувати малюка шимпанзе у своїй родині.

В. Келлог і його дружина Л. Келлог мали на початку експерименту свою дитину – сина Дональда, якому виповнилося 10 місяців.

На фото: Надія Ладигіна-Котс із чоловіком Олександром Котсом
(джерело: https://ru.wikipedia.org/wiki/File:A.F._Kots_and_N.N.Ladygina.jpg)

Шимпанзе Гуа на день початку експерименту було 7 місяців. Обидва малюка знаходилися в родині й виховувалися як брати. Умови проживання й виховання були однаковими. За результатами такого експерименту було встановлено, що вже за 9 місяців соціальні комунікації Дональда перевершили вміння Гуа «спілкуватися».

Дослідники В. Келлог і Л. Келлог занотовували свої спостереження й установили, що:

- Гуа (шимпанзе) і Дональд (людина) під час експерименту здружилися й були нерозлучними;

- Гуа перемагала в змаганнях, пов'язаних із дістанням палицею печива, підвишеного до стелі; Гуа краще орієнтувалася на звук, який подавали з різних боків; Гуа пересувалася на двох ногах, їла ложкою, але не могла впізнати переодягнутих знайомих їй людей; Гуа не змогла засвоїти смислу жодної гри й вивчити жодного слова;

- Дональд навчився малювати олівцем на папері; у дев'ятнадцять місяців Дональд засвоїв лише три слова; просив їсти, гавкаючи, як шимпанзе Гуа.

Унікальний експеримент змушені були припинити, оскільки навчити шимпанзе елементарних форм соціальної комунікації експериментатори так і не змогли.

Ще через 20 років після експерименту з шимпанзе Гуа в родині Келлог подружжя Хеїз (Hayes) вирішило навчити розмовляти дитинча шимпанзе, на ім'я Вікі (Viki). Вікі навчали так само, як би навчали мови й мовлення людську дитину.

За сім років Вікі вивчила чотири англійських слова (за іншими даними – п'ять слів): «may be», «three», «Мама», «Папа», «cup» («може бути», «три», «мама», «папа», «чашка»). За результатами семирічного експерименту К. Хеїз написала книгу «Мавпа в нашому домі» (1951), було знято декілька популярних фільмів про експеримент із Вікі.

Результати мовленнєвого експерименту з немовлям шимпанзе дали підстави дослідникам стверджувати, що:

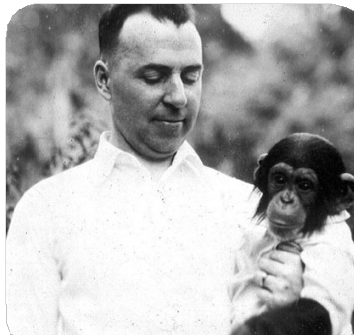
- примати не здатні навчитися людського мовлення;

- після навчання Вікі мови жестів було встановлено, що неуспіх шимпанзе у вивченні мови й мовлення людей зумовлений специфікою анатомічного устрою й фізіологічною структурою горла, рота, щелеп приматів;

- у процесі навчання мови й мовлення діти приматів (шимпанзе) і людей є подібні до двох років (за винятком прояву навичок мовлення);

- породження мовлення приматами не знайшло підтвердження.

Після згаданого експерименту в родині Хеїз дослідники В. Пенфілд і Л. Робертс опублікували працю «Мовлення та мозкові механізми» (перше видання – 1959; друге видання – 2014),

На фото: Вінтрон Келлог із Гуа – дитиною шимпанзе

(джерело: <http://poznavatelno.net/wp-content/uploads/2015/03/175.png>)

спробували стимулювати локальні зони мозку шимпанзе, які відповідали за виробництво звуків людської мови, але експеримент був не вдалий. Дослідники виявили, що людська вокалізація може бути викликана стимуляцією поверхні кори головного мозку людини, але не мозку приматів. В. Пенфілд і Л. Робертс висловили передбачення про те, що для успішного результату слід стимулювати «старі» прошарки в глибині мозку приматів, посилаючись на відомі результати досліджень, здійснених ще 1917 року А. Лейтоном і К. Шеррінгтоном.

Сучасні дослідники продовжують активні пошуки можливих кореляцій соціальної комунікації приматів і соціальних комунікацій людей. Наприклад, дослідники з м. Лісабон (Португалія) А. Гаспар (Augusta Gaspar) і П. Арріага (Patrícia Arriaga), а також науковець із м. Сансвел (Швеція) Ф. Естевес (Francisco Esteves), здійснюючи спробу вивчення соціальної комунікації в приматів, 2014 року опублікували результати свого дослідження в статті «Прототипна міміка в порівнянні з варіаціями в поведінці: про що ми дізналися, спостерігаючи за мімікою людей і мавп». У статті автори доповідають про те, що тривалий час визнається, що поведінка еволюціонує, що може мати великий вплив на еволюцію. Такі тенденції були консервативними й небезпечними, тому що подібні риси могли бути знайдені завдяки спостереженням за популяціями або видами, типовими у своїх формі й інтенсивності, а також типовими в контексті й наслідках. Така фіксація стереотипних рис, що еволюціонують у комунікації, є відомою як відображення, а їхній філогенез може бути віртуально відстежений. Автори протиставляють й обговорюють дві співіснуючі тенденції у вивченні значень і походження людської міміки (експресії обличчя): по-перше, тенденція, що пов'язана з традицією пояснення крос-культурних спільнот у розпізнанні міміки, яку можна трактувати як видове специфічне відображення емоцій (прототипова міміка), і, по-друге, тенденція, що спирається на збільшення доказів того, як експресивні прототипи домінували, на відміну від тієї міміки, яка навіть в емоційних ситуаціях відрізняється у зв'язках із культурою, контекстом, групою, визріванням й індивідуальними факторами. Дослідники представили вивчення того, що побачили у зв'язках між базовими емоціями й активністю обличчя як у людей, так і приматів, а також обговорили роль множинних факторів у трактуванні міміки та її інтерпретації.

2014 року португальські дослідники О. Кастро-Калдас (Alexandre Castro-Caldas) та А. Мінейро (Ana Mineiro) із Лісабона й іспанський учений А. Бен-тец-Буррако (Antonio Ben tez-Burraco) із м. Гуелво висвітлили результати сво-

*На фото: Kim Hee годувє Biki – дитину шимпанзе
(джерело: <http://pubpages.unh.edu/~jel/video/Vicki.html>)*

го дослідження в статті «Поява сучасних засобів комунікації в приматів: обчислювальний підхід» («The Emergence of Modern Communication in Primates: A Computational Approach»). У дослідженні автори стверджують, що в давніх суперечках щодо появи сучасної мови треба змінити фокус дослідження й перейти від «комунікації» до «обчислення». Згадане обчислення, на думку авторів, здійснюється спеціальними нервовими засобами. Загальну еволюційну історію мають обчислювальні засоби, а не засоби комунікації (їхні нейробіологічні кореляти). Автори стверджують, що обчислювальні засоби функціонально поєднані з різними системами інтерфейсу й таким чином здійснюють різні види виходів і на решті сприяють різним функціям (форми поведінки). На думку групи згаданих дослідників, є багато генетичних, нейробіологічних, клінічних, археологічних й етологічних доказів, що дозволяють передбачити те, що обчислювальні засоби людської мови є еволюційною новинкою, що з'явилася разом з анатомічно сучасними людьми. Автори дослідження вважають, що в інших вимерлих гомінідів була «мова». Такою мовою були символи, яким не вистачало певних структурних властивостей і які можна знайти в усних і жестових мовах, що застосовуються в мовленні людей. Усні «мови» (автори їх називають «протомовами») у ранній період розвитку людства могли замінювати письмові «мови» у процесі еволюції гомінідів. Жестові «мови» («протомови»), на гіпотетичну думку дослідників, були менш складними, ніж структура тих людських мов, що збереглися.

Отже, ідеї, висловлені в працях дослідників Лісабонської школи соціальної комунікації, мають такі особливості:

- 1) запропоновано розглядати соціальну комунікацію крізь призму етології, або детального вивчення поведінки тварин у природному середовищі;
- 2) соціальна комунікація тварин є видом соціальної комунікації людей;
- 3) соціальна комунікація тварин еволюціонувала так само, як і соціальна комунікація людей.

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 8

1. Експеримент Келлога [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Експеримент_Келлога (дата звернення: 17.05.2016). – Назва з екрана.
2. Augusta Gaspar, Francisco Esteves and Patrícia Arriaga. On Prototypical Facial Expressions Versus Variation in Facial Behavior: What Have We Learned on the “Visibility” of Emotions from Measuring Facial Actions in Humans and Apes. The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach / Ed.: Marco Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, p. 101–126.
3. Antonio Benítez-Burraco, Ana Mineiro and Alexandre Castro-Caldas. The Emergence of Modern Communication in Primates: A Computational Approach. The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach / Ed.: Marco

Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, p. 289–312.

4. Fouts R. S., Mills S. T. *Next of Kin. My Conversation with Chimpanzees*. N.Y.: Avon Books, INC, 1997/2002.
5. Fossey, D. *Gorillas in the Mist*, Houghton Mifflin Company, 1983.
6. Gardner, R. H., O'Neill, R. V., Turner, M. G. and Dale, V. H. (1989). Quantifying scale-dependent effects of animal movement with simple percolation. models. *Landscape Ecol.* 3: 217–227.
7. Gardner, R. A. & Gardner, B.T. (1969). Teaching sign language to a chimpanzee. *Science*, 165, 664–72.
8. Goodall, J. 1986. *The chimpanzees of Gombe: patterns of behavior*. Harvard University. Press, Cambridge (Massachusetts). 673 p.
9. Kellogg W.N. and Kellogg L.A. (1933) *The Ape and The Child: A Comparative Study of the Environmental Influence Upon Early Behavior*, Hafner Publishing Co., New York and London.
10. Leyton, A. S. F. and C. S. Sherrington (1917). «Observations on the excitable cortex of the chimpanzee, orangutan, and gorilla». *Quarterly Journal of Experimental Physiology* 11 135–222.
11. Penfield, W. and L. Roberts (1959). *Speech and brain mechanisms*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
12. Rumbaugh, D. M. ed. (1977). *Language Learning by a Chimpanzee: The Lana Project*. New York, Academic Press.
13. Savage-Rumbaugh, E.S. 1986. *Ape Language: From Conditioned Response to Symbol*. New York: Columbia University Press.
14. *The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach* / Ed.: Marco Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, 326 p.
15. The Hayes' experiment with Vicki [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pubpages.unh.edu/~jel/video/Vicki.html> (дата звернення: 18.05.2016). – Назва з екрана.
16. Viki (chimpanzee) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://en.wikipedia.org/wiki/Viki_\(chimpanzee\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Viki_(chimpanzee)) (дата звернення: 17.05.2016). – Назва з екрана.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Чому соціокомунікаційну модель К. Крейга називають «модель болю»?
2. Як впливає хронологія болю на якість соціальної комунікації?
3. Які ідеї соціальної комунікації розробляють дослідники торонтського «Nanen Centre»?
4. Чому в «Nanen Centre» дослідники вважають, що в кожній програмі з корекції соціальної комунікації дітей слід знайти місце їхнім батькам?
5. Як ви можете охарактеризувати практичні результати діяльності Торонтської школи соціальної комунікації?
6. Який характер мають дослідження соціальної комунікації етологів Лісабонської школи соціальної комунікації?
7. Чому португальські дослідники соціальної комунікації приматів Н. Гонтє й М. Піна під час формування колективної монографії «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід» запросили фахівців приматологів, лінгвістів, антропологів, когнітивістів і філософів науки?
8. Чому лорда Монбоддо (Дж. Бернетта) називають попередником еволюціоністського вчення Ч. Дарвіна?
9. Чому російська дослідниця Н. Ладигіна-Котс на початку XX століття припинила унікальний експеримент із вивчення соціальної комунікації шимпанзе Йони?
10. Які основні ідеї Лісабонської школи соціальної комунікації вам відомі?

Навчальні завдання

1. Знайдіть в електронній мережі інформацію про модель соціальної комунікації болю К. Крейга, законспекуйте основні її положення й будьте готові доповісти про них під час практичного заняття.
2. Ознайомтеся з працею «Оцінка болю як соціальна угода: за «золотий стандарт»», що опублікована 2010 року в томі 26 випуску 8 у журналі «Клінічний журнал болю» і яка належить співавторам М. Шьявенато (Schiavenato M.) і К. Крейг (Craig K.). Спираючись на положення, висловлені авторами, доведіть, що на сприйняття болю й соціальну комунікацію постраждалих впливає їх попередній досвід.
3. Доведіть соціальнокомунікаційне положення теорії К. Крейга про те, що біль, пов'язаний з інвалідністю, більш послідовно пов'язаний із сім'єю, ніж інтенсивністю болю.
4. Знайдіть визначення суті діяльності «Nanen Centre» й обґрунтуйте твердження дослідників Центру: треба дати можливість дітям молодшого віку найкращим чином розвивати соціальну комунікацію (мовні навички й граматику).
5. Назвіть відомі вам програми «Nanen Centre», спрямовані на корекцію й розвиток навичок соціальної комунікації в дітей дошкільного віку.

6. Підготуйте презентацію в програмі «Power Point» на тему «Дослідницькі успіхи практиків канадського «Hanen Centre» у вивченні соціальної комунікації дітей із затримкою розвитку мови й мовлення». Презентуйте підготовлений матеріал під час практичного заняття. Підготуйтеся до обговорення результатів своєї презентації.

7. Доведіть, що колективна монографія «Еволюція соціальної комунікації в приматів: мільтидисциплінарний підхід» (2014), яку зібрали португальські вчені М. Піна (Marco Pina) і Н. Гонт'є (Nathalie Gontier), може суттєво вплинути на розвиток теорій соціальної комунікації.

8. Разом зі своїм одногрупником підготуйте і влаштуйте під час практичного заняття дискусію щодо потенційних можливостей вивчення соціальної комунікації за допомогою спостережень, здійснених у межах етології.

9. Доведіть думку Н. Хомського про те, що примати (не-люди) мають соціально-комунікаційні навички.

10. Відомо, що за результатами спостережень Д. Фоззі (Fossey D., 1983) і Дж. Гудалл (Goodall J., 1986), здійсненими в межах етологічної школи, соціально-комунікаційною поведінкою слід називати материнську турботу, спільне харчування, боротьбу, секс, які потребують специфічної взаємодії. Останні супроводжуються такою поведінкою, як залицання, емоційні прояви, вираження голосових викликів, жестикуляція, розглядання й взаєморозуміння. Спростуйте або доведіть таку точку зору.

Теми рефератів

1. Особливості тлумачення соціальної комунікації в теорії болю К. Крейга.
2. Вплив результатів практичної соціальнокомунікаційної діяльності «Hanen Centre» (Торонтська школа соціальних комунікацій, Канада) на розвиток ідей соціальних комунікацій в Україні.
3. Внесок етології у вивчення соціальних комунікацій.
4. Специфіка зв'язку ідей соціальних комунікацій із мультидисциплінарним підходом Лісабонської школи соціальної комунікації.
5. Соціальна комунікація шимпанзе як вид соціальних комунікацій людини.

ЧАСТИНА II.

**ТЕОРІЯ Й ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ
РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ
КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ**

РОЗДІЛ 9. КИЇВСЬКА ШКОЛА Й ХАРКІВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

9.1. Організаційне формування теорії соціальних комунікацій в Україні

Починаючи з 2007 року активну участь у розробці основних положень теорії соціальних комунікацій (далі – ТСК) узяли члени експертної ради із соціальних комунікацій при Вищій атестаційній комісії України (ВАК України). Серед них були такі відомі дослідники різних галузей знань:

- журналістознавство (В. Різун, В. Владимиров, В. Зелінська, С. Квіт, І. Михайлин, Б. Потятиник, К. Серажим, О. Холод, Б. Черняков);
- історія (В. Ільганасва, М. Романюк);
- літературознавство (І. Михайлин);
- політологія й психологія (В. Бебик);
- державне управління (С. Чукут).

Пізніше до когорти теоретиків, що розробляли положення майбутньої теорії соціальних комунікацій, офіційно приєдналися дослідники з документознавства, архівознавства, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, видавничої справи й редагування, зв'язків із громадськістю й реклами, соціальної інформатики тощо. Але, не будучи ще об'єднаними в одній науковій галузі «Соціальні комунікації», дослідники багато років до вищезгаданої події працювали у філології, психології, політології, історії, соціології тощо.

9.2. Теорія соціальних комунікацій у працях В. Горового

Багато років на ниві соціальних комунікацій працює В. Горовий – доктор історичних наук, кандидат філософських наук, професор, заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Досвід дослідницької роботи В. Горовий відбив у своїх багатьох наукових працях, серед яких є роботи, присвячені теоретичним аспектам розвитку соціальних комунікацій.

2005 року дослідник видав книгу «Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства», а 2010 року – «Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурси». В останній праці В. Горовий, аналізуючи соціальні структури й соціальні комунікації, пропонує свій погляд на соціальні комунікації як предмет дослідження.

По-перше, В. Горовий вважає, що соціальні комунікації є засобом соціального інформування. На початку праці дослідник спирається на вчення Ф. Енгельса про трансформацію мозку людини впродовж багатьох тисячоліть і нагадує, що така трансформація відбулася завдяки необхідності первісної людини передавати інформацію. Біологічні механізми, як вважає В. Горовий, наслідуючи ідеї Ф. Енгельса, у процесі еволюції були вдосконалені для здійснення «комунікації соціалізованих тварин» (вислів належить В. Горовому). Такі біологічні механізми, на думку дослідника, були «сконцентровані в протолюдини в первісні механізми соціальної комунікації людей».

По-друге, за твердженням В. Горового, у людей і тварин є не великі зовнішні відмінності між біологічними механізмами соціальної комунікації. Хоча автор визнає, що саме згадані механізми на початку розвитку людини в її еволюції «набули цілого ряду суттєвих змін, що стали важливим фактором процесу, який забезпечив у кінцевому підсумку істотну перевагу людини над тваринним світом». До факторів, що свідчать про таку перевагу, В. Горовий відносить декілька:

- 1) мозок людини більш здатний був фіксувати ті зміни навколишнього середовища, які відбувалися впродовж еволюції; останнє змусило мозок людини формувати уявлення про предмети й процеси на іншому рівні, ніж це відбувалося у тварин; передавання інформації про такі уявлення людини відбувалися вже не лише завдяки звуковим сигналам, як це здійснювали тварини;
- 2) із розвитком мозку в первісних людей під час еволюційних змін розвивалася й пам'ять, яка дозволяла передавати більший обсяг інформації; розвиток пам'яті в людей збільшив їхні можливості пристосовуватися до ворожого навколишнього середовища шляхом удосконалення житла, знаряддя праці, зброї;
- 3) життєіснування людини в гурті, колективі давало можливість налагоджувати комунікацію швидше й краще; життя в колективі, на думку В. Горового, дозволяє вдосконалюватися мозку людини; групові дії мисливців під час полювання повторювалися в його імітації, коли людина готувалася до здобування поживи; поступово

На фото – Валерій Горовий
(джерело: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23305)

втрачаючи первинне значення, такі імітації набували символічного значення й передавалися від покоління до покоління завдяки знакам і звукам, малюнкам, а пізніше – і літерам алфавіту; у такому руслі в племен з'являються «колективні емоції і стають певною школою соціального емоційного самовиховання»; В. Горовий зазначає, що звукова основа сучасної системи соціальних комунікацій удосконалюється людиною; дослідник висловлює таку думку: «У результаті усвідомлених тренувань вона (людина) розширює спектр своїх голосових можливостей», удосконаленню підлягає й корекція тіла, м'язової системи тощо;

4) удосконалення людини відбувається, на думку В. Горового, завдяки успішному абстрагуванню людини від конкретних дій, процесів і явищ; людина починає унаочнювати процес навчання, передаючи власний досвід іншим поколінням; символічні зображення предметів побуту розвивали абстрактне мислення людини, яка поступово усвідомлює об'єктивну потребу фіксації набутого досвіду. Так виникає, за твердженням В. Горового, письмо.

По-третє, В. Горовий у своїй концепції соціальних комунікацій вважає, що перехід тваринного стану приматів до виду людини розумної відбувався під час ефективного функціонування двох комунікаційних систем, а саме: біологічної й соціально-біологічної. У людства виникає система соціальних інформаційних комунікацій, яка виражається, за твердженням В. Горового, у можливостях удосконалювати обмін інформацією за «допомогою жестів, голосу, письма тощо». Дослідник вважає суттєвим проривом у розвитку людини виникнення письма, що дозволило їй передавати досвід від покоління до покоління. У зв'язку із зазначеним В. Горовий висловлює побоювання щодо негативної ролі науково-технічного прогресу, який, з одного боку, розширює «одержання життєво важливої, якісної інформації для сучасної людини», а з другого боку, не сприяє ефективному розвитку знаряддя праці й «на певному проміжку людської історії послаблює або ж повністю віднімає корисні властивості людини біологічної, що в процесі розвитку можуть знову стати потрібними в перспективі». У зв'язку з ослабленням через науково-технічний прогрес біологічних можливостей сучасних людей у дослідника викликає занепокоєння те, що людина поступово втрачає своє значення, а її органи «відповідно до законів природної доцільності» починають атрофуватися. Такий процес відбувається на генному рівні. В. Горовий висловлює впевненість у тому, що сучасній людині з часом ще можуть знадобитися біологічні здібності, які вона втрачає, оскільки зовнішні природні зміни постійно нагадують про себе. Людина, на думку вченого, віддаляється від природи: у неї послаблюються деякі природні функції, а деякі, навпаки, посилюються. Удосконалюючи соціальні навички, людина втрачає імунітет. Звертаючи увагу на описане В. Горовим критичне ставлення до людського вдосконалення пізнавальних можливостей, слід зауважити, що дослідник наполягає на думці про те, що сучасна людина повинна підтримувати передавання соціально-біологічного досвіду заради збереження існування людини. Система соціально-біологічних

комунікацій дозволяє сучасній людині одержувати «певні уявлення про санітарію та гігієну», що забезпечує її тривале функціонування в суспільстві.

По-четверте, на думку В. Горового, соціальні комунікації «забезпечують функціонування людини як складника суспільного організму». Разом з ускладненням структури суспільства ускладнюється й система соціальних комунікацій. Дослідник, вважаючи людину біологічною істотою, відзначає, що вона «послугується біологічними комунікаціями». Як соціально-біологічна істота людина «використовує біологічні системи комунікацій». Паралельно з ними людина використовує й штучні системи комунікацій із матеріальною основою (В. Горовий відносить до таких мову, символи, малювання, письмо). Матеріальною основою соціальних комунікацій дослідник пропонує вважати «виготовлені людиною матеріальні носії інформації та засоби керування наявними інформаційними ресурсами».

По-п'яте, В. Горовий піддає критиці спроби деяких авторів заплутати уявлення про соціальні комунікації. Така плутанина відбулася, на думку дослідника, у «зв'язку зі змішуванням уявлень про функціональне значення цих каналів внутрішньосуспільного спілкування зі змістом інформації, що розповсюджується з їхньою допомогою». Як приклад автор наводить підхід до визначення соціальної комунікації, означений працями російського дослідника А. Соколова (останній робить висновок про те, що люди «обожнювали слово», що привело до твердження про «обожнювання комунікації»). В. Горовий захищає позицію, згідно з якою не слово було засобом соціальних комунікацій у дописемний період розвитку людства, а ритуал. Пізніше, на думку дослідника, ритуал почав супроводжуватися словом, лише тоді воно набуло сучасного значення засобу соціальних комунікацій. До того ж, як стверджує В. Горовий, «у процесі численного збільшення людських співтовариств і зростання у зв'язку із цим потреби в ефективній соціальній скоординованості, передачі системи духовних цінностей, а також найбільш загальної інформації, пов'язаної з трудовою діяльністю, боротьбою з небезпеками зовнішнього світу, стала поширюватися по лінії горизонтальних міжособистісних зв'язків, також освячених традицією, досвідом попередніх поколінь».

По-шосте, як вважає В. Горовий, із розширенням впливу людини на природу розширювалася й інформація, що була пов'язана з конкретною галуззю діяльності, удосконалювалися навички оперування процесами. Виникла необхідність збереження великої кількості інформації, набутої під час соціальних практик людини. У кожній галузі життєдіяльності людини розроблялася своя комунікаційна специфіка. Отже, як стверджує В. Горовий, знадобилася система збереження інформації, яка з часом удосконалює «комунікаційні можливості» (термін В. Горового) усередині соціальних груп, а також «сприяє забезпеченню вдосконалення системи обмінів інформацією в загальносуспільному вимірі».

По-сьоме, на думку В. Горового, осмислення «явища соціальної комунікації» упродовж багатьох років не здійснювалося належним чином. Дослідник посилається на спроби мислителів античності вивчати мову-логос, яка, на його думку,

пов'язана із соціальними комунікаціями, і вказує на те, що пізніше дослідники пов'язували із соціальними комунікаціями здобутки «логіки, лінгвістики, мовознавства, соціології, соціальної психології ХХ ст., документалістики, історичних наук та мистецтвознавства». В. Горовий вважає, що «фактично до середини ХХ ст. не сформувався відповідний суспільний запит, що міг би підштовхнути дослідницьку роботу в даному напрямі». Учений пояснює, що такий запит сформувався разом зі збільшенням потоків інформації, яку потрібно було обробляти й транслювати, упорядковувати й зберігати.

По-восьме, як вважає В. Горовий, разом зі збільшенням потоку інформації, який сприймає людина, комунікація набуває нової ролі: вона стає складником «освоєння навколишнього середовища біологічними об'єктами». Комунікації в різних галузях життєдіяльності людини утворюють множину і є процесом, що відбувається для передачі такого ресурсу, який є «необхідним для існування системи та її розвитку». Саме тому комунікацією В. Горовий називає процес «усталених обмінів у складних системах і між однотипними системами, що забезпечує існування й розвиток даних систем».

По-дев'яте, В. Горовий вважає «характерною особливістю комунікацій у складних системах... те, що вони орієнтовані на передавання конкретного виду матеріального ресурсу всередині даної системи, необхідного для неї в її функціонуванні, і не можуть використовуватися за межами свого призначення».

По-десяте, дослідник вважає, що поняття «інформаційні комунікації» слід вживати по відношенню до людини як соціально-біологічної істоти. На думку В. Горового, людина є соціальною істотою. І перший аспект (людина – соціально-біологічна істота), і другий аспект (людина – соціальна істота) передбачають об'єктивну необхідність вважати, що об'єктом «передачі в даних механізмах є інформація». Поступово інформація набуває самостійного характеру в системі соціальних комунікацій і виконує роль соціально-інформаційних комунікацій.

По-одинадцять, В. Горовий пропонує диференціювати інформаційні комунікації на символічні, звукові, рукописні, ті, що передаються на паперових носіях, у кіно- та фотодокументах, і ті, що «пов'язані з використанням електронних інформаційних технологій». Дослідник називає запропоновану ним класифікацію умовною й такою, що здійснюється «для забезпечення більш чіткого уявлення про механізми впливу зовнішнього світу на її організм і внутрішній світ».

По-дванадцять, слід прийняти думку В. Горового про те, що з часом структура соціальних інформаційних комунікацій удосконалюється й залежить як від ефективності її збереження й передачі, так і від ефективності її сприйняття.

9.3.Співвіднесення соціальних комунікацій і соціального й комунікативного інжинірингу в працях Г. Почепцова

Один із ключових дослідників проблем комунікаційного інжинірингу й ідей соціальних комунікацій в Україні – Г. Почепцов. До праць автора, у яких він аналізує процеси соціальних комунікацій, слід віднести «Комунікаційний інжиніринг» (2008), «Соціальний інжиніринг: соціо- та психотехніки» (2010).

До авторства Г. Почепцова також відноситься й стаття «Соціальні комунікації і нові комунікативні технології» (2010). Аналіз останньої статті свідчить про те, що Г. Почепцов вважає соціальні комунікації такими, що «налаштовані на управління соціальними системами, маючи для цього як короткотривалий (тактичний), так і довготривалий (стратегічний) інструментарій».

Більш детальне тлумачення терміна «соціальні комунікації» Г. Почепцов подає в іншій праці й називає їх не наукою, а видом «соціальної (гуманітарної) інженерії, конструювання, побудови, організації соціаль-

них процесів, суспільної взаємодії тощо (не соціальний інжиніринг є складовою соціальних комунікацій, а принципово – соціальні комунікації є видом соціального інжинірингу)».

У праці «Соціокомунікації і соціосистеми» Г. Почепцов називає соціальні комунікації «соціокомунікаціями» і пропонує визначення соціальних комунікацій у такому формулюванні: «соціокомунікації, або соціальні комунікації, є об'єднуючим поняттям для всіх комунікацій соціосистеми – приватних і публічних. Будь-яка комунікація сприяє соціалізації, оскільки збільшує область загальних знань і дій людей».

Дослідник визначає завдання, які повинні виконувати соціокомунікації, і перераховує її:

«утримувати стан соціосистеми;

- переводити соціосистеми в новий стан;
- активувати чи блокувати певні параметри соціосистеми».

На думку Г. Почепцова, соціокомунікації необхідно диференціювати на два

*На фото – Георгій Почепцов
(джерело: http://lb.ua/news/2014/04/10/262572_pochepcov_ukraine_nuzhna.html)*

типи:

1-й тип – «синхронні (у межах одного покоління);

2-й тип – діахронні (пов'язані з минулим).

До першого типу автор відносить комунікації між живими, до другого типу – між живими і мертвими (наприклад, книги й інші комунікативні продукти, що були створені колись).

Між соціальними комунікаціями, на думку Г. Почепцова, комунікативним інжинірингом і соціальним інжинірингом є зв'язок. У своїй праці «Комунікативний інжиніринг: теорія і практика» (2008) Г. Почепцов, за словами видавця, повідомляє про те, що комунікативний інжиніринг «спрямований на доставку потрібних смислів заданим цільовим аудиторіям». Такими можуть бути й «революційні смисли, які здатні трансформувати суспільство, як це не раз бувало в історії людства..., можуть бути й заспокоїливі смисли, які ми бачимо, наприклад, у «мильній опері» і деяких інших розважальних жанрах». Слід згадати про те, що Г. Почепцов тлумачить соціальні комунікації не наукою, а видом «соціальної (гуманітарної) інженерії» (яка не існує без комунікації).

Слід убачати в комунікативному інжинірингові вид соціального інжинірингу. На думку фахівців із видання «Альтпрес», комунікативний інжиніринг є новою «спеціалізацією в області комунікативних наук». Також автори впевнені, що комунікативний інжиніринг є різними способами «побудови комунікативних мереж для вирішення соціальних, військових, політичних, дипломатичних, економічних завдань». Таким чином, соціальні комунікації автором пов'язуються з комунікативним інжинірингом. Різниця між соціальними комунікаціями й комунікативним інжинірингом не обговорюється Г. Почепцовим.

Оскільки соціальні комунікації реалізуються завдяки соціальнокомунікаційним технологіям, необхідно аналізувати їхні різні види, групи й типи. До одного з частотних типів соціальнокомунікаційних технологій Г. Почепцов відносить ті, що спрямовані на пропаганду. У трьох статтях, опублікованих 2016 року на сайті «Mediasapiens.kiev.ua», Г. Почепцов описує 15 соціальнокомунікаційних технологій, спрямованих на ведення пропагандистської й інформаційної війни. Дослідник пропонує такий перелік соціальнокомунікаційних згаданих технологій:

- 1) руйнування інформаційного монополізму;
- 2) перерозподіл інформаційної ваги ігроків;
- 3) створення керованих масових єдностей;
- 4) керування сприйняттям;
- 5) керування героїкою;
- 6) керування ворогами;
- 7) маніпуляція джерелами інформації;
- 8) керування парадоксальністю;
- 9) керування каналом комунікації;
- 10) керування фреймами;
- 11) керування розважальністю;
- 12) керування сакральністю;
- 13) керування технологіями для здійснення пропаганди;

14) керування історією;

15) керування за допомогою великих масивів інформації.

Вищезазначені нові технології, на думку Г. Почепцова, «дозволяють порушувати інформаційний порядок, який вже склався» під час здійснення нових соціальних комунікацій. До того ж, як вважає дослідник, «у голові людини є еквівалентність інформаційної й фізичної картини світу», і «саме тому зміни в інформаційному уявленні вона автоматично переносить на реальність». Зміни соціальних комунікацій залежні від змін в уявленнях людей, що у свою чергу знаходиться в прямій залежності від змін у реальному світі.

Соціальні комунікації здійснюють соціальний інжиніринг. На думку Г. Почепцова, «структура (економіка) інформації відрізняється від структури (економіки) знань. Якщо інформація може базуватися на одному спостереженні, то знання потребують більшого числа спостережень». Дослідник робить висновок, що «кожна маніпуляція намагається подати свою інформацію як знання». Г. Почепцов яскраво ілюструє тезу декількома прикладами соціальнокомунікаційних технологій. Оскільки реклама «закладає свою інформацію в мозок споживача, щоб «увімкнути» її в момент потреби, що виникає», спрацьовує те, що дослідник називає «перехід»: «реклама зубної пасти на екрані – бренд полицки в супермаркеті». Цікавим слід вважати зауваження Г. Почепцова: «за два тижні джерело інформації стирається з пам'яті й перетворюється з інформації в знання». Таким чином соціальні комунікації (завдяки рекламі) конструюють поведінку споживача (здійснюють соціальний інжиніринг споживача).

Так само соціальні комунікації можуть створювати потрібний дискурс. Така думка ілюструється прикладом Г. Почепцова, який пригадує пропагандистський інструмент (технологію) радянських часів. У маловідомій газеті, наприклад, в Індії, подається інформація як знання про певний предмет обговорення. Через деякий час радянські авторитетні газети передруковують ідеологічно потрібний (і заздалегідь підготовлений) матеріал з індійської газети з посиланням на джерело. Жодного обману немає: реально є індійська газета, яка подала інформацію про певний дискурс, а радянські інформаційні агентства лише передрукували таку інформацію. У наведеному прикладі спостерігається маніпуляція з джерелом, що Г. Почепцов називає маніпулятивною технологією. Після обробки отриманої з індійської газети інформації радянська влада приймає відповідне рішення, оскільки дискурс того вимагає. Г. Почепцов зазначає, що інтернет створює множинність

джерел і є масовим говорінням, оскільки «викинути» в інтернеті свою думку сьогодні коштує досить дешево.

Цікавим ефектом в інтернеті є тролінг, який дозволяє будь-кому «конструювати» (здійснювати соціальний інжиніринг) реальність за власним бажанням, записуючи «потрібні» думки (застосовувати соціальні комунікації) заради подразнювання вдаваного опонента під час віртуальної розмови-суперечки. Троль (той, хто здійснює тролінг як стимулювання суперечок) створює своїми неістинними аргументами неістинну інформацію про «реальність», наприклад, перекручуючи факти історії. «Жертва», або «м'ясо» (той, хто втягується в обговорення з тролем і має протилежну точку зору), прагне «вивести на чисту воду» троля, але перебуває непомітно для себе в ірреальному світі спалюваних фактів, завдяки яким троль створив неправдиву інформацію. Соціальний інжиніринг відбувається на очах у троля і його жертви завдяки соціальним комунікаціям, які реалізуються за допомогою соціальнокомунікаційної технології тролювання.

У межах соціального інжинірингу Г. Почепцов розглядає метод блокування раціональності, який він називає «керування парадоксальністю». Здійснюється такий метод (варто його називати «соціальнокомунікаційна технологія») завдяки введенню в реальність неочікуваних тактик, моделей поведінки тих, від кого очікували лише традиційно налаштовані консервативні соціальні комунікації. Г. Почепцов наводить приклад, коли під час «перестройки» радянські керівники вирішили припинити глушіння західних радіостанцій. У зв'язку із цим потребувалося на екранах телебачення «запустити» нові молодіжні проекти, аби «притягнути» увагу молоді до парадоксально нового телепродукту й відволікти їх від слухання «ворожих голосів» із Заходу. Молодь періоду «перестройки» не очікувала появи досить несподіваної на той час телепрограми «Взгляд», ведучі яких сміливо й критично виступали проти застійних соціальних процесів у економіці, політиці, науці, культурі й спорті тощо. Несподіваність мала парадоксальний характер ще й тому, що телепрограма «Взгляд» починалася за півгодини до півночі й завершувалася біля другої години ночі. До виходу телепрограми все телемовлення в СРСР припинялося о 23.30–24.00, Г. Почепцов, аналізуючи соціальнокомунікаційну технологію керування парадоксальністю, зауважує: «Виходить, що парадоксальність людини, факту, теорії захоплює нас і не дає можливості увімкнути критичне мислення». Саме завдяки описаній соціальнокомунікаційній технології «Управління парадоксальністю» у пізньому СРСР відбувалася спроба здійснення соціального інжинірингу.

Згадуючи соціальні практики в галузі пропаганди за часи СРСР, Г. Почепцов зауважує, що комунікація була здатна виконувати роль інструменту трансформації суспільства. Але за часи СРСР ще не було дигітальної (від англ. digital – цифровий) інформації, яка розповсюджується електронними пристроями (гаджетами). Дослідник указує на те, що пропагандистам слід узяти на озброєння швидкість сприйняття користувачами-читачами дигітальної інформації й швидкість прийняття

рішення тими, хто сприймає дигітальний текст. Г. Почепцов пропонує технології, побудовані на дигітальних каналах розповсюдження інформації, називати керуванням каналом комунікації (ККК), «коли певні типи меседжів можуть подаватися одним каналом, інші – іншим».

Соціальний інжиніринг фіксується на рівні подавання інформації в різних форматах-фреймах. Г. Почепцов ілюструє соціальнокомунікаційну технологію керування фреймами й називає її «метод керування фреймами» (метод КФ). Суть дії згаданої технології соціального інжинірингу полягає в тому, що в медіа споживачеві інформації пропонують епізодичну інформацію (за Г. Почепцовим, «епізодичний фрейм»), яка має певний дискурс, системне пояснення (за Г. Почепцовим, «тематичний фрейм»). В епізодичному фреймі аудиторія «бачить» лише фрагмент реальності й не має можливості відтворити причини й наслідки такого фрагмента. Винним у негативному фрагменті реальності виявляється конкретний суб'єкт. Коли ж медіа подає тематичний фрейм, винною в наявності негативних епізодичних фреймів стає соціальна інституція, зокрема держава. Саме тому, вважає Г. Почепцов, пересічному реципієнтові демонструють переважно епізодичні фрейми, які не є системою й не дозволяють поєднати багато епізодичних фреймів у єдине ціле, у єдину систему. Застосування соціальнокомунікаційної технології керування фреймами є продуктивною для будь-якого політичного режиму, метою якого є керування суспільством, диктат влади.

Аналізуючи роль і вплив технологій соціальних мереж на прийняття рішень, що змінюють суспільство, Г. Почепцов зазначає: «Техніка перестає бути всього лише технікою, коли від неї починають залежати вчинки й мотивації людей». Дослідник уточнює свою думку: «Якщо наявність тієї чи іншої технології починає впливати на політичні рішення, крім того, може призводити до зміни режиму в країні, це свідчить про те, що є зв'язка «технічне + політичне», що, посилюючи те, що називається технічним, ми можемо отримувати політичні результати». Отже, конструювання політичного (соціального) сьогодні залежить від технічного (технологій), які автор убачає в соціальних мережах (наприклад, «Фейсбук», «Вконтакте», «Твіттер» тощо). Застосовування соціальнокомунікаційних технологій соціальних мереж дозволить владі здійснювати ефективний контроль над суспільством, «будувати» (інженірувати) суспільство.

У справі соціального інжинірингу важливу роль виконує вміння керувати минулим. Г. Почепцов описує соціальнокомунікаційну технологію керування минулим (КМ), посиляючись на думку історика Фамі, який свого часу був активним учасником Арабської весни. Фамі на прикладі Угорщини, яку він називає країною «з такою складною історією», ілюструє думку про те, що будь-яка країна могла б відшукати у своїй історії момент, коли вона не була «забруднена ні комунізмом, ні нацистською окупацією, ні громадянською війною». Такий момент, стверджує історик Фарі, може стати «об'єднуючим інструментарієм, на якому побудують свої надії на майбутнє». Отже, керування минулим як соціальнокомунікаційна технологія може, на

думку Г. Почепцова, ефективно використовуватися пропагандистами для соціального інжинірингу.

Г. Почепцов у багатьох своїх наукових працях і популяризаторських статтях для медіа підкреслює й продовжує акцентувати увагу на тому, що соціальні комунікації завдяки соціальнокомунікаційним технологіям є інструментарієм для соціального інжинірингу.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Tremblay G. From Marshall McLuhan to Harold Innis, or From the global village to the world empire // Canadian Journal of Communication. — 2014. — Vol. 37. — N 4.

9.4. Концептуальні погляди В. Різун на соціальні комунікації як інструмент соціального інжинірингу

Україна пішла по шляху виділення окремої наукової галузі («Соціальні комунікації») і створення метатеорії на основі знань інших наук.

В.В. Різун

В історії появи, становлення й розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» в Україні великий внесок зробив доктор філологічних наук, професор В. Різун, який із 2000 року очолює Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В. Різун запропонував власний погляд на соціальні комунікації, який не є окремою стрункою теорією. Автор запропонував положення потенційної теорії соціальних комунікацій.

Основні положення погляду В. Різун на соціальні комунікації подані у двох відомих статтях «До питання про соціальнокомунікаційний підхід у науці» (2010) і «Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій» (2011), а також у статті «Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії)» (2012).

В. Різун запропонував розглядати соціальні комунікації як «таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення й підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності». На думку автора,

На фото – Володимир Різун

(джерело: <http://comments.ua/life/362777-dadut-profstandarti-vissheму.html>)

Соціальні комунікації – це «така система суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення й підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності»

В.В. Різун

така діяльність «спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами». В. Різун зазначає, що, «з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціальнокомунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії». Дослідник вважає, що згадані ним комунікації є «соціально маркованими, бо передбачають взаємодію із соціально визначеними групами людей». В. Різун переконаний у тому, що «соціальні комунікації утворюються за законами спілкування, але, як і будь-які технологічні речі, передбачають використання наукових знань про спілкування та про все, що використовується для організації суспільно-комунікаційної справи».

У праці «Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій» В. Різун робить акценти й розглядає такі ключові питання.

1. Соціальні комунікації слід вивчати як практичну справу, що належить до «сфери соціальної інженерії (соціального інжинірингу)».
2. Соціальні комунікації необхідно розглядати як засоби ефективного зв'язку між соціальними інститутами.
3. Проектування й упровадження соціальних комунікацій є «справою соціального інжинірингу».
4. Соціальні комунікації є штучно створені, «науково визначені шляхи, способи, засоби, принципи взаємодії, що утворюють комунікаційні мережі, призначені для забезпечення зв'язків у суспільстві».
5. Соціальні комунікації є роботою, що має «виробничо-технологічні форми», які передбачають наявність «комунікаційної індустрії у державі та на міждержавному рівні». Така індустрія, на думку В. Різуна, «тягне за собою підготовку кадрів, організацію умов праці, передбачає менеджмент комунікаційної діяльності, а також розвиток системи професійних знань про цю справу».
6. В. Різун вважає, що слід визнати соціальноінженірне вчення про «налагодження соціальних комунікацій, тобто наявність соціальнокомунікаційної справи».
7. Соціальні комунікації включені до соціальної інженерії.
8. Соціальні комунікації не є науками про комунікацію, але про «історію (виникнення й розвиток) вчення про соціальні комунікації, значення того виду соціальноінженерної справи, яку ми й назвали соціальнокомунікаційною». Соціальні комунікації є науками про «власне соціальні комунікації як продукт соціальнокомунікаційної справи».

9. На думку В. Різуна, соціальні комунікації мають можливість вивчати цілий перелік об'єктів. До таких автор відносить одинадцять, шість із яких наводяться далі: «комунікаційна діяльність соціальних інститутів та форми й види інституціалізації комунікаційної діяльності соціальних інститутів»; «соціальнокомунікаційні системи (мережі), їх функціонування, особливості, розвиток, оптимізація, модернізація»; «соціальнокомунікаційний продукт, його форми та види»; «технології

виготовлення, збереження та дистрибуції соціальнокомунікаційного продукту»; «засоби соціальної комунікації»; «форми та методи модернізації й оптимізації соціальнокомунікаційної справи».

10. Соціальні комунікації, упевнений В. Різун, слід вважати знаряддям, і підтверджує свою позицію думкою О. Леонтєва, який зазначав, що «мовлення не заповнює собою всього «діяльнісного» акту».

11. Науки про соціальну комунікацію не можуть функціонувати, за твердженням В. Різун, без «даних сучасної загальної, спеціальної, теоретичної й прикладної комунікативістики».

12. На думку В. Різун, соціальнокомунікаційна інженерія й науки про неї потребують систематизації знань.

13. Між комунікативістикою й соціальними комунікаціями є плутанина в поняттях і термінах, що їх означають.

14. В. Різун вважає, що слід принципово розрізняти такі види спілкування: персональне, масове й соціальне. На думку дослідника:

- персональне спілкування виступає в «ролі функції людини як суб'єкта й використовується на операціональному, а не дієвому чи діяльнісному рівні її активності»;

- масове спілкування «має не персональний, а публічний характер», воно одновекторне, має суб'єктно-об'єктний характер і «піднімається вже до рівня системи дій»;

- соціальне спілкування – «більш організований і технологічно обумовлений вид комунікації» (В. Різун); це діяльність, що «спрямована на встановлення та підтримання соціального зв'язку в суспільстві» (В. Різун).

В. Різун пропонує здійснити «мета-аналіз» для «систематизації комунікаційних знань». У такій справі є принциповим, на думку автора, «розмежування термінів «соціальна (суспільна) комунікація» та «соціальні (суспільні) комунікації». Дослідник наполягає на думці про те, що «необхідно кваліфікувати й соціальні комунікації як автономну справу, про яку може бути наука, яка не дублює комунікативістики, а використовує її». У зв'язку із зазначеним, В. Різун пропонує «соціальнокомунікаційну справу» назвати соціальнокомунікаційним інжинірингом, або теорією та історією соціальнокомунікаційного інжинірингу. Соціальні комунікації дослідник пропонує назвати «соціальнокомунікаційні мережі» чи «соціальнокомунікаційні системи».

Уживання слова «комунікація» в однині, на думку В. Різун, має сенс тоді, коли йдеться про власне спілкування як природну, властиву людям функцію взаємодії, обміну інформацією. У множині слід, як вважає В. Різун, уживати термін «комунікація» лише тоді, коли спілкування розглядається як справа, коли обговорюються питання організації соціальних зв'язків. Звідси варто, як пропонує дослідник, диференціювати поняття «матеріальні комунікації» (технічне з'єднання, наприклад, між будинками) і поняття «соціальні комунікації» (дія, взаємодія й відносини між

елементами суспільства, соціальними елементами) як різні види інжинірингу – матеріальний і духовний [3-4].

На підставі вищевикладеного В. Різун вважає, що термін «соціальна комунікація» в однині може вживатися у двох значеннях, а саме:

- 1) «соціальна комунікація як різновид соціальних комунікацій»;
- 2) «соціальна комунікація... як різновид публічного спілкування, що є окремим видом суспільно-культурної діяльності й лежить в основі соціальних комунікацій».

Запропонована В. Різуном диференціація тлумачень терміна «соціальна комунікація» й уживання згаданого терміна в однині й множині повинні бути покладені в основу класифікації наук, що стосуються комунікації. Дослідник зауважує, що такий поділ «не є завершеним і достатнім».

Аналізуючи проблеми методології досліджень соціальних комунікацій, В. Різун вважає, що «організація наукових досліджень у галузі соціальних комунікацій спирається на ідею проектування та конструювання соціальних мереж у системі соціального інжинірингу в частині, яка стосується комунікаційної взаємодії як виду соціального зв'язку». Методологія наукової галузі «Соціальні комунікації» формується, на думку В. Різуна, «на такій сукупності понять, тверджень, принципів, способів, які стосуються прямо чи опосередковано «об'єднання» соціуму за допомогою спілкування».

За твердженнями В. Різуна, для вивчення соціальних комунікацій може бути актуальним соціальнокомунікаційний підхід. Автор убачає суть методологічного підходу до вивчення соціальних комунікацій у «фіксації, моніторингу, описі, аналізі й інтерпретації даних у системі понять соціальнокомунікаційного інжинірингу, а точніше – із точки зору того, чи здійснює об'єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об'єкт впливу». На думку В. Різуна, комунікаційні об'єкти в соціальному вимірі повинні вивчатися з позицій таких методологічних положень:

- 1) «фіксація досліджуваного об'єкта в природній для нього системі суспільних координат (зв'язок із соціальною групою, фахом, віком, освітою, переконаннями, вірою тощо)»;
- 2) «спостереження за досліджуваним об'єктом у соціальних умовах»;
- 3) «експериментування з досліджуваним об'єктом у реальних або лабораторно відтворених соціальних умовах»;
- 4) «опис результатів спостережень чи експериментів відносно соціально заданих параметрів»;
- 5) «аналіз результатів досліджень у соціально заданому контексті»;
- 6) «соціально зорієнтована інтерпретація результатів аналізу».

В. Різун акцентує увагу на тому, що включення, наприклад, журналістикознавства й бібліотекознавства до наукової галузі «Соціальні комунікації» передбачає аналіз об'єктів і предметів дослідження «як особливих засобів соціальної інженерії».

Слід, на думку В. Різуна, урахувати, що реалізація соціальної інженерії може здійснюватися лише за допомогою технологічних процесів, технологій. Дослідник декларує: «...Успіх справи в організації соціальнокомунікаційних мереж великою мірою залежить від тих науково визначених шляхів, способів, принципів, знарядь, об'єктів та технік впливу, які й становлять основу тієї чи іншої технології». Автор вважає, що для соціальних комунікацій соціальнокомунікаційні технології є найважливішим об'єктом досліджень.

Дослідник В. Різун аналізує поняття «суспільна комунікаційна система», маючи на увазі «модель організації праці» і технологічну систему, «яка включає певну соціальну структуру як носія функцій комуніканта, об'єкт (суб'єкт) впливу – комуніката й засоби впливу (медіа тощо)».

Свої погляди на соціальні комунікації В. Різун висловив у статті «Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії)» (2012).

Автор вважає, що комунікація як явище є самодостатнім об'єктом дослідження. Виділення такого об'єкта дослідження відбулося завдяки різним наукам. І саме тому, на переконання В. Різуна, досі відбувається «непорозуміння серед науковців». Незважаючи на різні позиції й уявлення науковців про комунікацію як об'єкт дослідження, В. Різун стверджує: «Україна пішла по шляху виділення окремої наукової галузі («Соціальні комунікації») і створення метатеорії на основі знань інших наук». Разом із твердженням дослідника про відносну самостійність наукової галузі «Соціальні комунікації» необхідно пам'ятати про те, що «де-факто ця наука залишиться... залежною від поняттєво-категоріального апарату соціології, психології, філології, філософії тощо». В. Різун вважає, що вчення про соціальні комунікації належить «до сфери інженерних вчень», які завжди технологічно спрямовані. В. Різун спирається на тлумачення терміна «соціальні комунікації» Г. Почепцовим: «Соціальні комунікації – це не наука, це вид соціальної (гуманітарної) інженерії, конструювання, побудови, організації соціальних процесів, суспільної взаємодії тощо».

В. Різун вважає, що «статус інженерного вчення не принижує соціальні комунікації, але однозначно надає їм статусу ремесла, професійної діяльності, фахівці якої виступають у ролі комунікаційних технологів (комунтехнологів), соціальних інженерів». І саме тому дослідник робить висновки про те, що соціальна інженерія як вчення «займе гідне місце серед технічних наук, які складатимуться із соціально-технічних та матеріально-технічних наук».

На думку В. Різуна, «будь-який вид соціальної комунікації в цілому може підлягати дослідженню», наприклад:

- «із точки зору становлення цього виду (історичний підхід для вивчення становлення виду соціальної комунікації);
- з'ясування суспільної природи та форм існування соціальної комунікації й кожного її виду залежно від суспільно-політичних умов тощо (онтологічний підхід);

- дослідження функціонування компонентів, елементів, складників кожного виду соціальної комунікації та взаємозв'язків між ними (системний підхід);

- дослідження вияву того чи іншого виду соціальних комунікацій залежно від вибору конкретних суспільно-політичних умов серед наявних альтернативних умов, чинників (інформаційний підхід)».

Соціальнокомунікаційні дослідження сьогодні, як вважає В. Різун, уже мають актуальні питання. Автор наводить декілька прикладів таких питань:

- «інституціалізація, морфологізація, ієрархізація громади як суб'єкта-комуніката соціальних комунікацій;

- формування суб'єктно-суб'єктного підходу в системі соціального комунікування;

- протидія та ризики в соціальній комунікації, зокрема ризики, спричинені пасивністю суб'єкта-комуніката;

- вивчення механізмів перетворення суб'єкта-комуніката на об'єкта;

- формування загальної, політичної, медійної культури в членів громади як способу боротьби з пасивністю громади».

В. Різун, обговорюючи питання розробки соціальнокомунікаційного підходу до вивчення явищ і процесів у межах соціальних комунікацій, вважає, що до «соціальнокомунікаційної парадигми принципів дослідження явищ обов'язково входить:

- 1) вивчення явища в контексті суспільної взаємодії суб'єктів спілкування;

- 2) визначення функціонального статусу явища в цьому контексті взаємодії;

- 3) визначення залежності явища від мети, завдань і характеру суспільної взаємодії».

Список використаних і рекомендованих джерел

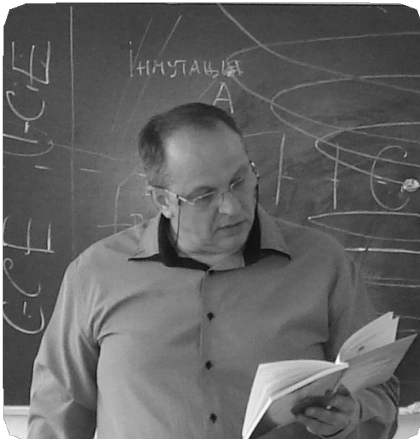
1. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року за № 1718 «Про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь» і наказ Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 року за № 67 «Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань».

2. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій [гол. ред. О. М. Холод]. – Т. 2. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2011. – С. 7–11.

3. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій [Електронний ресурс] // [Наукова сторінка професора Володимира Різуна] / Інститут журналістики: [сайт] / — Електронні дані. — Київ, 2011. — Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/Nacherky_do_metodologiyi.pdf (дата звернення: 2.03.2016). — Назва з екрана.
4. Різун В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) / В. Різун // Комунікація. — № 2. — 2012. — С. 8–18.
5. Різун В. В. До питання про соціальнокомунікаційний підхід у науці / В. В. Різун // Комунікація. — № 1. — 2010. — С. 27–37.
6. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації й нові комунікативні технології / Г. Г. Почепцов // Комунікація. — 2010. — № 1. — С. 19–26.
7. Почепцов Г. Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей / Г. Почепцов. — К.: Альтерпрес, 2010.
8. Холод О. М. Соціальні комунікації : соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / Холод О.М. — Львів : ПАІС, 2011. — С. 35.
9. Холод О. М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій / Холод О.М. // Світ соціальних комунікацій. — 2012. — Т. 8. — С. 7–12.

9.5. Специфіка соціальних комунікацій, що реалізуються в три етапи соціального інжинірингу в концепції О. Холода

Одним з активних дослідників соціальних комунікацій в Україні є доктор філологічних наук, професор О. Холод, який запропонував метамодель маніпуляції суспільства в межах теорії імутації суспільства (ТІС) і соціальноінженірингний аналіз (СІ-аналіз).

*На фото – Олександр Холод
(джерело – власний архів.
Автор фото – Ганна Холод)*

Соціальні комунікації – це інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

О.М. Холод

О. Холод пропонує визначати соціальні комунікації як інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

Соціальною інженерією О. Холод називає триєдиний комплекс процесів, спрямованих на:

1) *ідентифікацію* моделей соціальної активності (визначення одного оригінального явища, процесу з певної кількості інших, що є подібними до оригінального, але які відрізняються від нього);

2) за результатами ідентифікації *створення* нової (більш якісної) моделі соціальної активності суспільства;

3) *прагматизацію* в майбутньому дієвості й ефективності створених моделей соціальної активності суспільства.

Описаний триєдиний комплекс процесів О. Холод називає триєдиним принципом реалізації соціальної інженерії й ілюструє прикладами.

Приклад 1 – соціальна інженерія, що спирається на політичну активність суспільства.

Серед великої кількості моделей сучасної соціальної активності, що впливають на трансформацію свідомості суспільства, є процеси політичної активності. Одним із видів політичної активності є вибори. Під час виборів зацікавлені політичні суб'єкти використовують спеціально призначені соціальнокомунікаційні технології. Мета таких технологій – змінити свідомість суспільства в потрібному напрямку. Наприклад, політичні опоненти застосовують нечесні підрахунки голосів виборців із метою зміни співвідношення між показниками кількості прихильників політичних суб'єктів, які є лідерами. За результатами таких підрахунків певна політична сила переможе на виборах і почне змінювати на гірше (інтувати) або на краще (мутувати) моделі поведінки суспільства. Іншими словами, на думку О. Холода, відбудеться трансформація свідомості суспільства. Автор називає нечесний підрахунок голосів виборців технологією «нечесних підрахунків». Саме процес виокремлення ознак нечесних підрахунків голосів виборців, а пізніше – такий процес дослідник називає ідентифікацією, або першим процесом соціальної інженерії.

Другим процесом соціальної інженерії в прикладі О. Холода буде створення нової (більш якісної) моделі соціальної активності суспільства за результатами здійсненої ідентифікації. Нова модель соціальної активності повинна, на переконання автора, бути якіснішою за ту, яка була ідентифікована. Шляхи покращення якості моделі соціальної активності суспільства можуть бути різними й спиратися на три вектори моделювання:

- 1) додавання до моделі декількох нових елементів;
- 2) трансформування моделі соціальної активності суспільства до критичної межі, після чого стара модель перетворюється на нову;
- 3) утворення нової моделі соціальної активності суспільства без урахування закономірностей і принципів побудови такої моделі.

У прикладі 1 моделі соціальної інженерії, що спирається на політичну активність суспільства, додаванням нових елементів до моделі буде, наприклад, як вважає О. Холод, перехід від виборів за партійними списками до моделі виборів за сумісним, комбінованим варіантом (і за партійними списками, і за мажоритарним принципом). Сама модель політичних виборів як політичної активності не змінена, лише доданий порядок виборів за мажоритарним принципом.

Трансформуючи модель політичних виборів президента, можна, упевнений О. Холод, настільки змінити модель соціальної політичної активності суспільства, що вона стане новою: треба, наприклад, запропонувати суспільству обирати президента не прямим способом завдяки поіменному голосуванню громадян України, яким виповнилося на день виборів 18 років, на виборчих дільницях по всій країні в один день, а шляхом таємного голосування членів парламенту країни. Таким чином, на думку О. Холода, зміниться/трансформується свідомість і моделі поведінки суспільства, модель соціальної політичної активності суспільства до критичної межі, після чого стара модель перетворюється на нову.

О. Холод передбачає, що можливий також варіант, коли буде запропоновано принципово нову модель соціальної політичної активності суспільства, яка не буде подібною до жодної з тих моделей, які існували й функціонували дотепер. Наприклад, кожний громадянин країни висловлює власну думку щодо політично-економічного устрою держави шляхом її разової фіксації у віртуальному вигляді в банку даних генеральної пам'яті суспільства. «Біологічно-електронний мозок людства» (термін О. Холода) самостійно визначає домінуючу позицію представників певної держави й оголошує своє рішення. Таке рішення не підлягатиме, упевнений автор, оскарженню чи скасуванню. Слід визнати в такому фантастичному варіанті принципово нову форму соціальної політичної активності суспільства, яка кардинально трансформує суспільство і його моделі поведінки.

Утворення нової (або трансформованої старої) моделі соціальної політичної активності суспільства не завершує, як вважає О. Холод, процес соціальної інженерії. Останнім етапом її є прагматизація в майбутньому дієвості й ефективності створених моделей соціальної політичної активності суспільства. Дослідник наводить приклад, коли фахівці соціальної інженерії, які дотичні до створення певної моделі, прагматизують (розраховують певний ступінь впливу дії запропонованої ними моделі) зміни в суспільстві. На думку О. Холода, плануючи наслідки дії певної моделі соціальної політичної активності суспільства, фахівці соціальної інженерії доходять висновків, що вже нині слід готувати певні арсенали, ресурси для реалізації замисленого в майбутньому. Саме таким чином і здійснюється розвиток суспільства, тобто завдяки трансформації свідомості суспільства.

Ефективним, на думку О. Холода, засобом трансформації свідомості суспільства слід вважати масові медіа (мас-медіа).

Посилаючись на положення триєдиного принципу трансформації свідомості за рахунок соціальної інженерії, О. Холод вважає необхідним навести приклад, у якому яскраво ілюструвалася б дія згаданого принципу.

Приклад 2 – соціальна інженерія, що спирається на мас-медійну активність суспільства.

У майбутньому з'явиться, на думку дослідника, потреба «вконструювання» у свідомість суспільства віри в те, що для відчуття щастя кожному працездатному членові суспільства необхідно відпрацювати за добу 10 годин на виробництві матеріальних цінностей і 6 годин на виробництві духовних цінностей. За триєдиним принципом реалізації соціальної інженерії, що спирається на мас-медійну активність суспільства, уже нині слід здійснити такі дії:

- 1) *ідентифікувати* моделі мас-медійної активності, достеменно вивчити їх;
- 2) за результатами ідентифікації моделей мас-медійної активності суспільства *створити* нові (більш якісні) моделі;
- 3) *прагматизувати* на майбутнє дієвість й ефективність створених моделей соціальної мас-медійної активності суспільства.

Для узгодження дій соціальної інженерії з першим принципом (ідентифікація) спочатку, як вважає О. Холод, слід виокремити моделі мас-медійної активності суспільства. До таких моделей, наприклад, автор відносить повідомлення новин на радіо й на телевізійних каналах щовечора в певному порядку:

Реклама
Політика
Економіка
Суспільство
Культура
Спорт
Погода
Реклама

Відомо, як зазначає О. Холод, що новини на деяких телевізійних каналах України (наприклад, «ICTV», «СТБ») уже декілька років як змінили порядок подавання інформації в передачах «Факти» та «Вікна-новини». Згадані зміни стосуються перш за все порядку слідування тематичних блоків. Замість політики й економіки, телеглядачам пропонуються новини з рубрики «Суспільство». На думку О. Холода, такий спосіб додавання нових елементів у модель трансляції новин не є утворенням нової моделі, але трансформаційним засобом може називатися.

Другий принцип реалізації соціальної інженерії (утворення нової моделі) передбачає, як вважає дослідник, пропонування таких змін у моделях активності соціуму, які перетнуть межу критичної маси й набудуть ознак нових (більш якісних) моделей подавання новин. О. Холод наводить приклад: новини не будуть мати рубрикацію «політика», «економіка», «спорт», «суспільство», «культура», «спорт» чи «погода». Телеглядач сам буде обирати собі ті теми з різних рубрик, які йому хочеться переглянути (почути). Зміни за описуванням другим принципом соціальної інженерії, що спирається на мас-медійну активність суспільства, також, упевнений О. Холод, є засобами трансформації свідомості суспільства.

За пропозицією О. Холода, третій принцип соціальної інженерії передбачає прагматизацію на майбутнє дієвості й ефективності створених моделей соціальної активності суспільства.

У наведеному прикладі 2 (про моделювання подавання новин за стандартними й штампованими рубриками) прагматизація фіксуватиметься в тому, що фахівці-масмедійники (журналісти й ті, хто дотичний до виробництва новин) не будуть пропонувати рубрики в конкретному штампованому й стандартизованому вигляді й порядку. Вони будуть утворювати бази новин за тематичним наповненням (за рубриками), але подавати їх не будуть. Прагматичність полягає в тому, що, наприклад, телевізійна аудиторія сама буде визначати місце сприйняття й час сприйняття інформації, яка їй потрібна.

Отже, за наслідками аналізу прикладів 1 і 2, які наведені задля ілюстрації триєдиного принципу реалізації соціальної інженерії, О. Холод констатує, що обговорюваний принцип:

1) дозволяє описувати явища соціальної інженерії;

2) є таким, що пояснює явища й процеси соціальних комунікацій у суспільстві;

3) розтлумачує зв'язок між старими й сучасними моделями мас-медійної активності суспільства, з одного боку, і впливом на моделі активності суспільства в майбутньому, із другого боку;

4) детермінує об'єктивність стосунків і відносин між мас-медіа й споживачами інформації в тих саме формах, які вимагає соціальний дискурс і пропонують моделі трансляції інформації.

2011 року О. Холод запропонував трактувати наукову галузь «Соціальні комунікації» (КОМТЕКА – комунікаційна тека) як «галузь знань, організаційно впорядковану систему документів, їх масив, продукти засобів масової комунікації та інформаційних технологій, які забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів при безпосередній участі членів комунікаційного процесу».

2013 року на базі створеної теорії інмутації суспільства О. Холод запропонував розглядати комунікаційні технології як комплекси-дії, спрямовані на зміну моделей поведінки під час соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин за наявності обміну інформацією між комунікатором і комунікантом.

Пізніше, 2015 року, дослідник запропонував на базі оригінальної концепції трьохетапного аналізу соціального інжинірингу (далі – СІ-аналіз, або триєдиний принцип реалізації соціальної інженерії) тлумачити соціальні комунікації як процес здійс-

«Соціальні комунікації»
(КОМТЕКА –
комунікаційна тека) –
це наукова галузь знань,
організаційно впорядко-
вана система документів,
їх масив, продукти засобів
масової комунікації та
інформаційних технологій,
які забезпечують
реалізацію інформаційних
процесів і намірів
при безпосередній участі
членів комунікаційного
процесу.

О.М. Холод

нення соціальної взаємодії (ідентифікації комунікаційних моделей, утворення нових моделей комунікації й практичну перевірку таких) завдяки обміну інформацією.

Суть концепції соціального інжинірингу О. Холод виклав у таких положеннях:

1) предмет вивчення повинен спочатку бути ідентифікованим за своїми характеристиками як соціальний процес;

2) ідентифіковані характеристики дають можливість «дізнатися» про модель соціального процесу як адекватну/неадекватну для реалізації завдання фахівця із соціального інжинірингу;

3) на базі встановленої моделі (за умови її відповідності для виконання поставлених завдань) відбувається її трансформація або створення нової моделі соціального процесу;

4) нова модель соціального процесу обов'язково перевіряється завдяки пілотним проектам і тільки після підтвердження ефективності модель «монтується» фахівцями у свідомість суспільства й реалізується непомітно як об'єктивний соціальний процес.

СІ-аналіз спирається на авторську концепцію соціального інжинірингу. Смысл СІ-аналізу, за пропозицією О. Холода, полягає в розчленуванні цілого (продукту соціальних дій, взаємодій і відносин) на його структурні три частини (етапи) реалізації, а саме: перший етап – ідентифікація моделей соціальних дій, взаємодій і відносин, що функціонують у суспільстві; другий етап – моделювання (створення нових моделей) за результатами ідентифікованих соціальних дій, взаємодій і відносин; третій етап – верифікація (практична перевірка) моделі, створеної на другому етапі.

Список використаних і рекомендованих джерел

1. Холод О. М. Соціальна комунікація як текстова діяльність у концепції Тамари Двідзе / О. М. Холод // Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн. [наук. і літ. ред. Г. Я. Холод; наук. ред. О. М. Холод]. — Т. 3. — К., 2016. — С. 87–92.
2. Холод О. М. Ідеї про «електричний бум» Маршалла Маклуена як концептуальне підґрунтя трансформації теорії соціальних комунікацій / О. М. Холод // Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації. — 2016. — № 1(25). — С. 31–38.
3. Холод О. М. Сучасні теорії та тенденції розвитку соціальних комунікацій: курс лекцій. — У 2-х т. — Т. 1 / О. М. Холод. — К.: КНУКіМ, Українська асоціація психолінгвістів, 2016. — 214 с.
4. Холод О. М. Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи / О. М. Холод // Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн. [наук. ред. Г. Я. Холод та О. М. Холод]. — Т. 1. — К.: МЦД «Комтека», 2015. — С. 5–14.
5. Холод О. М. Тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» [Електронний ресурс] / О. М. Холод // Academia.edu. — San Francisco, CA, USA. — Режим доступу: https://www.academia.edu/15281389/Тенденції_розвитку_наукової_галузі_Соціальні_комунікації (дата звернення: 17.09.15). — Назва з екрана.

6. Холод О.М. Триєдиний принцип реалізації соціальної інженерії / О. М. Холод // Соціальний інжиніринг: моделі й технології: кол. монографія [за наук. ред. О. Холода; автори: Л. Бадюл, А. Бартошек, А. Єндрузик та ін.]. — К.: КНУКіМ, 2015. — С. 21–26.
7. Холод О. М. Соціальний інжиніринг і соціальні комунікації: порівняльний аналіз / О. М. Холод // Український інформаційний простір : наук. журнал [гол. ред. М. С. Тимошик]. — Число 3. — К.: КНУКіМ, 2014. — С. 202–208.
8. Холод О. Громадянське суспільство і ЗМК у системі соціального інжинірингу / О. Холод // Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика. — 2013. — Вип. 38. — С. 228–234.
9. Холод О. М. Методологія досліджень соціальних комунікацій : навч. посіб. / О. М. Холод. — К. : КиМУ, 2013. — 294 с.
10. Холод О. М. Теорія та історія соціальних комунікацій : курс лекцій / Холод О. М. — К. : КиМУ, 2013. — 232 с.
11. Холод О.М. Комунікаційні технології : підручник / Холод О.М. (лист № 1/11–11273 від 01.12.2011). — К. : ЦУЛ, 2013. — 212 с.
12. Холод О. М. Формування теорій комунікаційних технологій / Холод О.М. // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони : науково-практичний журнал. — 2011. — № 1–2 (10–11). — С. 86–92.
13. Холод О. М. Психологічне і соціологічне підґрунтя формування теорій комунікаційних технологій / Холод О.М. // Психолінгвістика : [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2011. — Вип. 8. — С. 210–217.
14. Холод О. М. Соціальні комунікації : соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / Холод О. М. (лист 1/11-6312 від 12.07.2010). — Львів : ПАІС, 2011. — 288 с.
15. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства : монографія / Холод О. М. — К. : КиМУ, 2011. — 305 с.
16. Холод О. М. Методологія нооцентризму в межах соціальних комунікацій / Холод О.М. // Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації. — № 4. — 2010. — С. 25–29.
17. Холод О. М. Структура і види соціальних комунікацій // Держава та регіони : науково-виробничий журнал [гол. ред. ради В. Л. Корінев]. Сер. Соціальні комунікації [гол. ред. О. В. Богуславський]. — № 3. — 2010. — С. 32–36.
18. Холод О. М. Діапазон поняття «соціально-комунікаційні технології» // Держава та регіони : науково-виробничий журнал [гол. ред. ради В. Л. Корінев]. Сер. Соціальні комунікації [гол. ред. О. В. Богуславський]. — № 2. — 2010. — С. 89–96.

9.6. Трансгресивна тенденція розвитку соціальних комунікацій у теорії В. Ільганаєвої (Харківський осередок)

Власну концепцію бачення соціальних комунікацій запропонувала доктор історичних наук, професор В. Ільганаєва (м. Харків). 1996 року В. Ільганаєва видала монографію «Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку», у якій детально виклала своє бачення об'єкта вивчення й методологічної суті соціальних комунікацій.

В. Ільганаєва є автором-укладачем першого в Україні словника-довідника «Соціальні комунікації» (2009). Ряд положень, висловлених в авторських статтях та розділах у колективних монографіях, дозволили графічно відбити бачення автора місця й ролі соціальних комунікацій серед інших наук і галузей знань (див. рис. 14 далі).

В основі концепції соціальних комунікацій (соціальні комунікації як складник теорії комунікації) В. Ільганаєвої – буття людини, яке базується на суспільстві як комунікаційній єдності. Останнє спирається на культурогенез, цивілізаційний розвиток людства та комунікаційну діяльність людини в суспільстві.

Структуру комунікаційного знання складають три рівні:

- 1 рівень – загальна теорія комунікації;
- 2 рівень – загальна теорія біологічної комунікації та загальна теорія соціальної комунікації;
- 3 рівень – теорія видових і міжвидових комунікацій та окремі комунікативні теорії.

Слід занотувати, що поки що, за словами В. Ільганаєвої, немає чіткої теорії соціальної комунікації. Також відсутня й теорія видових і міжвидових комунікацій. Розпорошено знання окремих комунікативних теорій.

У своєму розділі «Теорія соціальних комунікацій на шляху фундаменталізації медіа-знання» В. Ільганаєва як співавтор колективної монографії «Соціальні комунікації: результати досліджень–2013», яка була опублікована 2014 року, розвиває власний погляд на соціальні комунікації.

Поява теорії соціальних комунікацій (далі – ТСК), на думку В. Ільганаєвої, «була реакцією на розгортання суспільної взаємодії як однієї зі складових буття людини». Автор упевнена, що «досягнення інформаційно-комунікаційних технологій

На фото – Валентина Ільганаєва
(джерело: <http://ube.nplu.org/article/ilyganaeva%20Valentyna%20Oleksandrivna>)

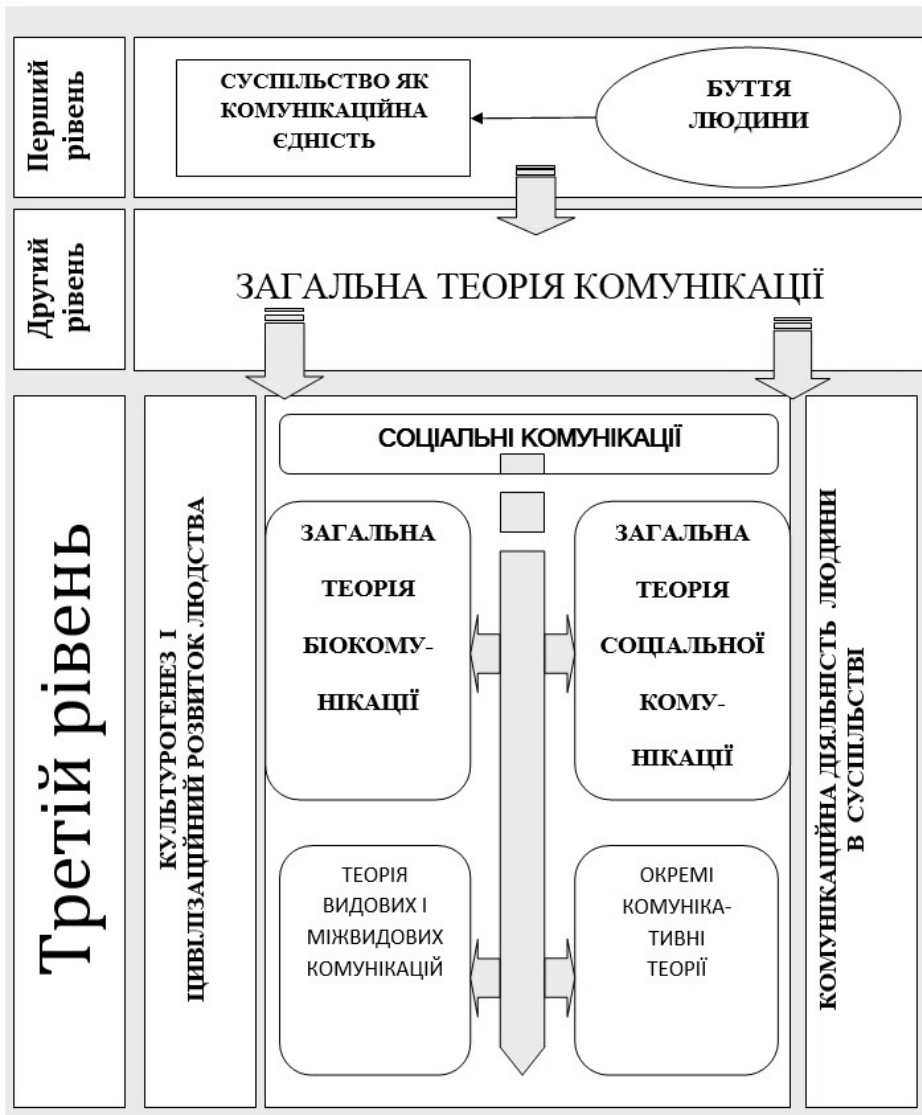

Рис. 14. Місце соціальних комунікацій (соціальної комунікації) у системі галузей знань і структура комунікаційного знання (див. В. Ільганаєва, 2009)

на основі електронних знарядь, засобів зв'язку та телекомунікацій обумовили якісні перетворення в цій сфері». Саме такі перетворення, на думку дослідниці, дозволили «відчути вразливість і вибуховість дії комунікаційних предметів на свідомість людей у конкретних станах суспільства, що опинилося в тенетах глобальної комунікаційної мережі».

Аналізуючи шляхи розвитку соціальних комунікацій, В. Ільганаєва вважає, що «етапи розгортання комунікації як окремого виду соціальної взаємодії пов'язані з її еволюцією від біосоціальних засобів відображення та сприйняття реальності через первинні форми контакту, невербального та вербального спілкування до мульти-сенсорних засобів мультимедійних систем сучасності». Дослідниця нагадує, що «на біосоціальний характер адаптації сенсорної системи людини для збору інформації та прийняття рішень щодо існування в Природі, а потім і в суспільстві звертали увагу науковці Н. Вінер та В. Бенямін».

В. Ільганаєва стверджує, що соціальну взаємодію слід розглядати «як рух соціальної матерії». У такої матерії є власна структура, яка «створює простір суспільних відносин, зв'язків та відтворення їх у соціальній організації суспільства». Якщо йдеться про пізнавальний аспект аналізу соціальної взаємодії, дослідниця пропонує вважати її «найвищим рівнем теоретичних узагальнень соціальної комунікації». Визначаючи суть соціальної взаємодії, В. Ільганаєва вважає, що вона служить для «встановлення контактів, спілкування, комунікації в процесах наслідування знань, цілеспрямованої передачі емоцій, почуттів, настрою, інформації».

Автор вважає генетичну комунікацію «однією з базових природних форм взаємодії». Але в типологічному плані В. Ільганаєва пропонує диференціювати комунікацію на природну й соціальну та вважає, що «універсальність комунікації припускає її існування в живій і неживій природі».

На думку В. Ільганаєвої, соціальна комунікація (СК) – «не може бути цілком однаково описана або представлена через модель генетичної (природної) комунікації». Дослідниця акцентує увагу на тому, що в соціальній комунікації «більш свідомо відбувається або має відбуватися процес соціального наслідування, опосередкованого розумовою діяльністю людини, усвідомленням того, що відбувається, корегуванням і спрямованістю дій відповідно до цілей і цінностей буття людини та її соціальності».

В. Ільганаєва, посилаючись на думки В. Навроцького, стверджує, що соціальна комунікація є типом «соціальної цілеспрямованої взаємодії». При цьому соціальна комунікація В. Навроцьким «розуміється як когнітивний процес, на який накладаються певні нормативні обмеження, що зумовлені біосоціальною природою суб'єктів, які знаходяться в процесі комунікації та в межах соціальних простору й часу, що дані суб'єктам у сприйнятті соціальної реальності в процесі її створення та відтворення». В. Ільганаєва впевнена, що «соціальна комунікація з моменту свого відокремлення як цілісного об'єкта визначається через комунікативну взаємодію, акт або дію».

Дослідниця вважає, що соціальна комунікація починалася з процесу «виголошення усвідомлених звукосполучень – слова, а ще раніше сформованої ідеї, думки стосовно позиціонування людини у Всесвіті через означення цього Всесвіту й самої людини (як Homo Sapiens)». Продовженням соціальної комунікації в історії її розвитку, на думку В. Ільганаєвої, слід вважати виникнення писемності, друку, «формування документальних потоків, що відбивають буття людини (соціальне, групове, особисте)».

Аналізуючи думки М. Азарнова, І. Бусигіна й О. Дегтярева, які були висловлені дослідниками в розділі «Сучасні трактування соціальної комунікації й інтерактивний підхід до її вивчення» (рос. мовою) колективної монографії «Соціальна комунікація в сучасному світі» (рос. мовою, 2004), В. Ільганаєва констатує: «Соціальну комунікацію слід розглядати як різновид соціальної взаємодії, що здійснюється за допомогою певних знакових систем, що виступають засобами необхідного зв'язку». На думку дослідниці, етапи розвитку соціальної комунікації як феномена ґрунтуються на розвитку комунікації як «образу, жести, усної та писемної мови, писемності та документів, зокрема книги як багатопрофільного, багатофункціонального документа, спеціальних документів, структурованої інформації та знання».

В. Ільганаєва констатує, що соціальна комунікація забезпечує «в будь-якій формі фіксацію, зібрання, обробку, збереження, розповсюдження, використання, споживання інформації як продукту духовної практики людства». Соціальні комунікації, на думку дослідниці, є процесами й структурами, «протікання та діяльність яких опосередковуються знаковими системами й формами, що містять зміст у межах соціального просторово-часового континууму». У соціальних комунікаціях є визначена мета, зміст, засоби й канали, система соціально-комунікаційних технологій, аудиторія, результати, зворотний зв'язок. Кожна з названих процесуально-понятійних категорій тлумачиться окремо.

Мета соціальних комунікацій розуміється як те, що «реалізується через функціонально-рольову поведінку суб'єкта, котрий передає соціальну дію».

Зміст соціальних комунікацій, на думку В. Ільганаєвої, полягає в соціальній інформації й знанні.

Засоби й канали відповідають «рівню соціально-комунікаційних технологій».

Аудиторія, на думку В. Ільганаєвої, це «реально існуюча або штучно створена, така, що має певні інформаційно-когнітивні, об'єктивні потреби або суб'єктивні й ті, що спеціально формуються, впливають на мету соціальних комунікацій».

Результат дії соціальних комунікацій дослідниця вбачає в «певних станах аудиторії, що мають вираження в її діях, поведінці, оцінках».

На думку В. Ільганаєвої, зворотний зв'язок слід пояснювати як «зв'язок суб'єктів соціально-комунікаційної взаємодії й об'єктів соціально-комунікаційної дії». Такий зв'язок виражається корегуванням «елементів соціальних комунікацій через досягнення цілей, рівня розуміння й сприйняття інформації та знань, моніторингу станів соціальної діяльності, середовища життєдіяльності суспільства».

В. Ільганаєва розмежовує значення термінів «соціальна комунікація» і «соціальні комунікації». У значення першого терміна автор вкладає такий смисл: «феномен і форма соціальної взаємодії». Другий термін означає сукупність медіальних проявів соціальної комунікації, яка проявляє себе не лише як «функція забезпечення суспільної взаємодії, але і як соціальна діяльність, згідно з культуруотворюючими факторами».

Дослідниця вважає, що соціально-комунікаційна ідея, яка зародилася в середині ХХ ст., поступово розгортається в нову парадигму наукових досліджень й інституалізується. Серед праць, ідеї яких стали підґрунтям для згаданої нової парадигми, В. Ільганаєва називає конкретні напрями і їх апологети.

Перший напрям – інформаційно-технологічне спрямування (Д. Белл, І. Масуда, М. Маклуен, Н. Постман, Г. Стоуньєр).

Другий напрям – функціонально-системні аспекти комунікації (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс).

Третій напрям – «комплексний соціокультурний аналіз комунікаційної взаємодії в суспільстві» (А. Гідденс, Г. Лассвел, Н. Луман, М. Маклуен, Ю. Хабермас, М.Бахтін, Ю. Лотман, А. В. Соколов).

У вітчизняній науці, на думку дослідниці, долучилися до вивчення соціально-комунікаційних феноменів І. Давидова, В. Ільганаєва, О. Зернецька, С. Квіт, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун, О. Холод, Г. Шемаєва та інші науковці.

За результатами таких досліджень, як вважає В. Ільганаєва, «із соціально-філософського аналізу суспільних процесів виходять певні методологічні установки до наукового вивчення комунікаційних явищ в межах наукового напрямку – соціальні комунікації».

В. Ільганаєва вважає, що активно «підхопила» комунікаційну тематику соціологія й «значно вплинула на формування теорії соціальних комунікацій». Автор зауважує те, що в західній соціології поняття «комунікація» і «соціальна комунікація» ототожнюються й «визначаються як спілкування та обмін інформацією в суспільстві», на що вказують дослідники В. Ільганаєва, С. Квіт, Б. Потятиник, В. Різун, А. Соколов, О. Холод тощо.

В. Ільганаєва разом із М. Азарновим, І. Бусигінім й О. Дегтяревим відзначає, що вивчення соціальних комунікацій має міждисциплінарне підґрунтя, яке є «відображенням поступового розгортання змісту (призначення) сутнісних рис об'єкта, що набувають системності на певному рівні свого розвитку, маючи завершеними ще більше етапів своєї еволюції від виникнення, становлення, функціонування, розвитку й трансформації». Такий процес передбачає поетапне розгортання ідей, «функцій і структур», «форм і засобів, каналів, технологій і знаряддя праці».

На переконання В. Ільганаєвої, теорія соціальних комунікацій починаючи від середини ХХ ст. поступово «відривається від підсистемного характеру й предметного розгортання соціальнокомунікаційних феноменів». Соціальні комунікації

починають набувати ознак самостійної теорії, відпочковуючись від таких наукових галузей та комплексів знань: соціології соціальних комунікацій, документально-інформаційних дисциплін, лінгво-психологічного, психо- і соціолінгвістичного, культурно-філософського комплексів. На початку XXI ст. соціальні комунікації, декларує В. Ільганаєва, перетворюються на «інтеграційні, загальносистемні напрями, що пов'язані з розгортанням сутнісних функцій соціальних комунікацій; документалізацією інформації та знань, їх актуалізацією в системі суспільних відносин й медіацією в єдиному просторі та часі».

Аналізуючи структуру комунікаційного знання, В. Ільганаєва посилається на праці А. Соколова й стверджує, що вона (структура) містить три рівні (див. рис. 14), а саме:

- «на першому місці – загальну теорію комунікацій;
- на другому – загальну теорію біокомунікації та загальну теорію соціальної комунікації;
- на третьому – теорії видових і міжвидових комунікацій та часткові теорії соціальних комунікацій».

В. Ільганаєва декларує, що «методологічно важливим стало підтвердження необхідності розрізнення комунікації як функції й комунікації як суспільної діяльності». На базі такої розгалуженості стала можливою подальша інтеграція й синергетика результатів досліджень, що здійснювалися в межах філософії, психології, лінгвістики, інформатики, соціології, бібліотекознавства, журналістики, архівознавства, документознавства, політології, педагогіки й тих інших галузей і систем знань, які пов'язані «з комунікаційною діяльністю, або зі сферами, що реалізують комунікативну функцію». Дослідниця констатує, що нині відсутні «надсистемні зв'язки теорії комунікації з теорією більш високого рівня».

Сьогодні вже сформовані різні «концептуальні підходи до феномена соціальних комунікацій, що зумовлені специфікою конкретно-історичних умов та предметно-об'єктних орієнтацій досліджень», тому що комунікаційні сутності проявляються в різних типо-родо-видових зв'язках, які мають своє історичне традиційне підґрунтя, соціальні комунікації ще не сформовано в єдину струнку теорію. Слід також урахувати, що, на думку В. Ільганаєвої, яка спирається на ідеї Г. Доброва й А. Баскакова, «теоретизація у сфері соціальних комунікацій відбувається за певними правилами й схемами, що перевірені практикою становлення наук, наукових галузей, утворенням певних організаційно-управлінських та інтелектуальних технологій, що досліджені та зафіксовані наукознавством».

Із ґносеологічної точки зору, стверджує В. Ільганаєва, будь-яка методологія повинна визначити об'єкт дослідження. Щодо вивчення соціальної комунікації таке визначення об'єкта вже відбулося в межах соціології й соціальної філософії, бібліотекознавства, безпосередньо – теорії соціальної комунікації. У своїй монографії «Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку» (1996) В. Ільганаєва висловила думку про те, що історико-генетичний, еволюційний аналіз соціально-

комунікаційної діяльності, здійснений нею, може вважатися наближенням «до розуміння об'єкта теорії соціальних комунікацій».

В. Ільганаєва диференціює зв'язки соціальної комунікації на родові й видові. Дослідниця повідомляє: «У родових зв'язках комунікація пов'язується зі здійсненням комунікаційної взаємодії, у видовому плані розподіляється за змістом виконання функцій у системі суспільної взаємодії». Виходячи з такої диференціації, В. Ільганаєва згадує про категоризацію та класифікацію соціальної комунікації й пропонує враховувати те, що вона:

а) «характеризує найважливіший засіб реалізації соціальних зв'язків між людьми»;

б) «фіксує умову й універсальний соціально-психологічний механізм взаємодії соціальних суб'єктів, ступінь ефективності якого виявляє себе на всіх рівнях соціокультурного устрою суспільства»;

в) «означає особливий вид мотивованої й цілеспрямованої активності, що скерована на обмін ідеями, знаннями й досвідом, уявленнями й емоціями, нормативно-ціннісними зразками діяльності й поведінки, що пронизують, відповідно, всі аспекти життя людей».

У своєму становленні теорія соціальних комунікацій, як вважає В. Ільганаєва, «пережила» декілька етапів.

Перший етап, описовий, на якому відслідковується «збір фактів, їх систематизація, формування понятійно-категоріального апарату, диференціація наукових напрямів».

Другий етап, логіко-аналітичний, коли фахівці здійснювали багатоаспектне «предметне вивчення об'єкта пізнання», установлювали «його якісні, сутнісні ознаки».

Третій етап, що відбувається сьогодні, як зазначила 2009 року В. Ільганаєва в праці «Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації», відзначений теоретичним синтезом, виходом «на метатеоретичний рівень вивчення науки», про що писав А. Соколов у праці «Метатеория социальной коммуникации» (рос. мовою) (2001). На думку В. Ільганаєвої, на третьому етапі «формуються якісні уявлення про сутність об'єкта, розширюється сфера фундаментальних аспектів соціально-комунікаційних досліджень та їх вплив на прийняття управлінських рішень, стратегію науки, що спирається на загальні для сфери соціальних комунікацій закономірності та закони».

В. Ільганаєва вважає, що на третьому етапі теорія соціальних комунікацій відображає соціальні реальності й «виявляє, уточнює, формулює нові закони та закономірності, досягаючи максимального наближення до свого об'єкта». Саме на третьому етапі впізнаються ознаки становлення теорії соціальних комунікацій. До згаданих ознак В. Ільганаєва відносить такі:

– об'єкт («соціально-комунікаційна діяльність, що досягла інституціонального рівня й надає специфічну та цілісну систему»);

- «методи дослідження»;
- «методологічний базис»;
- «цілі»;
- «понятійно-категоріальний апарат»;
- «систему стійких міждисциплінарних та міжнаукових зв'язків; професійний трук та систему підготовки кадрів».

На думку В. Ільганаєвої, соціальна комунікація – «це цілеспрямований обмін інформацією; позиціонування в середовищах життєдіяльності людини, організація простору цілей – комунікаційного простору всесвіту».

Дослідниця пропонує вважати предметом теорії соціальних комунікацій «універсальні закономірності комунікаційної взаємодії в соціальному просторі та часі», а саме:

- «існування комунікаційної цілі»;
- «посилення інтелектуальності й духовності суб'єктів комунікаційної взаємодії»;
- «циклічність розвитку від низьких форм комунікації взаємодії до вищих (опосередкованих знаковими системами обмежених соціальним часом і простором до неопосередкованого духовно-субстанціонального в безмежному просторі буття)».

В. Ільганаєва вважає, що соціальна комунікація може вважатися соціальним інститутом, тому що вона, соціальна комунікація, єдина система, що презентована в соціальній практиці «під впливом перетворювальної сутності людини». Оскільки соціальна комунікація є «механізмом налагодження», її можна розглядати як метафункцію соціальнокомунікаційної діяльності *першого рівня*.

На *другому рівні* соціальнокомунікаційної діяльності, на думку В. Ільганаєвої, соціальна комунікація повинна розглядатися як «тип взаємодії, що спрямований на підтримку консенсусу та досягнення взаєморозуміння в суспільстві». Така взаємодія – «ефект, що забезпечує гармонійні відносини за всіма векторами й рівнями соціальної взаємодії, стійкий стан у тріаді Природа – Суспільство – Людина».

Соціальна комунікація –
«це цілеспрямований обмін
інформацією; позиціо-
нування в середовищах
життєдіяльності людини,
організація простору
цілей – комунікаційного
простору всесвіту».

В.О. Ільганаєва

На третьому рівні соціальнокомунікаційної діяльності, упевнена В. Ільганаєва, відбувається «створення гармонійного культурно-цивілізаційного простору, правильно організованого зв'язку та взаємодії».

Дослідниця вводить поняття «глобальні соціально-комунікаційні цикли», під якими розуміє «еволюційні цикли суспільної взаємодії, що опосередковані головним засобом комунікації в соціальному просторі й часі (звук, знак, символ, слово, друк, інформаційні системи, медіа-системи)». В. Ільганаєва умовно пропонує розподілити цивілізацію на чотири згадані цикли, а саме:

- 1-й цикл – «протокогнітивний (сигнально-поведінковий)»;
- 2-й цикл – «протокодокументальний»;
- 3-й цикл – «документальний»;
- 4-й цикл – «інформаційний».

На одному рівні із запропонованими чотирма циклами соціальнокомунікаційної діяльності В. Ільганаєва вбачає можливим існування мегациклу. Початок мегациклу автор числить «із моменту генезису соціальних комунікацій». Завершення – у процесі визначення «трансформаційних ознак у сучасних соціальних комунікаціях, пов'язаних із когнітивним насиченням» і «переходом до іншого – ноосферного» циклу. Саме в ноосфері, на думку В. Ільганаєвої, відкривається новий предмет комунікації – «мультисенсорний сигнал».

Провідну роль, як вважає дослідниця, у глобальному циклі соціальних комунікацій відіграє документалізація. Остання містить «процеси номінації, атрибуції, ресстрації, фіксації інформації, її генерування, збирання, збереження, розповсюдження». Слід відзначити особливо той факт, що «документалізація в глобальному соціальнокомунікаційному циклі створює умови формування документальної пам'яті людства й закладає можливість довгострокового збереження інформації в соціальнокомунікаційних каналах».

Повідомляючи про функціональне значення соціальних комунікацій, В. Ільганаєва пропонує їх убачати в п'яти позиціях.

Перша позиція: «створення єдиної методологічної бази вивчення феноменів інформації й знання предметів СК-праці, способів соціальної взаємодії, а також їх впливу на стан соціальних об'єктів і людини».

Друга позиція: «вивчення інформаційно-комунікаційної технології як основи інформаційної економіки, упорядкування соціально-інформаційних потоків, способів формування людини».

Третя позиція: «дослідження інформаційних середовищ, їх ознак, специфічних загроз як частини природного простору життєдіяльності людини».

Четверта позиція: «розробка заходів протидії й захисту від інформаційних загроз, формування концептів, моделей поведінки й управління інформаційними середовищами, а також їх окремими складовими».

П'ята позиція: «обґрунтування найбільш адекватних культурних ситуацій й ефективних засобів досягнення взаєморозуміння між суб'єктами комунікації в суспільстві».

В. Ільганаєва вважає, що сьогодні сфера соціальних комунікацій представлена в таких видах людської діяльності:

- 1) в організаційно-функціональних структурах;
- 2) організації та управлінні;
- 3) технологіях;
- 4) теорії та методиці;
- 5) міжнауковій методології.

Гносеологічне бачення вивчення соціальних комунікацій, на думку В. Ільганаєвої, сьогодні реалізується в чотирьох концепціях (технократичній, інтеракційній, лінгвістичній, маскомунікаційній) та в їхніх «різновидах, симбіозі й комплексах». Дослідниця впевнена в тому, що «домінантною установкою методології вивчення феномена комунікації, зокрема соціальної комунікації, стає трансгресивність, що зумовлює появу нових наукових концепцій соціальних комунікацій, що базується на універсальних закономірностях життя/існування/буття біосоціальних систем у просторі Всесвіту».

В. Ільганаєва стверджує, що теорія соціальних комунікацій має статус теорії середнього рівня, оскільки на підсистемному рівні соціальні комунікації є сукупністю «теорій, які вивчають різні аспекти комунікації в природі й суспільстві». Середній рівень згаданої теорії автор пояснює тим, що теорія соціальних комунікацій є організаційно-діяльнісною за своїм характером. Разом із тим, зауважує дослідниця, теорія соціальних комунікацій є метатеорією, що пов'язує її з надсистемним рівнем, який «формується в нових умовах здійснення суспільної діяльності, пізнання та взаємодії».

На думку В. Ільганаєвої, теорія соціальних комунікацій має генералізаційну тенденцію, яка концентрується на трьох напрямках досліджень.

Автор називає першим «напрямок комунікаційних середовищ», на якому вивчаються «організаційні, методологічні, технологічні, функціональні, змістовні, управлінські... аспекти соціальних комунікацій певних наук підсистемного рівня в системі комунікаційного знання». До таких наук В. Ільганаєва віднесла «бібліотечно-інформаційні науки, соціологію комунікацій, журналістику, архівознавство, музеєзнавство, документознавство, лінгвістику, інформатику, теорію інформаційних систем, когнітологію, психологію, соціологію інформатики тощо».

Другим дослідниця назвала «напрямок комунікаційного простору», який дозволяє вивчати «комунікаційні процеси й рух, циркуляцію інформаційно-когнітивних потоків, їх вплив на життя суспільства, масштаб й особливості трансляції, вживання й використання, управління».

На третьому напрямі, який має назву «смысле-насиченості й культуросприямованості комунікаційної взаємодії», відбуваються дослідження «концентрації культурних естафет, еко- й гуманоцентричності концепто-структурованої соціальної взаємодії».

Соціальні комунікації мають найвищий рівень власного розвитку, де вони перетворюються «на розвинену систему соціальної взаємодії, що завершує цикл оформлення простору зв'язків (спілкування) і простору цілей (комунікація) у тріаді «Діяльність – Мислення – Свідомість» у просторі Буття людини».

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 9

1. Баскаков А. Я. Методология научного исследования: учеб. пос. / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. – К.: МАУП, 2002. – 216 с.
2. Добров Г. М. Наука о науке / Г. М. Добров; изд. 3-е; доп. и перераб. / отв. ред. Н. В. Новиков. – К.: Наук. думка, 1989. – 304 с.
3. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – №1. – С. 60–67.
4. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. – К.: Ред. ж. «Бібліот. вісник», 1996. – 253 с.
5. Квіт С. М. Масові комунікації / С. М. Квіт. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 251 с.
6. Навроцький В. В. Логіка соціальної взаємодії: монографія / В. В. Навроцький. – Х.: Консум, 2005. – 203 с.
7. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 “журналістика та інформація” / В. В. Різун. — К.: Видавничий центр “Просвіта”, 2008. — 260 с.
8. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – №1. – С. 60–67.
9. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В. О. Ільганаєва // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 96–101.
10. Теорія соціальних комунікацій на шляху фундаменталізації медіа-знання / В. О. Ільганаєва // Соціальні комунікації: результати досліджень–2013: колективна моногр. [за ред. О. М. Холода]. – К.: КиМУ, 2014. – С. 5–43.
11. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Львів: ПАІС, 2011. – 288 с.

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Із якою метою, на думку В. Горового, сучасна людина повинна підтримувати передавання соціально-біологічного досвіду?
2. Що В. Горовий вважає матеріальною основою соціальних комунікацій?
3. На які два типи Г. Почепцов пропонує диференціювати соціокомунікації?
4. Чому Г. Почепцов називає соціальні комунікації видом соціальної інженерії?
5. У яких трьох провідних статтях В. Різун запропонував соціальноінженіриний

підхід до вивчення соціальних комунікацій?

6. Які актуальні питання, на думку В. Різуна, можуть мати соціальнокомунікаційні дослідження вже сьогодні?

7. Чому О. Холод називає соціальні комунікації інструментарієм соціальної інженерії?

8. Що, за пропозицією О. Холода, означає триєдиний принцип реалізації соціальної інженерії?

9. У чому, на думку В. Ільганаєвої, фіксується трансгресивна тенденція розвитку соціальних комунікацій?

10. Як тлумачить В. Ільганаєва мету соціальних комунікацій?

Навчальні завдання

1. Випишіть основні теоретичні позиції обґрунтування дослідження соціальних комунікацій у теорії В. Горового.

2. Доведіть думку В. Горового про те, що соціальні комунікації «забезпечують функціонування людини як складника суспільного організму».

3. Викладіть свої думки щодо диференціації понять «комунікаційний інжиніринг» і «соціальний інжиніринг», запропонованих Г. Почепцовим.

4. Пригадайте п'ять із п'ятнадцяти описаних Г. Почепцовим соціальнокомунікаційних технологій. Опишіть їх і наведіть приклади їх застосування на практиці.

5. Назвіть декілька основних принципів і положень, які запропонував В. Різун для формування методології досліджень соціальних комунікацій.

6. Прокоментуйте визначення соціальних комунікацій, запропоноване В. Різунком: соціальні комунікації – це «така система суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення й підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності» у частині «підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності». Доведіть власну точку зору під час тлумачення зазначеного фрагмента визначення.

7. Ознайомтесь із визначенням соціальних комунікацій, запропонованим О. Холодом: соціальні комунікації – «інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві». Висловіть власну думку щодо визначення й доведіть її.

8. Розкажіть про те, як ви розумієте наукову галузь «Соціальні комунікації». Назвіть наукові спеціальності, які входять до згаданої наукової галузі.

9. Поясніть доцільність урахування під час аналізу соціальних комунікацій трьох рівнів комунікаційного знання, на які спирається В. Ільганаєва у своїй теорії соціальних комунікацій.

10. Розтлумачте такі слова В. Ільганаєвої: «Методологічно важливим стало підтвердження необхідності розрізнення комунікації як функції й комунікації як суспільної діяльності».

1. Роль соціальних і біологічних факторів у формуванні теорії соціальних комунікацій (згідно з теорією В. Горового).
2. Особливості соціальнокомунікаційних технологій пропаганди за положеннями, що висловив Г. Почепцов.
3. Методологічні підвалини формування теорії соціальних комунікацій у роздумах В. Різуна.
4. Концепція трьохетапного аналізу соціального інжинірингу (СІ-аналізу) у працях О. Холода.
5. Соціальні комунікації як складник теорії комунікації в пропозиціях В. Ільганаєвої.

РОЗДІЛ 10. СПЕЦИФІКА АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ТЕОРІЇ ІНМУТАЦІЇ О. ХОЛОДА

10.1.Метамоделі маніпуляції суспільства (-ом) у системі соціальних комунікацій

Метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій запропонував О. Холод. Метамоделі (див. рис. 15 далі) розглядає процеси маніпуляції як здійснення комплексу дій, взаємодій і відносин у межах соціальнокомунікаційних технологій, що спрямовані на позитивну (мутаційну) чи негативну (інмутаційну) зміну моделей поведінки членів суспільства.

За пропозицією О. Холода, метамоделі маніпуляції суспільства в системі соціальних комунікацій розглядає процеси маніпуляції з двох позицій:

- 1) маніпуляції суспільства (скорочено – МСа);
- 2) маніпуляції суспільством (скорочено – МСм).

Автор розглядає МСа (*маніпуляції суспільства* – здійснення частиною 1 суспільства свідомого впливу на іншу частину 2 суспільства з метою зміни моделей поведінки частини 2 суспільства), або суб'єкт (активну сторону) маніпуляції.

Усі процеси, що здійснюються з метою зміни моделей поведінки (чи МСа, чи МСм), підлягають аналізу тільки з урахуванням конкретної системи знань певної історичної епохи (епістемі (М. Фуко)). М. Фуко, автор терміна «епістема», розглядав згадане поняття як структуру, що «змінюється історично і яка визначає умови, можливості думок, теорій чи наук у кожний історичний період». Також термін «епістема» М. Фуко тлумачив як структуру мислення, що виражає «образ думок, притаманний певній історичній епосі». Ілюстрацією фіксації різних оцінок згідно з різними епістемами є тлумачення подій лютого 1917 року в Російській імперії й подій жовтня 1917 року в тій самій країні. Лютневі події 1917 року були названі буржуазною революцією й оцінювалися більшовиками-комуністами в період більшовизму (від жовтня 1917 до квітня 1985) як негативні соціальні події. Тими ж більшовиками-комуністами події жовтня 1917 року в згаданий період оцінювалися тільки як благо для народу всього світу й набули майже сакрального смислу в назві «Велика Жовтнева соціалістична революція». Після початку «перестройки» у СРСР (квітень 1985 рік) із подачі мас-медіа згадані два періоди набувають

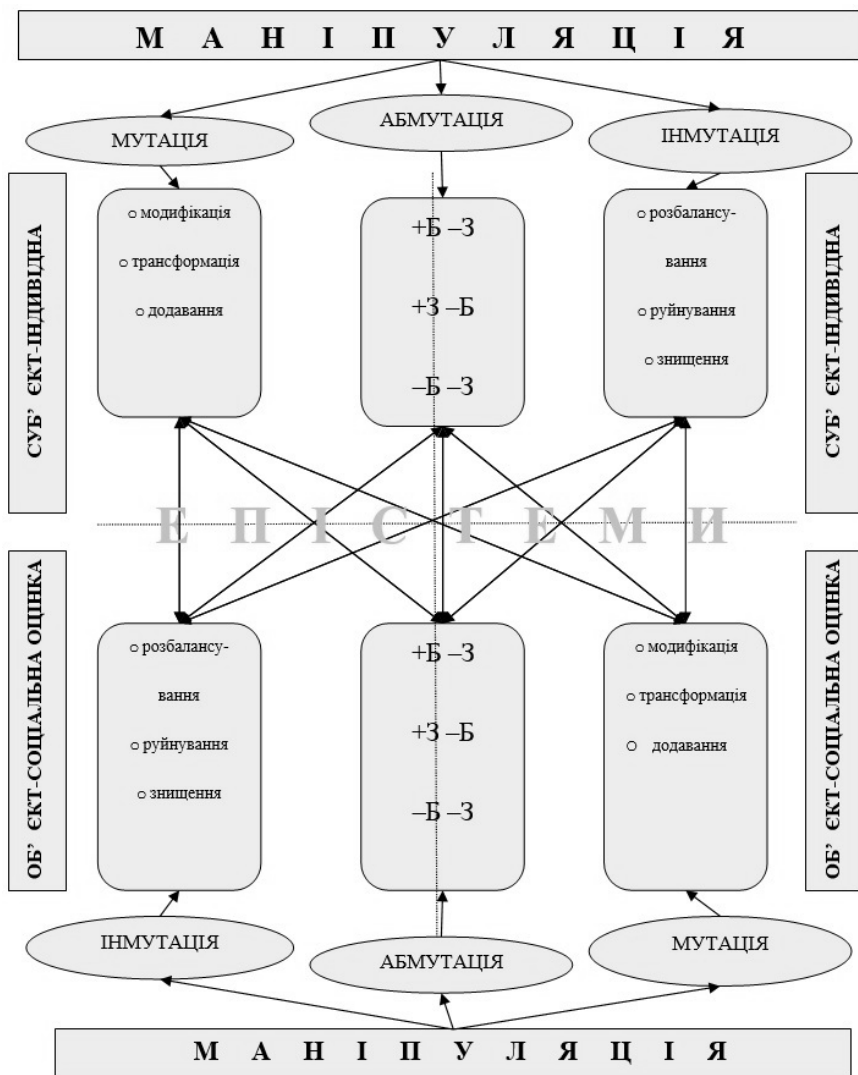

Рис. 15. Метамодель маніпуляції суспільства (2012)

Розробка: О. М. Холод (2006–2012); доповнення: Т. О. Клінкова (2007–2011), Н. О. Кравченко (2007–2011), Д. О. Борисенко (2011), Р. Я. Василюшин (2011)

Примітки:

- + Б – 3 – є бажання, немає засобів їх реалізації;
- Б + 3 – немає бажання, є засоби його реалізації;
- Б – 3 – немає ані бажання, ані засобів його реалізації.

Холод О. М. Соціальні комунікації: тенденції розвитку

інших (діаметрально протилежних) характеристик: Лютнева буржуазна революція 1917 року оцінюється суспільством країни як позитив для прогресу суспільства, а Велика Жовтнева соціалістична революція 1917 року тлумачиться як більшовицький заколот. Змінилися епохи – змінилися оцінки історичних подій, які О. Холод тлумачить як глобальні маніпуляції ХХ століття. Майже те саме спостерігається щодо оцінок подій у листопаді й грудні 2004 року в Україні: зміна оцінок відбулася під впливом зміни епістеми. Від 2010 року в Україні аналітики унікали назви подій листопада-грудня 2004 року як «Помаранчевої революції». Отже, епістема відіграє провідну роль в аналізі історичних подій різних епох і враховується як ключовий елемент метамоделі маніпуляції, запропонованої О. Холодом. Іншими словами, епістема – це фільтр оцінки якості й результату маніпулятивних дій як з боку МСа, так і з боку МСм.

О. Холод нагадує, що, крім визначальної ролі епістеми в побудові метамоделі маніпуляції, необхідно врахувати те, що процеси маніпуляції як МСа, так і МСм розглядаються з двох позицій, або двох видів епістеми:

- 1) суб'єкт-індивідної епістеми;
- 2) об'єкт-соціальної епістеми.

Автор метамоделі маніпуляції (ММ) тлумачить значення кожного із запропонованих видів епістеми.

Суб'єкт-індивідна епістема (далі – СІЕ) – це мислення конкретного активного індивіда, який виражає структуру й зміст системи знань певної історичної епохи.

Об'єкт-суспільна епістема (далі – ОСЕ) – це шаблони мислення суспільства як об'єкта впливу з боку домінантних структур і змісту системи знань певної історичної епохи.

О. Холод констатує, що СІЕ й ОСЕ не однакові. Вони принципово різні, хоча «насичені» матрицею знань певного історичного періоду розвитку суспільства, певної панівної в конкретний історичний момент аксіологічної системи. Принципова різниця між СІЕ й ОСЕ в тому, що СІЕ підлягає нетиповим оцінкам і рефлексії індивіда, які можуть відрізнятися від типових оцінок суспільства. ОСЕ, як зауважує дослідник, завжди буде типовою, оскільки за своєю природою є відбиттям думок і знань та оцінок мас під тиском панівної в суспільстві парадигми знань, що відповідає правлячому політико-економічному класу (або іншому соціальному утворенню). СІЕ часто опозиційна до ОСЕ, але неофіційна й непублічна, оскільки належить до утаємниченої й непопулярної форми знань та її експлікації.

10.2. Характеристики маніпуляції суспільства завдяки соціальним комунікаціям

Ураховуючи роль епістем в її двох видах, О. Холод розглядає характеристики МСа (маніпуляції суспільства) і МСм (маніпуляції суспільством).
На думку О. Холода, слід виокремити декілька характеристик МСа.

Автор вважає, що маніпуляція суспільства:

- 1) неприродна, штучна: утворена суспільством;
- 2) ініційована лідером думки або невеликою групою лідерів;
- 3) буває позитивною (мутація), негативною (інмутація) і початково нейтральною (абмутація);
- 4) здійснюється невеликою кількістю індивідів і розрахована на вплив на великі маси;
- 5) завжди свідома, але розрахована більшістю своїх функцій на вплив на несвідомому рівні;
- 6) технологічна, тобто така, що спланована й чітко регламентована;
- 7) завжди націлена на конкретний результат на користь ініціаторів;
- 8) іноді виходить з-під контролю й утворює непередбачувані наслідки; такі наслідки завжди є прогресивними (хоча на початковій стадії можуть призводити до катаклізмів соціального й природного масштабів).

10.3. Характеристики маніпуляції суспільством завдяки соціальним комунікаціям

Аналіз суті процесів МСм (маніпуляції суспільством) дозволяє О. Холоду констатувати таке її визначення: відчуття частиною 2 суспільства негативного впливу від іншої частини 1 суспільства, яка має мету змінити моделі поведінки частини 2 суспільства. Іншими словами, автор розглядає об'єкт (пасивну сторону) маніпуляції.

На думку О. Холода, за своїми характеристиками *маніпуляція суспільством (МСм)*:

- 1) майже завжди є бажаною (такою, що була необхідною в певний історичний період розвитку суспільства); саме підсвідоме бажання суспільством маніпуляції використовується лідером чи групою лідерів, які чи то інтуїтивно, чи то розраховано відчують таке бажання мас;

- 2) на початку не ідентифікується (не впізнається) як маніпуляція;
- 3) під час реалізації зустрічає спротив (якщо такий спротив є масовим, маніпуляція погано організована й нетехнологічна; здійснюється нефахово; реалізується без чіткого плану; здійснюється без урахування особливостей об'єктів маніпуляції; без урахування специфіки історичного й оказіонального моменту);
- 4) широко обговорюється об'єктами маніпуляції у випадку своєї помітності;
- 5) раціонально пояснюється об'єктами маніпуляції через нерозуміння останніми її суті;
- 6) у зв'язку з незнанням і нерозумінням об'єктами маніпуляції її істинних причин маніпуляція суспільством набуває рефлексивного характеру об'єктивної необхідності зміни звиклих і сталих моделей поведінки та приймається як наступний і логічний етап соціалізації; у такому випадку маніпуляція суспільством сприймається як історичний процес і відбувається мирним шляхом;
- 7) у зв'язку з можливим усвідомленням маніпуляції суспільством і небажанням приймати нав'язувані нею моделі поведінки суспільство чинить спротив; такий спротив може набувати різних форм соціальних катаклізмів, як-от: «випадковий» вилив інформації, що компроментує; бойкотування, страйки, голодування, акції громадянської непокорі, марші протесту, терористичні акції, революції; міжнародні, громадянські політичні чи релігійні війни тощо.

О. Холод зазначає, що кожна характеристика МСа та МСм може реалізуватися у великій розмаїтості соціальнокомунікаційних технологій маніпуляції.

Оскільки метамодель маніпуляції складається з двох частин: суб'єкт-індивідуальної епістемі (СІЕ) й об'єкт-суспільної епістемі (ОСЕ), кожна з них має специфічні соціальнокомунікаційні технології експлікації. Кожна з двох частин метамоделі маніпуляції диференціюється на три категорії маніпуляції: мутацію, абмутацію й інмутацію. Далі відповідно до описаних розгалужень О. Холод означає види суб'єкт-індивідуальної епістемі як:

- мутація СІЕ, абмутація СІЕ й інмутація СІЕ;
 - об'єкт-суспільна епістема як мутація ОСЕ, абмутація ОСЕ й інмутація ОСЕ.
- Автор описує й ілюструє кожний вид маніпуляції в системі СІЕ та ОСЕ.

10.4. Маніпуляція в системі суб'єкт-індивідуальної епістемі (СІЕ)

Мутацією суб'єкт-індивідуальної епістемі (мутацією СІЕ) О. Холод називає таку зміну моделей поведінки суспільства, яка полягає в індивідуальній позитивній рефлексії її результатів у суспільстві. Наприклад, результати виборів у демократичному суспільстві індивід приймає як позитивні для себе й відповідно до домінуючої соціально-політичної тенденції змінює свою поведінку, оцінки, систему поглядів.

За видами О. Холод виокремлює три форми мутації СІЕ:

- 1) модифікацію СІЕ;
- 2) трансформацію СІЕ;
- 3) додавання СІЕ.

У значення терміна «модифікація» дослідник вносить традиційний смисл: «зміна, видозміна, перетворення, поява нових ознак, властивостей; якісно відмінні стани чого-небудь». Отже, *модифікацією* суб'єкт-індивідної епістеми О. Холод пропонує вважати такі позитивні зміни моделей поведінки в суспільстві, які пов'язані з появою нових прогресивних ознак чи властивостей, що оцінюються суб'єктом із позицій індивіда, свідомість якого сформована в межах знань й аксіології певної історичної епохи. Прикладом модифікації СІЕ як виду мутації О. Холод вважає появу нових ознак у поведінці первісної людини-степовика, що потрапила в полон до древлян, які мешкали тоді в лісах. Людина-степовик змушена соціалізуватися: приймати нові правила й умови життя в лісі, здобування собі їжі не способом вирощування рослин, а вбивством тварин. Приготування їжі степовиком набуде в нових умовах проживання серед дерев і кущів нових якісних ознак. Степовик модифікується, що О. Холод оцінює як позитивні зміни.

Модифікація є початковою стадією змін моделей поведінки індивіда. Наступною стадією дослідник вважає трансформацію.

Значення терміна «трансформація» запозичене О. Холодом із генетики, де слово тлумачиться як «генетична модифікація клітини шляхом введення й подальшої експресії в ній чужорідного генетичного матеріалу (ДНК)». Щодо предмета аналізу під *трансформацією* суб'єкт-індивідної епістеми автор має такі зміни моделей поведінки, які пов'язані з появою спадковості й мінливості в позитивних учинках індивідів у суспільстві. Згадані вчинки (моделі поведінки) оцінюються суб'єктом із позицій індивіда, свідомість якого сформована в межах знань й аксіології певної історичної епохи. Наприклад, підліток, який виховується в родині, що живе декілька поколінь у місті з населенням більше мільйона мешканців, буде мати звички й навички перебування в суспільстві не такі, які має підліток, родина якого декілька поколінь живе в селі з населенням 150–200 мешканців. О. Холод вважає, що від покоління до покоління діти обох (міської і сільської) родин, згаданих раніше, набувають специфічні навички, вправно передають їх, наслідуючи від батьків і тим самим доводять принцип спадковості в мисленнєвому й фізичному розвитку. Отже, відбувається трансформація суб'єкт-індивідної епістеми; моделі поведінки індивідів змінюються настільки, що з'являється спадковість і мінливість у позитивних учинках індивідів.

Наступною й завершальною стадією мутації СІЕ О. Холод вважає *додавання* суб'єкт-індивідної епістеми, суть якої полягає в тому, що під час зміни моделей поведінки виникає ефект «збільшення, посилення» суб'єктом власної оцінки суспільної діяльності, у результаті чого в поведінці суб'єкта відчувається інший стиль самодостатності, егоїзму, помічається відтінок самовпевненості, що межує

зі зверхністю. Саме стадія додавання сигналізує про зміни, які межують із переходом до інмутації (зміни моделей поведінки на гірше). Наприклад, після трансформації в людини, яка навчалася в університеті сумлінно, виникає самодостатність і гідність, усвідомлення власного домінування над тими, хто не має університетської освіти. Із таким набором відчуттів фахівець влаштовується на роботу, сумлінно виконує службові обов'язки, здобуває кар'єрний зріст й пишається здобутим статусом згідно із системою знань, які панують у певний історичний період розвитку суспільства. У такому випадку відбувається додавання суб'єкт-індивідуїної епістемі.

Абмутацією суб'єкт-індивідуїної епістемі (абмутацією CIE) необхідно, на думку О. Холода, називати відсутність будь-яких змін у моделях поведінки суспільства, яка експлікується у відсутності ресурсів реалізації індивідуальної рефлексії її результатів у суспільстві. Наприклад, міський голова міста N не бажає реагувати на вимоги терористів віддати їм один мільйон доларів і літак для того, щоб вони не вбивали заручників: у міського голови немає таких грошей, немає бажання збирати таку суму, оскільки всі спроби це зробити будуть марними. Модель поведінки міського голови, його оточення відбивається на моделях поведінки декількох загонів спеціального призначення, лікарів швидкої допомоги, декількох сотень поліцейських, що перебувають на місці конфлікту. Відсутність будь-яких дій із боку представників влади й охоронних органів впливає на моделі поведінки суспільства міста, у якому розгортаються події. Суспільство враховує тенденції часу, які свідчать про те, що основний принцип боротьби з тероризмом – відмова у виконанні будь-яких вимог терористів, що слід вважати системою поглядів і знань поточного історичного періоду (епістемою) і тенденціями розвитку державного менеджменту конкретної країни. У зв'язку з тенденціями описаного фрагмента конкретної епістемі реалізуються моделі поведінки суспільства, які кожний з індивідів оцінює суб'єктивно, але чинить так, як чинить більшість (суспільство).

О. Холод вважає, що абмутацію слід умовно диференціювати на такі форми, що виражаються формулами:

- 1) беззасібна абмутація («є бажання, немає засобів»: +Б –3);
- 2) безбажана абмутація («є засоби, немає бажання»: +З –Б);
- 3) безбажано-беззасібна абмутація («немає ані бажання, ані засобів»: –Б –3).

Далі автор ілюструє кожний із видів абмутації.

Беззасібна абмутація, на думку О. Холода, – це відсутність змін у моделях поведінки суспільства, якій притаманна фіксація моделей поведінки бездіяльності, що характеризується відсутністю засобів реалізації в той час, коли є бажання («є бажання, немає засобів»: +Б –3).

Ілюстрацією беззасібною абмутації О. Холод вважає приклад відсутності в електорату засобів реалізації протесту проти пропозиції Центральної виборчої комісії (ЦВК) України, висловленої 1 листопада 2012 року в процесі підра-

хування голосів на виборах до Верховної Ради України, які відбулися 28 жовтня 2012 року. Ідеться про події, що відбулися в Первомайську Миколаївської області в ніч проти 30 жовтня 2012 року: силове вилучення представниками місцевої влади із сейфа окружної виборчої комісії заповнених виборцями бюлетенів та подальша спроба їхнього знищення шляхом спалення; бійка, спричинена описаними діями влади й пораненням одного з виборців. Після описаних подій на ранок 1 листопада 2012 року в мас-медіа озвучується рішення ЦВК про припинення підрахунку голосів, а пізніше – рішення про проведення повторних виборів до Верховної Ради України по 20 округах. О. Холод упевнений, що беззасібна абмутація фіксується на рівні бездіяльності електорату, який висловлює гарячі «кухонні» думки, мітингує за закритими дверима власних домівок і ніяк не виражає свій соціальний протест проти незаконних дій влади. Бажання змінити моделі власної поведінки в суспільстві є, констатує дослідник, але засобів немає (принаймні такі засоби не шукаються). О. Холод формулює висновок про те, що відбувається бездіяльність народу, тим самим фіксується беззасібна абмутація.

На думку О. Холода, *безбажана абмутація* – це відсутність змін у моделях поведінки суспільства, якій притаманна фіксація моделей поведінки бездіяльності, що характеризується наявністю засобів реалізації в той час, коли відсутнє бажання до використання засобів («є засоби, немає бажання»: +3 –Б).

Автор наводить приклад дії безбажаної абмутації у випадку, коли є небажання завідуючого приватним продовольчим магазином змінити розпорядок роботи колективу й установити суботній день як робочий. Засоби для реалізації такого рішення є: керівник приватного підприємства має право змінювати графік роботи магазину, тобто повноваження (як засоби) зміни моделі поведінки є, але немає бажання в керівника щось змінювати, оскільки по суботах він багато років зустрічається з друзями в лазні. Отже, безбажана абмутація – це факт реальності суспільного укладу індивіда. Такий факт стає можливим як наслідок суб'єктно-індивідної епістемі: уклад суспільства на даному історичному етапі в системі знань і парадигмі моделей поведінки має право бути. Тому фіксуються функції безбажаної абмутації як реальної.

О. Холод вважає, що *безбажано-беззасібна абмутація* – це відсутність змін у моделях поведінки суспільства, якій притаманна фіксація моделей поведінки бездіяльності, що характеризується відсутністю як самих засобів реалізації, так і бажання їх використовувати («немає ані бажання, ані засобів»: –Б –3).

Автор наводить приклад, коли сучасний навчальний процес у переважній кількості вишів України супроводжується хабарництвом як проявом корупції на державному рівні, коли викладачі, користуючись службовим становищем, здійснюють за гроші оцінювання знань студентів. Щоправда, оцінюванням за суттю процесу це не можна називати. Ані студенти, ані викладачі на сучасному етапі розвитку (можливо, занепаду) системи вищої освіти не бажають змінити

ситуацію. О. Холод занотовує, що викладачі й студенти не мають засобів змінити вже стійку тенденцію до проявів корупції: студенти не мають повноважень обмежити злочинні дії викладачів, викладачі не мають засобів припинити масовий характер ганебного явища для будь-якого суспільства. Велика кількість студентів, не бажаючи по-справжньому вчитися, не хоче щось змінити. Викладачі, аналізуючи розмір своїх зарплат, фінансування галузі за остаточним принципом, відсутність уваги до освіти з боку Президента України, парламенту й уряду, відповідних міністерств і відомств не проявляють бажання щось змінювати. Отже, відсутність засобів і бажання як викладачів вишів, так і студентів, що в них навчаються, призводить до майже повної атрофії освітньої ланки формування майбутніх фахівців, без чого неможливий прогресивний розвиток суспільства. Наявний процес безбажання-беззасібної абмутації суспільства.

Дослідник окремо аналізує наслідки, що можливі під час прояву кожної з трьох видів абмутації моделей поведінки суспільства з позицій суб'єкт-індивідної епістеми (інмутацією CIE).

Беззасібна абмутація («є бажання, немає засобів»: +Б –3), на думку О. Холода, має такі наслідки:

- підвищений рівень знервованості суспільства;
- нерівноваженість й емоційна нестійкість;
- невдоволення становищем безвиході й необхідністю терпіти свавілля домінантної соціальної групи;
- надія на лідера;
- висування лідера;
- заклики до непокори й протестів;
- стихійні збори в місцях масового скупчення людей;
- групування в напівтаємні групи;
- постійна напруга суспільства;
- постійні, але несистемні соціальні «вибухи» невдоволення й протесту;
- прагнення невідкрито протистояти домінантній соціальній групі;
- спроби утворення організацій протестувальників;
- трансформація свідомості.

О. Холод вважає, що *безбажана абмутація* («є засоби, немає бажання»: +3 –Б) характеризується такими наслідками:

- «інтелігентські» оцінки й розмови «на кухні» про соціальні негаразди;
- іронічне, частіше саркастичне ставлення до тих, хто має ознаки поведінки беззасібної абмутації;
- прояв холодності до активності громадянських суб'єктів діяльності;
- готовність запропонувати будь-які методи й форми боротьби, але без власної участі;
- зневіра в користі будь-яких опозиційних дій;
- недовіра до влади;

- готовність зрадити власним принципам та ідеалам;
- готовність продати власні засоби протесту або обміняти їх на спокій;
- зневажливе ставлення до оточення, до суспільства;
- зверхність до тих, хто має сили протистояти домінантній верхівці в суспільстві.

Безбажано-беззасібна абмутація («немає ані бажання, ані засобів»: –Б –З), на думку О. Холода, має такі характеристики:

- зневага до всього суспільства;
- ледачість;
- неготовність жертвувати;
- неготовність допомагати;
- пасивна громадянська позиція;
- світогляд споживача;
- життя за принципом «подивимося на те, що буде з ними далі»;
- відсутність бажання критикувати оточуючих;
- початок фіксації «пофігізму»;
- соціальна неадаптованість;
- неготовність здійснювати або приймати будь-які зміни в суспільстві;
- ригідність (як нездатність корегувати програму діяльності відповідно до ситуації);
- неемоційність;
- відсутність сталих меж в аксіологічній шкалі;
- фіксація «жорстких» настанов і неготовність змінювати елементи власної картини світу у зв'язку зі змінами епістемі.

За пропозицією О. Холода, *інмутацією суб'єкт-індивідної епістемі (інмутацією СІЕ)* слід називати таку зміну моделей поведінки суспільства, яка полягає в індивідуальній негативній рефлексії її результатів у суспільстві. Автор ілюструє свою пропозицію таким прикладом: керування справами з боку президента країни не подобається індивіду, у зв'язку з чим поведінка останнього змінюється на гірше; оцінка індивідом поведінки президента здійснюється завдяки змінній особистісній картині світу, але в межах тієї епістемі, яка панує в суспільстві. Якщо така епістема передбачає висловлення відкритого протесту проти дій президента, індивід, виходячи апіорі з епістемної настанови, групує навколо себе подібних собі й закликає однодумців до відкритого опору проти президента. Наявною, на думку дослідника, у такому випадку є інмутація суб'єкт-індивідної епістемі, або інмутація СІЕ.

За видами О. Холод пропонує розрізняти три такі інмутації СІЕ:

- 1) розбалансування СІЕ;
- 2) руйнування СІЕ;
- 3) знищення СІЕ.

Перший вид інмутації СІЕ, *розбалансування суб'єкт-індивідної епістем* (розбалансування СІЕ), О. Холод пояснює за словником, утворюючи дефініцію від тлумачення слова «балансувати», а саме: утрата рівноваги при «нестійкому положенні тіла», незважаючи на допоміжні «рухи корпусом, руками й тому подібне». Непряме значення слова «розбалансувати» у тлумаченні, що утворене на підґрунті лексичного словникового значення слова «балансувати», передбачає «знаходитися в нестійкому фізичному стані» або «проявляти нерішучість, випробовувати скруту при виборі між будь-чим». Отже, розбалансуванням суб'єкт-індивідної епістем (розбалансуванням СІЕ) О. Холод вважає такі негативні зміни моделей поведінки: результат необхідного вибору між позиціями, прояв нерішучості суб'єкта й відповідну негативну самооцінку індивіда. Такі зміни є результатом функціонування специфічної епістем. Дослідник наводить як приклад прагнення індивіда, або соціального комунікатора (далі подається скорочено «соцкомра»), обрати одну з політичних позицій, нашоувхується на його нерішучість, що зумовлена специфічною епістемою. Сама ж епістема виявляється настільки спалпженою, що «продукує» негативну самооцінку соцкомра. Специфіка епістем обумовлюється тими тенденціями, що домінують у певний історичний момент із певними політичними й культурними векторами розвитку. О. Холод вважає, що деформується епістема не стільки умовами розвитку згаданих тенденцій, скільки особистісним ставленням соцкомра до них. Свою думку дослідник доводить таким чином: розвиток сучасних тенденцій відчутно впливає на ставлення членів комуністичної партії до реальності. Керівники партії вже не ходять пішки, а їздять на найкращих і модних автомобілях, ціна яких перевищує в багато разів розмір середньої зарплати пересічного українця. Голова комуністичної партії може дозволити собі кинути дружину й почати жити із жінкою, яка набагато молодша й до того ж готується стати матір'ю дитини лідера комуністів. Із прикладу О. Холод робить висновок про те, що ідея рівності законів для всіх комуністів у сучасній Україні деформувалася. Епістема (система знань певної історичної епохи) деформувалася під впливом її оцінки з позиції нових тенденцій часу. Соцкомра не може, як вважає О. Холод, визначитися у своєму виборі певної позиції: «голосувати за комуністів» із їхньою деформованою ідеєю чи голосувати за новомодні партійки та всеукраїнські об'єднання націоналістичного забарвлення. Автор констатує ситуацію, у якій соцкомра не рішучий: він стоїть на перехресті й плекає в собі негативну самооцінку. Він не поважає себе настільки, що проблему з вибором політичної позиції ставить собі в провину. На думку О. Холода, від того ще більше зневажає себе. Виборець не розуміє, що знаходиться в стані розбалансування суб'єкт-індивідної епістем. Отже, наведений дослідником приклад яскраво ілюструє негативізм ситуації й стадії розвитку інмутаційних процесів у теорії маніпуляції суспільством.

О. Холод виокремлює **другий вид інмутації** СІЕ – руйнування суб'єкт-індивідної епістем (руйнування СІЕ), яке згідно зі словником тлумачить як

«процес, а також і наслідок процесу порушення цілісності» чогось. Отже, *руйнуванням СІЕ* О. Холод пропонує називати такі негативні зміни моделей поведінки, які тягнуть за собою процес, а також і наслідок процесу порушення цілісності суб'єкт-індивідної епістемі.

Автор ілюструє своє визначення прикладом: із юнацтва соціальний комунікатор вирішив, що він буде біологом. Для реалізації поставленої мети соціальний комунікатор знав, що слід навчатися в школі, закінчити її й здобути середню освіту. Після школи необхідно продовжити навчання у виші за обраною спеціальністю. Уже після отримання диплома, який засвідчує набутий соціальним комунікатором фах, наприклад, «біолога», той може вважати, що поставлена в юнацтві мета виконана. Такий порядок набуття фаху біолога є звичним для багатьох країн світу й у системі знань сучасної історичної епохи про здобуття вищої освіти за певною спеціальністю згаданий порядок є певною програмою життя невеликої кількості прогресивних молодих людей. Але, наприклад, констатує О. Холод, завершивши навчання в середній школі, маючи райдужні мрії про порядок здобуття знань у виші за фахом «біолог», юнак-абітурієнт, маючи високі бали з тестів зовнішнього незалежного оцінювання, зіштовхується з необхідністю «давати» хабар під час першої ж зимової сесії, незважаючи на те що знання з навчальних дисциплін у юнака високі. Мрії юнака-абітурієнта зруйновано. Система знань про сучасну епоху знищується, цілісність укоріненої системи оцінок особистості юнака порушується, як і порушується суб'єкт-індивідна епістема. У результаті, акцентує увагу О. Холод, суспільство отримує імутаційні ознаки особистості, які змушують констатувати руйнацію СІЕ.

Третій вид імутації СІЕ, *знищення суб'єкт-індивідної епістемі* (знищення СІЕ), передбачає, за визначенням О. Холода, таку зміну моделей поведінки суспільства, яка пов'язана з припиненням дії його соціальних (суспільних) функцій, що в результаті призводить до припинення соціального існування; оскільки припиняється соціальне існування спільнот, зв'язок між ними, який і створював систему суспільства, припиняється й функціонування епістемі. Індивід у такому випадку, вважає автор, не в змозі ідентифікувати соціальне явище, соціальний процес у системі аксіологічних координат; він не в змозі віднести явище, учинок або процес до категорії позитивного чи негативного. У результаті описаного феномена, декларує О. Холод, виникає необхідність констатувати припинення функціонування індивіда як суб'єкта, як активної одиниці суспільства. Знищення СІЕ не припиняє фізичного існування суспільства, призводячи до припинення тільки суспільного існування суспільства.

О. Холод пропонує диференціювати поняття «соціальне» і «фізичне». Автор наводить різні точки зору в тлумаченні згаданих понять. Наприклад, А. Герасимчук, Ю. Палеха й О. Шиян вважають категорію «соціальне» інтегративним утворенням, що «акумулює знання, досвід, традиції і творчі здібності й реальну оцінку стану розвитку суспільства і його елементів». Дослідники впевнені,

вважає О. Холод, у тому, що соціальне «виражає характер використання потенціалу й соціальних резервів суспільства, колективу, групи й особи для вироблення критеріїв оптимального розвитку всього соціального організму». Категорія «фізичне» виражає природне, або те, що слід віднести до природних процесів, явищ, фактів. Серед таких, наприклад, людина, стать людини, її вікові ознаки, фізіологічні процеси, погодні умови, повітря, сонце тощо. Отже, якщо фізичне фіксує породжене природою і є ґрунтом, соціальне – те, що базується на природному. Соціальне є надбудовою над природним і залежить від фізичного. Саме тому не варто, акцентує О. Холод, плутати категорії «фізичне» і «соціальне». Отже, знищення суб'єкт-індивідної епістемі (СІЕ) є не повним припиненням фізичного існування людини, а тільки змінює статус «соцкомр» на статус «індивід».

10.5. Маніпуляції в системі об'єкт-суспільної епістемі (ОСЕ)

До процесів маніпуляції в системі *об'єкт-суспільної епістемі (ОСЕ)* О. Холод, як автор теорії інмутації суспільства (далі – ТІС), відносить:

- мутацію ОСЕ;
- абмутацію ОСЕ;
- інмутацію ОСЕ.

Мутацією об'єкт-суспільної епістемі (мутацією ОСЕ) О. Холод пропонує називати таку зміну моделей поведінки суспільства, яка полягає в суспільній позитивній рефлексії її результатів щодо поведінки індивіда. Наприклад, суспільство свого часу позитивно оцінило перший політ космонавта Юрія Гагаріна в космос. Людство відчувало себе могутнім і прогресивним, здатним на великі вчинки, науковий прогрес. Відповідно до такої глобальної самооцінки після 12 квітня 1961 року об'єкт-суспільна епістема набула нового тлумачення, нової онтології й ґносеології. Епістема мутувала внаслідок мутації суспільства.

О. Холод вважає видами мутації ОСЕ такі:

- модифікацію ОСЕ;
- трансформацію ОСЕ;
- додавання ОСЕ.

Модифікацією ОСЕ дослідник називає зміну моделей поведінки суспільства, яка полягає в додаванні до позитивної рефлексії її прогресивних гарних результатів у суспільстві й подальшій фіксації таких змін у суспільній епістемі. Наприклад, перемога української співачки Руслани 15 травня 2004 року на пісенному телевізійному конкурсі «Євробачення» підняла самооцінку українців на таку висоту, на яку вже багато років до того не зміг підняти жоден із президентів України.

Той самий процес укорінення позитивної самоідентифікації українців відбувається впродовж двох десятиріч років і пов'язаний зі спортивними перемогами боксерів – братів Кличків Володимира та Віталія. Суспільна епістема українців (як, до речі, і представників інших націй) модифікується, до системи знань епохи незалежної України (від 1991 року й донині) додалися вагомі позитивні факти і їхні оцінки з боку суспільства. Отже, описані О. Холодом зміни є модифікацією ОСЕ.

Трансформацією ОСЕ необхідно, на переконання О. Холода, називати зміни моделей поведінки, пов'язані з появою спадковості й мінливості в позитивній діяльності суспільства, які оцінюються самим суспільством, що формує систему знань певної історичної епохи. Прикладом трансформації ОСЕ О. Холод вважає прагнення будь-якого народу до свободи й незалежності від будь-кого. Наприклад, незалежність Індії автор теорії імутації суспільства вважає трансформацією ОСЕ, оскільки:

1) вона була здобута «із використанням методів ненасильства й озброєної боротьби», помірних методів протесту та петицій, що, на думку О. Холода, яскраво ілюструвало спадковість (пращури індійців не були схильні до радикалізму) і мінливості в позитивній діяльності індійського суспільства;

2) пізніше, у середині ХХ ст., коли рух набув форми ненасильства під керівництвом Махатми Ганді – лідера Національного конгресу, були зафіксовані радикальні озброєні форми протесту під керівництвом Субхас Чандра Бос (Нетаджі) та Свами Сахаджананд Сарасваті, що свідчить про формування нової парадигми мислення й сприйняття реалій суспільно-визвольного руху, який з'явився у ХХ ст. у багатьох країнах світу; зміна суспільної парадигми привела до зміни на краще й системи оцінок власного життя громадян Індії, зміни моделі співіснування з іншими домініонами Британської співдружності;

3) проголошення Пакистаном власної незалежності 1956 року, пізніше, 1971 року, громадянська війна в Пакистані призвела до війни з Індією й ланцюгу подразників громадянської самоідентифікації індійців – відділення від Індії Східного Пакистану в окрему країну Бангладеш, трансформували епістему населення Індії: піднявся рух за незалежність країни від Британської імперії та перетворення останньої на Британську Співдружність.

Отже, наведений О. Холодом приклад боротьби індійського народу за незалежність своєї країни ілюструє, на думку автора, поступову трансформацію об'єкт-суспільної епістем.

Додаванням ОСЕ дослідник пропонує називати зміни моделей поведінки, суть яких полягає в закріпленні доданих позитивних ознак у цілеспрямованій діяльності суспільства, що починають відбиватися постійно в його епістемі й не фіксуються як тимчасові. До таких змін у суспільній поведінці слід, на думку О. Холода, віднести нові традиції й звичаї, які від певної історичної доби починають функціонувати як додані, а не набуті даним суспільством упродовж тривалого еволюційного розвитку. Їхня новаційність, «доданість» може декларуватися, упевнений

автор теорії інмутації суспільства, членами суспільства, визнаватися як «не наші, а чужі» моделі поведінки. Разом з ідентифікацією таких додавань як «чужих» суспільство «вводить», «вконструює» їх у суспільний уклад й оцінює такі зміни позитивно. Із часом, на думку О. Холода, обговорювані зміни (додавання ОСЕ) стануть для даного суспільства «своїми», навіть можуть набути нових рис, ознак, «відтінків», але завжди згадані зміни в моделях поведінки суспільства будуть визнаватися як ті, що «завезені», імпортовані з іншого суспільства, іншої культури. О. Холод наводить приклад святкування «Хелловуїна» – свята, яке прийшло до Європи (зокрема, і в Україну, і в Росію) з американського континенту, нині визнається як «чуже», але із задоволенням приймається молодим поколінням. Така ж роль «чужості» фіксується й щодо свята Святого Валентина. Отже, стадія додавання об'єкт-соціальної епістеми вже давно, як вважає автор ТІС, фіксується в моделях поведінки суспільства й характеризує його поступовий розвиток.

О. Холод пропонує *абмутацію об'єкт-соціальної епістеми (абмутацію ОСЕ)* називати відсутність змін у поведінці суспільства внаслідок відсутності ресурсів реалізації суспільної рефлексії її результатів щодо поведінки індивіда.

Автор наводить приклад, коли відсутність будь-якої соціальної активності в діях сучасного білоруського суспільства пояснюється відсутністю ресурсів реалізації суспільної рефлексії щодо результатів поведінки лідерів як опозиції сучасній владі, так і поведінки владного лідера.

На думку О. Холода, слід розрізняти три види абмутації ОСЕ:

1) наявність у суспільства бажання змінити моделі поведінки, але відсутність засобів реалізації такого бажання репрезентується формулою:

+ Б – 3 –

2) відсутність у суспільства бажання зміни моделей поведінки, але наявність засобів реалізації такого бажання репрезентується формулою:

– Б + 3 –

3) відсутність у суспільства як бажання, так і засобів реалізації такого бажання репрезентується формулою:

– Б – 3 –

Далі автор наводить конкретні історичні приклади, що ілюструють реальність функціонування згаданих трьох видів абмутації ОСЕ.

Формулою «+ Б – 3 –» О. Холод ілюструє перший вид абмутації ОСЕ, який умовно назвав «є бажання, немає засобів», згадуючи про так званий «півний путч» (або путч Гітлера–Людendorфа). Згаданий путч був невдалою спробою державного заколоту, що відбувся 8 і 9 листопада 1923 року в Німеччині. Автори електронної вільної енциклопедії «Вікіпедії» детально описують «півний путч».

«Початок 1923 року відзначився в Німеччині загостренням кризи в багатьох сферах суспільства. На тлі загальної апатії та відчаю після поразки в Першій світовій війні, безконтрольної інфляції та кризи в економіці країною прокотилася хвиля страйків та демонстрацій. Восени 1923 року нове погіршення ситуації було викликано французькою окупацією Рура. У цих умовах Націонал-соціалістична партія на чолі з Адольфом Гітлером вступила в союз із правими консерваторами-сепаратистами, що перебували при владі в Баварії, і почала готувати виступ проти соціал-демократичного уряду в Берліні. Гітлера надихав приклад походу Муссоліні на Рим, і він сподівався повторити це в Німеччині, організувавши похід на столицю. Проте стратегічні цілі учасників заколоту відрізнялися: консерватори-сепаратисти прагнули реставрувати дореволюційну баварську монархію Віттельсбахів, а нацисти – створити сильну державу на чолі з Гітлером-диктатором. Лідер баварських правих Густав фон Кар був проголошений комісаром землі з диктаторськими повноваженнями й запропонував у Баварії надзвичайний стан. Він також відмовився виконувати накази з Берліна розпустити нацистські загони й закрити газету «Völkischer Beobachter». Проте, зіткнувшись із твердою позицією берлінського Генерального штабу, лідери Баварії завагалися й заявили Гітлеру, що не мають наміру поки що відкрито виступати проти Берліна. Гітлер вирішив сам узяти ініціативу в свої руки й почати заколот.

Путч почався ввечері 8 листопада 1923 року в приміщенні пивного бару «Бюргербройкеллер» (Bürgerbräukeller), де збиралася велика група видатних баварців, серед них лідер правих Густав фон Кар, командувач збройними силами Баварії генерал Отто фон Лоссов, начальник баварської поліції Х. фон Шайссер та інші. Протягом 30 хвилин фон Кар читав підготовлену промову для близько 1000 присутніх у залі, коли раптом Гітлер вийшов на сцену, став на стіл і, щоб заглушити галас у залі, вистрілив із пістолета в стелю. Гітлер заявив, що почалася революція, що баварський уряд повалено й він збирався сформувати тимчасовий уряд Рейху. Він також запросив фон Кара та інших представників баварського уряду почати з ним консультації в сусідній кімнаті, на що ті неохоче погодилися. Близько 500 штурмовиків оточили приміщення й установили зовні важкі кулемети. Тим часом Герман Геринг та колишній учасник Першої світової війни й союзник Гітлера Еріх Людендорф намагалися заспокоїти натовп.

Розмахуючи пістолетом у сусідній кімнаті, Гітлер заборонив залишати приміщення без його дозволу й оголосив про формування нового уряду на чолі із собою. Людендорф, фон Кар та деякі інші баварці під тиском погодилися бути членами тимчасового уряду. Попри це, згодом фон Кару, фон Зайссеру й Лоссову вдалося втекти з приміщення бару й оприлюднити заяву, у якій вони відмежовувалися від Гітлера та засуджували путч. Тим часом прихильникам нацистів, зокрема Ернсту Рему на чолі з групою бойовиків, вдалося захопити баварське військове міністерство. За наказом Гітлера були арештовані як заручники члени міської ради Мюнхена. Путчистам, однак, не вдалося захопити об'єкти стратегічного значення, у тому числі телеграф і телефонну станцію, звідки представники влади повідомили Берлін про заколот у Мюнхені.

Наступного ранку представники баварського уряду викликали до Мюнхена війська з навколишніх міст і почали придушення путчу. Гітлер і Людендорф вирішили очолити демонстрацію на підтримку заколотників і Рема й почали марш містом. Гітлер і Людендорф вважали, що їхня акція буде користуватися підтримкою більшості солдатів, а Людендорф, зокрема, вважав, що армія не відкріє по ньому вогонь, а перейде на їхній бік, оскільки він ще досі зберігав статус полководця-героя попередньої війни. Хо́да почалася опівдні. У ній брали участь, крім Гітлера й Людендорфа, також Геринг, Макс Ервін та інші члени нацистської партії. Спочатку путчистам вдалося підкорити невелику групу поліцейських, і хо́да продовжувалася за підтримки незначної частини населення. Однак скоро путчисти зіткнулися зі значно більшою кількістю поліції, яка у відповідь на постріл із лав демонстрантів

відкрила вогонь. Від куль поліції загинуло 14 путчистів, також було вбито четверо поліцейських. Гітлер уцілів, оскільки його повалили на землю, інші нацисти були поранені. На відміну від інших, Людendorff не був поранений і був одразу ж узятий під варту.

Після замаху деяким нацистам удалося втекти до Австрії. Гітлера, Рудольфа Гесса та декількох інших було заарештовано наступного дня, і їм було висунуто звинувачення в державній зраді. Судовий процес над путчистами почався 26 лютого 1924 року й тривав 24 дні. Гітлер використав відкритий судовий процес для того, щоб привернути до себе увагу преси та громадськості, яка слідувала за ходом суду. Замість поразки, Гітлер обернув невдалий путч на перемогу, вражав присутніх своїм красномовством і пристрасною вірою в націоналізм. Суд поставився до заколотників-нацистів, у тому числі й Гітлера, доволі поблажливо: учасників путчу засудили лише до 5 років позбавлення волі, а Людendorffа виправдали» (за матеріалами енциклопедії «Вікіпедія», стаття «Півний путч»).

О. Холод проаналізував опис «Півного путчу», щоб довести власне твердження про те, що путч є ілюстрацією першого виду абмутації ОСЕ («є бажання, немає засобів»).

Аргументи О. Холода є такими:

1) в А. Гітлера, лідера націонал-соціалістів Німеччини, на момент листопада 1923 року було непереборне бажання змінити моделі поведінки суспільства, узявши владу у свої руки й змінивши соціальний устрій країни;

2) ні в Гітлера, ні в його поплічників не було достатніх засобів для реалізації запланованого;

3) хоча цілеспрямована соціальна діяльність відбулася (путч почався), німецький (мюнхенський) соціум зміг припинити силовими засобами спробу заколоту.

Отже, абмутація як відсутність змін у поведінці суспільства внаслідок відсутності ресурсів реалізації суспільної рефлексії її результатів щодо поведінки індивіда була очевидною.

Другий вид абмутації ОСЕ, виражений формулою «– Б + З –» («відсутнє бажання, є засоби»), О. Холод ілюструє історичним прикладом періоду радянського «застою», який автори електронної енциклопедії «Вікіпедія» характеризують як «один з останніх періодів існування радянської економічної та політичної системи (середина 70-х ХХ ст. – середина 80-х ХХ ст. років)», коли «в радянському суспільстві склалися передумови глибокої системної кризи – економічної та соціальної, які врешті-решт призвели до краху радянської економіки та політичного розпаду СРСР». Період застою детально описується таким чином:

«Економічним змістом періоду застою було поступове просування до колапсу. Незважаючи на широко розрекламовані гігантські проекти-новобудови (як КАМАЗ, БАМ та ін.), розпочаті ще напередодні застою, та закупівлю за кордоном цілих заводів, основні виробничі фонди в цілому невинно старіли. Відставання від країн Західної Європи та США (де повним ходом йшла науково-технічна революція) у продуктивності праці сягало кількох десятків відсотків (від рівня США) та з часом збільшувалося. Найвідсталішою галуззю народного

господарства СРСР було сільське господарство, де безроздільно панувала колгоспно-радгоспна система. За період із 1970 року до 1990 року відставання СРСР у продуктивності праці в сільському господарстві збільшилося від 4-кратного до 10-кратного.

Одними з найважливіших наслідків науково-технічної революції, що революціонізували всі технологічні процеси в усіх галузях, були різке розширення асортименту й збільшення обсягів виробництва новітніх конструкційних матеріалів, а також широке впровадження мікропроцесорних технологій і персональних комп'ютерів. Тут технічне відставання СРСР ставало дедалі безнадійнішим. Радянські підприємства ставали неконкурентоспроможними; на кінець періоду застою вони були нездатні навіть відтворювати закордонні зразки. СРСР у 80-ті роки ХХ ст. став світовим лідером у виробництві сталі, але цей успіх був наслідком того, що в промислово розвинених країнах метал витіснявся новими полімерними та керамічними матеріалами, яких СРСР не мав або мав у дуже невеликій кількості й невисокої якості.

Радянська економічна модель не сприяла інтенсифікації виробництва й упровадженню досягнень науково-технічної революції через свою надмірну централізацію та жорсткість. Наприклад, за весь час існування СРСР була випущена всього одна модель автоматичної пральної машини – «В'ятка-автомат».

Переходу на інтенсивний шлях розвитку економіки перешкоджала й мілітаризація промисловості, спричинена амбіціями радянського керівництва досягти світового політичного лідерства. Близько 2/3 наукового потенціалу СРСР працювало на військово-промисловий комплекс (ВПК). Велика кількість оборонних підприємств була зосереджена в Україні. Це стало причиною високого рівня безробіття під час економічної кризи початку 90-х років ХХ ст., коли уряд уже не мав можливості через брак валюти фінансувати ВПК у колишньому обсязі.

Під час розподілу державних інвестицій (а в СРСР інших не могло бути) та інших ресурсів бралися до уваги насамперед інтереси ВПК. Унаслідок цього галузі, що виробляли продукцію масового вжитку, занепадали. Це позначилося на якості такої продукції. Якість вітчизняних автомобілів, холодильників, телевізорів, радіоприймачів, магнітофонів, годинників, фотоапаратів, велосипедів ще задовольняла невибагливого радянського споживача. Але в порівнянні із закордонними аналогами радянські моделі виглядали вкрай застарілими або просто недосконалими як із технічного, так і з естетичного погляду. Асортимент таких товарів був дуже вузьким. У той же час якість одягу, взуття, меблів і багатьох інших товарів була, як правило, дуже низькою. Навіть за умов товарного дефіциту склади торгівельних баз затоварювалися продукцією кравецьких та взуттєвих фабрик, яка не знаходилася збуту. За рішенням уряду в усіх містах були відкриті магазини розпродажу товарів із великими знижками (до 70 %), щоб звільнити місце на складах для нових партій продукції такої ж якості» (за матеріалами енциклопедії «Вікіпедія», стаття «Період застою»).

Аналіз деталей занепаду радянської економічної системи дозволив О. Холоду констатувати те, що в СРСР як у керівництва, так і в народі не виникало гарячого бажання щось змінювати. Разом із тим, вважає автор, засобів для зміни моделей поведінки на краще, засобів для переходу від абмутації до мутації було достатньо. Серед засобів можливої зміни в суспільстві О. Холод виокремлює такі:

- великий потенціал суспільних організацій, кількість яких була в СРСР достатньою;
- колосальний потенціал професійних спілок, які були на кожному підприємстві;

- народні невдоволення;
- підпільні політичні дисидентські організації та дисиденти-одинаки;
- окремі «спалахи» бажань до змін (наприклад, економічна реформа О. Косигіна – голови радянського уряду, яка була запропонована ще 1965 року).

На жаль, зауважує О. Холод, засоби були наочними, але бажання змін були недостатніми для виведення радянської економіки з невідступного краху.

Третій вид абмутації ОСЕ, за диференціацією О. Холода, виражається формулою «– Б – З –» і читається як «відсутність у суспільства як бажання змінити моделі поведінки суспільства, так і засобів реалізації такого бажання». Ілюстрацією згаданої формули абмутації ОСЕ О. Холод вважає проблему безробіття в Україні. Як свідчать автори сайту <http://www.refine.org.ua/pageid-5001-1.html>, «за даними ООН, сьогодні у світі кожний третій працездатний не має роботи взагалі або має випадковий чи сезонний заробіток (750 млн. чол.). Тому безробіття є центральною соціальною проблемою сучасного суспільства». О. Холод звертає увагу на те, що, за визначенням експертів Міжнародної організації праці (МОП), безробітними вважаються ті, хто має вік від 15 до 70 років і є зареєстрованими/незареєстрованими в Державній службі зайнятості. Безробітними слід вважати, як декларує визначення МОП, тих осіб, які «одночасно задовольняють трьом умовам:

- не мали роботи (прибуткового заняття);
- активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню;
- готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів».

О. Холод ставить запитання про те, чи є безробітний членом суспільства, який знаходиться в одному з трьох станів абмутації, тобто не має засобів для внесення змін у моделі суспільства. Позитивна відповідь дозволяє дослідникові констатувати: дійсно, безробітний із позицій суспільства є тим, хто не має засобів зміни об'єкт-соціальної оцінки суспільства. В автора виникає логічне запитання в такому випадку: чи бажає сам безробітний змінювати моделі поведінки суспільства. Відповідь О. Холод знаходить завдяки формальній логіці: безробітний, знаходячись у стані абмутації ОСЕ, хоча й повинен мати бажання змінити свій стан, але, як показують дослідження, частіше не бажає нічого змінювати у своєму житті. Згадане небажання детермінується, на думку О. Холода, такими причинами:

- 1) небажання й частіше нездатність нести соціальну відповідальність за власні вчинки;
- 2) поява звички не працювати на благо суспільства;
- 3) потреба в уживанні алкоголю чи наркотиків, тютюнопаління;
- 4) закріплення звички вести образ життя волоцюги;
- 5) поява звички споживати незароблені власною працею їжу, кошти, речі.

Отже, абмутація об'єкт-соціальної оцінки за формулою «– Б – З –» яскраво фіксується в поведінці безробітних, що дає нам право стверджувати функціональність третього виду абмутації.

Імутацією об'єкт-суспільної епістемі (імутацією ОСЕ) О. Холод вважає таку зміну моделей поведінки суспільства, яка полягає в суспільній негативній рефлексії її результатів щодо поведінки індивіда. Дослідник наводить приклад: суспільний осуд поведінки президента США Б. Клінтона у випадку із зізнаннями щодо реальності його інтимних стосунків із М. Левінськи. Автор наводить фрагменти історії М. Левінськи з книжки «A Guide to the Monica Lewinsky Story» («Керівництво з історії Моніки Левінськи») свідчать про те, що вона є героїнею «сексуально-політичного скандалу за участю президента США Білла Клінтона»; за результатами згаданого скандалу «Клінтон зазнав імпічменту 19 грудня 1998 року через те, що збрехав під присягою про відсутність інтимних стосунків із Левінськи». За даними біографів М. Левінськи, Моніка 1995 року переїхала до Вашингтона; «у листопаді того ж року стала практиканткою в Білому Домі, де й познайомилася з президентом США – Біллом Клінтоном».

Суть учинків М. Левінськи О. Холод стисло викладає в описі, поданому в електронній енциклопедії «Вікіпедія»:

«За власним зізнанням між 15 листопада 1995 року й 29 березня 1997 року мала статеві стосунки з президентом, у тому числі займалася оральним сексом. Надалі була переведена в Пентагон. Коли Моніка по секрету розповіла про свій зв'язок із Клінтоном своїй співробітниці Лінді Тріпп, та почала записувати їхні телефонні розмови, у яких вони обговорювали цю тему, і надалі використала ці плівки як докази. Коли в січні 1998 року Тріпп дізналася, що Моніка брала участь як свідок у судовому позові Пола Джонс проти Клінтона (за сексуальні домагання) і свідчила на користь Клінтона, Тріпп передала плівки із записом телефонних розмов Кеннету Старру, який розслідував інші скандали за участю президента. Із поширенням відомостей про позашлюбні стосунки президента з нею у Вашингтоні було створено спеціальну слідчу комісію, очолену Кеннетом Старром. За свідченням Левінськи, статеві стосунки між нею і Біллом Клінтоном мали місце в Овальному Офісі Білого Дому. Білл Клінтон спочатку заперечував сексуальні стосунки з Левінськи та дав клятву під присягою в тому, що «ніколи не був у сексуальних стосунках із цією жінкою». Однак пізніше, після свідчень Левінськи й обнародування доказів їхніх стосунків, він усе-таки зізнався та вибачився перед Монікою й дружиною Гіллари Клінтон. Через це проти нього пізніше були висунуті звинувачення в лжесвідченні. Вибухнув скандал, що призвів до процедури імпічменту Білла Клінтона, хоча йому й удалось залишитися надалі при владі» (за матеріалами енциклопедії «Вікіпедія», стаття «Моніка Левінськи» (рос. мовою)).

О. Холод, аналізуючи поведінку як М. Левінськи, так і Б. Клінтона, вважає, що є об'єктивна необхідність визнання в їхній діяльності таких змін моделей поведінки суспільства, які полягали в суспільній негативній рефлексії щодо поведінки обох. Тлумачена дослідником поведінка є імутацією об'єкт-суспільної епістемі (ОСЕ).

Інше питання виникає в О. Холода щодо того, до якого виду імутації ОСЕ варто віднести рефлексовані випадки кожного з учасників сексуального скандалу в Білому домі: до розбалансування, знищення чи до руйнування.

Дослідник здійснює аналіз поведінки Б. Клінтона.

Оскільки Б. Клінтон спочатку не визнавав своїх інтимних стосунків із М. Левінськи, його поведінка визнавалася правильною, або мутаційною (такою, що спричиняла позитивні зміни в поведінці суспільства, яке не засуджувало чинного президента США). У такому випадку, на думку О. Холода, учинок Б. Клінтона слід кваліфікувати як розбалансування об'єкт-соціальної епістемі. Автор теорії інмутації суспільства нагадує про те, що *розбалансування об'єкт-соціальної епістемі* він називає негативними змінами моделей поведінки, як результат необхідного вибору між позиціями; зміни призводять до прояву нерішучості об'єкта оцінки й відповідної негативної самооцінки суспільства. О. Холод зауважує, що описані зміни є результатом функціонування специфічної епістемі. Отже, на підставі терміна «розбалансування об'єкт-соціальної епістемі» слід кваліфікувати вчинок президента Б. Клінтона у випадку його невизнання сексуальних стосунків із практиканткою М. Левінськи як перший ступінь інмутації ОСЕ.

Руйнуванням об'єкт-соціальної епістемі, другим видом інмутації, О. Холод називає поведінку Б. Клінтона щодо дружини Хілларі Клінтон і його доньок. Суспільство не змогло пробачити президенту зради власній родині, що призвело до повного знищення як іміджу президента, так і його майбутнього (результатом такого ставлення суспільства до Б. Клінтона був його імпічмент). У згаданому випадку *руйнуванням ОСЕ* О. Холод називає такі негативні зміни моделей поведінки, які призводять порушення цілісності об'єкт-соціальної епістемі.

Аналізуючи поведінку президента Б. Клінтона в другому випадку, коли він визнав перед судом те, що збрехав про те, що в нього не було сексуальних стосунків із практиканткою М. Левінськи, О. Холод змушений констатувати наявність третього виду інмутації – *знищення об'єкт-соціальної епістемі*. Під останнім дослідник має на увазі негативну зміну моделей поведінки суспільства, яка пов'язана з припиненням дії його соціальних (суспільних) функцій, що призводить до припинення соціального існування. За твердженням О. Холода, у такому випадку припиняється й функціонування епістемі, що призводить до нездатності суспільства оцінювати явища й процеси як негативні чи позитивні, або такі, що не піддаються будь-яким змінам. Згадані ознаки дозволяють О. Холоду фіксувати стан припинення функціонування суспільства не на фізичному рівні, а на суспільно-ментальному й означає його перехід до стадії спільноти.

Перефразовуючи визначення суспільства, подане Є. Шилзом, О. Холод пропонує спільнотою вважати таку єдність людей, яка:

- входить в об'єднання, що роблять його частиною більшої системи;
- шлюби укладаються не тільки між членами спільноти;
- не має цілісної території, що вважає власною;
- поповнюється здебільшого за рахунок дітей тих людей, які не є визнаними представниками спільноти;

- не має спільної системи управління;
- не має власної назви тієї території, де проживає;
- не має власної історії;
- існування спільноти є не довшим від середньої тривалості життя окремого індивіда;

- у спільноти не існує специфічна культура, немає спільної системи цінностей, що забезпечувало б згоду між її членами.

Ідучи за логікою Є. Шилза, О. Холод визнає, що найголовнішими для ідентифікації спільноти як суспільства є три ознаки:

- спільна система управління;
- спільна територія;
- спільна культура.

Отже, на думку О. Холода, якщо будуть зафіксовані ознаки припинення функцій суспільства, необхідно буде констатувати останню стадію інмутації суспільства – *знищення об'єкт-соціальної епістемі*.

Список використаних джерел

1. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І, Шиян О. М. Соціологія : навч. посіб. / А. А. Герасимчук, Ю. І. Палеха, О. М. Шиян. – К. : Європейський університет, 2011; див. також : [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://pidruchniki.ws/12980108/sotsiologiya/kategoriyi_sotsiologiyi
2. Додавати // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://sum.in.ua/s/dodavaty>
3. Модифікація [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Модифікація>
4. Моніка Левінські [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Моніка_Левінські
5. Період застою [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Період_застою
6. Півний путч [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Півний_путч
7. Проблеми безробіття в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.refine.org.ua/pageid-5001-1.html>
8. Руйнування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Руйнування>

9. Рух за незалежність Індії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Рух_за_незалежність_Індії
10. Трансформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_\(генетика\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_(генетика))
11. Холод О. М. Комунікаційні технології : підручник / Холод О. М. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 212 с.
12. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства: монографія / Холод О. М. – К. : КиМУ, 2011. – 305 с.
13. Холод О. М. Симулякр «Аушвіц» як технологія інмутації пам'яті / Холод О. М. // Світ соціальних комунікацій : наук. журн [гол. ред. О. М. Холода]. – Т. 7. – К. : КиМУ, ДонНУ, 2012. – С. 123–128.
14. A Guide to the Monica Lewinsky Story [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.coffeshoptimes.com/monica.html>
15. Shils E. Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory, Two Volumes in One, with Jesse R. Pitts, Talcott Parsons (Editor), & Kaspar D. Naegle, New York: The Free Press (1961).

10.6. Дифузія мутації й абмутації в соціальних комунікаціях

Не буває, за твердженням О. Холода, «чистих» процесів або явищ. Завжди вони перетинаються чи мають взаємовплив, що суттєво позначається на їхніх функціях й іноді структурах. До таких перетинів дослідник відносить і дифузне явище, що відбувається між мутацією й абмутацією. Дифузією (від лат. *diffusio* – розповсюдження, розтікання, розсіювання, взаємодія) О. Холод, за Б. Бокштейном, називає «процес взаємного проникнення молекул однієї речовини між молекулами іншого, що призводить до мимовільного вирівнювання їх концентрацій по всьому займаному обсягу». О. Холод звертає увагу на таке уточнення: «у деяких ситуаціях одна з речовин вже має вирівняну концентрацію», тоді слід говорити про дифузію однієї речовини в іншій». Б. Бокштейн занотовує те, що «при цьому перенесення речовини відбувається з області з високою концентрацією в область із низькою концентрацією (проти градієнта концентрації)». Щодо соціальних процесів і явищ, які О. Холод описує в метамоделі маніпуляції суспільства, *дифузією* автор пропонує вважати процеси взаємодії між індивідом та суспільством, з одного боку, і між суспільством та індивідом, із другого боку, за допомогою розповсюдження

(розтікання, розсіювання) соціально значущих дій, взаємодій і стосунків; згада- не розповсюдження позитивних або негативних соціальних дій відбувається, на думку О. Холода, завдяки «перетіканню», наприклад, позитивної за якістю біль- шої маси соціальних дій до зони найменшої їхньої маси; розповсюдження відбу- вається до тієї міри, доки не відбудеться зрівняння результатів впливу більшого на менше. Якщо, наприклад, в одній частині суспільства перебільшується за якістю «маса» негативних соціальних дій, констатує О. Холод, вони «перетіка- ють» у «зону» за якістю позитивної маси соціальних дій. Відбувається соціальна дифузія. Під позитивними соціальними діями автор пропонує розуміти «му- тацію», під негативними – «інмутацію». Отже, розповсюдження більшої маси позитивних соціальних дій на негативні соціальні дії до зрівнювання О. Холод пропонує називати *мутаційною дифузією*. Розповсюдження більшої маси нега- тивних соціальних дій на позитивні соціальні дії до зрівнювання – *інмутацій- ною дифузією*. Відсутність мутаційного чи інмутаційного розповсюдження слід, на думку дослідника, називати абмутацією.

На підставі зазначеного О. Холод пропонує розрізняти два види соціальної дифузії:

- 1) мутаційну дифузію;
- 2) інмутаційну дифузію.

О. Холод наводить приклад: мутаційна дифузія була зафіксована як розпов-сюдження більшої маси позитивних змін (у формі соціальних дій) у моделі по-ведінки соціуму (мутація) під час Коліївщини – селянсько-козацьке повстання в Правобережній Україні 1768 року проти кріпосницького, релігійного та націо-нального гніту шляхетської Польщі.

О. Холод, посиляючись на інформацію електронної енциклопедії, переказує си-туацію: ставши найвищим етапом гайдамацького руху, Коліївщина породила ма-сову різанину єврейського й польського населення на Поділлі та Волині. На думку О. Холода, із позицій метатеорії маніпуляції таку різанину слід кваліфікувати як перебільшення негативних соціальних змін, які потрібно було припинити, що й було зроблено російськими й польськими військами. Аналізуючи згадані події,

О. Холод називає описану різанину інмутаційною дифузією (розповсюдженням більшої маси негативних соціальних дій у суспільстві). Навпаки, мутаційною ди-фузією (розповсюдженням більшої маси позитивних соціальних дій у суспільстві) дослідник називає припинення масового вбивства російсько-польськими силами.

О. Холод занотовує, що, даючи нині оцінку подіям селянсько-козацького по-встання на Правобережній Україні 1768 року проти кріпосницького, релігійного та національного гніту шляхетської Польщі, необхідно бути об'єктивними, щоб не деформувати інформацію про історичні події. Із позицій апологетів гайдама-цького руху, на думку дослідника, придушення кривавих подій під час Коліїв-щини слід розглядати як інмутаційну дифузію. Навпаки, за твердженням О. Хо-лода, із позицій російських та польських істориків припинення різанини людей

варто розглядати як мутаційну дифузію. Із точки зору, наприклад, англійських чи американських істориків ХХІ століття події Коліївщини оцінюються як бездумне взаємне знищення одних людей іншими, що не є мутаційною дифузією й що слід називати інмутаційною дифузією.

На переконання О. Холода, процеси мутаційної та інмутаційної дифузії взаємопов'язані. Їхнє розмежування можливе тільки з урахуванням епістеми (системи знань певної історичної епохи).

10.7.Ефект відтяжки, ігнорування та рекурсіїності (за Д. Борисенком) у системі трансформації свідомості

О. Холод вважає, що диференціацію мутаційної дифузії та інмутаційної дифузії (розмежування понять «мутація» та «інмутація») у системі трансформації свідомості полегшують поняття «ефект відтяжки», «ігнорування» та «рекурсіїності», які були запропоновані 2011 року Д. Борисенком.

Посилаючись на Д. Борисенка, О. Холод викладає суть *ефекту відтяжки*, вважаючи, що це «той період часу, у який суб'єкт не змінює своєї моделі поведінки після усвідомлення впливу». О. Холод переказує приклад дослідника: «на роботі керівник несправедливо накричав на свого підлеглого, але підлеглий до кінця дня вів себе пристойно й не змінював моделі своєї поведінки, а, прийшовши додому, «випустив» свій гнів на дружину та дітей, тобто змінив модель своєї поведінки зі спокійної на агресивну. Відтяжкою в такому випадку», вважає Д. Борисенко, «буде період від того моменту, коли на реципієнта накричали, до моменту зміни поведінки». Свідоме сприйняття впливу Д. Борисенко пропонує називати «розуміння впливу», несвідоме – «підпаданням під вплив».

Для тлумачення основних принципів процесу трансформації свідомості суспільства варто, на думку О. Холода, звернути увагу на описану Д. Борисенком «відтяжку» (далі – без лапок) усвідомлення індивідом негативної (чи позитивної) дії щодо нього. Свідомість будь-якого індивіда підлягає відтяжці, або відстроченню реакції в різних формах. Якщо працівник, якого керівник несправедливо посварив на роботі, удома «випускає пар» на власну дружину чи на дітей, це може означати, що його психіка не тільки не в порядку, але й від природи «влаштована» як надреактивна. Умови життя такої особистості в минулому могли бути не найкращими, психічні стреси могли порушити уявлення підлеглого (у наведеному прикладі Д. Борисенка) про реальність. Відомо, що від природи кожний індивід має властивості темпераменту, із якими він народився. О. Холод нагадує, що в класифікації Гіппократа такі чотири типи психофізіологічних властивостей називаються «холерик», «сангвінік», «флегматик» та «меланхолік».

О. Холод наводить приклад, посилаючись на класифікацію німецького психіатра К. Леонгарда, яка передбачила 12 різних типів поведінки людей. За даними електронної енциклопедії, «до темпераменту як природного утворення К. Леонгардом були віднесені такі типи:

- гіпертимний – бажання діяльності, гонитва за переживаннями, оптимізм, орієнтованість на удачу, авантюризм;
- дістимний – загальмованість, підкреслення етичних сторін, переживання й побоювання, орієнтованість на невдачі;
- афективно-лабільний – взаємна компенсація рис, орієнтованість на різні еталони;
- афективно-екзальтований – наснага, піднесені почуття, зведення емоцій у культ;
- тривожний – боязкість, покірність;
- емотивний – м'якосерцевість, боязкість, співчуття».

В енциклопедії повідомляється про те, що К. Леонгард до характеру (якості, що були набуті особистістю під час виховання та соціалізації) «як соціально-зумовленого утворення відніс такі типи:

- демонстративний – самовпевненість, пихатість, хвастощі, брехня, лестощі, орієнтованість на власне Я як на еталон;
- педантичний – нерішучість, совісливість, іпохондрія, страх невідповідності Я-ідеалам;
- застрягаючий – підозрілість, образливість, марнославство, перехід від підйому до розпаду;
- збудливий – запальність, пихатість, педантизм, орієнтованість на інстинкти».

Дослідники повідомляють, що К. Леонгард до особистісного рівня відніс типи:

- екстравертний;
- інтровертний.

Звертаючи увагу на класифікацію темпераментних, характерологічних та особистісних якостей за пропозицією К. Леонгарда, варто ефект відтяжки в межах процесів трансформації свідомості розглядати більш прискіпливо. Наприклад, час на прояв відтяжки в особистості з демонстративними рисами характеру буде менший, ніж в особистості з емотивними рисами темпераменту. Навпаки, якщо йтиметься про аналіз якості реакцій особистості з рисами педантичного характеру під час відтяжки, слід зауважити, що швидше реагуватиме особистість з афективно-лабільними рисами темпераменту. Отже, трансформація свідомості особистості, яка базується на трансформації свідомості суспільства, повинна розглядатися з урахуванням об'єктивності прояву ефекту відтяжки. Причому останній також слід розглядати в сукупному взаємовпливі з таким фактором, як «епістема».

До факторів, що здатні посилити процес трансформації свідомості, слід, як вважає О. Холод, відносити також і 1) *соціально-статусні фактори*: вік, освіта, соціальна приналежність; 2) *політико-ідеологічні фактори*: членство в певній партії, політичному об'єднанні, рівень ідеологічної заангажованості; 3) *екзистенційно-духовний фактор* – віра як «одна з найважливіших специфічних здатностей людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне; приймати не підтверджені соціально-історичним, індивідуальним практичним або пізнавальним досвідом, не обґрунтовані емпіричними, експериментальними чи логічними засобами знання, цінності, норми та ідеали як істинні, автентичні характеристики об'єктивної реальності»; 4) *психічні фактори* – воля, емоції, установки, уявлення; 5) *психіатричні фактори* – нав'язливі ідеї, параноя, манія величчя, шизофренія.

Ілюстрацією впливу *політико-ідеологічних факторів*, що трансформують свідомість суспільства, є вплив на систему знань певної історичної епохи (епістема (М. Фуко)). На думку О. Холода, фактор «епістема» пов'язаний із фактором «час реагування особистості на певні соціокультурні подразники». Якщо, наприклад, під час сталінських репресій (30-ті – 50-ті роки ХХ століття) громадянин СРСР розповідав анекдот, у якому негативно зображувався Й. Сталін, реакція слухачів була різною не тому, що фігура диктатора Сталіна подобалася або не подобалася радянській людині. Швидкість реакції була продиктована, наприклад, політичною заангажованістю або ідейними симпатіями/антипатіями громадянина. Якщо політика Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) під керівництвом Сталіна була ненависною для громадянина, він міг підтримати розповідь анекдоту ще одним анекдотом, де роль Сталіна зображувалася ще в більш негативному ракурсі. Оскільки знання епохи сталінських репресій давали можливість усвідомити кожній людині, що розповідь анекдотів про «поганого» Сталіна може закінчитися в'язницею, кожний зі слухачів прагнув захистити себе від оповідача шляхом заборони йому говорити таким чином про Сталіна або шляхом уникнення подальших зустрічей із шанувальником анекдотів. Як у першому випадку, так й у другому, упевнений дослідник, свідомість членів суспільства трансформувалася. За результатом такої трансформації люди перетворилися на соціально «німі» істоти або соціально «вовкоподібні» істоти, які жадали крові своїх одноплемінників шляхом вишукування ідеологічно й політично «незгодних» і передавання їх до рук працівників НКВС (Народного комісаріату внутрішніх справ). Під час сталінських репресій виживали мімікранти або ті, чия свідомість пристосовувалася до політичного мракобісся й «відморожувалася» від реальності. Дослідник вважає, що ті, хто існував при сталінському режимі, набули трансформованої свідомості.

Повертаючись до поняття «відтяжка», запропонованого Д. Борисенком, О. Холод вважає необхідним згадати й про його термін «ігнорування». Суть процесу ігнорування полягає, як вважає Д. Борисенко, у тому, що індивід свідомо

відмовляється змінювати власну поведінку внаслідок усвідомлення впливу, який здійснюється щодо нього. Д. Борисенко пропонує зобразити ігнорування як зміну моделі поведінки на безкінечно малу відстань до 0, що буде доказом існування впливу. Свою пропозицію автор терміна «ігнорування» ілюструє таким чином: наприклад, з індивіда «постійно глузують колеги, але він (через певні причини, зокрема виховання, віросповідання тощо) не реагує на випадки своїх колег, хоча розуміє, що він виступає об'єктом жартів». О. Холод запитує, чи варто називати ігнорування (у тлумаченні Д. Борисенка) характеристикою трансформації свідомості. На думку О. Холода, ігнорування є атрибутом трансформації свідомості, тому що:

- 1) є генетичною модифікацією (змінною, видозміною, перетворенням, появою нових ознак, властивостей; якісно відмінними станами) індивіда;
- 2) така модифікація стосується моделей соціальної поведінки індивіда;
- 3) зміна моделей соціальної поведінки індивіда відбувається шляхом подальшої експресії ключових елементів чужорідного для індивіда стилю поведінки;
- 4) згаданий стиль є чужорідним для індивіда лише до зміни його поведінки;
- 5) після трансформації (генетичної модифікації) ті елементи соціальної поведінки, які вважалися чужорідними, стають властивими для індивіда.

О. Холод наводить приклад фрагмента долі М. Булгакова й вважає поведінку письменника ігноруванням, яке є атрибутом трансформації свідомості індивіда в соціальних практиках.

Як повідомляє електронна енциклопедія «Вікіпедія», «від жовтня 1926 р. у МХАТі з успіхом демонструвалася п'єса М. Булгакова «Дні Турбіних». Водночас у радянській пресі домінувала різка критика творчості М. Булгакова». Дослідники посилаються на підрахунки самого письменника: «Протягом 10 років з'явилося 298 ворожих рецензій і лише 3 схвальні». Відомо, що «від 1930 року твори М. Булгакова в СРСР припинили друкувати, його п'єси були заборонені. У січні 1932 року Й. Сталін (формально – А. Енукідзе) дозволив постановку «Днів Турбіних» у МХАТі, і до війни вона більше не заборонялась. У той же час за кордоном п'єси М. Булгакова успішно демонструвались». Поневіряючись, М. Булгаков не припиняв писати й продовжував творити. 1939 року він пише лібрето «Рашель», а також працює над п'єсою про Й. Сталіна – «Батум». Після ознайомлення з п'єсою Й. Сталін її схвалив, «однак її все ж було заборонено для друку і постановки».

На думку О. Холода, поведінку М. Булгакова слід вважати такою, яка мала ознаки ігнорування: письменник протягом 10 років майже не друкувався, і його п'єси не ставилися на Батьківщині – у СРСР. Будь-яка мужня людина, не говорячи вже про тонку творчу організацію особистості письменника, не змогла б писати далі. Писати, не маючи жодної критичної або схвальної оцінки своєї творчості. О. Холод вважає, що саме останні розділи всесвітньо відомого твору «Майстер і Маргарита» були написані (надиктовані) саме в цей час поневіряння

М. Булгакова. Зміст і смисли згаданого твору підтверджують думку О. Холода про те, що особистість письменника підлягала трансформації (інмутації) у час замовчування й змушеного публічного колапсу. Отже, факт наявності трансформації свідомості М. Булгакова О. Холод підтвердив, що й довело думку про те, що індивід змінює свою поведінку в соціальних практиках під впливом чужорідних (для його моделей) елементів поведінки.

Варто згадати про те, що Д. Борисенко пропонує диференціювати процеси ігнорування на несвідомі і свідомі. Перший вид ігнорування Д. Борисенко пропонує називати «непідпаданням під вплив», другий – «підпаданням під вплив». Дослідник для ілюстрації непідпадання під вплив (несвідоме ігнорування) наводить приклад: «групу реципієнтів запрошують узяти участь в експерименті щодо того, як колір впливає на їхнє сприйняття, але один реципієнт хворий на дальтонізм і деякі кольори не сприймає. Унаслідок цього, на думку Д. Борисенка, певні кольори не будуть впливати на його сприйняття». Аналізуючи наведену ілюстрацію несвідомого ігнорування, О. Холод схильний до думки про те, що несприйняття дальтоніком певних кольорів також можна віднести до форми трансформації свідомості суспільства.

О. Холод має таку думку: якщо йти за логікою викладу Д. Борисенка й урахувати дослідницькі дані про те, що на дальтонізм страждають «2–8 % чоловіків і лише 4 жінки з 1000», слід констатувати, що в середньому 6 % людей на кожну 1000 – це люди, що мають трансформовану свідомість, бо несвідомо не підпадають під вплив. Вони не можуть бути водіями, лікарями, льотчиками, моряками, учителями тощо. Наведений факт свідчить про те, що несвідоме ігнорування притаманне не тільки окремим індивідам, але й величезній частині суспільства. Також варто пригадати те, що Д. Борисенко другим видом ігнорування вважає свідоме небажання підлягати впливу. Прикладом такого виду ігнорування був герой роману Ю. Тинянова «Кюхля» – реальна історична особа, «син саксонського дворянина, що народився в Петербурзі, колезький асесор В. Кюхельбекер (1797–1846), друг О. Пушкіна й О. Грибосєдова, випускник Царськосельського ліцею, поет, що належав до літературної групи «Молодші архаїсти», і революціонер-декабрист, що взяв активну участь в озброєному повстанні на Сенатській площі 14 грудня 1925 року, був засланий і помер у Сибіру». Як відомо з роману, В. Кюхельбекера з дитинства товариші звали «Кюхля». На перший погляд, прізвище повинно було б ображати хлопчика, але жодної образи той не тримав на своїх однокласників. Із часом прізвище так міцно приклеїлося до юнака, що все недовге життя супроводжувало відому історичну особу, яка навіть пишалася лінгвістичним новоутворенням ліцеїстів. У наведеному О. Холодом прикладі юнак В. Кюхельбекер ілюструє не просто терпимість до образливого прізвища, але й не звертає увагу на нього, тим самим доводячи функціональність такого виду соціальної поведінки, як свідоме ігнорування. О. Холод вважає, що свідоме ігнорування є специфічним видом трансформації свідомості.

Наступною ознакою трансформованої свідомості О. Холод вважає рекурсивність, яку описує Д. Борисенко під час аналізу властивостей теорії інмутації суспільства. На думку Д. Борисенка, «рекурсивність теорії інмутації суспільства О. Холода полягає в тому, що зміна моделі поведінки після переходу до нової поведінки буде новою мутацією або інмутацією, оскільки перехід до нової моделі поведінки буде сприйматися щодо нової моделі поведінки, тобто змінюватиметься «0» дослідження і сприйняття». Висловлену думку Д. Борисенка О. Холод ілюструє прикладом: «особа з певних причин починає в повсякденні носити костюми, хоча до того вона носила простий каузальний одяг – це очевидна зміна поведінки на краще, мутація, тобто костюм стає нормою її поведінки, і «0» уже перепливає в крапку «0»». Далі Д. Борисенко продовжує: «Але якщо ця особа після того, як певний період часу носила костюми щодня, починає повертатися до простого каузального одягу, то це вже нова зміна поведінки; на гірше чи на краще – буде вирішуватися вже відносно нового нуля – «0»». Логіку власних розмислів Д. Борисенко доводить таким чином: «Якщо ця ж особа знову почне одягатися каузально щодня, норма її поведінки не повернеться до точки «0», а перейде в точку «0»». Ідучи за логікою викладу Д. Борисенка, слід, за твердженням О. Холода, занотувати, що процес вимірювання варто переносити в площину геометрії чи тригонометрії. Така думка підтверджується Д. Борисенком, який вважає, «якщо реакції зображати графічно, взявши одну вісь за час, а іншу – за оцінку змін, процес реакції буде зображатися лініями, які утворюють певну геометричну фігуру». Дослідник маркує точки такої геометричної фігури, а саме:

- «1) точка 0 – початок впливу й початок дослідження;
- 2) точка U – та, із якої реципієнт сприймає вплив і знаходиться на безкінечно малій відстані від 0, але по вісі оцінки змін; по вісі часу вона може знаходитися на будь-якій відстані від 0;
- 3) точки C і C' – точки початку та завершення зміни моделі поведінки, тобто перехід до нової моделі поведінки».

Д. Борисенко пропонує вимірювати вплив за «формулою площі утвореної геометричної фігури відносно осі часу, оскільки сприйняття впливу не можна вимірювати, не враховуючи час». Коментуючи пропозиції Д. Борисенка, О. Холод звертає увагу на деякі особливості таких пропозицій.

1. Д. Борисенко стверджує, що «зміна моделі поведінки після переходу до нової поведінки буде новою мутацією або інмутацією». О. Холод не погоджується з таким тлумаченням зміни моделей поведінки соціуму, як мутація або інмутація, оскільки зміною слід вважати тільки перехід від А до Б, а не перехід від Б до В чи від Б до А. Якщо А (наприклад, стан суспільства до винаходу радіо, до 7 травня (25 квітня за старим стилем) 1895 р.) змінився на Б (після згаданої дати, коли, як стверджує енциклопедія, «Попов зробив доповідь на зібранні Російського фізико-хімічного товариства в Петербурзі та продемонстрував дію своїх приладів зв'язку, що стало одним із перших дослідів, які продемонстрували радіозв'язок»,

доповідь О. Попова знаменує процес мутації (зміна моделі поведінки суспільства на краще). Якщо ж Б повернувся до А, такий стан суспільства не може вважатися мутацією, бо він уже є інмутацією. Але чи можливе повернення від Б до А? В історії людства, як і в історії науки, кожне повернення завжди знаменувало собою прогрес. На думку О. Холода, навіть повернення назад у розвитку суспільства – це крок уперед, тому що двічі в одну воду не можна увійти. Повернення від Б до А супроводжувалося б знанням про винахід радіо. Таке знання нічим не можна було б «витравити» зі свідомості суспільства. Отже, твердження Д. Борисенка про те, що «зміна моделі поведінки після переходу до нової поведінки буде новою мутацією або інмутацією», є хибним.

2. Далі Д. Борисенко стверджує, що «перехід до нової моделі поведінки буде сприйматися відносно нової моделі поведінки». На думку О.Холода, із цим важко не погодитися, оскільки сам процес переходу від певного стану до нового є мутацією, і така мутація може сприйматися тільки за умови порівняння станів.

Отже, терміни «відтяжка», «ігнорування» та «рекурсійність» щодо процесів, які відбуваються в суспільстві у зв'язку з мутацією, абмутацією та інмутацією, мають право на існування, а терміни, якими згадані процеси позначаються, є доцільними в науковому обігу під час тлумачення процесів трансформації свідомості суспільства.

Список використаних і рекомендованих джерел до розділу 10

1. Борисенко Д. О. Нотатки до критики й апологетики теорії інмутації суспільства (вплив, реакція, ігнорування, відтяжка, вимірювання впливу та рекурсійність) / Борисенко Д. О. // Теорія інмутації суспільства : pro et contra : колективна монографія [за ред. О. М. Холода; автори : Васишин Р. Я., Дзенник С. В., Досенко А. К. та ін.]. – К. : КиМУ, 2011. – С. 229–231.
2. Булгаков Михайло Опанасович [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Булгаков_Михайло_Опанасович.
3. Віра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://histua.com/slovník/v/vira>
4. Дальтонізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дальтонізм>
5. Дифузія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://znaimo.com.ua/Дифузія#link1>
6. Класифікація акцентуації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація_акцентуації

7. Коліївщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Коліївщина>

8. Попов Олександр Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Попов_Олександр_Степанович

Запитання для самоперевірки засвоєних знань

1. Чому метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій, запропонована О. Холодом, розглядається в навчальному курсі, який ви вивчаєте?

2. У чому соціальнокомунікаційна суть метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій?

3. Яку роль у метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій відіграє епістема?

4. Чим є мутація і які її види ви знаєте?

5. Яку функцію виконує інмутація суспільства в системі соціальних комунікацій у різних її видах?

6. Чому в метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій є місце для різних видів абмутації?

7. Чим зумовлена провідна роль епістемі в метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) у системі соціальних комунікацій?

8. Що ви розумієте під маніпуляцією в системі суб'єкт-індивідуальної епістемі (СІЕ)?

9. Чим відрізняються беззасібна абмутація й безбажана абмутація?

10. Які елементи формують такий вид інмутації, як розбалансування суб'єкт-індивідуальної епістемі?

Навчальні завдання

1. Скопіюйте рис. 15 (Метамоделі маніпуляції суспільства(-ом), розроблену О. Холодом і його колегами), проаналізуйте. Доповніть схему моделі власними елементами й будьте готові захистити свою точку зору.

2. Знайдіть різницю між трактовками у двох тезах: 1) «Назва метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) повинна мати граматичну форму родового відмінка для слова «суспільство»»; 2) «Назва метамоделі маніпуляції суспільства(-ом) повинна мати граматичну форму орудного відмінка для слова «суспільство»». Обґрунтуйте власну позицію.

3. Наведіть приклад з історії української держави, який би ілюстрував процеси мутації суспільства.

4. Поясніть прикладом доцільність уживання поняття «інмутація суспільства» у метатеорії маніпуляції суспільства(-ом).

5. Доведіть положення про те, що абмутація суспільства повинна мати три, а не чотири види.

6. Знайдіть по дві ключові характеристики диференціації категорій маніпуляції (мутації, абмутації й інмутації).

7. Поясніть процес маніпуляції в системі суб'єкт-індивідної епістемі (СІЕ).

8. Упізнайте, який вид мутації описується О. Холодом у такому положенні: «зміни моделей поведінки, суть яких полягає в закріпленні доданих позитивних ознак у цілеспрямованій діяльності суспільства, що починають відбиватися постійно в його епістемі й не фіксуються як тимчасові».

9. Доведіть думку О. Холода про те, що в суспільстві СРСР чітко фіксувався процес абмутації.

10. Розмірковують разом зі своїми однокурсниками, обдумуючи відповідь на запитання О. Холода про те, чого більше було в розстрілі протестувальників 18–20 лютого 2014 року в Києві: інмутації, абмутації чи мутації суспільства. Доведіть власну точку зору прикладом.

Теми рефератів

1. Особливості аналізу соціальних комунікацій у теорії інмутації О. Холода.
2. Історія створення й трансформації метатеорії маніпуляції суспільства(-ом).
3. Графічна трансформація моделі, що відбиває теорію інмутації суспільства О. Холода.
4. Роль епістемі в процесах формування різних видів інмутаційно-мутаційних змін суспільства в системі соціальних комунікацій.
5. Інмутаційні процеси соціальних комунікацій сучасного суспільства.

РОЗДІЛ 11.
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
НАУКОВОЇ ГАЛУЗІ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»,
ВІДБИТІ В ДИСЕРТАЦІЯХ ДОКТОРІВ НАУК
ІЗ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Сучасний розвиток наукової галузі «Соціальні комунікації» варто умовно диференціювати на чотири тенденції (див. рис. 16 далі):

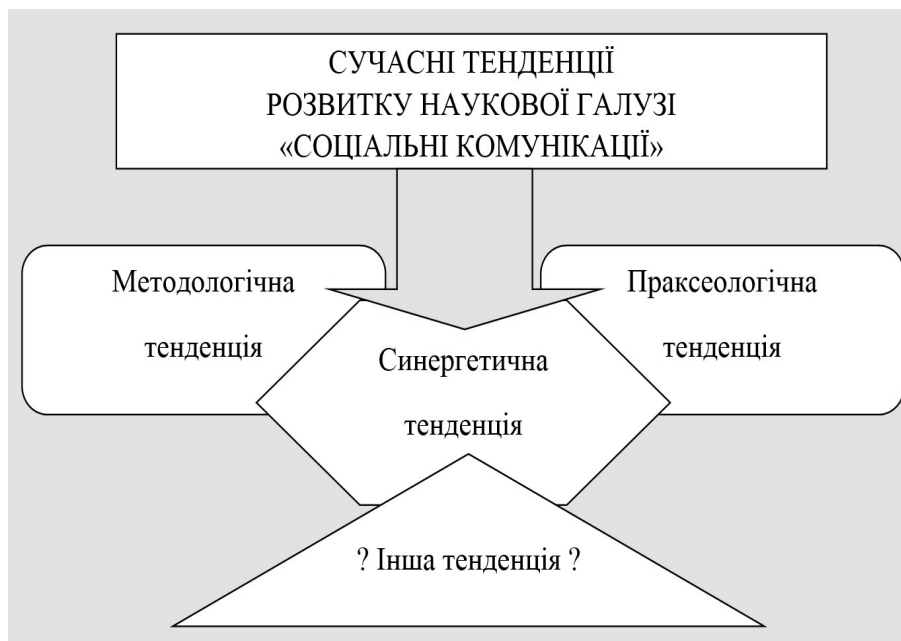

Рис. 16. Сучасні тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»

Приклади докторських дисертацій із соціальних комунікацій, що відповідають кожній тенденції (окрім «?Інша тенденція?»), подано далі.

11.1.Методологічна тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»

Суть методологічної тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» полягає в можливості наукових досліджень розвиватися в напрямку поглиблення методології вивчення процесів соціальних комунікацій.

До докторських дисертацій, які відбивають методологічну тенденцію, слід віднести такі:

- 1) «Сучасна світоглядна публіцистика літературно-художніх видань у контексті історії української журналістики: концептосфера національної ідентичності», автор – Василюк Любов Євгенівна, захист відбувся 2010 року;
- 2) «Феномен медіакультури у сфері соціальних комунікацій», автор – Зражевська Ніна Іванівна, захист – 2012 року;
- 3) «Моніторинг ЗМІ в системі соціальних комунікацій: історико-теоретичний та прагматичний аспект», автор – Чекмишев Олександр Вікторович, захист – 2012 року;
- 4) «Мережева комунікація: теорії, моделі, технології», автор – Городенко Леся Михайлівна, захист – 2012 року;
- 5) «Комунікаційна система «Літературно-наукового вісника» («Вісника»): мовноментальні детермінанти», автор – Супрун Людмила Вікторівна, захист – 2013 року;
- 6) «Національна преса – суспільна домінанта інформаційного простору демократичної держави», автор – Паримський Ігор Святославович, захист – 2013 року;
- 7) «Культура медіаспоживання в Україні: актуальний стан і механізми формування», автор – Крайнікова Тетяна Степанівна, захист – 2015 року;
- 8) «Сучасна видавнича галузь східноєвропейського регіону: інноваційні детермінанти та актуальні трансформації», автор – Водолазька Світлана Анатоліївна, захист відбувся 2016 року;
- 9) «Соціальнокомунікаційний підхід в українській науці», автор – Корнєєв Віталій Михайлович, захист – 2017 року.

11.2.Праксеологічна тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»

Праксеологічна тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» полягає в можливості наукових досліджень розвиватися в напрям-

До докторських дисертацій, які відбивають прaxeологічну тенденцію, слід віднести такі:

- 1) «Українська журналістика як соціокультурна модель: генезис, домінанти у світовому інформаційному контексті», автор – Житарюк Мар'ян Георгійович, захист – 2009 року;
- 2) «Мас-медіа як середовище створення та функціонування стереотипів масової свідомості», автор – Бутиріна Марія Валеріївна, захист – 2009 року;
- 3) «Літературно-мистецька періодика в соціальнокомунікаційному просторі України початку ХХІ століття», автор – Іванова Олена Андріївна, захист – 2010 року;
- 4) «Український рекламний міф: шляхи творення, основні компоненти та особливості функціонування», автор – Хавкіна Любов Марківна, захист – 2010 року;
- 5) «Телебачення для дітей в Україні: інформаційно-емоційний і змістовно-тематичний потенціал», автор – Пінчук Інна Леонідівна, захист – 2012 року;
- 6) «Художнє радіомовлення у системі соціальних комунікацій», автор – Хоменко Ілля Андрійович, захист – 2013 року;
- 7) «Рекламна етика: принципи, чинники, реалії, тенденції», автор – Грицюта Наталія Миколаївна, захист – 2013 року;
- 8) «PR-текст у сучасному соціально-комунікаційному просторі», автор – Мантуло Наталія Борисівна, захист – 2013 року;
- 9) «Концепція візуалізації журналістського контенту в системі наукових поглядів у галузі соціальних комунікацій», автор – Шевченко Вікторія Едуардівна, захист – 2014 року;
- 10) «Наукове осмислення феномену PR як соціальнокомунікаційної діяльності в Україні», автор – Березенко Віта Віталіївна, захист – 2014 року;

11.3. Синергетична тенденція розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації»

Під синергетичною тенденцією розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» слід розуміти дослідження «процесів самоорганізації й утворення, підтримки й розпаду структур у системах різної природи, соціальної зокрема», як вважають Ю. Данилов і Б. Кадомцев. Дослідники впевнені, що синергія, отже, і синергетична тенденція передбачає «узгодженість взаємодії частин під час утворення структури як єдиного цілого».

До докторських дисертацій, які відбивають синергетичну тенденцію, слід віднести такі:

- 1) «Аксіологічні моделі мас-медійної інформації: комунікативно-концептуальний підхід», автор – Кузнєцова Тетяна Василівна, захист – 2010 року;

2) «Новітня українська дитяча книга: соціокультурний, комунікативний та видавничий виміри», автор – Огар Емілія Ігорівна, захист – 2013 року;

Холод О. М. Соціальні комунікації: тенденції розвитку

3) «Художня література в соціально-комунікаційній структурі суспільства», автор – Біличенко Ольга Леонідівна, захист – 2013 року;

4) «Рунічний знак як засіб символічної комунікації: теоретико-методологічний аспект», автор – Чекштуріна Вікторія Миколаївна, захист – 2016 року.

Список використаних і рекомендованих джерел
до розділу 11

1, Синергія. (2022, March 27). In *Wikipedia*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Синергія>

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абмутація – 283, 363
А(альфа)-код – 197, 207
А(альфа)-комунікація – 197, 207
Американська асоціація мовлення, мови й слуху – 148
Аудиторія – 105, 143, 248, 251, 263, 270
- Базова модель соціальної комунікації – 165, 166
Біхевіоризм – 107, 108, 112, 156, 230
- Вирішальне тренування відповіді – 156
Всесвітній день комунікації – 36
- Денвер Модель – 157
Діалектика – 110
- Екстравертизм – 130
«Електричний бум» – 58, 93, 94, 265
Емпатія – 131, 133, 134, 147
Ефект відтяжки – 304, 305
- Ігнорування – 304, 306–308, 310, 331
Інґратіяція – 131, 134, 135, 147,
Інмутація – 29, 30, 75, 283, 284, 289, 304, 311, 312
Інтерактивний підхід – 166
Інтердисципліна – 14, 21, 26, 127, 140, 141, 142, 146, 147
Інтровертизм – 130
Інформаційне суспільство – 28, 44, 325, 336
- Квазікомунікація – 119
Класична формула комунікації – 195, 206
Когнітивна поведінкова терапія – 157
Когнітивний дисонанс – 129, 130
Комплексна модель соціальної комунікації – 167
Комунікативний інжиніринг – 248
Комунікаційний інжиніринг – 29, 247, 279
Комунікативні засоби – 116
Комунікаційні технології – 264, 266, 302
Q(ку)-комунікація – 200, 207

- Лікування за допомогою батьків – 157
Лікування порушень соціальної комунікації – 155, 157, 158, 164
- Макіавеллізм – 131, 133, 147
Маніпуляція суспільства – 283
Маніпуляція суспільством – 29, 283, 284, 340
Мас-медіа – 36, 37, 52, 61, 64, 65, 71, 75, 85, 86, 262, 264, 280, 287, 315, 369
Масова комунікація – 36, 126, 142
Метамодель маніпуляції – 280, 281, 284, 311
Метатеорія соціальної комунікації – 100
Методологічна тенденція – 314
Міжособистісна комунікація – 126, 361
Модель соціального впливу – 167
Модель соціально-комунікативної компетентності – 174
Мутація – 29, 30, 75, 283, 284, 286–289, 296, 298, 303, 304, 309–312, 329, 340, 341
- Навички соціальної комунікації – 220, 225
Неймовірність комунікації – 76, 79, 94
- Ω (омега)-комунікація – 200, 207
Об'єкт-суспільна епістема – 282, 284, 292
«Одновимірна» людина – 51, 53
Освітня модель SCERTS – 26, 185
- Патологія мовлення – 148, 151, 164, 217–220, 224–225
Побічна навчальна методика викладання – 156
Позитивна поведінка підтримки – 156
Праксеологічна тенденція – 314
Прикладний поведінковий аналіз – 156, 164
Псевдокомунікація – 119
Психолінгвістика – 266, 330, 341
- Реальні соціальні комунікації – 65
Рекурсивність – 304
Розлади соціальної комунікації – 149–150, 153–154, 163, 164
- Семіосоціопсихологія – 118, 120, 122–123
СІ-аналіз – 260, 264, 265, 279, 368
Символічний інтеракціонізм – 107

- Симулякр – 65–67, 94, 302, 342
- Синергетична тенденція – 315
- Соціальна дія – 118, 271, 296
- Соціальна компетенція – 173, 178
- Соціальна комунікація – 36, 39–40, 101, 103–106, 110–113, 115, 117, 122, 126–128, 130, 132–133, 136, 150, 163, 165, 167–169, 173–174, 179, 182, 185–186, 190, 200, 205, 215, 227, 228, 234, 237, 240, 256, 265, 269–271, 273–274, 277–278
- Соціальна теорія – 51
- Соціальний інжиніринг – 29, 247, 249–250–251, 259, 266, 279, 327, 330, 338, 342, 359, 361, 368–369
- Соціальний статус – 98–100
- Соціальні зміни – 45
- Соціальні ролі – 81, 99–100, 201–202, 207
- Соціальнокомунікаційна модель болю – 208, 210
- Соціальнокомунікаційні технології – 257, 284
- Соціально-комунікаційні науки – 101
- Соціологія комунікацій – 107
- Структурний функціоналізм – 58, 81, 108–109, 114
- Суб'єкт-індивідна епістема – 282, 291

- Текстова діяльність – 117, 119, 121–122, 265, 362
- Теорії соціальних комунікацій – 43–45, 56–58, 83–84, 91, 93–95, 101, 116, 126–127, 137, 147, 207, 242, 265, 267, 271–274, 279
- Теорія інмутації суспільства – 55, 57, 93, 266, 302, 310
- Теорія комунікативної дії – 49, 54, 57, 92
- Теорія «нової електронної культури» – 85
- Теорія симулякрів – 65–66, 94
- Теорія соціальної дії – 80, 82
- Теорія «третьої хвилі» – 45, 47
- Теорія фордизму – 44, 47
- Терапія оточення – 156
- Транзактивний підхід – 166
- Трансгресія – 131, 136
- Трансгресивна тенденція – 267, 278
- Трансформація свідомості – 55, 68, 73–75, 93–94, 261, 288, 305
- Трансформація соціальних комунікацій – 65, 85, 88

- Франкфуртська школа – 47
- Функціональний зв'язок навчання – 156

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адамс К. – 149, 157
Адорно Т. – 48–49, 54–56, 92–93, 271
- Белл Д. – 39, 43–44, 56, 110, 113, 271
Бзежинський З. – 43, 113
Бодрійяр Ж. – 65–68, 70–71, 74–75, 94
- Вебер М. – 98, 113, 124
Везербі Е. – 157, 185–186
- Габермас Ю. – 5, 66, 67–71, 80–81, 154, 181, 182, 197, 199
Гавра Д. – 105
Гобан-Клас Т. – 203, 222–237
Горовий В. – 14, 33, 401–408, 459
Грешам Ф. – 173, 179–181, 190
Гуральник М. – 176, 178
- Давидов С. – 95, 105–106, 126, 271
Джоунс Е. – 134–135
Додж К. – 173–175, 178–179, 190–191
Дрідзе Т. – 6, 147, 185–196, 200, 201
Друкер П. – 43, 47, 56–57
- Іванов В. Ф. – 3, 29, 34, 35, 531, 544, 546
Іван Павло II – 35, 39, 42
Ільганаєва В. – 242, 267–279
- Кастельс М. – 39–40, 43, 46–47, 54, 56–57, 85–92, 94
Кемпбелл П. – 173–176, 191
Козілецьки Я. – 135–136
Конєцька В. – 95, 106–110
Крайк Н. – 175, 178–179, 190
- Лассуел Г. – 105, 117
Леонтьєв О. О. – 142, 255
Лоран Е. – 185–186
Луман Н. – 55, 76–80, 92–94, 115, 271

Макіавеллі Н. – 133, 147

Маклуен М. – 5, 82–94, 134, 143–144, 437, 446, 546

Маркс К. – 52, 109, 113

Маркузе Г. – 5, 71–74, 77, 79–80, 142, 528, 542

Мертон Р. – 109, 125, 271

Олшевська-Кондратович А. – 134

Палашев Н. – 165, 192–207

Папа Римський Пій XI – 33, 42

Парсонс Т. – 55, 77–84, 93–94, 106, 125, 271

Подгурецьки Ю. – 127–136, 146–147

Поппер К. – 85–86, 93–94, 359, 361

Почепцов Г. – 52, 184, 408–417, 528, 540

Прайзент Б. – 157, 185–188, 191

Резнік Ю. – 117, 361, 369–370

Різун В. – 8, 14, 15, 17, 24, 27, 29, 31, 34, 52, 80, 184, 400, 418–428, 447, 457, 459, 460, 541, 528, 541

Рубін Дж. – 75, 94

Рубін Е. – 26, 185–186

Сіперстейн Дж. – 173–176, 191, 362

Соколов А. – 19, 23, 24, 30, 34, 52, 147–153, 198, 200, 201, 202, 529, 542

Тард Г. – 143, 147

Тетеловська І. – 140, 362

Тоффлер Е. – 43, 45, 56

Фейєрбах Л. – 113

Фестингер Л. – 129

Хайдер Ф. – 129

Холод О. – 8, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 34, 53, 77, 80, 93, 128, 143, 184, 352, 400, 427, 428–439, 447, 457, 458, 459, 460, 461–515, 528, 529, 530, 531

Хоркхаймер М. – 47–49, 55–57, 93, 125, 271, 330, 339, 342

Шарков Ф. – 95, 103–105, 111–117, 125–126

Шрамм В. – 144, 146

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Основна література

1. Баскаков А. Я. Методология научного исследования: учеб. пос. / А. Я. Баскаков, Н. В. Туленков. — К.: МАУП, 2002. — 216 с.
2. Вашингтонський університет, кафедра наук про мовлення та слух [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://depts.washington.edu/soccomm/model.html> (дата звернення: 1.02.2016). — Назва з екрана.
3. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. — К., 2010. — 230 с.
4. Декрет Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації Inter Mirifica (8 грудня 1963) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С.73–86.
5. Душпастирська інструкція на виконання Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації Communio et Progressio (23 травня 1971) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 87–136.
6. Душпастирська інструкція про соціальну комунікацію до 20-ї річниці «Communio et Progressio» Aetatis Novae (22 лютого 1992) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 137–159.
7. Іван Павло II. Redemptoris Missio, 37 // AAS, 58 (1971). — С. 285.
8. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. — 2009. — №1. — С. 60–67.
9. Іскра С. І. Офіційні документи римо-католицької церкви у галузі використання засобів масової комунікації [Електронний ресурс] / С. І. Іскра. — Режим доступу до сторінки : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11194.html> (дата звернення до сторінки — 17.01.2014); також див.: Іскра С. І. Офіційні документи римо-католицької церкви у галузі використання засобів масової комунікації / С. І. Іскра // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. — Вип. XIV. — Серія: Історія: Збірник наук. праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. — Вінниця, 2009. — С. 302–305.
10. Курбан О. В. Соціальні комунікації в роботах українських дослідників [Електронний ресурс] / О. В. Курбан // Інформаційне суспільство. — Вип. 11. — 2010. — січень–червень. — Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/> 1044/1/O.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року за № 1718 «Про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь» і наказ Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 року за № 67 “Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”.

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року за № 1718; а також див.: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей» № 1057 від 14.09.2011 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2011 р. за № 1133/19871).

13. Почепцов Г. Г. Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей. — К.: Альтерпрес, 2010. — 254 с.

14. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г. Г. Почепцов // Комунікація. — 2010. — № 1. — С. 19–26.

15. Прикладные аспекты использования теории деятельности и коммуникации в сфере образования / В. О. Ильганаева, Х. Эльбесхаузен // Соціальні комунікації: результати досліджень–2014: колективна моногр. [за ред. О. М. Холода]. — К. : КиМУ, 2014. — С. 7–59.

16. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соціальних комунікацій [гол. ред. О. М. Холод]. — Т. 2. — К.: КиМУ, ДонНУ, 2011. — С. 7–11.

17. Різун В. В. До питання про соціальнокомунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі / В.В. Різун // Актуальні дослідження українських наукових шкіл у галузі соціальних комунікацій: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова] — К.: Інститут журналістики, 2013. — С. 8–25.

18. Різун В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) / В. Різун // Комунікація. — № 2. — 2012. — С. 8–18.

19. Соціальна комунікація як об’єкт теоретизації / В. О. Ильганаева // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. — 2009. — №1. — С. 60–67.

20. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В. О. Ильганаева // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. — 2009. — № 2. — С. 96–101.

21. Теорія соціальних комунікацій на шляху фундаменталізації медіа-знання / В. О. Ильганаева // Соціальні комунікації: результати досліджень–2013: колективна моногр. [за ред. О. М. Холода]. — К. : КиМУ, 2014. — С. 5–43.

22. Хилько М. Деякі методологічні проблеми дослідження соціальнокомунікаційних технологій в українській науковій думці [Електронний ресурс] / М. Хилько // Освіта регіону. — № 1–2. — 2014. — С. 70–74; Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1240> (дата звернення — 30.08.2015).
23. Холод А.М. Формування теорій комунікаційних технологій / О. М. Холод // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони : науково-практичний журнал. — 2011. — № 1–2 (10–11). — С. 86–92.
24. Холод О. М. Діапазон поняття «соціально-комунікаційні технології» // Держава та регіони : науково-виробничий журнал [гол. ред. ради В. Л. Корінєв]. Сер. Соціальні комунікації [гол. ред. О. В. Богуславський]. — № 2. — 2010. — С. 89–96.
25. Холод О. М. Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи / О. М. Холод // Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн. [наук. ред. Г. Я. Холод та О. М. Холод]. — Т. 1. — К. : МЦД «Комтека», 2015. — С. 5–14.
26. Холод О. М. Соціальні комунікації як поняття в науковій галузі «Соціальні комунікації» / О. М. Холод // Інмутація суспільства в гіпермаркеті свідомості: у 3-х т. — Т. 3: Інмутація сучасного суспільства: монографія. — К. : КиМУ, 2012. — С. 213–222.
27. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Львів: ПАІС, 2011. — 288 с.
28. Холод О. М. Структура і види соціальних комунікацій // Держава та регіони : науково-виробничий журнал [гол. ред. ради В. Л. Корінєв]. Сер. Соціальні комунікації [гол. ред. О. В. Богуславський]. — № 3. — 2010. — С. 32–36.
29. Холод О. М. Сучасні теорії та тенденції розвитку соціальних комунікацій: курс лекцій. — У 2-х т. — Т. 1 / О. М. Холод. — К.: КНУКіМ, Українська асоціація психолінгвістів, 2016. — 214 с.
30. Холод О. М. Тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» [Електронний ресурс] / О. М. Холод // Academia.edu. — San Francisco, CA, USA. — Режим доступу: <https://www.academia.edu/15281389> /Тенденції розвитку_наукової_галузі_Соціальні_комунікації_ (дата звернення: 17.09.15). — Назва з екрана.
31. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства : монографія / Холод О. М. — К. : КиМУ, 2011. — 305 с.
32. Холод О. М. Комунікаційні технології : підручник / Холод О.М. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 212 с.
33. Холод О. М. Методологія досліджень соціальних комунікацій : навч. посіб. / О. М. Холод. — К. : КиМУ, 2013. — 294 с.
34. Холод О. М. Психологічне і соціологічне підґрунтя формування теорій комунікаційних технологій / О. М. Холод // Психолінгвістика : [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2011. — Вип. 8. — С. 210–217.
35. Холод О. М. Соціальний інжиніринг і соціальні комунікації: порівняльний

аналіз / О. М. Холод // Український інформаційний простір : наук. журнал [гол. ред. М. С. Тимошик]. — Число 3. — К.: КНУКіМ, 2014. — С. 202–208.

36. Холод О. М. Соціальні комунікації : соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / Холод О. М. (лист 1/11-6312 від 12.07.2010). — Львів : ПАІС, 2011. — 288 с.

37. Холод О. М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій / Холод О. М. // Світ соціальних комунікацій. — 2012. — Т. 8. — С. 7–12.

38. Холод О. М. Теорія та історія соціальних комунікацій : курс лекцій / Холод О. М. — К. : КиМУ, 2013. — 232 с.

39. Холод О. М. Триєдиний принцип реалізації соціальної інженерії / О. М. Холод // Соціальний інжиніринг: моделі й технології: кол. монографія [за наук. ред. О. Холода; автори: Л. Бадюл, А. Бартошек, А. Єндрузик та ін.]. — К.: КНУКіМ, 2015. — С. 21–26.

40. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа. — Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2004. — Львів, 2004.

41. Яблоновська Н. В. Термін «Соціальні комунікації», або що є спільного між мережами підземного міського господарства та журналістики? // Журналістика в піарі та піар у журналістиці / Упорядн. В. Ф. Іванов, О. С. Дудко. — К.: «Грамота», 2010. — С. 185–187.

42. Popper K. Conjectures and Refutations. — London, 1963. — 520 p.

Рекомендована література для поглибленого вивчення

1. Борисенко Д. О. Нотатки до критики й апологетики теорії інмутації суспільства (вплив, реакція, ігнорування, відтяжка, вимірювання впливу та рекурсійності) / Борисенко Д. О. // Теорія інмутації суспільства : pro et contra : колективна монографія [за ред. О. М. Холода; автори : Василюшин Р. Я., Дзенник С. В., Досенко А. К. та ін.]. — К. : КиМУ, 2011. — С. 229–231.

2. Булгаков Михайло Опанасович [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Булгаков_Михайло_Опанасович

3. Вашингтонський університет, кафедра наук про мовлення та слух [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://depts.washington.edu/soccomm/model.html> (дата звернення: 1.02.2016). — Назва з екрана.

4. Віра [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://histua.com/slovník/v/vira>

5. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І, Шиян О. М. Соціологія : навч. посіб. / А. А. Герасимчук, Ю. І. Палеха, О. М. Шиян. — К. : Європейський університет, 2011; див. також : [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://pidruchniki.ws/12980108/sotsiologiya/kategoriyi_sotsiologiyi

6. Горюхов В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. 6-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. — К., 2010. — 230 с.

7. Гривнак Б. Л. Суспільство, яке ми будуємо: концепція інформаційного су-

спільства в сучасному світі / Б. Л. Гривнак // «Гіллея: науковий вісник»: збірник наукових праць. Спецвипуск. — К., 2011; також див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.gileya.org.ua (дата звернення — 19.09.15). — Назва з екрана.

8. Гулыга А. В. Гердер [изд. 2-е, доработ]. — М.: Мысль, 1975. — 184 с.

9. Дальтонізм [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дальтонізм>

10. Декрет Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації *Inter Mirifica* (8 грудня 1963) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа/Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С.73–86.

11. Дифузія [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://znaimo.com.ua/Дифузія#link1>

12. Додавати // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://sum.in.ua/s/dodavaty>

13. Душпастирська інструкція на виконання Другого Ватиканського Собору про засоби соціальної комунікації *Communio et Progressio* (23 травня 1971) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 87–136.

14. Душпастирська інструкція про соціальну комунікацію до 20-ї річниці «*Communio et Progressio*» *Aetatis Novae* (22 лютого 1992)) // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, Інтернет та інші медіа / Упор. і наук. ред. М. Перун. — Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. — С. 137–159.

15. Іван Павло II. *Redemptoris Missio*, 37 // *AAS*, 58 (1971). — С. 285.

16. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва. — К.: Ред. ж. «Бібліот. вісник», 1996. — 253 с.

17. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. — 2009. — №1. — С. 60–67.

18. Іскра С. І. Соціокультурна діяльність Римо-католицької Церкви у контексті духовної культури Поділля : дис. канд. мистецтвознавства : 26.00.01 — теорія та історія культури (мистецтвознавство) / Іскра Світлана Іванівна ; Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. — Львів, 2010. — 187 с.

19. Іскра С. І. Офіційні документи римо-католицької церкви у галузі використання засобів масової комунікації [Електронний ресурс] / С. І. Іскра. — Режим доступу до сторінки : <http://www.info-library.com.ua/books-text-11194.html> (дата звернення до сторінки — 17.01.2014); також див.: Іскра С. І. Офіційні документи римо-католицької церкви у галузі використання засобів масової комунікації / С. І. Іскра // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. — Вип. XIV. — Серія: Історія: Збірник наук. праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. — Вінниця, 2009. — С. 302–305.

20. Квіт С. М. Масові комунікації / С. М. Квіт. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. — 251 с.
21. Класифікація акцентуації [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація_акцентуацій
22. Коліївщина [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Коліївщина>
23. Курбан О. В. Соціальна комунікація в системі сучасного наукового знання [Електронний ресурс] / О. В. Курбан // Інформаційне суспільство. — № 10. — 2009. — С. 64–66; також див.: Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/1045/1/O.Kurban_SKSSNZ_GI.pdf (дата звернення — 30.08.2015).
24. Курбан О. В. Соціальні комунікації в роботах українських дослідників [Електронний ресурс] / О. В. Курбан // Інформаційне суспільство. — Вип. 11. — 2010. — січень–червень. — Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/1044/1/O.Kurban_SKRUD_GI.pdf (дата звернення — 30.08.2015).
25. Модифікація [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Модифікація>
26. Моніка Левінські [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Моніка_Левінські
27. Навроцький В. В. Логіка соціальної взаємодії : монографія / В. В. Навроцький. — Х. : Консум, 2005. — 203 с.
28. Основы теории коммуникации: учеб. / Под ред. проф. М. А. Василика. — М.: Гардарики, 2003. — 615 с.
29. Павко А.І. Методологія модерну і постмодерну / А. І. Павко // Вісник НАН України. — 2011. — № 3. — С. 34–39.
30. Палашев Н. Социальная коммуникация: монографія [Електронний ресурс] / Н. Палашев. — Режим доступу: <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=475&WorkID=16927&Level=1> (дата звернення: 10.11.2015). — Назва з екрана.
31. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. — М. : Академический проект, 2000.
32. Період застою [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Період_застою
33. Півний путч [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Півний_путч
34. Попов Олександр Степанович [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : http://uk.wikipedia.org/wiki/Попов_Олександр_Степанович
35. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року за № 1718 «Про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь» і наказ Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 року за № 67 “Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”.
36. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року за № 1718; а також див.: Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей» № 1057 від 14.09.2011 (Зареєстро-

вано в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2011 р. за № 1133/19871)

37. Почепцов Г. Г. Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей. — К.: Альтерпрес, 2010. — 254 с.
38. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г. Г. Почепцов // *Комунікація*. — 2010. — № 1. — С. 19–26.
39. Праксеологія [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Праксеологія> (дата звернення до сторінки — 16.01.2014).
40. Проблеми безробіття в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : <http://www.refine.org.ua/pageid-5001-1.html>
41. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // *Філософія людського спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. — 2009. — №1. — С. 60–67.
42. Сперанський В. І. Мистецтво управління — від шумерів до наших днів / В. І. Сперанський // *Промисловий вісник Росії*. — 1995. — № 5. — С. 36–37.
43. Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В. О. Ільганаєва // *Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація*. — 2009. — № 2. — С. 96–101.
44. Теорія соціальних комунікацій на шляху фундаменталізації медіа-знання / В. О. Ільганаєва // *Соціальні комунікації: результати досліджень–2013: колективна моногр.* [за ред. О. М. Холода]. — К. : КиМУ, 2014. — С. 5–43.
45. Трансформація [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сторінки : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_\(генетика\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Трансформація_(генетика))
46. Хилько М. Деякі методологічні проблеми дослідження соціальнокомунікаційних технологій в українській науковій думці [Електронний ресурс] / М. Хилько // *Освіта регіону*. — № 1–2. — 2014. — С. 70–74; Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1240> (дата звернення — 30.08.2015).
47. Холод А. М. Формування теорій комунікаційних технологій / Холод О. М. // *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони : науково-практичний журнал*. — 2011. — № 1–2 (10–11). — С. 86–92.
48. Холод О. Громадянське суспільство і ЗМК у системі соціального інжинірингу / О. Холод // *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика*. — 2013. — Вип. 38. — С. 228–234.
49. Холод О. М. Діапазон поняття «соціально-комунікаційні технології» // *Держава та регіони : науково-виробничий журнал* [гол. ред. ради В. Л. Корінев]. Сер. Соціальні комунікації [гол. ред. О. В. Богуславський]. — № 2. — 2010. — С. 89–96.
50. Холод О. М. Ідеї про «електричний бум» Маршалла Маклуена як концептуальне підґрунтя трансформації теорії соціальних комунікацій / О. М. Холод // *Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації*. — 2016. — № 1(25). — С. 31–38.
51. Холод О. М. Маніпуляція суспільством: мутація й інмутація як концепції соціально-комунікаційних технологій [Електронний ресурс] / О. М. Холод // *Освіта регіону*. — № 2. — 2010. — С. 108–112; Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/239> (дата звернення — 30.08.2015).
52. Холод О. М. Методологія нооцентризму в межах соціальних комунікацій /

Холод О.М. // Держава та регіони. Сер. Соціальні комунікації. — № 4. — 2010. — С. 25–29.

53. Холод О. М. Семантика терміна «соціальні комунікації»: концептуальні підходи / О. М. Холод // Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн. [наук. ред. Г. Я. Холод та О. М. Холод]. — Т. 1. — К. : МЦД «Комтека», 2015. — С. 5–14.

54. Холод О. М. Соціальна комунікація як текстова діяльність у концепції Тамари Дридзе / О. М. Холод // Соціальні комунікації: теорія і практика: наук. журн. [наук. і літ. ред. Г. Я. Холод; наук. ред. О. М. Холод]. — Т. 3. — К., 2016. — С. 87–92.

55. Холод О. М. Соціальні комунікації як поняття в науковій галузі «Соціальні комунікації» / О. М. Холод // Інмутація суспільства в гіпермаркеті свідомості: у 3-х т. — Т. 3: Інмутація сучасного суспільства: монографія. — К. : КиМУ, 2012. — С. 213–222.

56. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз: навч. посіб. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Львів: ПАІС, 2011. — 288 с.

57. Холод О. М. Специфіка тлумачення терміна «соціальні комунікації» // Журналістика в піарі та піар у журналістиці / Упорядн. В. Ф. Іванов, О. С. Дудко. — К.: «Грамота», 2010. — С. 278–279.

58. Холод О. М. Структура і види соціальних комунікацій // Держава та регіони : науково-виробничий журнал [гол. ред. ради В. Л. Корінев]. Сер. Соціальні комунікації [гол. ред. О. В. Богуславський]. — № 3. — 2010. — С. 32–36.

59. Холод О. М. Сучасні теорії та тенденції розвитку соціальних комунікацій: курс лекцій. — У 2-х т. — Т. 1 / О. М. Холод. — К.: КНУКіМ, Українська асоціація психолінгвістів, 2016. — 214 с.

60. Холод О. М. Тенденції розвитку наукової галузі «Соціальні комунікації» [Електронний ресурс] / О. М. Холод // Academia.edu. — San Francisco, CA, USA. — Режим доступу: https://www.academia.edu/15281389_Тенденції_розвитку_наукової_галузі_Соціальні_комунікації (дата звернення: 17.09.15). — Назва з екрана.

61. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства : монографія / Холод О. М. — К. : КиМУ, 2011. — 305 с.

62. Холод О. М. Гіпермаркет свідомості і масмедіа: монографія / О. М. Холод. — У 2-х т. — Т. 1: Трансформація свідомості. — К.: КНУКіМ, 2013. — 144 с.

63. Холод О. М. Гіпермаркет свідомості і масмедіа: монографія / О. М. Холод. — У 2-х т. — Т. 1: Трансформація свідомості. — К.: КНУКіМ, 2013. — 144 с.

64. Холод О. М. Комунікаційні технології : підручник / Холод О. М. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 212 с.

65. Холод О. М. Методологія досліджень соціальних комунікацій : навч. посіб. / О. М. Холод. — К. : КиМУ, 2013. — 294 с.

66. Холод О. М. Психологічне і соціологічне підґрунтя формування теорій комунікаційних технологій / Холод О. М. // Психолінгвістика : [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2011. — Вип. 8. — С. 210–217.

67. Холод О. М. Симулякр «Аушвіц» як технологія інмутації пам'яті / Холод О. М. // Світ соціальних комунікацій : наук. журн [гол. ред. О. М. Холода]. — Т. 7. — К. : КиМУ, ДонНУ, 2012. — С. 123–128.

68. Холод О. М. Соціальний інжиніринг і соціальні комунікації: порівняльний аналіз / О. М. Холод // Український інформаційний простір : наук. журнал [гол. ред. М. С. Тимошик]. — Число 3. — К.: КНУКіМ, 2014. — С. 202–208.
69. Холод О. М. Соціальні комунікації : соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / Холод О. М. (лист 1/11-6312 від 12.07.2010). — Львів : ПАІС, 2011. — 288 с.
70. Холод О. М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій / Холод О. М. // Світ соціальних комунікацій. — 2012. — Т. 8. — С. 7–12.
71. Холод О.М. Теорія інмутації суспільства: монографія / О. М. Холод. — К. : КиМУ, 2011. — 305 с.
72. Холод О. М. Теорія та історія соціальних комунікацій : курс лекцій / Холод О. М. — К. : КиМУ, 2013. — 232 с.
73. Холод О. М. Триєдиний принцип реалізації соціальної інженерії / О. М. Холод // Соціальний інжиніринг: моделі й технології: кол. монографія [за наук. ред. О. Холода; автори: Л. Бадюл, А. Бартошек, А. Єндрузик та ін.]. — К.: КНУКіМ, 2015. — С. 21–26.
74. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа. — Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2004. — Львів, 2004.
75. Шаян Л. П. Про суспільні комунікації / Л. П. Шаян.— К.: ТОВ «Група компаній «Динаміка», 2008.— 180 с.
76. Яблоновська Н. В. Термін «Соціальні комунікації», або що є спільного між мережами підземного міського господарства та журналістикою? // Журналістика в піарі та піар у журналістиці / Упорядн. В. Ф. Іванов, О. С. Дудко. — К.: «Грамота», 2010. — С. 185–187.
77. A Guide to the Monica Lewinsky Story [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.coffeeshoptimes.com/monica.html>
78. About the SCERTS Model [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://barryprizant.com/about/scerts/> (дата звернення: 2.03.2016). – Назва з екрана.
79. Achenbach, T. M. (1991). Child behavior checklist: four to eighteen year olds. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychiatry.
80. Adams, C. (2005). Social communication intervention for school-age children: Rationale and description. *Seminars in Speech and Language*, 26(3), 181–188.
81. Adams, C., & Bishop, D. (1989). Conversational characteristics of children with semantic-pragmatic disorder. I: Exchange structure, turn taking, repairs and cohesion. *British Journal of Disorders of Communication*, 24, 211–9.
82. Adams, C., Lockton, E., Freed, J., Gaile, J., Earl, G., McBean, K., ... & Law, J. (2012). The Social 02.03.2016 Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>
83. Alwell, M., & Cobb, B. (2009). Social/Communicative interventions and transition outcomes for youth with disabilities: A systematic review. *Career Development for Exceptional Individuals*, 32(2), 94–107.
84. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). Washington, DC: Author.

85. American Speech-Language-Hearing Association. (2000). Guidelines for the roles and responsibilities of school-based speech-language pathologists. Rockville, MD: Author.
86. American Speech-Language-Hearing Association. (2007). Scope of practice in speech-language pathology [Scope of Practice]. Available from www.asha.org/policy.
87. American Speech-Language-Hearing Association. (2010). Code of ethics [Ethics]. Available from www.asha.org/policy.
88. Antonio Benítez-Burraco, Ana Mineiro and Alexandre Castro-Caldas. The Emergence of Modern Communication in Primates: A Computational Approach. The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach / Ed.: Marco Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, p. 289–312.
89. Augusta Gaspar, Francisco Esteves and Patrícia Arriaga. On Prototypical Facial Expressions Versus Variation in Facial Behavior: What Have We Learned on the “Visibility” of Emotions from Measuring Facial Actions in Humans and Apes. The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach / Ed.: Marco Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, p. 101–126.
90. Avedson, J., McNeil, M., & West, T. (1985). Prediction of Revised Token Test overall subtest and linguistic unit scores by two shortened versions. *Clinical Aphasiology*, 15, 57–63.
91. Bain, B., & Dollaghan, C. (1991). The notion of clinically significant change. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 22, 264–270.
92. Barkley, R.A. (2000). Taking charge of ADHD: The complete, authoritative guide for parents (Revised Edition). New York: The Guilford Press.
93. Baron-Cohen, S. (1989). The autistic child’s theory of mind: A case of specific developmental delay. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30, 285–297.
94. Baron-Cohen, S., & Howlin, P. (1993). The theory of mind deficit in autism: Some questions for teaching and diagnosis. In S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg, & S. Cohen (Eds.), *Understanding other minds: Perspectives from autism* (pp. 466–480). New York: Oxford University Press.
95. Barry M. Prizant, Ph.D., CCC-SLP [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://barryprizant.com/about/> (дата звернення: 2.03.2016). – Назва з екрану.
96. Bazerman Ch. *Discourse Analysis and Social Construction* //Annual Review of Applied Linguistics. – 1990. – Vol. 11. – (Cambr. Univ. Press.)
97. Bedrosian, J.L. (1985). An approach to developing conversational competence. In D.N. Ripich & F.M. Spinelli (Eds.) *School discourse problems*. San Diego: College-Hill Press.
98. Bell, K., & Kirby, J. (2002). Teaching emotion and belief as mindreading instruction for children with autism. *Developmental Disabilities Bulletin*, 30(1), 16–58.
99. Bellini, S., & Akullian, J. (2007). A meta-analysis of video modeling and video self-modeling interventions for children and adolescents with autism spectrum disorders. *Exceptional Children*, 73(3), 264–287.
100. Berger P. & Luckmann T. *The Social Construction of Reality*. Double-day. – N.Y.: Garden City, 1966.
101. Bernie, K., Creaven, B. K., Brodie, L., Joseph, S. P., O’Dea, K., Schulz, B., & Post, P. (2008). Adapting your practice: Treatment and recommendations for homeless children with otitis media. Nashville, TN: Health Care for the Homeless Clinicians’

Network, National Health Care for the Homeless Council, Inc.

102. Bishop, D. (1998). Development of the children's communication checklist (CCC): a method for assessing qualitative aspects of communicative impairment in children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 879–891.

103. Bishop, D., Chan, J., Adams, C., Hartley, J., & Weir, F. (2000). Conversational responsiveness in specific language impairment: evidence of disproportionate pragmatic difficulties in a subset of children. *Development and Psychopathology*, 12, 177–199.

104. Bliss, L. S. (1992). A comparison of tactful messages by children with and without language impairment. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 23, 343–347.

105. Bogdan, R., & Biklen, S. (1992). *Qualitative research for education*. Boston, MA: Allyn and Bacon.

106. Brinton, B., & Fujiki, M. (1993). Language, social skills, and socioemotional behavior. *Clinical Forum: Language and social skills in the school age population. Language Speech, and Hearing Services in Schools*, 24, 194–198.

107. Brinton, B., Fujiki, M., & Higbee, L.M. (1998a). Participation in cooperative learning activities by children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 41, 1193–1206.

108. Brinton, B., Fujiki, M., & McKee, L. (1998). Negotiation skills of children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 41 (4), 927–940.

109. Brinton, B., Fujiki, M., Spencer, J. C., & Robinson, L. A. (1997). The ability of children with specific language impairment to access and participate in ongoing interaction. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40 (5) 1011–1025.

110. Brinton, B., Robinson, L., & Fujiki, M. (2004). Description of a program for social language intervention: If you can have a conversation, you can have a relationship. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, e35(3), 283–290.

111. Brzezinski Z. *Between two ages: American's role in the technetronic era*. – N.Y., 1970.

112. Campbell, P. & Siperstein, G. (1994). *Improving social competence*. Allyn & Bacon Publishing.

113. Campbell, P., & Siperstein, G. (1994). *Improving social competence: a resource for elementary school teachers*. Needham heights, MA: Allyn & Bacon, Simon & Schuster Education Group.

114. Campbell, P., & Siperstein, G. (1994). *Improving social competence: a resource for elementary school teachers*. Needham heights, MA: Allyn & Bacon, Simon & Schuster Education Group.

115. Campbell, T., Dollaghan, C., Needleman H., & Janosky, J. (1997). Reducing bias in language assessment: Processing-dependent measures. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 40, 519–525.

116. Campbell, T., Dollaghan, C., Needleman H., & Janosky, J. (1997). Reducing bias in language assessment: Processing-dependent measures. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 40, 519–525.

117. Carr DB, Bradshaw YS. Time to flip the pain curriculum? *Anesthesiology* 2014;120:12–4.

118. Carr Nicholas. Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our

brains [Електронний ресурс] / Nicholas Carr // The Atlantic. – Jul. 1. – 2008. – Режим доступу до сторінки : <http://media-ecology.blogspot.com/2011/03/google.html> (дата звернення – 08.01.2014).

119. Carr Nicholas. Is Google Making Us Stupid? What the Internet is doing to our brains [Електронний ресурс] / Nicholas Carr // The Atlantic. – Jul. 1. – 2008. – Режим доступу до сторінки: <http://media-ecology.blogspot.com/2011/03/google.html> (дата звернення – 08.01.2014).

120. Carter, E. W., & Hughes, C. (2005). Increasing social interaction among adolescents with intellectual disabilities and their general education peers: Effective interventions. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 30(4), 179–193.

121. Chapman, R. (1992). Child talk: assumptions of a development process model for early language learning. In R. Chapman (Ed.), *Processes in language acquisition and disorders* (pp. 3–17). St. Louis, MO: C. V. Mosby.

122. Charman, T., & Shmueli-Goetz, Y. (1998). The relationship between theory of mind, language, and narrative discourse: An experimental study. *Current Psychology of Cognition*, 17, 245–271.

123. Children's Oncology Group. (2008). Long-term follow-up guidelines for survivors of childhood, adolescent, and young adult cancers. Arcadia, CA: Author.

124. Chung, T., & Asher, S. (1996). Children's goals and strategies in peer conflict situations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 125–147.

125. Chung, T., & Asher, S. (1996). Children's goals and strategies in peer conflict situations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 125–147.

126. Coggins, T. (1997, July). Assessment of language and social communication in FAS. Invited paper presented at the Prevention and Management–Fetal Alcohol Syndrome and Prenatal Substance Abuse Conference, Breckenridge, CO.

127. Coggins, T. E., Olewang, L. a., & Guthrie, J. (1987). Assessing communicative intents in young children: Low structured observation or elicitation tasks? *Journal of Speech_ and Nearing Mearders*, 52. 44–49.

128. Coggins, T., Friet, T., & Morgan, T. (1998). Analyzing narrative productions in older school-age children and adolescents with fetal alcohol syndrome: An experimental tool for clinical applications. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 12, 221–236.

129. Communication Intervention Project: A randomized controlled trial of the effectiveness of speech and language therapy for school-age children who have pragmatic and social communication problems with or without autism spectrum disorder. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 47(3), 233–244.

130. Cook B. What is Social Communication? [Електронний ресурс] / B. Cook. – Режим доступу: <https://www.southernct.edu/academics/schools/education/asd-center/Social%20Communication%20final%206-13-13.pdf> (дата звернення: 31.01.2016). – Назва з екрана.

131. Craig KD, Versloot J, Goubert L, Vervoort T, Crombez G. Perceiving others in pain: automatic and controlled mechanisms. *J Pain* 2010;11:101–8.

132. Craig KD, Versloot J, Goubert L, Vervoort T, Crombez G. Perceiving others in pain: automatic and controlled mechanisms. *J Pain* 2010;11:101–8.

133. Craig KD. The social communication model of pain. *Can Psychol* 2009; 50:22–32.

134. Craig KD. The social communication model of pain. *Can Psychol* 2009;50:22–32.

135. Craig, Kenneth D. Social communication model of pain // PAIN. – July 2015. – Vol. 156 – Issue 7: p. 1198–1199.
136. Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 74–104.
137. Crick, N., & Dodge, K. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115, 75–104.
- Curenton, S. M., & Justice, L. M. (2004). African American and Caucasian preschoolers' use of decontextualized language: Literate language features in oral narratives. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 35, 240–253.
138. Damico, J. (1985). The effectiveness of direct observation as a language assessment technique. Unpublished doctoral dissertation. University of New Mexico, Albuquerque, NM.
139. Damico, J. (1992). Systematic observation of communicative interaction: a valid and practical descriptive assessment technique. *Best Practices in School Speech Language Pathology*, 2, 133–144.
140. Damico, J., Oller, J., & Tetnowski, J. (1999). Investigating the interobserver reliability of a direct observational language assessment technique. *Advances in Speech-Language Pathology*, 1, 77–94.
141. De Ruddere L, Goubert L, Stevens MAL, Deveugele M, Craig KD, Crombez G. Healthcare professional reactions to patient pain: impact of knowledge about medical evidence and psychosocial influences. *J Pain* 2014;15:262–9.
142. de Villiers, J., & de Villiers, P. (2000). Linguistic determinism and the understanding of false belief. In P. Mitchell & K. Riggs (Eds.), *Children's reasoning and the mind* (pp. 189–226). Hove, UK: Psychology Press.
143. Decety J, Jackson PL. The functional architecture of human empathy. *Behav Cogn Neurosci Rev* 2004;3:71–100.
144. Decree on the media of social communications «Inter mirifica» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_en.html (дата звернення – 30.08.2015).
145. DeFleura M., Ball-Rocheach S. (1989) *Theories of Mass Communication*, 5, New York: Longman.
146. DeFleura M., Dennis E. (1996) *Understanding Mass Communication*. Boston: Houghton Mifflin Co.
147. Delano, M. E. (2007). Video modeling interventions for individuals with autism. *Remedial and Special Education*, 28(1), 33–42.
148. Denckla, M. (1996). A theory and model of executive function: A neuropsychological perspective. In G. Lyon & N. Krasnegor (Eds.), *Attention, memory and executive function*. Baltimore, MD.: Paul Brookes. pp. 263–278.
149. Denckla, M. (1998). Understanding the role of executive function in language, academics, and daily life. Paper presented at American International College, Springfield, MA.
150. Denckla, M., & Reader, M. (1993). Education and psycho-social interventions: Executive function and its consequences. In R. Kurlan (Ed.), *Handbook of Tourette's Syndrome and related tick and behavioral disorders* (pp. 431–451). New York: Marcel Dekker.

151. Dobie, C., Donald, W. B., & Hanson, M. (2012). Diagnosis and management of attention deficit hyperactivity disorder in primary care for school-age children and adolescents. Institute for Clinical Systems Improvement [homepage on the Internet]. c2012. Available from: <https://www.icsi.org>.
152. Edelman, L. (2004). A relationship-based approach to early intervention. Resources and Connections, 3(2). Retrieved from www.eicolorado.org/files/relationship_based_approach.pdf.
153. Evans, J. (1996), Children's attitudes to recess and the changes taking place in Australian primary schools. Research in Education, Vol.56, 49–61.
154. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance, 1957.
155. Fossey, D. Gorillas in the Mist, Houghton Mifflin Company, 1983.
156. Fouts R. S., Mills S. T. Next of Kin. My Conversation with Chimpanzees. N.Y.: Avon Books, INC, 1997/2002.
157. Franz-Josef Eilers, Roberto Giannatelli. Chiesa e Comunicazione Sociale. — Torino: Elle Di Ci, 1996. — P. 218, 243, 625.
158. Frith, U., Happe, F., & Siddons, F. (1994). Autism and theory of mind in everyday life. Social Development, 3, 109–124.
159. Gard, A., Gorman, J., & Gilman, L. (1993). Speech and language development chart. Austin, TX: PROED.
160. Gardner, R. A. & Gardner, B.T. (1969). Teaching sign language to a chimpanzee. Science, 165, 664–72.
161. Gardner, R. H., O'Neill, R. V., Turner, M. G. and Dale, V. H. (1989). Quantifying scale-dependent effects of animal movement with simple percolation. models. Landscape Ecol. 3: 217–227.
162. Gehlen A. Soziologie der Macht // Handwoerterbuch der Sozialwissenschaften. Bd.7. Stuttgart, Tuebingen, Goettingen, 1961. — S. 77–81.
163. Gehlen A. Soziologie der Macht // Handwoerterbuch der Sozialwissenschaften. Bd.7. Stuttgart, Tuebingen, Goettingen, 1961. — S. 77–81.
164. Gillam, R. (2003, June). Measuring language development and language disorders: Documenting treatment outcomes. Symposium conducted at the meeting of the 24th Annual Symposium of Research in Child Language Disorders, Madison, WI.
165. Goban-Klas T. Media i komunikowanie masowe: Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu / T. Goban-Rlas. — Warszawa, Krakow : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 1999. — p. 52–79.
166. Goban-Klas, Tomasz i Wanda Lipnik. 1999. Komunikowanie masowe, w: Encyklopedia Socjologii, t. 2. Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 39–51.
167. Goban-Klas, Tomasz. 1968. Audytorium a publiczność. Analiza wzajemnych relacji, w: Studia Socjologiczne nr 2, s. 165–182.
168. Goban-Klas, Tomasz. 1968. Problematyka publiczności na tle struktury społecznej, w: Studia Socjologiczne nr 2, s. 207–225.
169. Goban-Klas, Tomasz. 1974. Badanie społeczności odbiorców, w: Zeszyty Prasoznawcze nr 2, s. 5–18.
170. Goban-Klas, Tomasz. 1975. Rola prasy w przeobrażeniach społeczno-gospodarczych PRL, w: Zeszyty Prasoznawcze nr 2, ss. 5–20.
171. Goban-Klas, Tomasz. 1978. Komunikowanie masowe. Zarys problematyki

172. Goban-Klas, Tomasz. 1984. Analiza zawartości przekazów masowych, w: Jacek Wasilewski (red.): Wybrane zagadnienia metodologiczno-teoretyczne badań socjologicznych. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

173. Goban-Klas, Tomasz. 1992. Mass media w Polsce 1989–1992: rekonstrukcja sfery publicznej. Kraków-Warszawa: UJ.

174. Goban-Klas, Tomasz. 1996. Zygzyki polityki medialnej, w: Gerd Kopper (red.): Media i dziennikarstwo w Polsce 1989–1995. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych UJ, s. 163–173.

175. Goban-Klas, Tomasz. 1999. Granice wolności mediów, w: Zbigniew Bauer i Edward Chudziński (red.): Dziennikarstwo i świat mediów. Kraków: UNIVERSITAS, s. 411–422.

176. Goban-Klas, Tomasz. 1999a. Komunikowanie i media, w: Zbigniew Bauer i Edward Chudziński (red.): Dziennikarstwo i świat mediów. Kraków: UNIVERSITAS, s. 11–31.

177. Goban-Klas, Tomasz. 2002. Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu. Warszawa-Kraków: WN PWN.

178. Goodall, J. 1986. The chimpanzees of Gombe: patterns of behavior. Harvard University. Press, Cambridge (Massachusetts). 673 pages

179. Goubert L, Vlaeyen JWS, Crombez G, Craig KD. Learning about pain from others: an observational learning account. *J Pain* 2011;12:167–74.

180. Gray, C., White, A. L., & McAndrew, S. (2002). My social stories book. London, UK: Jessica Kingsley Publishers. Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>

181. Greenberg, M., Kusche, C., Cook, E., & Quamma, J. (1995). Promoting emotional competence in school-aged children: The effects of the PATHS curriculum. *Development and Psychopathology*, 7, 117–136.

182. Greenspan S. I., Weider, S., & Simons, R. (1998). The child with special needs. Reading, MA: Perseus Books.

183. Gresham, F. (1998). Social skills training with children. In T. S. Watson & F. Gresham (Eds.), *Handbook of child behavior therapy* (pp. 475–497). New York, NY: Plenum Press.

184. Gresham, F., Sugai, G., & Horner, R. (2001). Interpreting outcomes of social skills training for students with high incidence disabilities. *Exceptional Children*, 67, 331–344.

185. Grice, P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics*. Vol. 3, *Speech acts* (pp. 41–58). New York: Academic Press.

186. Guajardo, N., & Watson, A. (2002). Narrative discourse and theory of mind development. *The Journal of Genetic Psychology*, 163(3), 305–325.

187. Guralnick, M. J. (1999). Family and child influences on the peer-related social competence of young children with developmental delays. *Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 5, 21–29.

188. Hadjistavropoulos T, Craig KD, Duck S, Cano AM, Goubert L, Jackson P, Mogil J, Rainville P, Sullivan M, de C Williams A, Vervoort T, Dever Fitzgerald T. A biopsychosocial formulation of pain communication. *Psychol Bull* 2011;137:910–39.

189. Hadjistavropoulos T, Craig KD. A theoretical framework for understanding self-report and observational measures of pain: a communications model. *Behav Res Ther* 2002;40:551–70.
190. Hadjistavropoulos T, Herr K, Prkachin KM, Craig KD, Gibson SJ, Lukas A, Smith JH. Pain assessment in elderly adults with dementia. *Lancet Neurol* 2014;13:1216–27.
191. Hadley, P., & Schuele, M. (1998). Facilitating peer interaction: Socially relevant objectives for preschool language intervention. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 7, 25–36.
192. Hadwin, J., Baron-Cohen, S., Howlin, P., & Hill, K. (1996). Can we teach children with autism to understand emotions, beliefs, or pretence? *Development and Psychopathology*, 8, 345–365.
193. Hadwin, J., Baron-Cohen, S., Howlin, P., & Hill, K. (1997). Does teaching theory of mind have an effect on the ability to develop conversation in children with autism? *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27(5), 519–537.
194. Hale, C., & Tager-Flusberg, H. (2003). The influence of language on theory of mind: A training study. *Developmental Science*, 6(3), 346–359.
195. Hamilton, M. (1981). Linguistic abilities of children with fetal alcohol syndrome. Unpublished doctoral dissertation. University of Washington, Seattle.
196. Hanen centre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hanen.org/Home.aspx> (дата звернення: 13.03.2016). – Назва з екрану.
197. Happe, F. (1995). The role of age and verbal ability in the theory of mind task performance of subjects with autism. *Child Development*, 66, 843–855.
198. Ho, H. H., & Smith, D. H. (2001). Autistic disorders: What can a physician do? *British Columbia Medical Journal*, 43(5), 272–276.
199. IDEA 2004 Statute and Regulations Individuals with Disabilities Education Improvement Act (IDEA). (2004). Available from <http://www.wrightslaw.com/idea/law.htm>
200. In Fructibus Multis [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки: http://nl.wikipedia.org/wiki/In_Fructibus_Multis (дата звернення до сторінки – 16.01.2014).
201. Inglebret, E., Jones, C., & Pavel, D. M. (2008). Integrating American Indian/Alaska Native culture into shared storybook intervention. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 39, 521–527.
202. Kamps, D., Kravits, T., & Ross, M. (2002). Social-communicative strategies for school-age children. In H. Goldstein, L. Kaczmarek, & K. English (Eds.), *Promoting social communication: Children with developmental disabilities from birth to adolescence* (pp. 239–278). Baltimore: Paul H. Brookes.
203. Karkhaneh, M., Clark, B., Ospina, M.B., Seida, J. C., Smith, V., & Hartling, L. (2010). Socialstories to improve socialskills in children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Autism*, 14(6), 641–662.
204. Kayser, H. (1989). Speech and language assessment of Spanish-English speaking children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 20(3), 226–244.

205. Kazdin, A., & Weisz, J. (1998). Identifying and developing empirically supported child and adolescent treatments. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(1), 19–36.
206. Kellogg W.N. and Kellogg L.A. (1933) *The Ape and The Child: A Comparative Study of the Environmental Influence Upon Early Behavior*, Hafner Publishing Co., New York and London.
207. Knoll, M., & Charman, T. (2000). Teaching false belief and visual perspective taking skills in young children: Can a theory of mind be trained? *Child Study Journal*, 30(4), 273–304.
208. Kodituwakku, P., May, P., Ballinger, L., Harris, M., Aase, J., & Aragon, A. (1997, July). Executive control functioning and theory of mind in children prenatally exposed to alcohol. Poster session presented at the Prevention and Management–Fetal Alcohol Syndrome and Prenatal Substance Abuse Conference, Breckenridge, CO.
209. Koncepcja transgresyjna człowieka : analiza psychologiczna, PWN, Warszawa, 1987, s. 50–67, 77, 140–142.
210. Korkman, M., Kirk, U., & Kemp, S. (1997). *Comprehensive Assessment of Neuropsychological Development in Children*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
211. Kovarsky, D. & Damico, J.S. (1997). Language and context: Some issues of practice. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 28, 308–313.
212. Langford DJ, Bailey AL, Chanda ML, Clarke SE, Drummond TE, Echols S, Glick S, Ingrao J, Klassen-Ross T, LaCroix-Fralish ML, Matsumiya L, Sorge RE, Sotocinal SG, Tabaka JM, Wong D, van den Maagdenberg AMJM, Ferrari MD, Craig KD, Mogil JS. Coding of facial expressions of pain in the laboratory mouse. *Nat Methods* 2010; 7:447–9.
213. Laswell H. *The Structure and Function of Communication in Society // The Communication of Ideas*. – N. Y. : Harper, 1948. – P. 32–51.
214. Laurent, A. C. & Rubin, E. (2004). Emotional regulation challenges in Asperger syndrome and high functioning autism. *Topics in Language Disorders*, 24, 4.
215. Law, J., & Plunkett, C. (2009). The interaction between behaviour and speech and language difficulties: Does intervention for one affect outcomes in the other? London, UK: EPPI-Centre, Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London.
216. LeBlanc, L., Coates, A., Daneshvar, S., Charlop-Christy, M., Morris, C., & Lancaster, B. (2003). Using video modeling and reinforcement to teach perspective-taking skills to children with autism. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 36, 253–257.
217. Lerner D. *Toward a Communication Theory of Modernization*, [w] L. Pye (red.) *Communication and Political Development*, s. 327–350. Princeton: Princeton University Press.
218. Leslie, A. M. (1992). Pretense, autism, and the theory of mind module. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 18–21.
219. Lever F., Rivoltella P. C., Zancacchi A. *La comunicazione. Il Dizionario di scienze e tecniche*. — Roma: LAS-Elledici, 2002.

220. Lewandowski AS, Palermo TM, Stinson J, Handley S, Chambers CT. Systematic review of family functioning in families of children and adolescents with chronic pain. *J Pain* 2010;11:1027–38.
221. Leyton, A. S. F. and C. S. Sherrington (1917). «Observations on the excitable cortex of the chimpanzee, orangutan, and gorilla». *Quarterly Journal of Experimental Physiology* 11 135-222.
222. Lohmann, H., & Tomasello, M. (2003). The role of language in the development of false belief understanding: A training study. *Child Development*, 74(4), 1130–1144.
223. Luckmann T. The social construction of reality (with P. Berger). – N.Y., 1966.
224. Machiavelli N. Ksiazek, Zaklad Narodowy im. Ossolinskich, Wroclaw, 1979, s. 46–47.
225. Maclver R., Page C. Society. An Introductory Analysis, London, 1949, p. 44.
226. Mahwah, NJ: Erlbaum. New Zealand Guidelines Group. (2006). Traumatic brain injury: Diagnosis, acute management and rehabilitation. Wellington, New Zealand: Author.
227. Mahwah, NJ: Erlbaum. Selman, R. L. (1980). The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analyses. New York: Academic Press. Timler et al.: Social Communication Intervention 85
228. McConachie, H., & Diggle, T. (2007). Parent implemented early intervention for young children with autism spectrum disorder: A systematic review. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 13(1), 120–129.
229. McFadyen-Ketchum, S., & Dodge, K. (1998). Problems in social relationships. In E. J. Mash & R. A. Barkley (Eds.), *Treatment of childhood disorders* (2nd ed., pp. 338–365). New York: Guilford Press.
230. Melot, A., & Angeard, N. (2003). Theory of mind: Is training contagious? *Developmental Science*, 6(2), 178–184.
231. Mesibov, G. B., Shea, V., & Schopler, E. (2007). The TEACCH approach to autism spectrum disorders. New York, NY: Springer-Verlag.
232. Millar, D. C., Light, J. C., & Schlosser, R. W. (2006). The impact of augmentative and alternative communication intervention on the speech production of individuals with developmental disabilities: A research review. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 49, 248–264.
233. Miller, C. A. (2004). False belief and sentence complement performance in children with specific language impairment. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 39(2), 191–213.
234. Ministries of Health and Education. (2008). New Zealand autism spectrum guideline. Wellington, New Zealand: Ministry of Health. Ministry of Health. (2001). New Zealand guidelines for the assessment and treatment of attention deficit hyperactivity disorder. Wellington, New Zealand: Ministry of Health.
235. Mogil JS. Social modulation of and by pain in humans and rodents. *PAIN* 2015;156:S35–41.
236. Moles A. Sociodynamique de la culture. – Paris: Mounton, 1967.
237. Myers, S. M., & Johnson, C. P. (2007). Management of children with autism spectrum disorders. *Pediatrics*, 120(5), 1162-1182. National Autism Center. (2009).

The National Standards Report: Addressing the need for evidencebased practice guidelines for autism spectrum disorders. Randolph, MA: Author.

238. National Research Council (2001). Educating Children with Autism. Committee on Educational Interventions for Children with Autism. Lord, C. & McGee, J. P. (Eds.). Division of Behavioral and Social Sciences Education. Washington, D.C.: National Academy Press. – p. 31, 47–65, 69, 71–81.

239. NationalCollaborating Centre for Mental Health. (2009). Attention deficit hyperactivity disorder: Diagnosis and management of ADHD in children, young people and adults. London, UK: The British Psychological Society and The RoyalCollege of Psychiatrists. 02.03.2016 Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>

240. NationalInitiative for Autism: Screening and Assessment (NIASA) & Le Couteur, A. (2003). National autism plan for children (NAPC). London, UK: The National Autistic Society for NIASA, The Royal College of Psychiatrists, The RoyalCollege of Paediatrics and Child Health, and All Party Parliamentary Group on Autism.

241. NationalResearch Council, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. (2001). Educating children with autism. Washington, DC: National Academy Press.

242. Nelson, K. (1978). How children represent knowledge of their world in and out of language: A preliminary report. In Siegler, Robert S. (Eds.), Children's thinking: What develops? (pp. 255–273).

243. Olswang, L., Coggins, T. & Timler, G. (2001). Outcome measures for school-age children with social communication problems. Topics in Language Disorders: Alternative Measures for Evaluating Treatment Outcomes, 22, 50–73.

244. Olswang, L., Coggins, T., & Timler, G. (2001). Outcome measures for school-age children with social communication problems. Topics in Language Disorders: Alternative Measures for Evaluating Treatment Outcomes, 22(1), 50–73.

245. Olszewska-Kondratowicz A. Studia Psychologiczne, t. 15, 1975, s. 85–87, 94–95.

246. Osobowocz a społeczne zachowanie sie ludzi, red. J. Reykowski, KiW, Warszawa, 1980, s. 296, 417.

247. Ospina, M. B., Seida, J. K., Clark, B., Karhanah, M., Hartling, L., Tjosvold, L., ... Smith, V. (2008). Behavioral and developmental interventions for autism spectrum disorder: A clinicalsystematic review. PLoS ONE, 3(11), 1–32.

248. Ozonoff, S., & Miller, J. (1995). Teaching theory of mind: A new approach to social skills training for individuals with autism. Journal of Autism and Developmental Disorders, 25(4), 415–433.

249. Paediatric Stroke Working Group. (2004). Stroke in childhood: Clinical guidelines for diagnosis, management and rehabilitation. London, UK:RoyalCollege Physicians of London.

250. Peadon, E., Rhys-Jones, B., Bower, C., & Elliott, E. J. (2009). Systematic review of interventions for children with fetal alcoholspectrum disorders. BioMed Central Pediatrics, 9(1), 35.

251. Penfield, W. and L. Roberts (1959). *Speech and brain mechanisms*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
252. Pillai Riddell R, Flora DB, Stevens SA, Stevens BJ, Cohen LL, Greenberg S, Garfield H. Variability in infant acute pain responding meaningfully obscured by averaging pain responses. *PAIN* 2013;154:714–21.
253. Pomykalo W. *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa, 1993, s. 280.
254. Prelock, P. (2002). Communicating with peers in the classroom context: The next steps. In K. Butler & E. Silliman (Eds.), *Speaking, reading, and writing in children with language learning disabilities* (pp. 259–273).
255. Prizant, B. M., Wetherby, A. M., Rubin, E., Laurent, A. C., & Rydell, P. J. (2006). *The SCERTS™ Model: Comprehensive educational approach for children with autism spectrum disorders* (Vols. I & II). Baltimore, MD:Brookes.
256. Prizant, B. M., Wetherby, A.. M., Rubin, E., Laurent, A. C., (2010). *The SCERTS Model*. In K. Siri and T. Lyons (ed), *Cutting-Edge therapies for autism: 2010-2011*. New York, NY: Skyhorse Publishing.
257. Prizant, B. M., Wetherby, A.. M., Rubin, E., Laurent, A. C., and Rydell, P. J. (2006). *THE SCERTS© Model: Volume I Assessment; Volume II Program planning and intervention*. Baltimore, MD: Brookes Publishing.
258. Prizant, B. M.,Wetherby, A.M.,Rubin, E, & Laurent, A.C. (2010). *SCERTS© Easy-Score*. Baltimore, MD: Brookes Publishing.
259. Prizant, B., Wetherby, A., & Rydell, P. (2000). Communication intervention issues for children with autism spectrum disorders. In A. Wetherby & B. Prizant (Eds.), *Autism spectrum disorders: A transactional developmental perspective* (volume 9), Baltimore, MD: Brookes.
260. Prizant, B.M. (2004) *Autism Spectrum Disorders and the SCERTS© Model: A Comprehensive Educational Approach*. 3 part videotape/DVD series. Port Chester, NY: National Professional Resources.
261. Prizant, B.M., Wetherby, A., Rubin, E., Rydell, P., and Laurent, A. (2003). *THE SCERTS Model: A family-centered, transactional approach to enhancing communication and socioemotional abilities of young children with ASD*. *Infants and young children*, 16, 296–316.
262. Prizant, B.M., & Wetherby, A. M. (2005) *Critical considerations in enhancing communication abilities for persons with autism spectrum disorders*. In F. Volkmar, A. Klin & Paul, R. (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (3rd Edition).
263. Prizant, B.M., (in press). *The SCERTS Model: An interview*. In K. Quill, *Social interventions in autism*. Autism Asperger's Publishing Company.
264. Prizant, B.M., Schuler, A.L. Wetherby, A. M., and Rydell, P. (1997). *Enhancing language and communication: Language approaches*. In D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (Second Edition). New York: Wiley.
265. Prizant, B.M., Wetherby, A., Rubin, E., Laurent, A., & Rydell, P. (2002). *The SCERTS model: Enhancing communication and socioemotional abilities of children with Autism Spectrum Disorders*. *Jenison Autism Journal*, 14, 2–19.

266. Prkachin KM, Craig KD. Expressing pain: the communication and interpretation of facial pain signals. *J Nonverbal Behav* 1995;19:191–205.
267. Promoting Social Communication: Children with Developmental Disabilities from Birth to Adolescence. Howard Goldstein, Louise A. Kaczmarek, Kristina M. English. Paul H. Brookes Publishing Company, 2002. – 401 p.
268. Reichow, B., & Volkmar, F. R. (2010). Social skills interventions for individuals with autism: Evaluation for evidence-based practices with a best evidence synthesis framework. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40, 149–166.
269. Roberts, M. Y., & Kaiser, A. P. (2011). The effectiveness of parent-implemented language interventions: A meta-analysis. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 20, 180–199.
270. Rogers S. J., & Dawson G. (2009). Play and engagement in early autism: The Early Start Denver Model. Volume I: The treatment. New York, NY: Guilford Press.
271. Rogers, S. J., & Vismara, L. A. (2008). Evidence-based comprehensive treatments for early autism. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(1), 8–38.
272. Rubin, E. & Laurent, A. C. (2004). Implementing a curriculum-based assessment to prioritize learning objectives in Asperger syndrome and high functioning autism. *Topics in Language Disorders*, 24, 4.
273. Rubin, E., Laurent, A., Prizant, B. M. & Wetherby, A. (2009). AAC and the SCERTS® Model: Incorporating AAC within a Comprehensive, Multidisciplinary Educational Program. In P. Mirenda and T. Iacono, AAC and Autism. Baltimore, MD: Brookes Publishing.
274. Rumbaugh, D. M. ed. (1977). *Language Learning by a Chimpanzee: The Lana Project*. New York, Academic Press.
275. Russell, R. L. (2007). Social communication impairments: Pragmatics. *Pediatric Clinics of North America*, 54(3), 483–506.
276. Savage-Rumbaugh, E.S. 1986. *Ape Language: From Conditioned Response to Symbol*. New York: Columbia University Press.
277. Schiavenato M, Craig KD. Pain assessment as a social transaction: beyond the «Gold Standard». *Clin J Pain* 2010;26:667–76.
278. Schramm V. (1964) *Mass Media and National Development*, Stanford: Stanford University Press.
279. Schufz A. & Luckmann T. *The Structures of the Life World*. – Evanston, 1973.
280. Schuler, A.L., Wetherby, A.M. & Prizant, B.M. (1997). Enhancing language and communication: Prelanguage approaches. In D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (2nd Ed.)
281. Scottish Intercollegiate Guidelines Network (SIGN). (2003). *Diagnosis and management of childhood otitis media primary care: A national clinical guideline*. Edinburgh, Scotland: Author.
282. Scottish Intercollegiate Guidelines Network (SIGN). (2009). *Management of attention deficit and hyperkinetic disorders in children and young people. A national clinical guideline*. Edinburgh, Scotland: Author. 02.03.2016 Social Communication Disorders in School-Age Children <http://www.asha.org/PRPPrintTemplate.aspx?folderid=8589934980>.

283. Seattle, WA: University of Washington Press. Thomas, S., Kelly, S., Mattson, S., & Riley, E. (1998). Comparison of social abilities of children with fetal alcohol syndrome to those of children with similar IQ scores and normal controls. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 22, 528–533.
284. Semel, E., Wiig, E., & Secord, W. (1995). *Clinical Evaluation of Language Fundamentals—Third Edition*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
285. Shantz, C. U. (1982). Children's understanding of social rules and the social context. In F. C. Serafica (Ed.), *Social-cognitive development in context* (pp. 167–198). New York: Guilford Press.
286. Shils E. *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*, Two Volumes in One, with Jesse R. Pitts, Talcott Parsons (Editor), & Kaspar D. Naegele, New York: The Free Press (1961).
287. Sillamy N. *Slownik psychologii*, Katowice, 1995, s. 68.
288. Silliman, E., Diehl, S., Bahr, R. H., Hnath-Chisolm, T., Zenko, C. B., & Friedman, S. (2003). A new look at performance on theory-of-mind tasks by adolescents with autism spectrum disorder. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 34, 236–252.
289. Singer, B., & Bashir, A (1999). What are executive functions and self-regulation and what do they have to do with language-learning disorders? *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 30, 265–273.
290. Social Communication University of Washington, Dept. of Speech & Hearing Sciences, Tele-Collaboration Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://depts.washington.edu/soccomm/model.html> (дата звернення: 29.08.2015). – Назва з екрану.
291. Streissguth, A., Barr, H., Kogan, J., & Bookstein, F. (1996). Understanding the occurrence of secondary disabilities in clients with fetal alcohol syndrome and fetal alcohol effects. Final report to the Centers for Disease Control and Prevention, August 1996 (Tech. Rep. No. 96–06).
292. Tannock, R., & Schachar, R. (1996). Executive dysfunction as an underlying mechanism of behavior and language problems in attention deficit hyperactivity disorder. In J. Beitchman, N.Cohen, M. Konstantareas, & R. Tannock (Eds.), *Language, Learning and Behavior Disorders*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 128–155.
293. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005a). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.1 Core clinical guideline*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
294. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005b). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.3 School-aged children with speech, language and communication difficulties*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
295. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005c). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.4 Autistic spectrum disorders*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
296. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005d). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.9 Disorders of fluency*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
297. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005e). *Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.10 Disorders of mental health and dementia*. Bicester, UK: Speechmark Publishing.

298. Taylor-Goh, S. (Ed.). (2005f). Royal College of Speech and Language Therapists clinical guidelines: 5.7 Deafness/Hearing loss. Bicester, UK: Speechmark Publishing.
299. Tetelowska I. (1965) Proba określenia przedmiotu nauki o środkach masowej informacji, przedruk [w] I. Tetelowska (1972), s. 54–73.
300. The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach/ Ed.: Marco Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, 326 p.
301. The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach / Ed.: Marco Pina, Nathalie Gontier, Lisabon, Springer, 2014, 326 p.
302. The Hayes' experiment with Vicki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pubpages.unh.edu/~jel/video/Vicki.html> (дата звернення: 18.05.2016). – Назва з екрана.
303. Timler, G. (2000). Investigation of social communication skills during peer conflict tasks in school age children with alcohol-related disabilities. Unpublished doctoral dissertation. University of Washington, Seattle.
304. Timler, G. (2008, November 4). Social communication : A framework for assessment and intervention. The ASHA Leader. Retrieved from www.asha.org/Publications/leader/2008/081104/f081104a.htm.
305. Timler, G. R., Olswang, L. B., & Coggins, T. E. (2005). Social communication interventions for preschoolers: Targeting peer interactions during peer group entry and cooperative play. *Seminars in Speech and Language*, 26(3), 170-180.
306. Timler, G., Olswang, L., & Coggins, T. (2005). «Do I know what I need to do?» A Social Communication Intervention for Children With Complex Clinical Profiles. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 36, 73–84.
307. Vernon, D. S., Schumaker, J. B., & Deshler, D. D. (1996). The SCORE skills: Social skills for cooperative groups. Lawrence, KS: Edge Enterprises.
308. Viki (chimpanzee) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://en.wikipedia.org/wiki/Viki_\(chimpanzee\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Viki_(chimpanzee)) (дата звернення: 17.05.2016). – Назва з екрана.
309. Virues-Ortega, J. (2010). Applied behavior analytic intervention for autism in early childhood: Meta-analysis, meta-regression and dose-response meta-analysis of multiple outcomes. *Clinical Psychology Review*, 30, 387–399.
310. Volkmar, F. R., Paul, R., Klin, A. & Cohen, D. (2005). Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders Volume 1 and 2. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. – Chapt.: 11, 12, 14, 25, 30, 36, 37, 38.
311. von Baeyer CL, Stevens BJ, Chambers CT, Craig KD, Finley GA, Grunau RE, Johnston CC, Pillai Riddell R, Stinson JN, Dol J, Campbell-Yeo M, McGrath PJ. Training highly qualified health research personnel: the pain in child health consortium. *Pain Res Manag* 2014;19:267–74.
312. Watson J. B. Behaviorism. – N.Y., 1925.
313. Westby, C. , Burda, A., & Mehta, Z. (2003, April 29). Asking the right questions in the right ways: Strategies for ethnographic interviewing. The ASHA Leader. Retrieved from www.asha.org/Publications/leader/2003/030429/f030429b.

314. Wetherby, A. M., Prizant, B.M., & Schuler, A.L. (1997). Enhancing language and communication: Theoretical foundations. In D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (2nd Ed.)
315. Wetherby, A.M., & Prizant, B.M. (Eds.) (2000). *Autism spectrum disorders: A developmental, transactional perspective*. Baltimore, MD: Paul Brookes Publishing Company
316. White, S. W., Keonig, K., & Scahill, L. (2007). Social skills development in children with autism spectrum disorders: A review of the intervention research. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(10), 1858–1868.
317. Wolfram, W. (1986). Grammatical, phonological, and language use differences. In L. Cole & V. Deal (Eds.), *Communication disorders in multicultural populations manual* (pp. 1–33). Rockville, MD: American Speech-Language-Hearing Association.
318. Zimbardo Ph. G., Ruch F.L. *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1994, s. 393.

ДУМКИ АВТОРА
ПРО РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
(запитання і відповіді на них)
після перечитування тексту навчального посібника
«Соціальні комунікації: тенденції розвитку» (2025)

Завершив писати рукопис навчального посібника. Завершив редакторську правку тексту. Завершив дизайн й архітектуру тексту. Продумав, що буде містити палітурка... А думки-запитання не залишають. Оскільки в науці вважаю себе послідовником критичного раціоналізму (у тлумаченні К. Поппера) і прагну наслідувати запропоновані ним *принцип фальсифікації* (спростовуваності) і *принцип фалібілізму* (від лат. fallibilis – «схильний помилятися»), вирішив викласти свої запитання для фахового читача.

1. Що ж таке «соціальні комунікації»?
 2. Що слід вважати об'єктом і предметами дослідження в соціальних комунікаціях?
 3. Чому в усьому світі термін «соціальна комунікація» уживається в однині, а в Україні (окремими дослідниками в Росії) – у множині?
 4. Яка кількість у всьому науковому світі напрямків вивчення соціальних комунікацій активно розробляється й досліджується?
 5. Яке практичне значення мають результати дослідження соціальної комунікації?
 6. Соціальні комунікації – це навчальна дисципліна, науковий напрямок, наукова галузь?
 7. Соціальні комунікації – це явище чи процес; система чи хаос; синергія?
 8. Які методологічні принципи й положення повинні бути покладені в основу дослідження соціальних комунікацій як соціального явища?
 9. Як пов'язані між собою соціальні комунікації й соціальний інжиніринг?
- Тепер дам відповіді на поставлені запитання.

Відповідь на запитання 1

Що ж таке «соціальні комунікації»?

Термін «соціальні комунікації» має два основні значення: 1) соціальні процеси; 2) наукова галузь.

Перше значення – соціальні комунікації як соціальні процеси.

Соціальні комунікації – це інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

Визначення, яке не спирається на концепцію соціального інжинірингу: соціальні комунікації – це системні процеси формування соціальних практик за допомогою комунікаційних технологій під час створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта (запропоновано Холод О. М., відредаговано Холод Г. Я.).

Друге значення – «соціальні комунікації» як наукова галузь.

Соціальні комунікації – це наукова галузь знань, що вивчає проблеми систематизації інформації, її суть, зародження й розвиток, методологію, методики й технології соціального проектування з метою регулювання й покращення комунікаційних процесів.

Відповідь на запитання 2

Що слід вважати об'єктом і предметами дослідження в соціальних комунікаціях?

Об'єктом дослідження в соціальних комунікаціях є комунікаційні засоби створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта, спрямовані на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

Предметами дослідження в соціальних комунікаціях може бути будь-який аспект об'єкта. Наприклад:

- особливості й комунікаційні засоби створення інформації;
- специфіка комунікаційних засобів пошуку інформації;
- основні характеристики комунікаційних технологій упорядкування інформації;
- трансляційні комунікаційні засоби обміну інформацією;
- комунікаційні засоби збереження інформації;
- вимірювання впливу інформації на реципієнта;
- комунікаційні технології регулювання соціальних дій у суспільстві;
- інші.

Відповідь на запитання 3

Чому в усьому світі термін «соціальна комунікація» уживається в однині, а в Україні (деякими дослідниками в Росії) – у множині?

Можна назвати дві причини такої розбіжності.

Перша причина: в усьому світі (як і в Україні) термін «комунікація» уживається в однині й означає обмін інформацією. Жодний словник не подає термін «комунікація» у множині, оскільки іменник «комунікація» означає абстрактне явище, незважаючи на те що обмін інформацією здійснюється завдяки конкретним засобам (звукам, словам, реченням, текстам; емоціям, міміці; рухам тіла). Термін «інформація» також має абстрактний смисл, хоча реалізується завдяки конкретним

поняттям (наприклад, колір одягу, слово, мовлення, назва книги, час доби на годиннику, приїзд гостей тощо).

Але, коли в Кабінеті міністрів України затверджували нову наукову галузь, автор, який готував документи до затвердження, записав словосполучення в множині – «соціальні комунікації».

Як повідомляє електронна енциклопедія, «в Україні термінологічним вважається вживання цього словосполучення у множині соціальні комунікації, що передбачено законодавчо (Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2006 року за №1718 «Про доповнення переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь» і наказ Вищої атестаційної комісії України від 14 грудня 2007 року за №67 «Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань»)).

Друга причина: є різні види комунікації; наприклад, міські комунікації, політична комунікація, міжнародні комунікації, авіакомунікації, пасажирські комунікації, інтернет-комунікації, віддалена комунікація, міжособистісна комунікація тощо. Саме тому, що видів комунікації багато, дослідники вживають термін «соціальні комунікації» у множині.

Відповідь на запитання 4

Чи багато в науковому світі напрямків (підходів до) вивчення соціальних комунікацій (соціальної комунікації)?

У світі є декілька напрямків (підходів до) вивчення соціальних комунікацій. Зазначу їх і стисло охарактеризую.

1. *Соціоінжиніринг* (соціальне проектування): соціальні комунікації аналізуються як інструменти (засоби) соціального інжинірингу. Апологетами напрямку «Соціальний інжиніринг» є В. Корнєєв, Г. Почепцов, В. Різун, О. Холод (Україна); Г. Антонюк, Т. Бирюков, Т. Громова, Л. Кайгородова, Ю. Резнік, В. Сметана, В. Щербина (Росія); П. Бергер (Австрія, США), Т. Лукман (Німеччина); Дж. Діксон, Дж. Гриндер (США); К. Поппер (Австрія, Велика Британія).

2. *Католицький підхід*: соціальні комунікації аналізуються як «спілкування в суспільстві», що «включає в себе, крім самих тільки технічних засобів, ще й інші форми людського спілкування, виражені по-різному в різних суспільствах і культурах» (Декрет про засоби масової комунікації «Inter Mirifica Technicae Artis Inventa», або «Серед незвичайних технічних винаходів»).

3. *Метатеоретичний підхід*: соціальні комунікації аналізуються як «міжнаукова узагальнювальна теорія, що формується на основі (після – «мета») різних наук, що вивчають ті або інші грані (аспекти, проблеми) соціальних комунікацій» (засновник – А. Соколов).

4. *Семіосоціопсихологічний (лінгвосоціопсихологічний) підхід*: соціальна комунікація розглядається як «обмін діями породження й інтерпретації текстів, тобто як текстова діяльність, під час якої з'ясовується, здатні або не здатні люди розуміти один одного» (засновник – Т. Дрідзе).

5. *Соціо-комунікаційний (масовокомунікаційний) підхід*: соціальна комунікація аналізується як соціологія комунікації і є підґрунтям для аналізу соціальних комунікацій (захисники такого підходу: В. Конецька, Ф. Шарков, С. Давидов (Росія); Т. Гобан-Клас, І. Тетеловська, М. Мрозовські (Польща)).

6. *Психологічний (психолого-педагогічний) підхід*: соціальна комунікація – інтердисциплінарна галузь, «яка використовує досягнення багатьох наук одночасно». Роль соціальної комунікації в суспільній діяльності можна вивчити з двох позицій: із точки зору суб'єкта – «у категоріях герменевтики, що охоплюють його мотиви, переконання, компетенції, інтерпретації тощо» і з точки зору місця (функції) суб'єкта «в соціальних структурах» (Ю. Подгурськи).

7. *Соціально-компетентнісний (аутистичний) підхід*: соціальна комунікація є групуванням і категоризацією раніше відомих концепцій соціальної взаємодії, соціальних і комунікаційних навичок, мовних та мовленнєвих навичок тощо. Поведінка соціальної взаємності (соціальна взаємодія, соціальні навички) і поведінка мовного забезпечення зумовлюють здатність спілкуватися в соціальному оточенні. Саме тому комунікація називається соціальною. Соціальна комунікація краще ідентифікується завдяки розумінню соціальної взаємності й обміну інформацією. Апологетами такого підходу до вивчення соціальної комунікації є Б. Кук, Ф. Волкмар, Р. Пауль, А. Клін, П. Кемпбелл, Дж. Сіперстейн, Н. Крік, К. Додж, Д. Коген, Б. Бейн, К. Доллагхан, Ф. Грешам, Р. Хорнер, Д. Кемпс, Т. Кравитц, М. Росс та ін. (США).

8. *Соціальноінформаційний комунікаційний підхід*: «соціальні комунікації є засобом соціального інформування» і «забезпечують функціонування людини як складника суспільного організму» (В. Горовий). Матеріальною основою соціальних комунікацій пропонується вважати «виготовлені людиною матеріальні носії інформації та засоби керування наявними інформаційними ресурсами». Поступово інформація набуває самостійного характеру в системі соціальних комунікацій і виконує роль соціально-інформаційних комунікацій.

9. *Теоретико-комунікаційний підхід*: соціальні комунікації аналізуються як складник теорії комунікації (В. Ільганаєва). Суспільство є комунікаційною єдністю, яка спирається на культурогенез і цивілізаційний розвиток людства та комунікаційну діяльність людини в суспільстві. «Соціальну комунікацію, – вважає В. Ільганаєва, – слід розглядати як різновид соціальної взаємодії, що здійснюється за допомогою певних знакових систем, що є засобами необхідного зв'язку». Соціальна комунікація забезпечує «в будь-якій формі фіксацію, зібрання, обробку, збереження, розповсюдження, використання, споживання інформації як продукту духовної практики людства». Мета соціальних комунікацій – те, що

«реалізується через функціонально-рольову поведінку суб'єкта, який передає соціальну дію». Зміст соціальних комунікацій, на думку В. Ільганаєвої, полягає в соціальній інформації й знанні. Результат дії соціальних комунікацій дослідниця вбачає в «певних станах аудиторії, що мають вираження в її діях, поведінці, оцінках». Соціальна комунікація – «це цілеспрямований обмін інформацією; позиціонування в середовищах життєдіяльності людини, організація простору цілей – комунікаційного простору всесвіту».

10. *Інмутаційний підхід*: соціальні комунікації аналізуються в межах метамоделі маніпуляції суспільством і маніпуляції суспільства, які відбуваються в трьох сутностях (мутації, абмутації й інмутації) із позицій епістем двох видів: об'єкт-соціальної оцінки й суб'єкт-індивідуальної оцінки (засновник – О. Холод). Апологетами підходу є Т. Клінкова, Н. Кравченко, Д. Борисенко, Р. Васишин, А. Шевченко, Н. Островська, О. Шевченко, Л. Бадюл, В. Шилова (Україна); «супутниками» окремих положень підходу є К. Грубич, Л. Городенко, Т. Подашевська (Україна); О. Синовець (Польща), А. Бартошек (Польща).

Відповідь на запитання 5

Яке практичне значення мають результати дослідження соціальних комунікацій?

Вважаю, що слід урахувати якнайменше 6 сфер практичної діяльності, у яких можна застосовувати результати досліджень соціальних комунікацій. До таких сфер відношу застосування результатів у:

- 1) інституалізації наукової галузі «Соціальні комунікації»;
- 2) прикладних науках і галузях людської діяльності (соціальній інженерії (соціальному проектуванні); журналістиці, зв'язках із громадськістю, рекламній справі; психології, психіатрії, психотерапії, психоаналізі; архівній справі та документообігові; бібліотечній і видавничій справі; педагогіці тощо);
- 3) соціально-інформаційній галузі (телефонія, програмування; біоелектронні, нанотехнологічні поля діяльності людини);
- 4) зближенні Церкви як соціального інституту з паствою і світською діяльністю людей;
- 5) збагаченні теорій і концепцій соціальних комунікацій новими конструктивними критичними положеннями;
- 6) постійній епістемологічній критиці домінантних теорій соціальних комунікацій у кожному історичний період.

Відповідь на запитання 6

**Соціальні комунікації – це навчальна дисципліна
чи наукова галузь?**

У деяких вишах України соціальні комунікації вивчаються навчальною дисципліною, яка називається «Соціальні комунікації». У навчальному курсі, на жаль, немає єдиного підходу, який би забезпечив загальний стрижневий рівень розуміння процесів соціальних комунікацій.

У магістерських навчальних програмах деяких вишів України вивчаються навчальні курси, у назві яких є словосполучення «соціальні комунікації» («Теорія та історія соціальних комунікацій», «Сучасні теорії та тенденції розвитку соціальних комунікацій», «Методологія досліджень соціальних комунікацій»). Об'єктом і предметами вивчення згаданих навчальних дисциплін, на жаль, є різні суті соціальних процесів. Вважаю таке становище «дитячою хворобою» становлення як наукової галузі, так і діапазону досліджень у межах галузі.

У наукових колах процеси соціальних комунікацій вивчаються в межах наукової галузі «Соціальні комунікації». За результатами досліджень ученим присвоюють учені ступені кандидата та доктора наук із соціальних комунікацій за сімома спеціальностями:

- 27.00.01 – теорія й історія соціальних комунікацій;
- 27.00.02 – документознавство, архівознавство;
- 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство;
- 27.00.04 – теорія й історія журналістики;
- 27.00.05 – теорія й історія видавничої справи та редагування;
- 27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології;
- 27.00.07 – соціальна інформатика.

Відповідь на запитання 7

**Соціальні комунікації – це явище чи процес;
система чи хаос; синергія?**

Теза 1: соціальні комунікації слід вважати соціальними процесами.

Аргументи.

Аргумент 1.1.

Комунікація як обмін інформацією може відбуватися лише між двома та більшою кількістю індивідів. Оскільки комунікація є соціальною дією і взаємодією, на мій погляд, комунікація є соціальною за своєю характеристикою.

¹ Не беремо до уваги твердження про те, що є внутрішня комунікація індивіда. На нашу думку, «внутрішню» комунікацію варто аналізувати в межах психіатрії, а не соціальної комунікації.

Аргумент 1.2.

Соціальна комунікація є не лише соціальним, але ще й процесом, тому що будь-який процес передбачає «послідовну зміну предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком; сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату; послідовна зміна станів об'єкта в часі»². У комунікації відбувається послідовна зміна реплік (звуків, складів, слів, речень; інтонацій, висоти тону звуку; лексичних значень і конотацій), отже, можна стверджувати, що соціальна комунікація є процесом.

Аргумент 1.3.

Оскільки в межах соціальних комунікацій розрізняють не один їхній вид³, у тезі 1 «соціальні комунікації слід вважати соціальними процесами» необхідно вживати в множині такі словосполучення: «соціальні комунікації» і «соціальними процесами».

Висновок: отже, соціальні комунікації слід вважати соціальними процесами.

Теза 2: соціальні комунікації функціонують у межах соціальної системи.

Аргументи.

Аргумент 2.1.

Соціальні комунікації⁴ є надбанням суспільства.

Аргумент 2.2.

Суспільство є соціальною системою.

Висновок: отже, соціальні комунікації функціонують у межах соціальної системи.

Теза 3: соціальні комунікації мають синергічний (від терміна «синергія»; не плутати з терміном «синергетика»), або емерджентний ефект.

Аргументи.

Для доведення тези 3 слід звернутися до значення термінів «синергічний», «емерджентний».

Термін «синергічний», утворений від терміна «синергія», або, за словником, від «грец. *συνεργία* – співпраця, сприяння, допомога, співучасть, співництво; від грец. *σύν* – разом, грец. *ἔργον* – справа, праця, робота, (вплив, дія), підсумовує ефект взаємодії двох або більше факторів, що характеризується тим, що їх дія суттєво перевершує ефект кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми⁵, емерджентність».

² Таке визначення пропонує сайт Вільної енциклопедії «Вікіпедія» (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Процес>).

³ Наприклад, телефонна комунікація, внутрішня комунікація організації, логістична комунікація, політична комунікація, міська комунікація, військова комунікація, спортивна комунікація тощо.

⁴ Соціальні комунікації – це інструментарій соціальної інженерії, який за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

⁵ Жилин Д. М. Теория систем / Д. М. Жилин. — М.: УРСС, 2004. — С. 183.

Термін емерджентний утворився від терміна «емерджентність», що означає «(від англ. emergent – виникає, несподівано з'являється)⁶ у теорії систем наявність у будь-якої системи особливих властивостей, які не притаманні її елементам, а також сумі елементів, не пов'язаних особливими системоутворювальними зв'язками; незведеність властивостей системи до суми властивостей її компонентів; синонім – «системний ефект»»⁷.

Відштовхуючись від значення термінів «синергійний» і «емерджентність», ми пропонуємо вважати основним ефектом соціальних комунікацій синергійність, або емерджентність, що означає наявність таких властивостей, які не притаманні жодному зі складових⁸ соціальних комунікацій як інструментарію соціальної інженерії, що за допомогою комунікаційних технологій створення інформації, її пошуку, упорядкування, трансляції, обміну, збереження й вимірювання впливу на реципієнта спрямований на регулювання соціальних дій, взаємодій і соціальних відносин у суспільстві.

Висновок: отже, соціальні комунікації характеризуються синергійним, або емерджентним ефектом.

Відповідь на питання 8

Які методологічні принципи й положення повинні бути покладені в основу дослідження соціальних комунікацій як соціального явища?

Дослідження соціальних комунікацій повинно ґрунтуватися на матеріалізмі як «одному з основних напрямків філософії, який у вирішенні основного питання філософії стверджує, що буття, природа, матеріальне є первинним, а дух, свідомість, ідеальне – вторинним»⁹.

Керуючись матеріалістичними положеннями в наукових дослідженнях, вважаю, що основними методологічними принципами досліджень соціальних комунікацій повинні бути принципи діалектики (за О. Губар):

1) принцип розвитку (принцип історизму) виходить із того, що будь-яке явище, подія – це процес, у якому завжди є народження (виникнення), становлення, загибель (знищення) і поява на старій основі нової якості;

2) принцип загального зв'язку полягає в тому, що, щоб зрозуміти суть об'єкта, необхідно досліджувати різноманіття його зовнішніх і внутрішніх зв'язків; виділити серед цього різноманіття закони, тобто суттєві, загальні, необхідні, повторювані зв'язки;

⁶ Емерджентность // Словарь иностранных слов [сост. Н. Г. Комлев]. – М., 2006.

⁷ Емерджентность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Емерджентность> (дата звернення: 25.07.2016). – Назва з екрана.

⁸ Під словосполученням «жодний зі складових» маємо на увазі знання тих наук, які утворюють системні знання про соціальні комунікації.

⁹ Матеріалізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Матеріалізм> (дата звернення: 26.07.2016). – Назва з екрана.

3) принцип протиріччя орієнтує нас при розумінні сутності об'єкта проаналізувати його основні протиріччя¹⁰.

Під час здійснення досліджень із соціальних комунікацій, крім принципів діалектичного матеріалізму, варто звертатися до загальнонаукових методів, які я детально описав у підручнику «Методологія досліджень соціальних комунікацій» (2014).

Необхідно уточнити, що методи мають розподіл за двома класифікаціями.

Перша класифікація передбачає наявність двох груп методів: теоретичні й емпіричні (див. рис. 17).

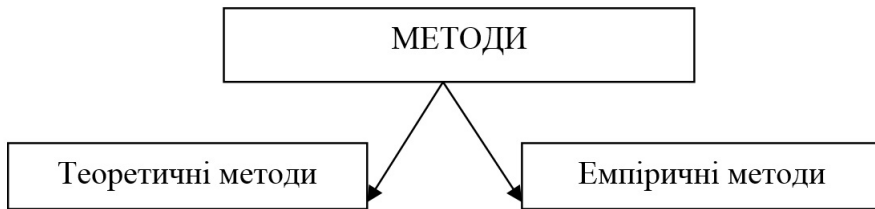

Рис. 17. Перша класифікація методів дослідження соціальних комунікацій

Друга класифікація має три групи методів: загальні, загальнонаукові й наукові методи.

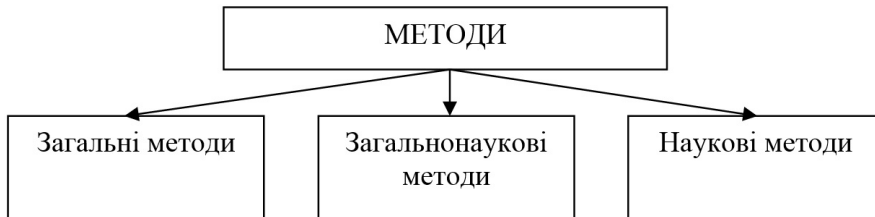

Рис. 18. Друга класифікація методів дослідження соціальних комунікацій

Слід розгалужувати загальнонаукові теоретичні й емпіричні методи.

До загальнонаукових теоретичних методів традиційно відносять такі: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, класифікація, метод сходження від абстрактного до конкретного. Також до

¹⁰ Губар О. М. Основні принципи діалектичного методу пізнання // Губар О. М. Філософія: інтерактивний курс лекцій: навч. посіб. / О. М. Губар. – К.: ЦУЛ, 2007. – 416 с.

теоретичних методів прийнято відносити формалізацію, аксіоматичний метод, статистичний метод і дедуктивно-гіпотетичний метод.

У сучасній науковій традиції прийнято диференціювати загальнонаукові емпіричні методи на такі: спостереження, опис, опитування, вимірювання й експеримент.

Соціальні комунікації також можна досліджувати, залучаючи наукові методи пошуку істини. Науковими методами називають ті, що застосовуються науковцями в конкретних галузях знань. Наприклад, дослідники фізичної хімії послуговуються методом статистичної механіки, методом квантової механіки, методом термодинаміки¹¹, а дослідники педагогіки науковими методами вважають метод рейтингування, педагогічний експеримент, метод аналізу продуктів діяльності¹².

При вузькому погляді на методологію досліджень у межах наукової галузі «Соціальні комунікації» застосовують наукові методи: метод аналізу текстової діяльності (Т. Дрідзе), критичний дискурс-аналіз (Т. ван Дейк), контент-аналіз, інтент-аналіз (Інститут психології Російської академії наук), СІ-аналіз (О. Холод), метод моніторингу (О. Чекмишев), метод асоціативного експерименту, метод семантичного диференціалу (Ч. Огсуд).

Відповідь на питання 9

Як пов'язані між собою соціальні комунікації й соціальний інжиніринг?

Теза

Вважаю, що соціальні комунікації є знаряддям для соціального інжинірингу, тому зв'язок соціальних комунікацій із соціальним інжинірингом є очевидним.

Для доведення цієї тези наведу декілька аргументів.

Аргументи

Соціальний інжиніринг визначають як «сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку й забезпечують контроль за ним»¹³.

Поняття соціальної інженерії, за словами В. Сперанського, у науковий обіг увів директор Центрального інституту праці в СРСР А. Гастев, який запропонував тлумачити соціальну інженерію як «різноманітні підходи до аналізу управлінської діяльності»¹⁴. Пізніше В. Сперанський констатував, що з позицій «соціально-інженерного підходу» управління набуває характерних ознак інтерактивного процесу.

¹¹ Фізична хімія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Фізична_хімія (дата звернення: 27.07.2016). – Назва з екрана.

¹² Методи педагогічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studies.in.ua/pedag_seminar/1316-metodi-pedagogichnih-doslidzhen.html (дата звернення: 27.07.2016). – Назва з екрана.

¹³ Социальная инженерия (социология) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_инженерия_\(социология\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_инженерия_(социология)) (дата звернення : 21.01.2014). – Назва з екрана.

¹⁴ Сперанский В.І. Мистецтво управління – від шумерів до наших днів / В.І. Сперанський // Промисловий вісник Росії. – 1995. – № 5. – С. 36–37.

Отже, соціальний інжиніринг покликаний створювати «умови для розкриття внутрішнього потенціалу соціальної системи».

Фахівці із соціального інжинірингу, як стверджують дослідники, «займаються соціальними проблемами на виробництві та у сфері взаємодії з громадськістю». Отже, вони володіють методологічними й технологічними прийомами дослідження¹⁵. Варто тепер для переконання в тому, що в наведеному поясненні й тлумаченні терміна «соціальний інжиніринг» є ознаки того, що називають соціальними комунікаціями, виявити певні особливості:

- 1) соціальний інжиніринг не є цілісною наукою, галуззю, а є сукупністю підходів прикладних соціальних наук;
- 2) соціальний інжиніринг має орієнтація на цілеспрямовану зміну організаційних структур;
- 3) соціальний інжиніринг є зміною людської поведінки й засобом контролю за нею;
- 4) соціальний інжиніринг формувався під впливом декількох галузей знань, до яких варто віднести не тільки психологію, але й прикладну антропологію, й управлінські науки, і синергетику (соціальну синергетику тощо);
- 5) соціальний інжиніринг є похідною сукупністю знань і повинен вивчати процеси самоорганізації суспільства;
- 6) соціальний інжиніринг повинен визначати умови й фактори сталого розвитку суспільства¹⁶.

Отже, суть особливостей соціального інжинірингу як соціального процесу свідчить про те, що він (соціальний інжиніринг) не є соціальними комунікаціями, але є тим, що включає в себе соціальні комунікації як технологічний (інструментальний) складник. Про це свого часу повідомив Г. Почепцов: «Не соціальний інжиніринг є складовою соціальних комунікацій, а принципово – соціальні комунікації є видом соціального інжинірингу»¹⁷.

За твердженням В. Шиловой¹⁸, вивчення соціального інжинірингу варто аналізувати, спираючись на концепцію, запропоновану Ю. Резніком. Суть концепції полягає в таких позиціях:

- 1) необхідно концептуалізувати предметну область соціоінженерії;
- 2) концептуалізацію треба здійснити завдяки методологічному потенціалові самої соціальної інженерії;
- 3) таку концептуалізацію можна здійснити при орієнтації на «належний (нормативний) стан розвитку соціальних систем»;

¹⁵ Социальная инженерия (социология) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_инженерия_\(социология\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_инженерия_(социология)) (дата звернення : 21.01.2014). – Назва з екрана.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Почепцов Г. Г. Коммуникативный инжиниринг: теория и практика / Почепцов Г.Г. – М. : Альтерпрес, 2008. – 407 с.

¹⁸ Шилова В. В. Особливості дослідження комунікаційних технологій як процесу соціального інжинірингу в мас-медіа / В. В. Шилова // Комунікаційні технології : наук. журн. [наук. ред. О. М. Холод]. – Т. 3. – К.: КНУКіМ, 2014. – С. 222–242.

4) «такий стан програмується нормативними моделями й показниками, які враховують об'єктивну логіку розвитку соціальних систем, їхню якісну своєрідність та особливості функціонування»¹⁹;

5) соціоінженер має ідентифікувати конструктивний потенціал соціальних систем;

6) за результатами ідентифікації соціоінженер має право змінювати соціальні системи за заданими параметрами;

7) вплив соціоінженера не є прямим;

8) соціоінженер повинен розробляти та використовувати засоби регуляції зміненої соціальної системи;

9) соціоінженер повинен мати спеціальну (переважно соціологічну) освіту;

10) доцільно, на думку Ю. Резніка, впровадити «соціоінженерію як дисципліну в навчальний процес», пізніше сформувати «окрему соціоінженерну спеціалізацію на факультетах соціології»²⁰.

Аналіз визначень (Ю. Резнік^{21,22}, Г. Почепцов²³, В. Різун^{24,25,26}, О. Холод^{27,28,29,30} та ін.) дав мені підґрунтя для формулювання визначення соціального інжинірингу як процесу ідентифікації моделей соціальної взаємодії, формування нової моделі такої взаємодії на базі існуючих та верифікації запропонованих моделей соціальної взаємодії. Соціальні комунікації визначаю як процес здійснення соціальної взаємодії (ідентифікація комунікаційних моделей, створення нових моделей комунікації та практична перевірка таких) завдяки обміну інформації.

Для деталізації визначення пропоную власну концепцію бачення соціального інжинірингу, яку викладаю в таких положеннях:

¹⁹ Никифорова А. Р., Никифорова Н. О. Соціальна інженерія як напрям у пострадянській соціології: проблеми становлення і розвитку / А. Р. Никифорова, Н. О. Никифорова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць. – К., 2009.

²⁰ Резник Ю. М. Социальная инженерия: технократизм или гуманистический подход / Ю. М. Резник // Человек. Культура. Общество. – М., 1999. – Т. 1. – Вып. 1/2. – С. 220–231.

²¹ Там само.

²² Різун В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) / В. Різун // Комунікація. – 2012. – № 2. – С. 8–18.

²³ Почепцов Г.Г. Коммуникативный инжиниринг: теория и практика / Почепцов Г.Г. – М. : Альтерпрес, 2008. – 407 с.

²⁴ Різун В. Соціальні комунікації як інженерне вчення, або соціальні комунікації в системі соціального інжинірингу (соціальної інженерії) / В. Різун // Комунікація. – 2012. – № 2. – С. 8–18.

²⁵ Різун В.В. До питання про соціальнокомунікаційний підхід у науці / Різун В.В. // Комунікація. – 2010. – № 1. – С. 35–36.

²⁶ Різун В.В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / Різун В.В. // Світ соціальних комунікацій. – 2011. – Т. 1. – с. 7, 10.

²⁷ Холод О.М. Соціальні комунікації : соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / Холод О.М. – Львів: ПАІС, 2011. – С. 27–28, 35.

²⁸ Холод О.М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій / Холод О. М. // Світ соціальних комунікацій. – 2012. – Т. 8. – С. 7–12.

²⁹ Холод О.М. Концептуальні особливості соціальних комунікацій / О.М. Холод // Комунікаційні технології : наук. журн. [наук. ред. О.М. Холод]. – 2014. – Том 3. – С. 12–16.

³⁰ Холод О.М. Наукова галузь «Соціальні комунікації» та соціальна інженерія: спільне й різне / О.М. Холод // Комунікаційні технології [науков. ред. О.М. Холод]. – 2014. – Т. 4. – С. 5–12.

- 1) предмет вивчення повинен спочатку бути ідентифікованим за своїми характеристиками як соціальний процес;
- 2) ідентифіковані характеристики дають можливість «впізнати» модель соціального процесу як адекватну/неадекватну для реалізації завдання фахівця із соціального інжинірингу;
- 3) на базі встановленої моделі за умови її відповідності для виконання поставлених завдань відбувається її трансформація або створення нової моделі соціального процесу;
- 4) нова модель соціального процесу обов'язково верифікується завдяки пілотним проектам, і тільки після підтвердження ефективності модель «вмонтовується» фахівцями у свідомість суспільства й реалізується непомітно як об'єктивний соціальний процес.

Висновки

Співвіднесення значення термінів «соціальні комунікації» і «соціальний інжиніринг» дозволило зафіксувати, що:

- 1) об'єкти дослідження в соціальному інжинірингу й соціальних комунікаціях є близькими;
- 2) предмети дослідження в соціальному інжинірингу й соціальних комунікаціях можуть збігатися чи бути настільки близькими, що їхнє розрізнення (фахова віднесеність і фахова відповідність) можуть провокувати дискусії науковців під час кваліфікаційних процедур;
- 3) методологічні системи й методичні процедури двох концепцій можуть бути взаємозбагаченими й взаємодоповненими так само, як можуть бути сплутаними й нефахово кваліфікованими.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ХОЛОД Олександр Михайлович

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Третє, перероблене й доповнене

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 09.02.2025 р.

Формат 60х84 1/16.

Ум. друк. арк. 13,66.

Тираж 100 прим.

Видавець: (тиражування):

ТОВ «НВП «Інтерсервіс»

04209, м. Київ, вул. Бориспільська, 9.

Свідоцтво: серія ДК No 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач:

СПД Андрієвська Л. В.

04209, м. Київ, вул. Бориспільська, 9

Свідоцтво: серія ВОЗ No 919546 від 19.09.2004 р.